

Молодий Вчений

ISSN 2304-5809

1 (89)
2021

День **1919**
Соборності
України

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 1 (89) січень 2021 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Бондар О.Б. – канд. с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наушкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос.
в галузі культурології

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Хімічні науки

Козьма А.А. – кандидат хімічних наук

Військові науки

Можаровський В.М. – доктор військових наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глушченко Оlesia Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Google Scholar, CrossRef, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18987-7777Р,
видане Державною реєстраційною службою України 05.06.2012 року.

Обкладинка журналу присвячена святкуванню Дня Соборності України – свята, яке символізує єдність українських земель. 22 січня 1918 року Універсалом Центральної Ради було проголошено незалежність Української Народної Республіки. Роком пізніше, 22 січня 1919 року, у Києві на Софійській площі проголошено Акт Злуки Української Народної Республіки й Західноукраїнської Народної Республіки. Головною традицією у День Соборності є утворення «живого ланцюга» єднання. Вперше така масова акція відбулася у 1990 році. Понад мільйон людей, узявшись за руки, утворили безперервний ланцюг від Києва до Львова, символізуючи єдність українського народу.

ЗМІСТ**ТЕХНІЧНІ НАУКИ**

Белінська С.О., Кепко В.М., Бубенко М.М. Споживні властивості сиру та сирних продуктів.....	115
Белінська С.О., Мороз О.О., Остапчук К.Л. Товарознавча характеристика плодів манго.....	122
Kuznetsov Denis, Zakharova Maria, Liuta Maiia Criteria for evaluation of efficiency of remote administration software.....	129

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

Зюбан М.І., Бондаренко С.В. Аналіз помилок, які допускаються при прицілюванні з пістолета.....	133
--	-----

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

Моршна Н.О. Роль соціальних медіа в формуванні бібліотечної спільноти.....	137
Рогова Т.А. Концептуальні символи у екранній драмі «Ферзевий гамбіт» (Netflix, 2020).....	141

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Волошок О.В., Прус С.Р. Поведінкові прояви копінг-стратегій у осіб юнацького віку.....	146
Калька Н.М., Козира П.В., Гапчич К.В. Особливості психологічного профілю осіб з татуваннями.....	152

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Західна О.Р., Корень Д.О. Теоретичні засади здійснення бюджетного процесу в територіальних громадах.....	158
Костромін А.О. Основні аспекти управління товарним асортиментом бізнес-організації.....	163
Литвин І.В., Вакулка С.В. Кіберспортивна індустрія: сутність, елементи екосистеми та особливості розвитку і залучення інвестицій в Україні та світі.....	167
Лобза А.В., Бикова А.А., Рябуха Т.В. Розробка програми адаптації для персоналу.....	174
Омеленчук В.А. Сутність та класифікація бізнес моделей банку.....	179
Семенда Д.К., Семенда О.В., Семенда О.В. Логістика та її роль в підвищенні економічної ефективності реалізації продукції рослинництва.....	185

Синютка Н.Г., Курило О.Б., Василюк Т.В. ProZorro: виклики для діджиталізації державних видатків в Україні.....	191
Стасик С.О., Бикова А.А., Лобза А.В. Вплив пандемії COVID-19 на ІТ рекрутинг персоналу.....	196
Терлецька Ю.О., Данилюк М.В., Мажар М.І. Адаптація як стратегічний вектор управління підприємством в умовах турбулентності зовнішнього середовища.....	202
Чиж А.П. Формування інформаційного забезпечення стійкого розвитку підприємства.....	207
Шпіль В.В., Мельник Т.Г. Методика оцінки запасів підприємства за вітчизняними і міжнародними стандартами обліку.....	213
Юрченко Н.С. Стратегічні орієнтири підприємств молокопродуктового підкомплексу.....	220

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Новоженіна Н.Є. Економіко-правова специфіка оподаткування як одна з функцій держави.....	232
Семененко Р.Є., Грабовський Г.В. Особливості експертного дослідження встановлення цілого за частинами.....	236
Сич В.І. Гарантовані права пацієнта на інформацію.....	243
Шморгун Я.О. Реалізація права громадянина на участь в управлінні справами держави.....	246

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

Воропаєва Т.С. Дослідження українства науковцями Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка.....	249
Шпачинський І.А., Гулямова К.Е. Категорія «знання» в абрисі філософії освіти.....	256

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Матукова Г.І., Прус Н.В., Матукова-Ярига Д.Г. Інтерактивні технології навчання: формування конкурентоспроможності фахівця медичної сфери.....	261
Ромоarenko Tetiana Concept of teacher professional agency.....	267
Руденко Н.М., Антипова С.О. Застосування інтерактивних технологій та ІКТ на уроках математики в закладах загальної середньої освіти.....	271

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

Федоренко О.І.

Засоби вираження мовленнєвого акту
припущення в британському
детективному серіалі «Endeavour»..... 277

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

Лазарович Н.В.

Особливості постмодерністських
тенденцій в контексті сучасної
української культури.....282

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Драч Т.Л.

Розвиток пластичних здібностей
дітей-аутистів засобами танцю-модерн.....288

Филиппова О.Н.

Творчество А. Н. Мокрицкого (1810–1870) –
художника и литератора.....291

Шнуренко Т.В.

Аматорство як основа організації народних
пісенних колективів: потенціал розвитку
та вкорінення у практику виконавства.....299

CONTENTS

ENGINEERING SCIENCES

- Belinska Svitlana, Kepko Valentina, Bubenko Maryna**
Consumption properties of cheese and cheese products.....115
- Belinska Svitlana, Moroz Olena, Ostapchuk Christina**
Commodity characteristics of mango fruits.....122
- Kuznetsov Denis, Zakharova Maria, Liuta Maiia**
Criteria for evaluation of efficiency of remote administration software.....129

MILITARY SCIENCES

- Zyban Mukhailo, Bondarenko Sergiu**
Analysis of errors which are made when aiming from a pistol.....133

SOCIAL COMMUNICATIONS

- Morshna Nataliia**
The role of social media in library community building.....137
- Rohova Tetyana**
Conceptual symbols in the screen drama «The Queen Gambit» (Netflix, 2020).....141

PSYCHOLOGICAL SCIENCES

- Voloshok Olena, Prus Sofia**
Behavioral manifestations of copy strategies in adolescence.....146
- Kalka Nataliya, Kozyra Petro, Hapchych Karolina**
Peculiarities of the psychological profile of persons with tattoos.....152

ECONOMIC SCIENCES

- Zahidna Oksana, Koren Diana**
Theoretical fundamentals of the budget process in territorial communities.....158
- Kostromin Artem**
Key aspects of product range management in business organization.....163
- Lytvyn Iryna, Vakulka Sofia**
The e-sports industry: essence, elements of the ecosystem, features of development and attractiveness for investments in Ukraine and the world.....167
- Lobza Alla, Bykova Adel, Riabukha Tetiana**
Adaptation program development for personnel.....174
- Omelenchuk Volodymyr**
Essence and classification of bank business models.....179

- Semenda Dmytro, Semenda Olena, Semenda Olha**
Logistics and its role in increasing the economic efficiency of plant production sales.....185

- Synyutka Nataliya, Kurylo Oksana, Vasyliuk Tetiana**
Prozorro: challenges for public expenditure`s digitalization in Ukraine.....191

- Stasyk Sofiia, Bykova Adel, Lobza Alla**
The impact of the COVID-19 pandemic on recruitment process.....196

- Terletska Yuliya, Danylyuk Mykola, Mazhar Mariya**
Adaptation as a strategic vector enterprise management in conditions turbulence of the external environment.....202

- Chyzh Lyudmyla**
Formation of information support for sustainable development of the enterprise....207

- Shpin Veronika, Melnyk Tetiana**
Methodology of cost estimate of the enterprise inventories according to the domestic and the international accounting standards.....213

- Yurchenko Nataliia**
Strategic orientations of dairy subcomplex enterprises.....220

LAW SCIENCES

- Novozhenina Natalia**
Economic and legal specificity of taxation as one of the functions of the state.....232

- Semenenko Roman, Hrabovskyi Hryhorii**
Features of expert investigation of establishment of the whole by parts.....236

- Sych Volodymyr**
Guaranteed patient rights to information.....243

- Shmorgun Yaroslava**
Realization of the citizen's right to participate in the management of state affairs.....246

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Voropayeva Tetiana**
Research of Ukrainianness by scientists of the Center of Ukrainian Studies of the Taras Shevchenko National University of Kyiv.....249

- Shpachinsky Ihor, Huliamaova Karyna**
The category of «knowledge» in the outline of the philosophy of education.....256

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Matukova Hanna, Prus Natalia, Matukova-Yaryga Daria**
Interactive learning technologies: formation of competitiveness of the medical sphere.....261

- Ponomarenko Tetiana**
Concept of teacher professional agency.....267

Rudenko Nina, Antypova SvitlanaApplication of interactive technologies and ICT
in mathematics lessons in a secondary school...271

PHILOLOGICAL SCIENCES

Fedorenko OlhaMeans of expressing the speech act
of supposition in the British detective
drama series "Endeavour".....277

CULTURAL STUDIES

Lazarovych NadiyaPeculiarities of postmodernistic trends in the
context of contemporary Ukrainian culture.....282

HISTORY OF ART

Drach TamaraDevelopment of autistic children'
plastic skills by modern-dance.....288**Filippova Olga**The creative work
of A.N. Mokritsky (1810-1870)
as an artist and writer.....291**Shnurenko Tetiana**Amateurism as a basis
for the organization
of folk song groups: the potential
for development and rooting
into the practice of performing.....299

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-25>

УДК 637.3.05

Белінська С.О.

Київський національний торговельно-економічний університет

Кепко В.М.

Білоцерківський національний аграрний університет

Бубенко М.М.

Київський національний торговельно-економічний університет

СПОЖИВНІ ВЛАСТИВОСТІ СИРУ ТА СИРНИХ ПРОДУКТІВ

Анотація. Вітчизняний ринок сиру формується під впливом прогнозованих та непрогнозованих факторів. Україна поступово перетворюється з експортера в крупного імпортера сирів, а рівень споживання молочних продуктів в Україні визначається переважно факторами економічного характеру, які формують попит та пропозицію. Вітчизняні виробники, враховуючи проблеми сировинного ринку, розширюють асортимент продукції шляхом виробництва сирних продуктів, в яких частина молочного жиру замінюється рослинними жирами, молочних білків – соєвими. Попит на молоковісні сирні продукти детерміновано переважно невисокою купівельною спроможністю населення. Результати перевірок якості молочної продукції в Україні підтверджують факти фальсифікації сирів використанням при їх виробництві замінників молочного жиру. Проведені дослідження споживних властивостей сиру та сирних продуктів за комплексом органолептичних та фізико-хімічних показників підтверджують відмінності споживних властивостей. За зовнішнім виглядом і рисунком сир та сирний продукт не відрізняються, проте можуть суттєво різнитись за кольором, смаком, запахом та консистенцією. Відмінності кольору та запаху можуть бути нівельовані використанням харчових добавок, що не суперечить технології. При розжовуванні, натисканні, розтиранні зразків суттєвих відмінностей консистенції сиру та сирного продукту не встановлено. Визначаючи консистенцію згинанням встановлено, що у місці згину сирного продукту тріщина утворилась після першого згинання, а в сирі не утворюється після неодноразового згинання. Результати дослідження смаку підтвердили різочі відмінності продуктів. Для сирного продукту характерний пустий невиражений смак, відсутність сирного післясмаку. Саме ці ознаки є критеріями ідентифікації продуктів. Проведена кваліметрична оцінка за комплексом досліджень органолептичних та фізико-хімічних показників якості підтверджує нижчу якість сирного продукту, порівняно із сиром, у 2,4 рази. Встановлено, що органолептичні показники якості не є визначальними критеріями ідентифікації належності продукту до групи сирів чи сирних продуктів. Пересічний споживач без детального аналізу маркування, яке іноді складно прочитати на пакуванні, іноді є недостовірним, за зовнішніми ознаками на момент придбання товару не може відрізнити сир від сирного продукту.

Ключові слова: сир, сирний продукт, органолептичні показники якості, споживні властивості, комплексний показник якості, критерій ідентифікації.

Belinska Svitlana

Kyiv National University of Trade and Economics

Kepko Valentina

Bila Tserkva National Agrarian University

Bubenko Maryna

Kyiv National University of Trade and Economics

CONSUMPTION PROPERTIES OF CHEESE AND CHEESE PRODUCTS

Summary. The domestic cheese market is formed under the influence of predicted and unpredictable factors. Ukraine is gradually turning from an exporter to a major importer of cheese, and the level of consumption of dairy products in Ukraine is determined mainly by economic factors that shape supply and demand. Domestic producers, considering the problems of the commodity market, expand the range of products by the producing of cheese products, in which part of the milk fat is replaced by vegetable fats, milk proteins by soy fats. The demand for dairy cheese products is determined mainly by low purchasing power of the population. The results of inspections of the quality of dairy products in Ukraine confirm the facts of falsification of cheeses using milk fat substitutes in their production. The conducted researches of consumer properties of cheese and cheese products on a complex of organoleptic and physicochemical indicators confirm differences of consumer properties. Cheese and cheese product do not differ in appearance and pattern, but differ significantly in color, taste, smell and texture. Differences in color and odor can be level by the use of food additives, which does not contradict the technology. When chewing, pressing, rubbing the samples, no significant differences in the consistency of the cheese and the cheese product were found. Determining the consistency by bending, it was found that in the place of bending the cheese product, a crack was formed after the first bending, and in the cheese it is not formed after repeated bending. The results of the taste study confirmed the striking differences between the products. The cheese product is characterized by an empty unexpressed taste, the absence of cheese aftertaste. These features are the criteria for product identification. The qualitative assessment carried out by a complex of studies of organoleptic and physicochemical quality indicators confirms the low quality of the cheese product in comparison with cheese for 2.4 times. It was found that

organoleptic quality indicators are not the defining criteria for identifying a product belonging to a group of cheeses or cheese products. For an ordinary consumer, without a detailed analysis of the labeling, which is sometimes difficult to read on the packaging, and which is sometimes unreliable, it is difficult to distinguish cheese from a cheese product by external signs at the time of purchase.

Keywords: cheese, cheese product, organoleptic quality indicators, consumer properties, complex quality indicator, identification criterion.

Постановка проблеми. Фахівці галузі аграрного сектору економіки України зазначають, що вітчизняний ринок сиру зазнає постійних змін, які зумовлені прогнозованими та непрогнозованими факторами впливу. До непрогнозованих факторів, які кардинально вплинули на економіку країн світу та внесли суттєві зміни до життєзабезпечення населення, належить пандемія коронавірусу. Прогнозується, що в цей період вітчизняне виробництво сиру зазнає скорочень, а частка імпорту зростає. Внутрішньою проблемою України, що має вплив на ринок сиру впродовж останніх років є зменшення поголів'я корів, значне підвищення цін на молочну сировину, що не тільки не сприяє зростанню ефективності роботи молочної галузі, але й значно мотивує імпорт молочної продукції на український ринок. Враховуючи суттєві відмінності світових та українських цін на сир Україна поступово перетворюється з експортера в крупного імпортера сирів, а рівень споживання молочних продуктів в Україні визначається переважно факторами економічного характеру, які формують попит та пропозицію [1; 2].

Вітчизняні виробники, враховуючи проблеми сировинного ринку, розширюють асортимент продукції шляхом виробництва сирних продуктів, в яких частина молочного жиру замінюється рослинними жирами, молочних білків – соєвими. Технологія виробництва сирних продуктів не потребує суттєвого переобладнання виробничих підприємств. Попит на молоковмісні сирні продукти детерміновано переважно невисокою купівельною спроможністю населення. Разом з цим результати перевірок якості харчових продуктів засвідчують порушення технології виробництва окремими виробниками щодо використання при виробництві сирів заміників молочного жиру, що є неприпустимим. Загальна сума штрафів, накладена Антимонопольним комітетом України на недобросовісних виробників молочної продукції, у 2020 році перевищує 140 млн. грн. [3]. Проблема масштабної фальсифікації молочної продукції призвела до того, що протягом останніх років в Україні спостерігається значне зменшення споживання молочних продуктів на внутрішньому ринку, яке не перевищує 50% фізіологічної потреби людини. Вирішення питання щодо усунення фальсифікації на ринку молочних продуктів можливе лише на державному рівні. Наразі в парламенті на розгляді знаходиться законопроект «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо харчових продуктів, що імітують молоко та молочні продукти», який за умови його прийняття врегулюватиме продаж якісних молочних товарів та продуктів, які їх імітують [4]. В інтересах споживачів до обов'язкових вимог щодо надання достовірної інформації на маркуванні, додатково водиться вимога й щодо розміщення молочних продуктів окремо від імітаційних.

Виконання запропонованих заходів, розробка експрес-методів ідентифікації молочної та молоковмісної продукції сприятиме як підвищенню попиту на вітчизняну молочну продукцію, так і усвідомленому споживацькому вибору.

Ураховуючи визначені проблеми, дослідження споживних властивостей сиру та сирних продуктів, встановлення критеріїв їх ідентифікації є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз вітчизняних та зарубіжних публікацій підтвердив зацікавленість науковців до проблеми технології та якості сирних продуктів, виявлення їх фальсифікації.

Проблемі термінології щодо дефініцій молоковмісних продуктів присвячена увага Рябенко Н.О. [5].

Детальний огляд сучасних способів фальсифікації твердих сирів на українському ринку провели Манжелевський В. А., Лятенко Н. та визначили основні: продаж сирів із закінченим терміном зберігання; продаж сирів з дефектами; асортиментна, якісна та інформаційна фальсифікація [6; 7].

Patrick F. Fox з співавторами досліджували вплив сировини, додаткових інгредієнтів, умов обробки на властивості та збереженість якості пастеризованих плавлених сирних продуктів [8].

Вплив технологічних операцій на текстуру і мікроструктуру сирних продуктів висвітлено у роботі Nessa Noronha, Dolores O'Riordan, Michael O'Sullivan. Автори довели, що сирний продукт, до складу якого входить вода, казеїн, насіння рапсу, гідрогенізована пальмова олія і солі-емульгатори, може мати прийнятну текстуру при помірних швидкостях обертання лопастей мішалки [9].

Властивості сирних продуктів з суміші модифікованого картопляного крохмалю і пальмової олії та суміші модифікованого картопляного крохмалю, пальмової олії з додаванням вівса та зародків пшениці досліджували Gehan A.M. Hussein, Samah Shalaby. Сирний продукт з додаванням вівса мав насичений смак, кращу консистенцію, порівняно з сирним продуктом з додаванням зародків пшениці [10].

З метою уникнення проблем при ідентифікації сиру та сирних продуктів Food and Drug Administration США підтримує та забезпечує дотримання стандартів ідентифікації 72 назв сирів і сирних продуктів. Сир будь якої із назв, визначених стандартом, за вимогами до складу і технології, повинен відповідати встановленим вимогам [11].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукової літератури засвідчує, що в Україні питання щодо визначення критеріїв ідентифікації сирних продуктів, які можуть бути використані пересічними споживачами при виборі продукту, висвітлені частково.

Таблиця 1

Обсяги виробництва сиру та сирних продуктів за 2015-2019 рр. (т)

Група	Роки, тонн				
	2015	2016	2017	2018	2019
Сири тверді	89705	79353	86700	88790	78983,2
Сири м'які	3938	3998	4082	3117	4064,5
Сири розсільні	2911	3112	3478	5138	3018,1
Плавлений сир (крім тертого або порошкового)	27002	26201	27142	28568	29469,1
Продукти молоковісні сирні інші (тверді, м'які, розсільні, плавлені тощо),	81054	68701	82333	70373	-
Продукти молоковісні з добавками із вмістом молочних жирів 1,5 мас.% і більше	-	-	-	-	43298,5
Продукти молоковісні, з заміщенням компонентів молока рослинними жирами	-	-	-	-	6644,5
Продукти молоковісні з добавками без вмісту або із вмістом молочних жирів менше 1,5 мас.%	-	-	-	-	74120,3
Загалом	204610	181365	203735	195986	239598

Джерело: [13]

Таблиця 2

Динаміка імпорту та експорту сирів, 2015–2019 рр.

Рік	Імпорт		Експорт		Сальдо
	Вартість, тис. дол. США	Вага нетто, тонн	Вартість, тис. дол. США	Вага нетто, тонн	
2015	23465	5379	35034	10816	11569
2016	29876	7058	24318	8051	-5558
2017	47123	10010	32510	9051	-14613
2018	66807	13722	30798	8343	-36009
2019	93757	20506	23888	6470	-69869

Джерело: [15]

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження споживних властивостей сиру та сирних продуктів та визначення критеріїв ідентифікації.

Виклад основного матеріалу. Споживацький попит на сири та сирні продукти в Україні задовольняється продукцією вітчизняного та зарубіжного виробництва, що засвідчується статистичними даними.

В Україні сири та сирні продукти виробляє значна кількість виробників, найбільшими з яких є компанія «ТЕРРА ФУД», яка випускає сири і сирні продукти під торговими марками: «Золотий резерв», «Ферма», «Тулчинка», «Вапнярка», «Сорочинський», «Лауреат»; «Альміра» – ТМ «Гадячсир», «Любас», «Слов'янські сири», «Добрий Ян»; ПАТ «Дубномолоко» – ТМ «КОМО»; «Молочний Альянс» – ТМ «Пирятин», «Славія»; Milkiland – ТМ «Добряна», Latter; компанія «Клуб сиру» [12].

Обсяги виробництва сиру та сирних продуктів в Україні впродовж останніх років наведено в табл. 1.

Незважаючи на незначні коливання в обсягах виробництва зазначених груп товарів слід акцентувати увагу на тому, що частка сирних продуктів у структурі виробництва є досить значною (рис. 1).

Основним імпортерами сиру є Польща, Німеччина, Франція, експортерами – Казахстан, Молдова, Єгипет [14].

Дані табл. 2 підтверджують щорічне зростання обсягів імпорту сирів як

у кількісному, так і у вартісному вираженні. Обсяги поставок у 2019 році, порівняно з 2015, збільшились у 4 рази, експорту – зменшились у 1, разів.

У 2020 році експорт сиру і сирних продуктів зменшився на 7%, імпорт сичужного сиру (без сирних продуктів) виріс більше ніж в два рази. У грудні 2020 року сиру продано 622 тонни. Експорт сирного продукту зменшився до рівня нижче 2 тис. т, що на 11% вище за показник грудня 2019 року [16].

Об'єкт дослідження – сир (групи Б) та сирний продукт вітчизняного виробництва (рис. 2).

Оцінку якості проводили за органолептичними та фізико-хімічними показниками. Серед ор-

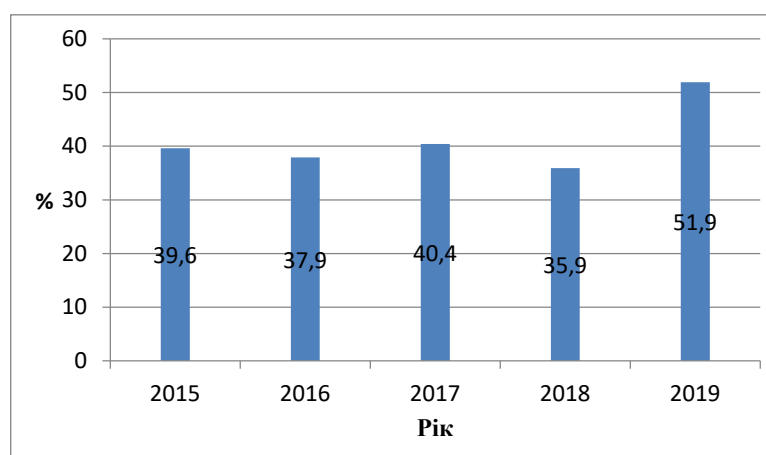
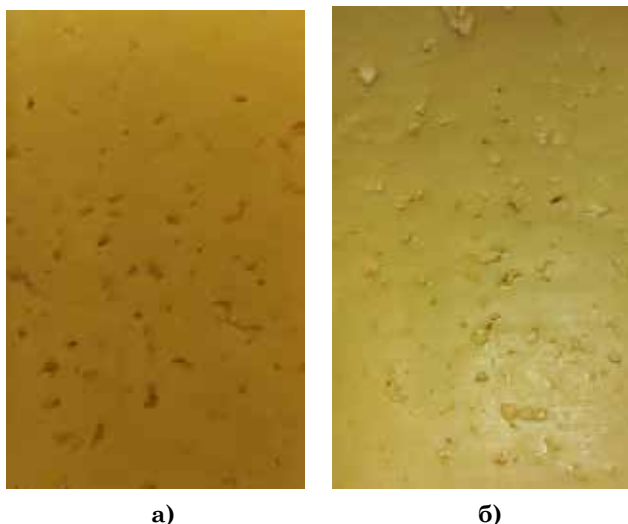

Рис. 1. Частка сирних продуктів у структурі виробництва

Джерело: [13]

а) б)
Рис. 2. Об'єкт дослідження:
а) сир, б) сирний продукт

Джерело: розроблено авторами

ганолептичних показників за шкалою 10-бальної оцінки визначали зовнішній вигляд (0,5 балів), колір тіста (1 бал), рисунок на розрізі (1 бал), смак і запах (5 балів), консистенцію (2,5 бали).

Оскільки смак та запах у загальній органолептичній оцінці є визначальними, для опису їх властивостей опирались на аромати, наведені у колесі аромату сирів, які об'єднували у групи: молочний, спеції, тваринний, овочевий, фруктовий, горіховий, смажений [17].

Серед фізико-хімічних показників визначали: масову частку вологи [18], масову частку жиру [19], ступінь зрілості [20].

Комплексну оцінку якості проводили за сукупністю органолептичних та фізико-хімічних показників, а визначені показники переводили у безрозмірний вигляд з використанням формули:

$$P_i = \frac{P_i - P_i^{op}}{P_i^{em} - P_i^{op}};$$

де P_i – i -й показник якості в безрозмірному вигляді (відносний показник);

P_i – i -й показник якості в натуральному вигляді (абсолютний показник)

P_i^{op} – бракувальне число (найгірше допустиме) значення i -го показника;

P_i^{em} – еталонне (найкраще можливе) значення i -го показника.

Комплексний показник якості розраховували за формулою:

$$Q = \sum_{i=1}^n a_i P_i;$$

де a_i – коефіцієнт вагомості i -го показника;

P_i – відносний показник якості;

n – число оцінюваних показників.

Встановлено, що за зовнішнім виглядом і рисунком досліджуваний сир та сирний продукт не відрізняються (табл. 3, рис. 2), проте мають суттєві відмінності за кольором, смаком, запахом та консистенцією.

Колір сиру для найменування, заявленого виробником, є характерний світложовтий. Сирний продукт має білувато-жовтуватий колір з сіруватим відтінком. Використання цього показника як критерію ідентифікації продукту є недоцільним, оскільки технологією обох продуктів передбачена можливість використання харчових барвників, що забезпечує можливість досягнення ідентичності кольору різних продуктів.

Консистенцію оцінювали комплексно: натискаючи на шматок, згинаючи підготовлену пробу, розтираючи її між вказівним і великим пальцями та розжовуючи. При розжовуванні, натисканні, розтиранні зразків суттєвих відмінностей консистенції не виявлено. Це свідчить про використання на підприємстві з виробництва сирного продукту сучасних технологій, які забезпечують отримання бажаної консистенції продукту. Проте визначаючи консистенцію згинанням встановлено, що у місці згинання сиру тріщина не утворюється після неодноразового згинання, а сирному продукті – утворилась після першого згинання (рис.3).

Після розтирання сиру перед визначенням смаку та запаху аналізували залишковий запах на подушечках пальців: у сирі він був кисло-молочний, сирний, у сирному продукті – запах осалювання, без характерних для молочної продукції відтінків. Нівелювати ці відмінності також можна використанням ароматизаторів. Тому і цей показник не може слугувати критерієм ідентифікації.

Таблиця 3

Органолептична оцінка сиру та сирного продукту

Показники	Сир	Сирний продукт
Зовнішній вигляд	Чиста поверхня, рівна без будь-яких пошкоджень	
Бали	0,5	0,5
Колір	Однорідний за всією масою, світло-жовтий	Однорідний за всією масою, білувато-жовтуватий з сіруватим відтінком
Бали	1,0	0,7
Рисунок на розрізі	Вічка неправильної, вуглуватої та щілиноподібної форми	
Бали	1,0	1,0
Смак і запах	Помірно виражений сирний, молочний, злегка кислуватий	Невиражений, пустий
Бали	4,3	1,5
Консистенція	Пластична, ніжна, тісто однорідне	Пластична, тісто однорідне крихка на зломі
Бали	2,5	1,5
Загальний бал	9,3	5,2

Джерело: розроблено авторами

Результати дослідження смаку та запаху підтвердили разючі відмінності продуктів. Для сирного продукту характерний пустий невиражений смак, відсутність сирного післясмаку. Саме ці органолептичні показники можуть слугувати критеріями ідентифікації продуктів.

Впродовж двох діб зберігання сиру за однакових умов при температурі навколишнього середовища встановлено однакові зміни зовнішнього вигляду сиру і сирного продукту: ущільнення поверхні, зміна кольору до більш насиченого, поява на поверхні жирового блиску.

Дослідження фізико-хімічних показників підтвердило відповідність сиру вимогам ДСТУ, згідно з яким був вироблений сир та даним, зазначеним на маркуванні (табл. 4).

Відомо, що органолептичні властивості сиру формуються в процесі його дозрівання завдяки перетворенням, які відбуваються в білковій фракції. Із збільшенням кількості розчинних продуктів розпаду білків підвищуються буферні властивості розчинної частини сиру, які чітко виявляються при титруванні лугами. Для встановлення факту формування органолептичних властивостей сиру та сирного продукту в процесі дозрівання нами визначено ступінь зрілості сиру [20]. Метод ґрунтується на зміні буферності розчинної частини сиру в процесі дозрівання. Встановлено, що ступінь зрілості сиру становить 120°Ш, що характерно для молодих сирів, сирного продукту – 60°Ш. Отримані дані корелюють з результатами дослідження смаку.

Для узагальнення органолептичних та фізико-хімічних показників проведено кваліметричну оцінку та розраховано комплексний показник якості (табл. 5).

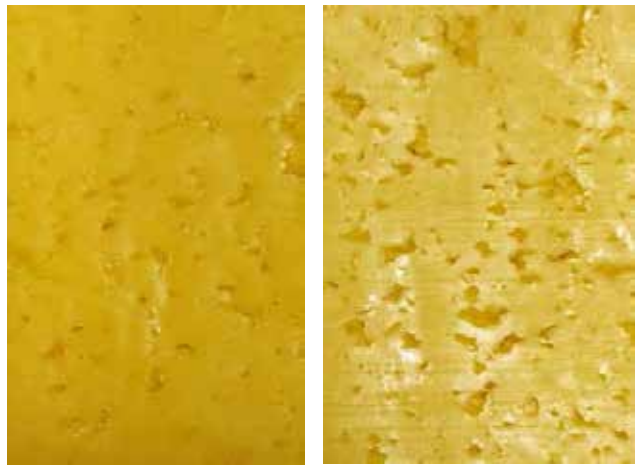
Незважаючи на незначні відмінності результатів фізико-хімічних досліджень кваліметрична оцінка підтверджує нижчу якість сирного продукту, порівняно із сиром, у 2,4 рази.

а) б)

Рис. 3. Консистенція сиру та сирного продукту: а) сир, б) сирний продукт

Джерело: розроблено авторами

а) б)

Рис. 4. Зовнішній вигляд сиру та сирного продукту після 2 діб зберігання: а – сир, б – сирний продукт

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Фізико-хімічні показники сиру та сирного продукту

Показник	Вимоги ДСТУ	Сир	Сирний продукт
Масова частка вологи, %	не більше 47	43,0	44,2
Масова частка жиру, %	не менше 40	50,4	50,0
Ступінь зрілості сиру, °Ш	-	120	60

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 5

Комплексний показник якості сиру та сирного продукту

Показник	Кофіцієнт вагомості	P _{ст}	P _{брак}	Сир		Сирний продукт	
				p _i	P _i	p _i	P _i
Зовнішній вигляд	0,05	0,5	0,1	0,5	0,05	0,5	0,05
Колір	0,1	1	0,3	1,0	0,1	0,7	0,057
Рисунок на розрізі	0,05	1	0,3	1,0	0,05	1,0	0,05
Смак і запах	0,45	5	1,0	4,3	0,371	1,5	0,056
Консистенція	0,25	2,5	1,0	2,5	0,25	1,5	0,083
Масова частка вологи, %	0,05	45	42	43,0	0,017	44,2	0,037
Масова частка жиру, %	0,05	51	49	50,4	0,035	50,0	0,025
Комплексний показник якості				0,873		0,358	

Джерело: розроблено авторам

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень можна стверджувати, що органолептичні показники якості не є визначальними критеріями ідентифікації належності продукту до групи сирів чи сирних продуктів. Пересічний споживач без детального аналізу маркування, яке іноді складно

прочитати на пакуванні, іноді є недостовірним, за зовнішніми ознаками на момент придбання товару не може відрізнити сир від сирного продукту. Тому питання щодо розмежування місць в торговельному залі для реалізації молочних та молоко-місних продуктів є обґрунтованим та своєчасним.

Список літератури:

1. Рынок сыра – 2020. URL: <https://infagro.com.ua/ryinok-syira-2020/> (дата звернення: 15.01.2021).
2. Гурська І.С., Лук'янова М.М. Функціонування вітчизняного ринку молока та молочних продуктів. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/39> (дата звернення: 16.01.2021).
3. Українські молокозаводи оштрафовані на 111 млн. грн. за підроблення сиру та масла: перелік. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/10/669059/> (дата звернення: 18.01.2021).
4. У парламенті пропонують розмежувати справжні молочні продукти та їх імітацію – законопроект. URL: <http://milkua.info/uk/post/u-parlamenti-proponuut-rozmezovuvati-spravzni-molocni-produkti-ta-ih-imitaciu-zakonoproekt> (дата звернення: 06.01.2021).
5. Рябченко Н.О. Сир та сирний продукт. URL: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13897/1/statya_Ryabchenko.pdf (дата звернення: 22.12.2020).
6. Манжелевський В.А. Огляд сучасних способів фальсифікації твердих сирів. URL: https://card-file.onaft.edu.ua/bitstream/123456789/8955/1/Problemy_zdorovogo_obraza_2018_Manzhelevskiy.pdf (дата звернення: 05.01.2021).
7. Латенко Н. Фальсифікація твердих сичужних сирів. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/16047/1/83.pdf> (дата звернення: 11.01.2021).
8. Patrick F. Fox, Tim P. Guinee, Timothy M. Cogan, Paul L. H. McSweeney Processed Cheese and Substitute/ Imitation Cheese Products. URL: https://www.researchgate.net/publication/306387680_Processed_Cheese_and_SubstituteImitation_Cheese_Products (дата звернення: 18.01.2021).
9. Nessa Noronha, Dolores O'Riordan, Michael O'Sullivan. Influence of processing parameters on the texture and microstructure of imitation cheese. URL: https://www.researchgate.net/publication/225404006_Influence_of_processing_parameters_on_the_texture_and_microstructure_of_imitation_cheese (дата звернення: 17.01.2021).
10. Gehan A.M. Hussein, Samah Shalaby Properties of Imitation Cheese Products Prepared With Non-dairy Ingredients. URL: https://www.researchgate.net/publication/327976718_PROPERTIES_OF_IMITATION_CHEESE_PRODUCTS_PREPARED_WITH_NON-AIRY_INGREDIENTS (дата звернення: 03.01.2021).
11. Cheese Definitions and Categories. URL: <https://www.cheesesociety.org/events-education/cheese-definitions/> (дата звернення: 03.01.2021).
12. Сергієнко А. Аналіз ринку сиру України. URL: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/analiz-rynka-syra.html> (дата звернення: 18.01.2021).
13. Виробництво промислової продукції за видами. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/pr/vr_ga_ovrp/vr_ga_ovrp_u/arh_vrpv_u.html (дата звернення: 16.01.2021).
14. Зовнішня торгівля України із зазначенням основних країн – контрагентів. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f3> (дата звернення: 16.01.2021).
15. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення: 16.01.2021).
16. У 2020 році імпорт сиру в Україну виріс більш ніж в два рази. URL: <https://infagro.com.ua/ua/2021/01/19/u-2020-rotsi-import-siru-v-ukrayinu-viris-bilsh-nizh-v-dva-razi/> (дата звернення: 18.01.2021).
17. URL: <http://www.comtecheese.co.uk/media/bscjojn/aromatic-wheel.jpg> (дата звернення: 02.01.2021).
18. ДСТУ 8552:2015 Молоко та молочні продукти. Методи визначення вологи та сухої речовини. Київ : Держспоживстандарт України, 2014. 10 с.
19. ДСТУ ISO 1735:2005 Сир і плавлений сир. Гравіметричний метод визначення вмісту жиру (контрольний метод) (ISO 1735:1987, IDT). Київ : Держспоживстандарт України, 2005. 16 с.
20. Горбатова К.К., Гунькова П.И. Химия и физика молока и молочных продуктов. Санкт-Петербург : ГИОРД, 2012. 336 с.

References:

1. Rynok syra – 2020. URL: <https://infagro.com.ua/ryinok-syira-2020/>
2. Gurska I.S., Luk'yanova M.M. Funkcionuvannya vitchyznyanogo rynku moloka ta molochnykh produktiv. URL: <http://inneco.org/index.php/innecoua/article/view/39>
3. Ukrayinski molokozavody oshtrafovani na 111 mln. grn. za pidroblennya syru ta masla: perelik. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2020/12/10/669059/>
4. U parlamenti proponuyut rozmezovuvaty spravzhni molochni produkty ta yix imitaciyu – zakonoproekt. URL: <http://milkua.info/uk/post/u-parlamenti-proponuut-rozmezovuvati-spravzni-molocni-produkti-ta-ih-imitaciu-zakonoproekt>
5. Ryabchenko N.O. Syr ta syrnyj produkt. URL: http://dspace.nuft.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/13897/1/statya_Ryabchenko.pdf
6. Manzhelevskiy V.A. Oglyad suchasnykh sposobiv falsyfikaciyi tverdix syriv. URL: https://card-file.onaft.edu.ua/bitstream/123456789/8955/1/Problemy_zdorovogo_obraza_2018_Manzhelevskiy.pdf
7. Latenko N. Falsyfikaciya tverdix sychuzhnykh syriv. URL: <http://dspace.nuft.edu.ua/bitstream/123456789/16047/1/83.pdf>
8. Patrick F. Fox, Tim P. Guinee, Timothy M. Cogan, Paul L. H. McSweeney Processed Cheese and Substitute/ Imitation Cheese Products. URL: https://www.researchgate.net/publication/306387680_Processed_Cheese_and_SubstituteImitation_Cheese_Products
9. Nessa Noronha, Dolores O'Riordan, Michael O'Sullivan. Influence of processing parameters on the texture and microstructure of imitation cheese. URL: https://www.researchgate.net/publication/225404006_Influence_of_processing_parameters_on_the_texture_and_microstructure_of_imitation_cheese
10. Gehan A.M. Hussein, Samah Shalaby Properties of Imitation Cheese Products Prepared With Non-dairy Ingredients. URL: https://www.researchgate.net/publication/327976718_PROPERTIES_OF_IMITATION_CHEESE_PRODUCTS_PREPARED_WITH_NON-AIRY_INGREDIENTS

11. Cheese Definitions and Categories. URL: <https://www.cheesesociety.org/events-education/cheese-definitions/>
12. Sergienko A. Analiz rynku syru Ukrainy. URL: <https://koloro.ua/ua/blog/issledovaniya/analiz-rynka-syra.html>
13. Vyrobnycztvo promyslovoi produkciyi za vydamy. URL: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/operativ2019/pr/vr_rea_ovpp/vr_rea_ovpp_u/arh_vppv_u.html
14. Zovnishnya torgivlya Ukrainy iz zaznachennym osnovnyx krayin – kontragentiv. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f3>
15. Sumarnyj obsyag importu ta eksportu u rozrizi tovarnyx pozycij za kodamy UKTZED. URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>
16. U 2020 roci import syru v Ukrainu vyris bilsh nizh v dva razy. URL: <https://infagro.com.ua/ua/2021/01/19/u-2020-rotsi-import-siru-v-ukrayinu-viris-bilsh-nizh-v-dva-razi/>
17. URL: <http://www.comtecheese.co.uk/media/bscjojn/aromatic-wheel.jpg>
18. Moloko ta molochni produkty. Metody vyznachannya vology ta suxoyi rechovyny DSTU 8552:2015. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2014. 10 p. (in Ukrainian)
19. Syr i plavlenyj syr. Gravimetrychnyj metod vyznachannya vmistu zhyru (kontrolnyj metod) (ISO 1735:1987, IDT). DSTU ISO 1735:2005. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrainy, 2005. 16 p. (in Ukrainian)
20. Gorbatoва K.K., Gunkova P.Y. (2012) Xymyya y fizyka moloka y molochnyx produktov. SPb: GYORD, 336 p. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-26>

УДК 658.62:005.52]:634.441

Белінська С.О.

Київський національний торговельно-економічний університет

Мороз О.О.

Вінницький національний технічний університет

Остапчук К.Л.

Київський національний торговельно-економічний університет

ТОВАРОЗНАВЧА ХАРАКТЕРИСТИКА ПЛОДІВ МАНГО

Анотація. Асортимент екзотичних свіжих плодів та продуктів їхньої переробки, представлений на ринку України, досить різноманітний і нараховує значну кількість видів. У харчовому раціоні українців звичним стало манго. Відомо близько 70 різновидів манго, найпоширенішими з яких є індійський, балійський, філіппінський, тайський, лаоський, в'єтнамський, бразильський, кожен з яких налічує значну кількість сортів. Манго різних сортів відрізняється розміром, вагою, формою, смаком, кольором шкірки і м'якоті. Основними постачальниками плодів в Україну є Бразилія, В'єтнам, Єгипет, Іспанія, Домініканська Республіка, Ізраїль, Мексика. Досліджено споживні властивості плодів манго за комплексом органолептичних та фізико-хімічних показників. Серед органолептичних показників за розробленою шкалою бальної оцінки визначали зовнішній вигляд, колір шкірки та м'якоті, смак, запах, консистенцію. Встановлено, що на восьму добу зберігання при температурі 20°C спостерігається незначне зів'янення плодів, втрата блиску шкірки, що не вплинуло на смакові властивості. Впродовж подальшого зберігання на поверхні плодів суттєво проявились смуги та плями, змінився смак і запах. На 20 добу зберігання у плодах відчутний запах бродіння. Плоди втрачають привабливість для споживачів. Втрати маси плодів після 20 діб зберігання становили 12%. Проведені дослідження засвідчують, що плоди манго сорту Томмі Аткінс країни походження Бразилія, які реалізують в Україні, містять 87,4% води, 14,0% розчинних сухих речовин, 11,1% цукрів, 1,3% титрованих кислот, 8,36 мг/100 г аскорбінової кислоти. Під час зберігання за рахунок протікання біохімічних процесів встановлено зниження вмісту розчинних сухих речовин до 12,5%, цукрів – до 9,84%, аскорбінової кислоти – до 5,22 мг/100 г та збільшення масової частки кислот до 2,2%.

Ключові слова: манго, якість, споживні властивості, втрати маси, тривалість зберігання.

Belinska Svitlana

Kyiv National University of Trade and Economics

Moroz Olena

Vinnytsia National Technical University

Ostapchuk Christina

Kyiv National University of Trade and Economics

COMMODITY CHARACTERISTICS OF MANGO FRUITS

Summary. The range of exotic fresh fruits and products of their processing, presented on the market of Ukraine, is quite diverse and has a significant number of species. Mango has become commonplace in the diet of Ukrainians. It is grown in Thailand, Mexico, China, Africa, USA, Cuba and other countries. There are about 70 varieties of mangoes, the most common of which are Indian, Balinese, Filipino, Thai, Lao, Vietnamese, Brazilian. Mangoes vary in size, weight, shape, taste, skin color and flesh and storage capacity. The main suppliers of fruit to Ukraine are Brazil, Vietnam, Egypt, Spain, the Dominican Republic, Israel, Mexico. The article presents the results of studies of the consumer properties of mango fruits of Tommy Atkins variety (Brazilian origin), on a set of organoleptic and physicochemical parameters. Organoleptic indicators such as appearance, skin and flesh color, taste, smell, consistency were determined according to the developed scale of points. We also analyzed the changes of organoleptic properties of fruits during 20 days of storage. It was found that on the eighth day of storage at a temperature of 20 ° C there is a slight fading of the fruit, loss of skin luster, which did not affect the taste. During further storage, streaks and spots appeared on the surface of the fruit, the taste and smell changed. Reduction of organoleptic properties was established on the 12th day of storage. The results of the study of the condition of the pulp on the 20th day of storage confirmed a significant deterioration in the consistency and color of the pulp. The texture was relaxed, and the color changed from a uniform pleasant bright orange to an uneven faint brown. Special changes in consistency and color was found near the bone. On the 20th day of storage, the fruits smell of fermentation. The fruits lose their appeal to consumers. Fruit weight loss after 20 days of storage was 12%. According to the research, Tommy Atkins variety of mango (Brazilian origin), which are sold in Ukraine, contain 87.4% water, 14.0% soluble dry matter, 11.1% sugars, 1.3% titrated acids, 8.36 mg / 100 g of ascorbic acid. During storage, due to biochemical processes, the content of soluble dry matter was reduced to 12.5%, sugars – up to 9.84%, ascorbic acid – up to 5.22 mg / 100 g and the mass fraction of acids increased to 2.2%. The results of the calculation of the complex quality indicator show its significant decrease from 0.824 on the first day of storage to 0.215 on the twentieth day.

Keywords: mango, quality, consumer properties, weight loss, storage duration.

Постановка проблеми. Асортимент екзотичних свіжих плодів та продуктів їхньої переробки, представлений на ринку України, досить різноманітний і нараховує значну кількість видів. У харчовому раціоні українців звичними стали ананаси, авокадо, помело, кумкват, папа-

йя, манго, маракуйя, тощо. В останні роки ринок насичується новими видами плодів: пітахайя, лічі, мангустан, карамбола, рамбутан, ківано, тамарилло, пепіно у свіжому, сушеному, консервованому, замороженому виді, які не залишаються поза увагою споживачів.

Одним із видів екзотичних плодів, представлених на ринку України є манго. Його вирощують в Таїланді, Мексиці, Китаї, Африці, США, на Кубі та в інших країнах. Відомо близько 70 різновидів манго, найпоширенішими з яких є індійський, балійський, філіппінський, тайський, лаоський, в'єтнамський, бразильський, кожен із яких налічує значну кількість сортів. Найбільшого поширення у міжнародній торгівлі набули сорти Альфонсо, Банганаллі, Кесар, Кент, Дашері, Махачанок, Сіндрі, Атаульфо, Томмі Аткінс, Палмер [1; 2; 3].

Манго різних сортів відрізняється розміром, вагою, формою, смаком, кольором шкірки і м'якоті. Форма плодів зазвичай подовжено кругляста від 5 до 22 см, стиснута з боків, шкірка гладка, щільна з восковою поверхнею жовтого, червоного і зеленого кольорів. М'якоть соковита, волокниста, жовта або помаранчева з однією великою насінною. Смак насичений приємний кисло-солодкий (з хвойним, лимонно-морквяним, персиковим, банановим присмаком), аромат добре виражений, пряний. Маса плоду 0,2-0,4 кг, але може сягати і 4 кг.

Основними постачальниками плодів в Україну є Бразилія, В'єтнам, Єгипет, Іспанія, Домініканська Республіка, Ізраїль, Мексика [4].

Плоди манго незалежно від сорту, позначення якого на маркуванні транспортної тари не є обов'язковим, мають ніжну консистенцію. Тому однією із вимог нормативних документів на манго є вимога до ступеню розвитку і стану манго. Оскільки плоди манго є клімактеричними, то в процесі зберігання, транспортування, завантаження чи розвантаження колір і щільність плоду може змінюватись, але якість повинна бути збереженою [5].

Ураховуючи відмінності хімічного складу плодів манго різних сортів та країн-постачальників, придатність до зберігання, тривалість, умови транспортування та реалізації, дослідження споживних властивостей плодів манго, який реалізують в Україні, є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць закордонних вчених показав, що дослідженню якості манго приділяється достатньо уваги. Результати досліджень хімічного складу сортів манго, поширених у США, Перу, Колумбії, Мексиці, його зміни під час достигання, післязбиральної обробки та переробки плодів представлено у роботах низки науковців, зокрема Maria Elena Maldonado-Celis, Muhammad Siddiq [6; 7]. Авторами доведено, що стиглі плоди манго містять клітковину, 10–32% вуглеводів, 0–5% білків, амінокислоти аланін, аргінін, гліцин, серин, лейцин, ізолейцин, від 0,75% до 1,7% ліпідів, від 0,13% до 0,71% органічних кислот, вітамін С – від 9,79 до 186 мг / 100 г м'якоті, вітамін А – від 1000 до 6000 МЕ. Окрім цього плоди манго є суттєвим джерелом поліфенолів: катехіну, кверцетину, кемпферолу, рамнетину, антоціанів, вміст яких залежить від сорту та ступеня стиглості. Вченими встановлено вплив способу збирання, делатексування, сорту-

вання, пакування та транспортування на тривалість зберігання плодів.

З метою виявлення переваг манго порівняно з іншими видами фруктів та розроблення заходів щодо його просування на ринку Іспанії Calatrava J., Gonzalez-Roa M.C., Guirado E. провели дослідження та виявили споживчий попит на окремі сорти манго, поширені в Іспанії [8].

Вплив різних способів висушування на органолептичні властивості, показники хімічного складу, вітамінну цінність, елементний склад, мікробіологічні показники манго висвітлено у публікації Mwamba I., Tshimenga K., Kayolo J., Mulumba L., Gitago G. [9]. Авторами підтверджено вищу збереженість споживних властивостей манго за умови сонячного сушіння у діапазоні температур від 22,4°C до 40,7°C проти висушування у сушильній шафі при температурі 50°C.

Keshwani Deeksha обґрунтовано можливість використання шкірки і насіння манго для поліпшення органолептичних властивостей сухих сніданків [10]. Ajila S.M., Aalami M. з співавторами підтвердили доцільність використання манго для збагачення смакоароматичних властивостей макаронних виробів [11].

Доцільність використання продуктів переробки бананів і манго при виробництві харчових волокон підтверджено результатами досліджень Фам Тхи Ми [12].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Слід відзначити, що у вітчизняній науковій літературі результати досліджень споживних властивостей плодів манго, імпортованих в Україну з різних країн, відсутні. Комплексні дослідження якості манго впродовж зберігання не проводилися.

Мета статті. Головною метою роботи є дослідження споживних властивостей манго впродовж зберігання за комплексом органолептичних та фізико-хімічних показників якості.

Виклад основного матеріалу. Опосередковано про попит в Україні на свіжі та сушені фініки, інжир, ананаси, авокадо, гуаяву, манго та мангостани, які згідно з УКТЗЕД включені до товарної позиції 0804, свідчить динаміка їхнього імпорту (табл. 1).

Таблиця 1
Динаміка імпорту свіжих та сушених фініків, інжиру, ананасів, авокадо, гуаяви, манго та мангостану, які включені до товарної позиції 0804 згідно з УКТЗЕД за 2015–2019 рр.

Рік	Вартість, тис. дол. США	Вага нетто, тонн
2015	9328	6070
2016	13404	9517
2017	16587	12634
2018	25623	19238
2019	36082	23091

Джерело: [13]

Дані табл. 1 засвідчують щорічне зростання обсягів імпорту плодів як у кількісному, так і у вартісному вираженні. Обсяги поставок у 2019 році, порівняно з 2015, збільшилися у 3,8 разів.

Рис. 1. Об'єкт дослідження

Джерело: розроблено авторами

Об'єкт дослідження – манго сорту Томмі Аткінс країни походження Бразилія. Сорт визначено за каталогом сортів [14].

Оцінку якості проводили за органолептичними та фізико-хімічними показниками. Серед органолептичних показників за розробленою шкалою бальної оцінки визначали зовнішній вигляд, колір шкірки та м'якоті, смак, запах, консистенцію (табл. 2).

Коефіцієнт вагомості кожного із показників розраховано методом ранжування: зовнішній вигляд – 0,15; смак – 0,25; запах – 0,25; стан м'якоті (консистенція) – 0,25; колір – 0,1.

Узагальнений показник органолептичних властивостей визначали за формулою:

$$P = \sum q_i \times a_i,$$

де q_i – бальова оцінка показника;

a_i – коефіцієнт вагомості показника.

Серед фізико-хімічних показників визначали: втрати маси [15], масову частку вологи – висушуванням до постійної маси [16], розчинні сухі речовини – рефрактометричним методом [17], титровані кислоти – титрометричним методом в перерахунок на лимонну [18], вміст цукрів [19], вміст аскорбінової кислоти [20].

Комплексну оцінку якості плодів манго проводили за сукупністю органолептичних та фізико-хімічних показників. Для цього визначені показники якості переводили у безрозмірний вигляд за формулою:

$$P_i = \frac{p_i - p_i^{op}}{p_i^{em} - p_i^{op}};$$

де P_i – i -й показник якості в безрозмірному вигляді (відносний показник);

p_i – i -й показник якості в натуральному вигляді (абсолютний показник);

p_i^{op} – бракувальне число (найгірше допустиме) значення i -го показника;

p_i^{em} – еталонне (найкраще можливе) значення i -го показника.

Комплексний показник якості розраховували за формулою:

Таблиця 2

Шкала бальної оцінки манго

Показник якості	Оцінка, бали	Характеристика
1	2	3
Зовнішній вигляд	5	Плоди свіжі, здорові, чисті, не перезрілі, без чорних плям або смуг, без пошкоджень комахами або хворобами. Форма плодів подовжено-кругляста, стиснута з боків.
	4	Плоди свіжі, здорові, не перезрілі, з одиничними плямами або смугами, без пошкоджень комахами або хворобами. Форма плодів подовжено-кругляста, стиснута з боків.
	3	Плоди помірно свіжі, здорові, не перезрілі, з незначною кількістю чорних плям або смуг, без пошкоджень комахами або хворобами. Форма плодів подовжено-кругляста, стиснута з боків.
	2	Плоди не свіжі, перезрілі, із значною кількістю чорних плям або смуг, пошкоджені комахами або хворобами. Форма плодів подовжено-кругляста, стиснута з боків.
Смак	5	Приємний, кисло-солодкий.
	4	Приємний, кисло-солодкий, з кислуватим післясмаком.
	3	Кисло-солодкий, з кислим післясмаком.
	2	Кислий.
Запах	5	Добре виражений, пряний, властивий для манго.
	4	Менш виражений, пряний, властивий для манго.
	3	Слабо виражений, властивий для манго.
	2	Майже відсутній.
Колір шкірки та м'якоті	5	Шкірка насиченого жовтого, червоного і зеленого кольорів. Не тьмяна. М'якоть жовто-помаранчевого кольору.
	4	Шкірка насиченого жовтого, червоного і зеленого кольорів. Не тьмяна. М'якоть жовтого кольору.
	3	Шкірка жовтого, червоного і зеленого кольорів. Тьмяна. Колір м'якоті від жовтого до зеленуватого.
	2	Шкірка зеленого кольору. Тьмяна. Колір м'якоті зеленуватий.
Стан м'якоті (консистенція)	5	Пружна, соковита.
	4	Пружна, волокниста, менш соковита.
	3	Волокниста, не соковита.
	2	Волокниста, тверда.

Джерело: розроблено авторами

Рис. 2. Зовнішній вигляд плодів манго впродовж зберігання:
а – 1 доба, б – 4 доби, в – 8 діб, г – 12 діб, д – 16 діб, е – 20 діб

Джерело: розроблено авторами

$$Q = \sum_{i=1}^n a_i P_i;$$

де a_i – коефіцієнт вагомості i -го показника;

P_i – відносний показник якості;

n – число оцінюваних показників.

Дослідження проводили в середній пробі плодів які зберігались при температурі $20 \pm 2^\circ\text{C}$ та відносній вологості повітря 75%.

Встановлено, що на восьму добу зберігання відбулись часткові зміни зовнішнього вигляду плодів: незначне зів'янення, втрата блиску шкірки. Проте зміна зовнішнього вигляду не вплинула на смакові якості плодів. Впродовж подальшого зберігання встановлено суттєві зміни органолептичних властивостей: втрата блиску шкірки, значне зів'янення біля плодоніжки, суттєвий прояв смуг та плям (табл. 3, рис. 2, рис. 3).

Результати дослідження стану м'якоті на 20 добу зберігання підтвердили суттєве погіршення консистенції та кольору м'якоті. Консистенція була розслабленою, а колір від рівномірного приємного яскраво помаранчевого змінився до нерівномірного слабо-коричневого. Особливі зміни консистенції та кольору встановлено біля кісточки. У плодах відчутний за-

пах бродіння. Плоди втрачають привабливість для споживачів (рис. 3).

Результатами фізико-хімічних досліджень встановлено, що за умови зберігання при температурі 20°C , не зважаючи на анатомічну будову плодів манго та наявність воскового шару на поверхні шкірки, відбувається випаровування вологи. Динаміку втрат маси плодів впродовж зберігання наведено на рис. 4.

На початок досліджень масова частка вологи у м'якоті манго складала 87,4%, вміст розчинних сухих речовин – 14,0%, цукрів – 11,1%, титрованих кислот – 1,3%. В плодах встановлено невисокий вміст аскорбінової кислоти – всього 8,36 мг/100г проти наведених у літературних джерелах 9,79 – 186,0 мг/100 г (табл. 4). Ми припускаємо, що ці відмінності зумовлені як сортовими особливостями, так і ступенем стиглості плодів. Під час зберігання у плодах було встановлено зниження вмісту розчинних сухих речовин, цукрів, аскорбінової кислоти та збільшення масової частки кислот.

Для узагальнення органолептичних та фізико-хімічних показників проведено кваліметричну оцінку та розраховано комплексний показник якості.

Таблиця 3

Узагальнений показник органолептичних властивостей

Показник, бали	Коефіцієнт вагомості	Тривалість зберігання, діб					
		1	4	8	12	16	20
Зовнішній вигляд	0,15	5	5	4	4	3	2
Смак	0,25	5	5	5	3	3	3
Запах	0,25	5	5	5	3	3	2
Колір шкірки та м'якоті	0,10	5	5	4	3	3	2
Стан м'якоті	0,25	5	5	4	3	3	2
Узагальнений показник	5	5	4,5	3,15	3	2,25	

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 4

Фізико-хімічні показники плодів манго

Показник	Тривалість зберігання, діб	
	1	20
Волога, %	87,4	75,4
Розчинні сухі речовини, %	14,0	12,5
Титрована кислотність, % (у перерахунку на лимонну кислоту)	1,3	2,2
Цукри, %	11,1	9,84
у тому числі:		
– редукуючі, %	8,97	8,52
– сахароза, %	2,43	1,32
Аскорбінова кислота, мг/100 г	8,36	5,22

Джерело: розроблено авторами

Рис. 3. Стан м'якоті плодів манго після зберігання: а – 1 доба, б – 20 діб

Джерело: розроблено авторами

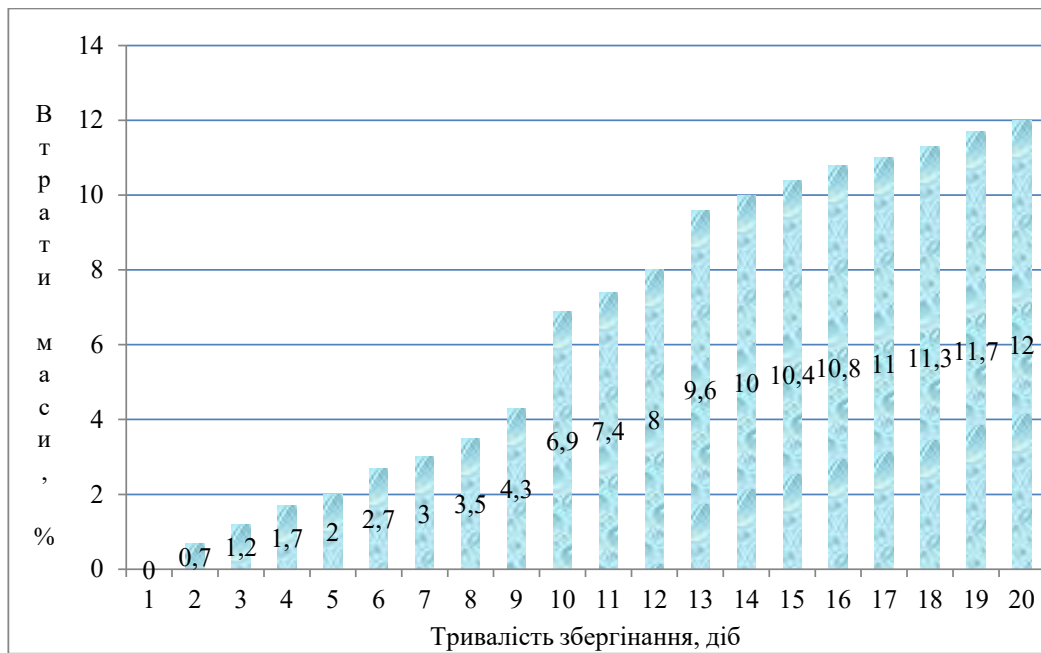

Рис. 4. Динаміка втрат маси плодів впродовж зберігання

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 5

Комплексний показник якості плодів манго

Показник	Коефіцієнт вагомості	Р _{ет}	Р _{брак}	Тривалість зберігання, діб			
				1		20	
				р _i	P _i	р _i	P _i
1	2	3	4	5	6	7	8
Зовнішній вигляд	0,1	5	2	5	0,1	2	0
Смак	0,15	5	2	5	0,15	3	0,05
Запах	0,15	5	2	5	0,15	2	0
Колір шкірки та м'якоті	0,10	5	2	5	0,1	2	0
Стан м'якоті	0,10	5	2	5	0,1	2	0
Розчинні сухі речовини, %	0,10	15	12	14,0	0,07	12,5	0,02
Титрована кислотність, %	0,10	2	1	1,3	0,03	2,2	0,12
Цукри, %	0,10	12	10	11,1	0,055	9,84	0,008
Аскорбінова кислота, мг/100 г	0,10	10	4	8,36	0,072	5,22	0,02
Комплексний показник якості				0,824		0,215	

Джерело: розроблено автором

Результати засвідчують суттєве зниження комплексного показника якості плодів протягом 20 днів зберігання з 0,824 до 0,215 та підтверджують недоцільність їх зберігання впродовж зазначеного терміну.

Висновки. Узагальнюючи результати досліджень можна стверджувати, що впродовж зберігання у плодах манго відбуваються зміни споживних властивостей. Суттєве зниження органічних властивостей встановлено на

12 добу зберігання. Отримані дані співзвучні з рекомендаціями постачальників, які рекомендують зберігати манго за дещо вищою температурою (23-25°C) – не більше 5 днів. Перспективою подальших досліджень передбачено дослідження змін якості плодів манго за різних температурних умов. Отримані наукові результати можуть бути корисними для ритейлу при визначенні об'ємів закупівель манго з урахуванням збереженості їх якості впродовж реалізації.

Список літератури:

1. Котоман Н. Манго – царський фрукт. URL: <https://travelask.ru/articles/mango-tsarskiy-frukt> (дата звернення: 24.12.2020).
2. Сорта и разновидности манго. URL: <https://orchardo.ru/43735-vidyi-mango-foto-i-nazvaniya.html#i-19> (дата звернення: 24.12.2020).
3. Brazilian mango season to start second week of August. URL: <https://www.freshplaza.com/article/9237823/brazilian-mango-season-to-start-second-week-of-august/> (дата звернення: 02.01.2021).
4. Зовнішня торгівля окремими видами товарів за країнами світу за липень-жовтень 2020 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 03.01.2021).
5. Стандарт ЕЭК ООН FFV-45, касающийся сбыта и контроля товарного качества манго. URL: https://unece.org/fileadmin/DAM/trade/agr/meetings/wp.07/2012/RefDocs/45Mangoes_2012_r.pdf (дата звернення: 24.12.2020).
6. Maria Elena Maldonado-Celis, Elhadi M. Yahia, Ramiro Bedoya, Patricia Landázuri, Nelsy Loango, Johnny Aguilón, Beatriz Restrepo, Juan Camilo Guerrero Ospina. Chemical Composition of Mango (*Mangifera indica* L.) Fruit: Nutritional and Phytochemical Compounds. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6807195> (дата звернення: 02.01.2021).
7. Muhammad Siddiq, Jeffrey K. Brecht, Jiwan S. Sidhu. Handbook of Mango Fruit: Production, Postharvest Science, Processing Technology and Nutrition. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119014362> (дата звернення: 02.01.2021).
8. Calatrava J., Gonzalez-Roa M.C., Guirado E. Comparing the Mango With Other Competing Fruits at the Spanish Marketplace : Results from a Consumer Panel. URL: https://www.ishs.org/ishs-article/509_101 (дата звернення: 02.01.2021).
9. Mwamba I., Tshimenga K., Kayolo J., Mulumba L., Gitago G. Comparison of Two Drying Methods of Mango (Oven and Solar Drying). URL: <http://medcraveonline.com/MOJFPT/comparison-of-two-drying-methods-of-mango-oven-and-solar-drying.html> (дата звернення: 02.01.2021).
10. Keshwani Deeksha. Utilization of Mango and Its By-Products By Different Processing Methods. URL: https://www.researchgate.net/publication/344330201_utilization_of_mango_and_its_by-products_by_different_processing_methods (дата звернення: 03.01.2021).
11. Ajila C.M., Aalami M., Leelavathi K., Prasada Rao U.J.S. Mango peel powder: A potential source of antioxidant and dietary fiber in macaroni preparations. URL: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1466856409001192?via%3Dihub> (дата звернення: 03.01.2021).
12. Фам Тхи Ми. Изучение технологических режимов процесса набухания сушеного сырья Вьетнама при получении пищевых волокон. URL: <https://moluch.ru/archive/259/59468/> (дата звернення: 03.01.2021).
13. Сумарний обсяг імпорту та експорту у розрізі товарних позицій за кодами УКТЗЕД (тисяч доларів США). URL: <http://sfs.gov.ua/ms/f11> (дата звернення: 04.01.2021).
14. URL: <https://eff.ua/catalog/exotic/mango/40> (дата звернення: 27.12.2020).
15. Методи визначення показників якості продукції рослинництва. Міністерство аграрної політики та продовольства України, Український інститут експертизи сортів рослин, 2016. 146 с.
16. ДСТУ 7804:2015 Продукти перероблення фруктів та овочів. Методи визначення сухих речовин або вологи. Київ : Держспоживстандарт України, 2015. 10 с.
17. ДСТУ 8402:2015 Продукти перероблення фруктів та овочів. Рефрактометричний метод визначення вмісту розчинних сухих речовин. Київ : Держспоживстандарт України, 2015. 8 с.
18. ДСТУ 4957:2008. Продукти перероблення фруктів та овочів Методи визначення титрованої кислотності. Київ : Держспоживстандарт України, 2009. 14 с.
19. ДСТУ 4954:2008. Продукти перероблення фруктів та овочів. Методи визначення цукрів. Київ : Держспоживстандарт України, 2008. 22 с.
20. ДСТУ ISO 6557-2:2014 Фрукти, овочі та продукти перероблення. Визначення вмісту аскорбінової кислоти. Частина 2. Практичні методи. Київ : Держспоживстандарт України, 2014. 10 с.

References:

1. Kotoman N. Mango – czarskiy frukt. Retrieved from: <https://travelask.ru/articles/mango-tsarskiy-frukt>
2. Sорта y raznovydnostry mango. Retrieved from: <https://orchardo.ru/43735-vidyi-mango-foto-i-nazvaniya.html#i-19>
3. Brazilian mango season to start second week of August. Retrieved from: <https://www.freshplaza.com/article/9237823/brazilian-mango-season-to-start-second-week-of-august/>
4. Zovnishnya torgivlya okremymy vydamy tovariv za krayinamy svitu za lypen-zhovten 2020 roku. Retrieved from: <http://www.ukrstat.gov.ua/>
5. STANDART EEK OON FFV-45, kasayushhyjsya sbyta y kontrolya tovarnogo kachestva mango. Retrieved from: https://unece.org/fileadmin/DAM/trade/agr/meetings/wp.07/2012/RefDocs/45Mangoes_2012_r.pdf
6. Maria Elena Maldonado-Celis, Elhadi M. Yahia, Ramiro Bedoya, Patricia Landázuri, Nelsy Loango, Johnny Aguilón, Beatriz Restrepo, Juan Camilo Guerrero Ospina. Chemical Composition of Mango (*Mangifera indica* L.) Fruit: Nutritional and Phytochemical Compounds. Retrieved from: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6807195>

7. Muhammad Siddiq, Jeffrey K. Brecht, Jiwan S. Sidhu. Handbook of Mango Fruit: Production, Postharvest Science, Processing Technology and Nutrition. Retrieved from: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/9781119014362>
8. Calatrava J., Gonzalez-Roa M.C., Guirado E. Comparing the Mango With Other Competing Fruits at the Spanish Marketplace: Results from a Consumer Panel. Retrieved from: https://www.ishs.org/ishs-article/509_101
9. Mwamba I., Tshimenga K., Kayolo J., Mulumba L., Gitago G. Comparison of Two Drying Methods of Mango (Oven and Solar Drying). Retrieved from: <http://medcraveonline.com/MOJFPT/comparison-of-two-drying-methods-of-mango-oven-and-solar-drying.html>
10. Keshwani Deeksha. Utilization of Mango and Its By-Products By Different Processing Methods. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/344330201_utilization_of_mango_and_its_by-products_by_different_processing_methods
11. Ajila C.M., Aalami M., Leelavathi K., Prasada Rao U.J.S. Mango peel powder: A potential source of antioxidant and dietary fiber in macaroni preparations. Retrieved from: <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/S1466856409001192?via%3Dihub>
12. Fam Txy My. Yzuchenye texnologicheskix rezhimov processa nabuxanyya sushenogo сыра Vetnama pry poluchenny pyshhevyyh volokon. Retrieved from: <https://moluch.ru/archive/259/59468/>
13. Sumarnyj obsyag importu ta eksportu u rozrizi tovarnyx pozycij za kodamy UKTZED (tysyach dolariv SShA). Retrieved from: <http://sfs.gov.ua/ms/f11>
14. Retrieved from: <https://eff.ua/catalog/exotic/mango/40>
15. Metody vyznachennya pokaznykiv yakosti produkciji roslыnnycztva. Ministerstvo agrarnoyi polityky ta prodovolstva Ukrayiny, Ukrayinskyj instytut ekspertyzy sortiv roslыn, 2016. 146 p. (in Ukrainian)
16. Produkty pereroblyannya fruktiv ta ovochiv. Metody vyznachennya suxyx rehovyn abo vology DSTU 7804:2015 Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrayiny, 2015. 10 p. (in Ukrainian)
17. Produkty pereroblennya fruktiv ta ovochiv. Refraktometrychnyj metod vyznachennya vmistu rozchynnyx suxyx rehovyn. DSTU 8402:2015 Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrayiny, 2015. 8 p. (in Ukrainian)
18. Produkty pereroblennya fruktiv ta ovochiv Metody vyznachennya tytrovanoyi kyslotnosti. DSTU 4957:2008. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrayiny, 2009. 14 p. (in Ukrainian)
19. Produkty pereroblennya fruktiv ta ovochiv. Metody vyznachennya czukriv. DSTU 4954:2008. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrayiny, 2008. 22 p. (in Ukrainian)
20. Frukty, ovochi ta produkty pereroblyannya. Vyznachennya vmistu askorbinovoyi kysloty. Chastyna 2. Praktychni metody. DSTU ISO 6557-2:2014. Kyiv: Derzhspozhyvstandart Ukrayiny, 2014. 10 p. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-27>

UDC 004.056

Kuznetsov Denis

Kyiv National University of Technologies and Design

Zakharova Maria

Cherkasy State Business College

Liuta Maiia

Kyiv National University of Technologies and Design

CRITERIA FOR EVALUATION OF EFFICIENCY OF REMOTE ADMINISTRATION SOFTWARE

Summary. The work is devoted to solving the problem of evaluating the effectiveness of remote administration software (PZVA) according to certain criteria. The concept of efficiency of PZVA is revealed in the work, criteria of efficiency of software, actions and means for their development and use are defined. Efficiency means the ability of software to provide appropriate performance depending on the number of computing resources used in the established conditions. Resources may include other software, software and hardware configuration of the system and materials. It is noted that efficiency includes a number of characteristics such as time behavior, resource use, and efficiency matching. The advantages of the above-mentioned criteria for evaluating the ELV and their disadvantages that reduce the objectivity of the evaluation of the effectiveness of the software are identified. Another important criterion is also analyzed – the security of the remote administration software. Due to the ever-increasing number of attacks on local area networks, new vulnerabilities in the software are constantly being discovered and, as a result, a new type of attack is emerging. The risks associated with insufficient connection security are considered. In addition, a huge disadvantage of using remote access programs is the deflection of the perimeter of the local network. And in this regard, with the incompetent use of such software there is a risk of attackers using remote access programs. Thus, the criteria for the effectiveness of remote administration software are defined in the paper. This will allow to effectively evaluate remote administration software according to certain criteria, increase their quality and reliability, at the stage of system design and development to select software.

Keywords: efficiency, evaluation, software, remote administration, criterion.

Кузнецов Д.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

Захарова М.В.

Черкаський державний бізнес-коледж

Люта М.В.

Київський національний університет технологій та дизайну

КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМНИХ ЗАСОБІВ ВІДДАЛЕНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

Анотація. Робота присвячена вирішенню проблеми оцінки ефективності програмних засобів віддаленого адміністрування (ПЗВА) за певними критеріями. В роботі розкрито поняття ефективності ПЗВА, визначено критерії ефективності програмних засобів, заходи та засоби для їх розробки та використання. Під ефективністю розуміється здатність програмних засобів забезпечити відповідну продуктивність в залежності від кількості використовуваних обчислювальних ресурсів в встановлених умовах. До ресурсів можуть відноситися інші програмні засоби, конфігурація програмних і апаратних засобів системи, матеріали. Відмічено, що ефективність включає ряд характеристик, таких як поведінка в часі, використання ресурсів і відповідність ефективності. Поведінка в часі – це здатність програмного засобу забезпечувати відповідні часи відгуку і обробки, а також пропускну здатність при виконанні своїх функцій в заданих умовах. Використання ресурсів – це здатність програмного засобу використовувати відповідну кількість всіх типів ресурсів при виконанні своїх функцій в заданих умовах. Відповідність ефективності – це здатність програмних засобів відповідати стандартам і угодам, пов'язаним з ефективністю. Визначено переваги вищезазначених критеріїв оцінки ПЗВА та їх недоліки, що знижують об'єктивність оцінки ефективності програмного засобу. Також проаналізовано ще один важливий критерій – безпечність програмного засобу віддаленого адміністрування. У зв'язку з постійним зростанням числа атак на локальні мережі, постійно виявляються нові вразливі місця в програмному забезпеченні і, як наслідок, з'являється новий вигляд атак. Розглянуто ризики, пов'язані з недостатньою захищеністю підключення. Величезним мінусом використання програм віддаленого доступу є порушення периметра локальної мережі. І в зв'язку з цим, при невмілому використанні такого програмного забезпечення є ризик використання зловмисниками програм для віддаленого доступу. Таким чином, в роботі визначено критерії ефективності програмних засобів віддаленого адміністрування. Це дозволить ефективно оцінити програмні засоби віддаленого адміністрування за певними критеріями, підвищити їх якість та надійність, на етапі проектування та розробки системи здійснити вибір програмних засобів.

Ключові слова: ефективність, оцінка, програмні засоби, віддалене адміністрування, критерій.

Formulation of the problem. In today's world, special attention is paid to the development and using of quality software and their effective functioning. Solving the problem of assessing the quality and reliability of software for remote administration according to certain criteria, the effective choice of software is an urgent task.

Analysis of recent research and publications modern publications on methods and tools to ensure the effective functioning of software, insufficient attention is paid to the development and effective using of software for remote administration. At the same time, some practical manuals on software development and using are devoted to recommendations for the selection of tools according to certain criteria, but these recommendations are informal. From the analysis of the modern literature on software performance evaluation, it is not entirely clear how to select effective remote administration software (PZVA), which of the many criteria to choose and how to evaluate the effectiveness of the PZVA.

Highlighting previously unsolved parts of the general problem to which the article is devoted. When designing effective PZVA of any type, it is necessary to formulate requirements, develop methods for determining their effectiveness. Therefore, it is important to reveal the concept of the effectiveness of PZVA, to define a set of criteria for effective remote administration software, measures and tools for their development and using [1, p. 268].

The goal of this work is to determine the criteria for the effectiveness of remote administration software, which will improve the quality of both the software itself and the system as a whole.

Presentation of the main material. Efficiency means the ability of software to provide appropriate performance depending on the number of computing resources used in the established conditions. Resources may include other software, software and hardware configuration of the system and materials.

Efficiency includes a number of characteristics such as time behavior, resource use, and efficiency matching.

Time behavior is the ability of a software tool to provide appropriate response and processing times, as well as when performing its functions under specified conditions.

Resource utilization is the ability of a software tool to use the appropriate amount of all types of resources when performing its functions under specified conditions.

Efficiency compliance is the ability of software to meet performance standards and agreements. This characteristic refers primarily not to the properties of the software, but to the degree of satisfaction in its development of the provisions of regulations related to efficiency.

The criterion "behavior in time" determines or predicts the temporary attributes of the software (response time, duration of the processing cycle). The evaluation of temporary attributes is carried out without taking into account the resource costs of these attributes. Criteria for the characteristics of the use of resources measure or predict the use of resources of the system, part of which is a software tool, during its operation. Such metrics include, for

example, memory usage, information transfer usage [2, p. 1140]. Evaluation of the use of system resources is performed without taking into account the impact of their minimization on the temporary properties of the software. The following general shortcomings of the performance criteria listed in the standards can be identified:

- these standards recommend a small number of performance criteria compared to the number of criteria for other characteristics;

- the vast majority of the criteria have different physical meaning and are presented in absolute units (seconds, bytes, bits per second); this complicates their joint use in a comprehensive assessment of the quality of the software;

- those criteria that are presented in relative units, do not ensure that their values fall into the range of 0–1 recommended by the standards, which also complicates the joint use of criteria in the integrated assessment of software quality;

- for the vast majority of criteria, the following relationship is valid: the lower the measured value of the criterion, the higher the value of its effectiveness; therefore, these criteria do not satisfy such properties of validity of criteria as correlation, tracing and consistency;

- the criteria measure either the speed or resource properties of the aircraft and do not take into account their mutual influence; thus, the optimality (minimization) of the ratio of speed and resource properties of the software by the existing criteria is not analyzed and, therefore, remains outside the assessment of the characteristics of the effectiveness of the software within the current quality model regulated by the standard;

- the criteria do not take into account the interest of the customer (user) in minimizing the ratio of speed and resource properties of the software.

The above criteria have shortcomings that reduce the objectivity of the evaluation of the effectiveness of the software. Currently, the most common and used multi-level model of software quality, presented in the set of standards ISO 9126 [3]. The basis for regulating the quality of systems is the international standard ISO 9126 "Information Technology. Software product evaluation. Quality characteristics and guidance on their application". This standard describes a multilevel distribution of software characteristics. At the top level there are six main characteristics of software quality, each of which is determined by a set of attributes that have the appropriate criteria for further evaluation.

According to this model:

- Functionality – a set of properties of the software, which is determined by the presence and specific features of a set of functions that can meet the specified or indirect needs of quality, along with its reliability as a technical system.

- Reliability – the ability of the software to perform the required tasks in the specified conditions for a specified period of time or a specified number of operations.

- Usability – a set of properties of the software that characterizes the effort required for its use, and evaluation of the results of its use by a given circle of users of the software.

- Efficiency – the ability of the software to provide the required level of performance in accord-

ance with the allocated resources, time and other specified conditions.

– Maintainability – the ease with which the software can be analyzed, tested, modified to correct defects, to implement new requirements, to facilitate further maintenance and to adapt to the name of the environment.

– Portability – a set of properties of the software that characterizes the In general, if the software meets all the criteria described above to evaluate the effectiveness of the software, then it can be considered effective and safe to use.

In addition to the above criteria, another important criterion should be noted – the security of the remote administration software. Due to the ever-increasing number of attacks on local area networks, new vulnerabilities in the software are constantly being discovered and, as a result, a new type of attack is emerging.

In such conditions, the systems responsible for the security of remote access must be able to withstand a variety of attacks, both external and internal, automated and coordinated attacks. Sometimes the attack lasts a split second; sometimes the probing of vulnerable places is carried out slowly and stretches for hours, so that the suspicious activity is almost invisible. The purpose of attackers can be a violation of all components of information security – accessibility, integrity or confidentiality [4, p. 22].

The main threats to network safety include:

- disclosure of confidential information;
- compromising information;
- unauthorized use of resources of the local computer network;
- wrong of its resources;
- unauthorized exchange of information;
- refusal of information;
- denial of service.

Unauthorized access to databases, eavesdropping on LAN channels, and so on can be a means of realizing the threat of disclosure of confidential information. In any case, obtaining information that is the property of a person (or group) causes significant harm to its owners.

Compromise of information is usually carried out by making unauthorized changes to the database, as a result of which its user is forced to either abandon it or spend extra effort to detect changes and restore true information. In the case of using compromised information, the user may make incorrect decisions with all the consequences that follow.

Unauthorized use of local area network resources, on the one hand, is a means of disclosing or compromising information, and on the other – has its own meaning, because, even without touching user or system information, can cause some damage to subscribers or local area network administration. The amount of losses can vary widely – from reduced financial resources to complete failure of the network.

Wrongly authorized use of local area network resources can also lead to the destruction, disclosure or compromise of these resources. This threat is most often the result of errors in the software of the local area network.

Unauthorized exchange of information between the subscribers of the local computer network

may lead to the receipt of information by one of them, access to which he is prohibited, which in its consequences is equal to the strong disclosure of information.

Refusal of information consists in non-recognition by the addressee or sender of this information, the facts of its receipt or sending. This, in particular, may serve as a reasoned reason for the rejection of one of the parties from before supported agreement (financial, trade, diplomatic, etc.) "technically", without formally abandoning it, thereby may cause significant damage to the other party.

Denial of service is a very significant and widespread threat, the source of which is the local computer network itself. Such a refusal is especially dangerous in situations where a delay in the provision of network resources to the subscriber can lead to serious consequences for him. For example, a subscriber's lack of data needed to make decisions may be the cause of his irrational or suboptimal actions.

Many of all attacks on the company's corporate network from the outside are related to vulnerable web applications. There may be shortcomings in the software configuration – for example, primitive settings of access policies, a simplified algorithm for registering new users, and the fact that employees are allowed to use simple passwords to log in. All this facilitates the task of attackers who seek to penetrate the internal network of the company, where commercial information is stored.

Also popular is the exploitation of vulnerabilities in protocols and software used for remote access. Examples: security error in Windows – in versions 7, Server 2008 and Server 2008 R2 – known as BlueKeep (code CVE-2019-0708), error CVE-2019-19781 in Citrix software, vulnerability of the Laravel framework (CVE-2018-15133), as well as a number of vulnerabilities in network equipment for VPN connections.

Companies that have their own Internet Security department are more likely to close known "holes" and bugs. However, even skilled security professionals are unlikely to protect against zero-day vulnerabilities. Is it worth talking about the risks for companies that do not have an Internet Security Specialist in their staff, and even a basic software and OS update has not been established.

In addition, a huge disadvantage of using remote access programs is the defection of the perimeter of the local network. And in this regard, with the incompetent use of such software, the risk of attackers using remote access programs as backdoor criminals to infect the network with viruses or steal data from public folders.

There are risks jointed with insufficient connection security. Remote access programs have the ability to use the clipboard.

– There is a possibility that when copying, the file may be replaced with a malicious one with the same name and size.

– Risk of losing control over the connection.

– The risk that someone may use your connection later.

As a result of the above risks, at best, you can get an infected system with a Trojan, and at worst – to get a miner virus or coder, not to mention the stolen information.

Conclusions and suggestions. Thus, the criteria for the effectiveness of remote administration software are defined in the paper. Efficiency characteristics such as time behavior, resource utilization, and efficiency matching are also considered. The criteria for evaluating the effectiveness according to the model of software quality considered in the work, the functionality of the software, its reliability, ease of use of the software, efficiency, ease of maintenance and porta-

bility of the software. This will allow to effectively evaluate remote administration software according to certain criteria, increase their quality and reliability, at the stage of system design and development to select software. Therefore, the choice of software for remote administration and access in general should be approached with maximum responsibility. Taking into account all the above criteria for ease of use, efficiency and, most importantly, the safety of PZVA.

References:

1. Lyuta M.V., Kuznetsov D.V. (2020) Remote administration of computer networks. *Innovation in education, science and business: challenges and opportunities. Kyiv National University of Technology and Design*, pp. 267–272.
2. ISO 9126 Information Technology. Assessment of the software product. Quality characteristics and guidance for their application.
3. Zakharova M.V. (2013) The methodology of building a system for assessing IS security based on the intensities of attacks. *Bulletin of the Kyiv National University of Technology and Design*, no. 3(71), pp. 19–24.
4. Zharko E.F. (2015) Assessment of the quality of software for automated control systems: theoretical foundations, main trends and problems. *System identification and control tasks SICPRO '15*, vol. 1(32), pp. 1129–1143.

Список літератури:

1. Люта М.В., Кузнецов Д.В. Віддалене адміністрування комп'ютерних мереж. *Інновати ка в освіті, науці та бізнесі: виклики та можливості*. 2020. С. 267–272.
2. ISO 9126. Інформаційна технологія. Оцінка програмного продукту. Характеристики якості та керівництво по їх використанню.
3. Захарова М.В. Методика побудови системи оцінки захищеності ІС з урахуванням інтенсивностей атак. *Вісник Київського національного університету технологій та дизайну*. 2013. № 3(71). С. 19–24.
4. Жарко Е.Ф. Оцінка якості програмного забезпечення автоматизованих систем управління: теоретичні основи, основні тенденції та проблеми. *Ідентифікація систем та завдання управління SICPRO '15*. 2015. № 1(32). С. 1129–1143.

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-28>

УДК 355.541.2

Зюбан М.І., Бондаренко С.В.

Національна академія Національної гвардії України

АНАЛІЗ ПОМИЛОК, ЯКІ ДОПУСКАЮТЬСЯ ПРИ ПРИЦІЛЮВАННІ З ПІСТОЛЕТА

Анотація. Вогнева підготовка завжди грала визначальну роль при підготовці курсантів та студентів для проходження служби в системі НГУ. Але в останній час сильно змінилися умови, в яких військово-вслужбовець може застосовувати вогнепальну зброю і в зв'язку з цим значно підвищилися вимоги до рівня підготовки військовослужбовців по володінню зброєю і застосуванню її в різноманітних ситуаціях. Удавана простота виконання пострілу часто приховує той факт, що результатом стрільби повинно бути гарантоване, а не випадкове влучення у ціль. Навички влучної стрільби формуються в результаті правильно організованого навчання, тренувань і постійної практики. В організації стрілецьких тренувань при відпрацюванні одноманітності прицілювання є ряд проблем і ключових питань, рішення яких дозволить сформулювати єдиний підхід до навчання та сформулювати у стрільців уміння та навички ведення вогню в різноманітних умовах. В статті розглядаються основи влучної стрільби з пістолета та помилки, яких найчастіше припускається стрілець при практичному прицілюванні з пістолета, їх причини та способи усунення.

Ключові слова: передчасне припинення прицілювання, «підловлювання» точки прицілювання, «зацілювання», неодноразове наведення зброї на ціль, звалювання зброї.

Ziyban Mukhailo, Bondarenko Sergiу
National Academy of National Guard of Ukraine

ANALYSIS OF ERRORS WHICH ARE MADE WHEN AIMING FROM A PISTOL

Summary. Fire training has always played a decisive role in preparing cadets and students for service in the NGU system. But recently, the conditions under which a serviceman can use a firearm have changed dramatically, and as a result, the requirements for the level of training of servicemen in the possession of weapons and their use in various situations have significantly increased. The apparent simplicity of the shot often obscures the fact that the result of the shooting should be guaranteed, not an accidental hit. Accurate shooting skills are formed as a result of properly set training, practice and constant practice. In the organization of shooting training in the practice of uniformity of aiming there are a number of problems and key issues which will allow to form a unified approach to learning and to form in students the skills and abilities to fire in a variety of settings. The article discusses the basics of accurate shooting from a pistol, and the mistakes of which the shooter often makes when aiming with a pistol, their causes and ways to eliminate. The article considers the most often mistakes made by the shooter at the practical aiming, their reasons and ways of elimination. Key words and phrases: fear of a shot, the premature termination of aiming, squinting of "the eye which is not shooting", "catching (podlavlivaneye)" of aiming marks, zatselivaniye, non-simultaneous guidance of the weapon on the purpose, dumping of the weapon. One of the important elements of military training cadets of universities of the Ministry of Emergencies of Ukraine have fire training. Occurs the need to increase the efficiency of the system improvement of shooting skills, lighting main characteristics of technical and tactical actions of shooters when firing a pistol and rifle, the basic provisions, required to perform accurate shooting. Shooting in combat requires the ability to hit not only fixed targets, but also those moving on different ones distances. It is carried out from different positions: in motion, with transfer of fire along the front deep, in different conditions lighting and weather and for a limited time. Therefore it arises the need to form the necessary knowledge, skills and abilities when owning a firearm with its effective as intended.

Keywords: fear of a shot, the premature termination of aiming, squinting of "the eye which isn't shooting", "catching (podlavlivaneye)" of aiming marks, zatselivaniye, non-simultaneous guidance of the weapon on the purpose, dumping of the weapon.

Постановка проблеми. Стрільба з пістолета – специфічний вид діяльності. Правила виконання прицільного пострілу загальновідомі, але стрільцям-початківцям рідко вдається опанувати влучною стрільбою, керуючись тільки цими правилами.

Після засвоєння виготовлення до стрільби з пістолета, що займає одне-два заняття, зусилля стрільця спрямовуються на освоєння основних елементів техніки прицільного пострілу, їх узгодження, а також розвитку м'язової і зорової пам'яті, організацію уваги. Тренування на початковому етапі навчання або з метою підтримки

вже досягнутого рівня підготовки повинні мати певні розумні межі: достатньо трьох тренувань на тиждень по 50-60 пострілів, кожне з яких повинно передбачати виконання серій різних вправ. Утім, залежно від поставлених цілей і досягнутих результатів, обсяги тренувань можуть значно коригуватися. Однак, варто зазначити, що набагато корисніше тренуватися щодня по 15 пострілів, ніж раз на тиждень – по 300 пострілів. Найкращих результатів можна досягнути тоді, коли заняття проводяться під керівництвом досвідченого викладача у тирі або на тренажерах (типу ІНГУЛ, СКАТТ і подібних), а самостійне навчан-

ня, в кращому випадку, дає тільки загальні навички в поводженні зі зброєю і при стрільбі [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В процесі навчання стрільбі необхідно, щоб кожен стрілець освоїв основи техніки виконання пострілу, міг самостійно визначати, аналізувати і усувати помилки в стрільбі [8]. Кожен стрілець розуміє, що стріляти точно в ціль не завжди так легко, як це виглядає по телевізору, і щоб досягти в цьому позитивних результатів необхідно як розуміння основних принципів стрільби, так і великого бажання набувати професійних навичок в даному напрямку. Одним з найбільш прийнятних способів поліпшення цих навичок є ретельний аналіз своїх пострілів по мішенях [8]. У прицілюванні найважливішим фактором, що забезпечує влучний постріл, є вміння стрільця зберегти рівну мушку в прорізі в момент пострілу; при цьому не слід боятися, що лінія прицілювання не буде точно поєднана з бажаною точкою прицілювання. Навіть при значних розбіжностях при рівній мушці різких відривів не буде. Найбільш небезпечні кутові зміщення зброї (з нерівною мушкою), до яких призводить різкий, неконтрольований тиск на спусковий гачок. Це відбувається, коли стрілець намагається зробити постріл в момент збігу вершини мушки з бажаною точкою прицілювання, як кажуть, «підловити» момент, або ж стрілець, як тільки досягне більш-менш стійкого положення зброї, прагне встигнути зробити натискання на спусковий гачок, прискорюючи тиск на спуск, мимоволі активізуючи роботу м'язів кисті, і тим самим збиває наведення.

Мета статті. На початковому етапі навчання при стрільбі з правої руки цілитися потрібно правим оком, а ліве запліщувати і навпаки, при стрільбі з лівої руки цілитися потрібно лівим оком, а праве запліщувати. При бойовій стрільбі рекомендується стріляти з обома розплющеними очима. Якщо стрільба ведеться по декількох мішенях, які розташовані по фронту, то послідовність стрільби повинна відбуватися (для правші) справа наліво для того, щоб кисть руки і зброя не закривали ще не поцілені мішені (рис. 1).

Як відомо, у більшості людей робоча рука – права, у меншості (до 10%) – ліва. Менш відомо, що подібна домінантність властива і зору – одне око ведуче (головне), інше ведене. Зустрічаються люди без яскраво вираженої домінанти того або іншого ока. З віком домінанта ведучого ока може мінятися, що буде заважати досягненню високих результатів. Адже ведуче око може не збігатися з ведучою рукою. Існують методики зниження домінанти ведучого ока, але для частини людей вони не дають помітного результату [5].

Викладення матеріалу дослідження. Розглянемо докладніше помилки, які допускаються

стрільцем. Нерідко основною помилкою стрільців-початківців є очікування і побоювання пострілу. Це відволікає стрільця від чіткого виконання прицілювання, натискання на спусковий гачок і тримає його нервову систему в напруженому стані. Стрілець мимоволі прискорює натиск на спусковий гачок, порушуючи плавність його спуску. Про очікуванні пострілу можна судити по напруженому погляду стрільця, скороченню м'язів обличчя, всі зазначені явища миттєво зникають після пострілу. Іноді при цьому стрілець примружує око, яким цілиться, або починає закривати інше око. При спуску курка вхолосту при цій помилці зброя не залишається в спокійному стані, а йде в бік. Для попередження і виправлення цієї помилки необхідно змушувати стрільця при кожному пострілі робити позначку – «куди пішла» мушка при пострілі. Стежити за тим, щоб постріл був доопрацьований, тобто стрілець після пострілу на деякий час залишався нерухомим, не переводив подих і продовжував цілитися. Новачки, які стріляли нетривалий час, очікуючи пострілу, часто мимоволі моргають в момент пострілу або до нього. Природно, стрільба при цьому виходить з відривом. Досвідчений стрілець (викладач) в таких випадках магазин пістолета споряджає холостими патронами упереміш з бойовими, що діє більш переконливіше, ніж заклики викладача «не чекай пострілу». Пострілу не варто боятися, необхідно правильно провести його процес, все інше зробить пістолет [5].

Наступною помилкою, яка найчастіше зустрічається, є передчасне припинення прицілювання. Стрілець, який переключує увагу на спуск, припиняє прицілювання до моменту здійснення пострілу. У зоровій пам'яті стрільця фіксується положення мушки, яке було до пострілу, коли він вже фактично припинив прицілювання. Тому реальний стан мушки в момент пострілу він вже не контролює. Вірною ознакою цієї помилки є невідмічені стрільцем відриви при загальній кучній стрільбі. Спостерігаючи за дульною частиною ствола, можна помітити, що звичайні його коливання перед самим пострілом змінюються на плавні рухи ствола в будь-який бік. Причиною являється недостатня робота у відпрацьованні спуску курка, який повинен бути доведений до автоматизму і проходити практично на підсвідомому рівні. Прицілювання і спуск курка повинні бути взаємопов'язаними рефлекторно і проводитися як єдиний процес. Увага стрільця має бути зосереджена на прицілюванні, а спуск курка відбувається на внутрішньому підсвідомому автоматизмі. Стрілець, який переключує свою увагу на спуск курка, розділяє єдиний процес прицілювання і спуску, упускаючи тим самим контроль за положенням мушки. Фактично, такий стрілець при натисканні на спуск уже

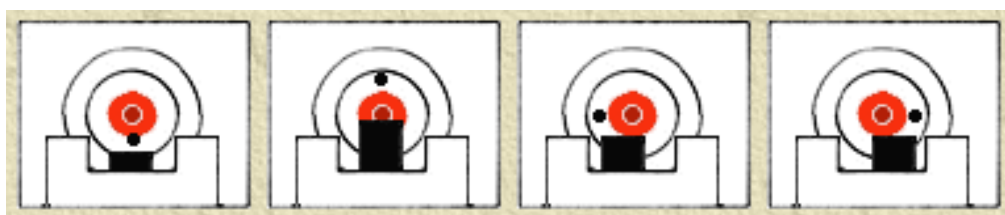

Рис. 1. Основні помилки при прицілюванні з пістолету

перестає цілитися. Викладачу потрібно стежити, щоб стрілець правильно відзначав постріл і, не опускаючи зброї, після пострілу цілився ще хоча б секунду. В даному випадку помилка стане начальною для стрільця.

Ще однією характерною помилкою в стрільбі є примружування ока, яке неактивне в стрільбі. Стрільці-початківці часто ціляться, зажмурюючи одне око, що є грубою помилкою. При зажмурюванні одного ока знижується гострота зору іншого. Стрілець, закриваючи одне око, рефлекторно мружить інше, без необхідності напружуючи його, тому око, яке активне в стрільбі, швидко втомлюється. Це ускладнює прицілювання і погіршує результати стрільби. До того ж в бойових обставинах втрачається перевага біноклярного зору при оцінці дистанції до цілі і обставин в цілому при скороченні вдвічі сфери периферійного бачення. При стрільбі з пістолета цілитися можна будь-яким оком, тим яке у конкретного стрільця є провідним і бачить краще [2].

Наступна помилка полягає в «підловлюванні» точки прицілювання. Най-важливішим фактором, що забезпечує влучний постріл, є вміння стрільця зберегти рівну мушку в прорізі в момент пострілу; при цьому не варто боятися, що лінія прицілювання не буде точно поєднана з точкою прицілювання. Незважаючи на значні розбіжності, утримуючи рівну мушку, не буде різких відривів. Найбільш небезпечні кутові зміщення зброї (з нерівною мушкою), до яких призводить різкий, неконтрольований тиск на спусковий гачок. Це відбувається, коли стрілець намагається зробити постріл в момент збігу вершини мушки з бажаною точкою прицілювання, як кажуть «підловити» момент; або стрілець, як тільки досягне більш-менш стійкого положення зброї, прагне використати цей момент і зробити натискання на спусковий гачок. При цьому він прискорює тиск на спуск, мимоволі активуючи роботу м'язів кисті, збиваючи тим самим наведення. У завершальній фазі роботи над пострілом, коли стрілець «дотискає» спуск, зусилля потрібно спрямовувати не на «підловлювання», а на збереження наведення зброї і тиснути на спуск без прискорення. Намагаючись «підловити» і «дотиснути» стрілець забуває, що руку з пістолетом необхідно тримати плечем і кистю, і смикає на спуск при розслабленій руці і розслабленій кисті. Природно, при такому підході постріл відбувається з далеким відривом. Стрілець при пострілі повинен зосередити свою увагу на утриманні пістолета з рівною мушкою і на збереженні плавності спуску незалежно від коливань. Необхідно вміти «вичавлювати» спуск швидко, плавно і безперервно. При прицілюванні пістолет буде неминуче коливати. В процесі натренованості амплітуда коливань буде зменшуватися. Не слід піддаватися інстинктивному бажанню натиснути на спуск, коли мушка зрівняється з бажаною точкою прицілювання. Остаточою для пострілу спуск дотискається незалежно від того, де знаходиться мушка. Вся увага в даному випадку не на спуску, а на правильності підготовки до стрільби, необхідно відчувати своє тіло і його рівновагу. Мушка – це контроль за правильністю підготовки до стрільби. Для того щоб стрілець привчився до плавного спуску курка незалеж-

но від коливань пістолета, необхідно проводити перші тренування вхолосту, без патрона, а також на перших заняттях стрільби використовувати в якості мішені чистий білий аркуш без точки прицілювання. На таких тренуваннях потрібно домагатися, щоб стрілець впевнено і плавно натискав на спусковий гачок незалежно від коливань пістолета, утримуючи рівну мушку в точці прицілювання, без прагнення зробити постріл в будь-який момент [6].

Також досить поширеною помилкою є «зацілювання». При занадто тривалому прицілюванні око стрільця швидко втомлюється і гірше розрізняє положення мушки як в прорізі, так і на цілі. Крім того, при затримуванні дихання положення стрілка стає напруженим. При тривалому статичному навантаженні напружені м'язи втомлюються, тому стрілець змушений докладати більше зусиль для утримання зброї, в результаті чого воно починає тремтіти. «Зацілений» і затягнутий постріл дуже швидко стомлює стрілка, зокрема його зір. Через 10-15 секунд після початку прицілювання втомлені очі перестають помічати неточності в прицілюванні. За одну хвилину прицілювання без миготіння гострота зору зменшується вдвічі. При зацілюванні повітря в легенях збіднюється киснем – дихальна пауза не нескінченна. Кисневе голодування дає про себе знати практично відразу. Для повноцінної боротьби з зацілюванням потрібно навчитися стріляти «в темпі». Це означає привчити себе робити постріли одноманітно за часом, кожен постріл по 5-7 секунд, не більше. Необхідно привчатися стріляти швидше. Крім того, уповільнення темпу стрільби веде до реального виконання окремого елемента комплексів пострілу з погіршенням якості влучень [7].

Наступною помилкою є неоднчасне наведення зброї в ціль. Вирівнювати мушку в прорізі і виводити її в точку прицілювання потрібно одночасно, уточнюючи і вирівнюючи всі ці положення. Неправильною дією є спочатку «зачепитися» мушкою за точку прицілювання, а потім вирівнювати її в прорізі. Це викликає необхідність уточнення прицілу по роздільним елементам пострілу і затягує час. Зазначена помилка призводить до помилки, розглянутої раніше, – зацілюванню з усіма його негативними наслідками. Основне завдання стрільця – потрапити в ціль. Для цього він повинен надати стволу пістолета суворо визначений напрямок та прицілитися.

Існує така помилка, як звалювання пістолету, яку часто допускають новачки, але часом про неї забувають навіть досвідчені стрільці. При звалюванні пістолет повертається по осі каналу ствола, при цьому кулі відхиляються в ту сторону, куди звалено зброю. У пістолетів, приведених до нормального бою «по центру», це видно, хоча і не в такій мірі, але можна помітити. При великих кутах звалювання куля відхиляється вбік і вниз [3].

Висновки та рекомендації. Як підсумок, можна зробити висновок про те, що своєчасна допомога курсантам та студентам як на самостійних тренуваннях, так і в процесі практичних занять допоможе найбільш якісно освоїти прийоми і правила ведення вогню з пістолета, виявити помилки, що виникають в процесі стрільби і скорис-

татися рекомендаціями щодо їх усунення з метою підвищення навичок у стрільбі. Підготовку стрільця можна розділити на базову і практичну. Переходити до другої без освоєння першої немає сенсу, тому що без знань основи стрільби, відпрацювання навичок спуску курка та правильного прицілювання, всі заняття будуть перетворюватися на безглузду витрату часу та патронів.

Список літератури:

1. Наказ командуючого Національної гвардії України № 727 від 28.10.2016 року «Про затвердження Курсу стрільб зі стрілецької зброї та озброєння бойових машин Національної гвардії України».
2. Афанасьев В.В., Мокреєв В.І., Шабалін, О.Ю. Пістолети : навч. посібник. Харків : АБВ МВС України, 2012. 125 с.
3. Лавніченко О.В., Черніченко Ю.М., Пеньков С.Д. Правила стрільби із стрілецької зброї та засобів ближнього бою : навч. посібник. Харків : Військ. інститут НГУ, 1998. 29 с.
4. Наставление по стрелковому делу. 9-мм пистолет Макарова (ПМ). Москва : Воениздат, 1986. 96 с.
5. Козяр М.М., Виноградський Б.А., Ковальчук А.М. Основи влучної стрільби : навч. посібник. Львів : ЛДУБЖ, 2008. 106 с.
6. Полякова Т.Д. Формирование двигательных навыков стрелка : Учеб. пособие. Минск, 1993. 124 с.
7. Глушченко В.Ф., Колоколов А.А. Обучение скоростной стрельбе из пистолета Макарова : Методические рекомендации. Киев : РИО МВД Украины, 1994. 46 с.
8. Потапов А.С. Стрельба из пистолета, наиболее распространенные ошибки при прицеливании. URL: <http://www.shooting-ua.com> (дата звернення: 26.01.2021).

References:

1. Order of the Commander of the National Guard of Ukraine № 727 dated 28.10.2016 "On approval of the Course of shooting from small arms and armament of combat vehicles of the National Guard of Ukraine".
2. Afanasyev V.V., Mokreev V.I., Shabalin, O.Yu. (2012) Pistols: textbook manual. Kharkiv: ABB of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 125 p.
3. Lavnichenko O.V., Chernichenko Y.M., Penkov S.D. (1998) Rules of shooting from small arms and melee: textbook manual. Kharkiv: Troops. Institute of NMU, 29 p.
4. Manual on shooting. 9-mm Makarov pistol (PM). Moscow: Voenizdat, 1986. 96 p.
5. Kozyar M.M., Vinogradsky B.A., Kovalchuk A.M. (2008) Basics of accurate shooting: a textbook. Lviv: LDUBZH, 106 p.
6. Polyakova T.D. (1993) Formation of motor skills arrow: Textbook. allowance. Minsk, 124 p.
7. Glushchenko V.F., Kolokolov A.A. (1994) Training in high-speed shooting from a Makarov pistol: Methodical recommendations. Kiev: RIO Ministry of Internal Affairs of Ukraine, 46 p.
8. Potapov A.S. Shooting from a pistol, the most common mistakes when aiming. URL: <http://www.shooting-ua.com> (accessed 26 January 2021).

СОЦІАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-29>

УДК 021.4:004.738.5

Моршна Н.О.

Національна бібліотека імені В.І. Вернадського

РОЛЬ СОЦІАЛЬНИХ МЕДІА В ФОРМУВАННІ БІБЛІОТЕЧНОЇ СПІЛЬНОТИ

Анотація. У статті досліджується роль комунікативної складової соціальних медіа у формуванні сучасної бібліотечної спільноти. Розкрито значення соціальних медіа, як багатовимірного соціально пов'язаного простору, що є цінним як для бібліотечних установ загалом, так бібліотечних фахівців, зокрема в контексті вироблення нової системи професійних цінностей, нових критеріїв професіоналізму. Визначено напрями діяльності бібліотечної спільноти в соціальних медіа, як майданчика для комунікації між бібліотечними фахівцями, корпоративного ресурсу з достатньою кількістю тематичного контенту, оптимізованого під пошукові системи, місце тестування нових ідей. Зроблено припущення, що формування бібліотечної спільноти на платформі соціальних медіа дозволяє розширити знання, розробляти спільні проекти.

Ключові слова: соціальні медіа, бібліотека, комунікація, бібліотечні послуги, користувачі бібліотеки, інформаційні ресурси.

Morshna Nataliia

V.I. Vernadsky National Library of Ukraine

THE ROLE OF SOCIAL MEDIA IN LIBRARY COMMUNITY BUILDING

Summary. The article considers the role of the communicative component of social media in the formation of the modern library community. The importance of social media as a multidimensional socially connected space is revealed, it is valuable both for library institutions in general and for library specialists. Activities in a virtual environment contribute to the emergence of new partnerships, organization of network projects, exchange of experiences with colleagues. Systematic and professional networks will allow even the smallest library to become visible and meaningful to social network users. As the practice of library social media progresses within the community, it is moving from a one-dimensional online broadcasting platform to a multidimensional socially connected space that is valuable to both libraries and their users. The formation of an effective virtual platform for the library community mobilizes the entire library sphere to develop a new system of professional values, new professional criteria. It is noted that the library community on social networks is a platform for communication between librarians, a corporate resource with enough thematic content optimized for search engines, informal communication with the audience about the position of the library, a place to test new ideas. It was found that social networks are an effective tool for the development of interlibrary communication, a platform for discussion and problem solving. At the same time, active work with library staff is necessary to promote the effective consolidation of the library community. The key idea of community building through social media is that the online experience is so connected and intertwined with the traditional that it makes it possible to form a single holistic platform. Among the problems in this area are the lack of qualified specialists with web resources, outdated software, low level of funding. It is believed that the formation of the library community on the platform of social media allows you to expand knowledge, develop joint projects, which lead to increased requirements for librarians.

Keywords: social media, library, communication, library services, library users, information resources.

Постановка проблеми. Бібліотечна справа – це сфера заснована на технологіях, які дозволяють їй залишатися актуальною та затребуваною одночасно. Цифрова епоха розширила можливості бібліотек щодо надання користувачам більш широкого спектру документальних та інформаційних ресурсів, а також послуг, які вирізняються інноваційними формами та методами. Наразі точаться дискусії щодо ролі бібліотек у сучасному глобалізаційному суспільстві. Однак не визнати унікальність і критично важливу місію цих інституцій щодо доступності та розподілу інформації, як у фізичному, так і у віртуальному просторі, неможливо. На сучасному етапі розвиток бібліотек потребує швидкого реагування на потреби інформатизованого суспільства, тому перед бібліотеками стоїть задача переосмислити підходи до обслуговування своїх користувачів, щоб відповідати вимогам технологічного середовища.

Виконуючи місію щодо забезпечення широкого і легкого доступу до ресурсів, бібліотеки охопили різні платформи соціальних мереж. Зокрема, актуалізуються окремі аспекти використання платформ соціальних медіа для адміністрування та розповсюдження інформації, що може значно привернути увагу користувачів та сприяти формуванню бібліотечного співтовариства, здатного сприяти розвитку бібліотечної сфери.

Наше дослідження є подальшим кроком у зміщенні фокусу дослідження щодо бібліотечних соціальних медіа від маркетингу до формування бібліотечної спільноти, використання соціальних медіа як інструменту, що дозволяє бібліотечним фахівцям об'єднуватися та брати участь у спільних дослідженнях та проєктах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Бібліотекознавча література ще не має значного обсягу досліджень щодо широкого використання

соціальних медіа в роботі бібліотек. Більшість дослідників, що вивчають представлення бібліотек у соціальних мережах, продукують їх в плані маркетингового та рекламного засобу надання інформації у вигляді оголошень та коротких оглядів. Наразі соціальні медіа все частіше розглядаються дослідниками в якості підвищення іміджу бібліотек, зокрема і в якості комунікаційної платформи. Залучення таких соціальних засобів масової інформації, як Facebook, Twitter і Instagram все більше привертає увагу вчених, які підкреслюють можливість таким чином транслювати роботу бібліотеки і привертати увагу до її фондів та послуг.

Розробкою та дослідженням окремих аспектів взаємодії соціальних медіа та бібліотек займалися як вітчизняні, так і зарубіжні вчені, зокрема: Струнгар В., Пилипенко Н., Настич Х., Таланчук О., Огнева І., Гаврилова С., Глейзер Х., Шафаві С., Хасан Б., Касимані Ч., Канті Н. та ін.

Однак недооцінка ролі соціальних медіа, найпопулярнішого ресурсу в світовій мережі, у формуванні міжбібліотечної комунікації, зокрема відсутність ґрунтовних досліджень у даному аспекті, заважає розвитку соціокомунікаційної складової, спрямованої на формування комплексного (соціально-професійного) розвитку бібліотечного соціального інституту. Звідси випливає актуальність дослідження та необхідність у реальному та глибокому вивченні цієї проблеми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Швидкий прогрес і розвиток соціальних мереж і пов'язаних з ними інструментів полегшили роботу бібліотечних фахівців. Соціальні мережі – це найшвидший інструмент комунікації в сучасному світі, де існує тісний контакт між користувачами. У той же час бібліотечні фахівці опановують соціальні мережі й пов'язані з ними інструменти, щоб застосовувати їх в своїй практиці. Бібліотекарі формують віртуальну платформу, використовуючи соціальні мережі для взаємодії зі своїми користувачами, а соціальні мережі, у свою чергу, допомагають охопити широкую цільову користувачську аудиторію. Все частіше бібліотечні фахівці вважають, що соціальні мережі – кращий вибір для взаємодії з користувачами бібліотек. Наразі й соціальні медіа розглядаються як потужний інструмент розповсюдження інформації, який пропонує бібліотеці ефективні способи просування своєї діяльності, ресурсів та послуг.

У цілому бібліотека прийняла багатоканальний підхід до соціального сегменту [5]. Соціальні медіа можуть бути використані в різних формах спілкування, загалом узагальнених як трансляція повідомлень, відповідь на запити тощо. Сучасні соціальні медіа «дають можливість отримувати детальні звіти стосовно відвідуваності, використання посилань, статей, поширення контенту», що в свою чергу допомагає бібліотеці формувати свою політику щодо подальшого розвитку [1, с. 89].

На думку Струнгар В., «активне застосування соціальних медіа у роботі бібліотек дозволяє отримати нові інструменти для організації та управління інформацією, надання до неї доступу, тим самим стимулювати подальший розвиток бібліотечної діяльності та створити якісну нову комунікацію із користувачами» [3, с. 219].

Таким чином, соціальні мережі – це не лише метод або інструмент, який спрощує завдання, а й життєво важливе джерело для обміну та отримання інформації, кращий інструмент для охоплення користувачів бібліотеки, де вони можуть без проблем ділитися і отримувати інформацію.

Соціальні мережі надають бібліотечним професіоналам величезний простір для створення віртуального середовища щодо розширення можливостей бібліотечних послуг, вирішуючи задачу скорочення розриву між користувачами бібліотеки, бібліотечними ресурсами та послугами. Наприклад, просування бібліотечних заходів у соціальній мережі дозволяє вирішити безліч завдань, серед яких «і залучення нових відвідувачів у бібліотеку, і анонси книг, і створення різноманітного контенту для спільнот, і взаємодія з інтернет-користувачами» [2, с. 25].

Є вагомими причинами щодо використання бібліотеками соціальних мереж, які дають бібліотекарям можливість звернутися до своїх користувачів, які можливо, не розглядали бібліотеку як ресурс для задоволення своїх інформаційних потреб. Зокрема, дослідження, проведене Шафаві С. та Хасан Б., показало, що онлайн-взаємодія між користувачем і бібліотекарем має позитивний і статистично значущий вплив на фактичне використання бібліотеки [7]. Отримані дані засвідчили, що якість інформації та сприйняття інтерактивності є важливими факторами взаємодії бібліотек та користувачів на платформі соціальних мереж.

Багато бібліотек у світі, які використовують різні соціальні мережі, щоб наблизити користувачів до своїх джерел і послуг, виявили, що бібліотекарі використовують їх у тому числі й для професійного розвитку. Технології соціальних мереж створюють віртуальне середовище, змінюючи спосіб спілкування як між користувачами і бібліотекарями, так і міжбібліотечну комунікацію. Крім того, в нинішню епоху використання і впровадження соціальних мереж має велике значення у задоволенні потреб бібліотечних професіоналів у підготовці до нових викликів [5].

Бібліотеки використовують платформу соціальних мереж як рівноправний майданчик для взаємодії з користувачами, враховуючи переваги такої комунікації, серед яких:

- соціальні мережі охоплюють значну аудиторію;
- соціальні медіа пропонують не лише традиційні форми бібліотечних послуг;
- соціальні медіа допомагають користувачеві ефективно використовувати ресурси бібліотеки;
- соціальні медіа дозволяють користувачеві створювати, підключатися, спілкуватися та ділитися інформацією;
- соціальні мережі допомагає бібліотекам наблизитися до користувачів;
- соціальні медіа надають можливість бібліотекам створювати спільні мережі з користувачами;
- соціальні мережі є ефективним способом привернути увагу нових користувачів;
- соціальні медіа сприяють обміну знаннями.

Попри значний інтерес до соціальних медіа з боку бібліотек, ефективність використання їх можливостей залишається низькою так, як основний результат більшість бібліотечних фахівців бачить, перш за все, в самому представництві, а не в якісних характеристиках взаємодії. Не слід

забувати, що соціальні мережі є не лише потужним інструментом презентації бібліотек, ресурсів і послуг, а ще й майданчиком для обговорень, дискусій, діалогів тощо. Представлення бібліотек у соціальних мережах не може обмежуватися рекламою, а має стати платформою для консолідації. Ефективне використання соціальних мереж у бібліотеках, в рамках формування інформаційного середовища, може допомогти розвитку активної співпраці та налагодженню професійної комунікації між бібліотечними організаціями, сприяти посиленню ослаблених зв'язків між бібліотечними фахівцями.

Найкращі практики надають можливість вивчати соціальні медіа з точки зору формування бібліотечної спільноти, враховуючи значення соцмереж у сучасному суспільстві. Ключова ідея формування спільноти через соціальні ЗМІ полягає в тому, що онлайн досвід настільки пов'язаний і перепланий з традиційним, що дає можливість формувати єдину цілісну платформу. Завдяки тому, що користувачі відчувають зв'язок із спільнотою та розширюють свої знання про однодумців. Наприклад, Facebook може сприяти розвитку норм взаємної довіри і, отже, створюють можливості для колективних дій.

Сучасне професійне бібліотечне співтовариство інтегрує у свою структуру інтелектуальний потенціал усіх своїх підрозділів та ініціює атмосферу творчої зацікавленості в успішній спільній діяльності та розвитку професійної направленості всіх фахівців. У даному контексті соціальні медіа мають можливість широкого охоплення користувачів аудиторії та відповідно залучення до дискусії і обговорення нагальних питань на своїй платформі. Бакаре О. вважає, що політика використання інформаційних та комунікаційних технологій повинна бути «сформульована не лише в бібліотеці, але також повинна містити розділ щодо використання платформ соціальних медіа серед бібліотекарів і навіть непрофесійного персоналу в бібліотеці» [4, с. 333]. Таким чином, сучасні соціальні медіа вже відіграють значну роль в популяризації бібліотек і бібліотечної справи, але їх можливості можуть принести ще більше користі, якщо розглядати можливість консолідації бібліотечної спільноти на цій платформі.

Активність у віртуальному середовищі сприяє появі нових партнерських зв'язків, організації мережевих проєктів, обміну досвідом з колегами. Системна і професійна робота в мережі дозволить навіть найменшій бібліотеці стати для користувачів соціальних мереж видимою і значущою. Оскільки практика бібліотечних соціальних медіа прогресує в рамках спільноти, вона переходить від одновимірної платформи онлайн-трансляції до багатовимірного соціально пов'язаного простору, що є цінним як для бібліотечних установ, так і для бібліотечних фахівців.

Формування дієвої віртуальної платформи для бібліотечної спільноти дозволить мобілізувати всю бібліотечну сферу діяльності на вироблення нової системи професійних цінностей, нових критеріїв професіоналізму та інноваційного розвитку.

Таким чином, бібліотечна спільнота в соціальних медіа – це:

– майданчик для комунікації між бібліотечними фахівцями;

– корпоративний ресурс з достатньою кількістю тематичного контенту, оптимізованого під пошукову систему (який регулярно додається), що дозволяє постійно залучати нових учасників;

– можливість донесення до аудиторії позиції бібліотеки в неофіційному форматі;

– місце тестування нових ідей, проєктів, інновацій та ін.

Соціальні медіа в бібліотечній спільноті здатні сприяти дискурсу щодо розвитку бібліотечної сфери. В основі такої комунікації лежать наступні принципи:

– принцип колективізму (будь-який проєкт розвивається та існує саме тому, що над ним працює великий колектив, і чим більше користувачів у сервісу, тим більше він ефективний);

– принцип кооперації (бібліотечні фахівці знаходяться в постійній взаємодії і співпраці у віддаленому режимі);

– принцип відкритості (вся інформація є відкритою, доступною і можливою у використанні);

– принцип доступності (інформація є доступною і кожен може взяти участь в обговоренні, поділитися своєю інформацією, представити проєкти тощо);

– принцип інтерактивності (надає можливість легко отримати відгук від великої кількості учасників спільноти).

Безумовно, означені принципи сприятимуть використанню соціальних медіа як інструментів, що дозволяють не лише продемонструвати досягнення бібліотек, а й виявити проблеми бібліотечної сфери, знайти їх вирішення на платформі міжбібліотечної комунікативної співпраці, залучивши значну аудиторію.

Однак, позиціонуючи соціальні мережі як найефективніший засіб для розвитку віртуальної міжбібліотечної комунікації, майданчик для обговорення та вирішення проблем бібліотек, слід назвати ряд проблем, від вирішення яких залежить ефективно впровадження означеної форми зростання професійного рівня бібліотечних фахівців. Серед проблем у даному напрямі слід назвати наступні:

– дефіцит кваліфікованих фахівців, які володіють навиками роботи з веб-ресурсами;

– застаріле програмне забезпечення;

– низький рівень фінансування;

– відсутність роботи з бібліотечними кадрами в плані залучення до міжбібліотечної комунікації.

Таким чином, розвиток інформаційних технологій диктує умови розвитку бібліотек і затребуваність цієї інституції в суспільстві. Якщо бібліотекарі подолають стереотип мислення щодо застосування традиційних форм своєї роботи, то є перспективи і досить значні, пов'язані з визначенням бібліотек як безумовних лідерів у збереженні інформації, налагодженні комунікації, поширенні культури та знаннєвого виміру. Тому в першу чергу слід звернути увагу на підготовку та перепідготовку персоналу, здатного сприяти ефективній консолідації бібліотечної спільноти, зокрема у віртуальному середовищі.

Безумовно, бібліотечне співтовариство включилося в процес впровадження в свою діяльність сучасних інформаційних технологій, однак переважній більшості бібліотек, що мають свої медіа-

майданчики в соцмережах, необхідно працювати над розширенням представництва бібліотечних фахівців на професійних платформах, використовуючи широкі можливості соціальних медіа для вирішення тих чи інших завдань, які постають перед бібліотекою. Слід зважати на те, що сподівання користувачів бібліотек у наш час високі, відповідно, бібліотечним працівникам потрібні знання та навички, щоб стати рівноправними учасниками соціомедійного простору на професійній платформі бібліотечного співтовариства.

Висновки з даного дослідження. Сучасна бібліотека є багатофункціональним інформаційним центром. Інтернет ніколи не замінить бібліотек, але робота в цій величезній мережі дозволить привернути до себе належну увагу. Соціальні мережі – одні з кращих інструментів для підтримки потенціалу бібліотек. Вони, безперечно, допомагають в пропаганді читання, рекламі бібліотечних послуг, залученні нових читачів,

створюють повноцінне, інтерактивне інтернет-представництво бібліотеки. Наразі взаємодія через соціальні мережі для бібліотечних фахівців є дієвою платформою інтернет-комунікації, що надає додаткові можливості, дозволяючи розширити свої знання, розробляти спільні проекти та ін. Можна було б припустити, що кожен бібліотекар повинен використовувати соціальні мережі для просування своїх досягнень та свого власного досвіду. Таким чином, нагальним є питання формування спільноти, яка на платформі соціальних медіа дозволить мобілізувати роботу бібліотек на вироблення нової системи професійних цінностей, нових критеріїв професіоналізму.

Подальші дослідження ми плануємо зосередити на пошуку шляхів подолання труднощів, з якими стикаються бібліотечні фахівці, які використовують соціальні мережі в своїй діяльності, та вироблення перспективних напрямів підготовки бібліотекарів до діяльності в сфері соціальних медіа.

Список літератури:

1. Кушперський А.М. Соціальні медіа як засіб поширення інформаційної продукції президентських бібліотек США. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2015. № 3. С. 88–96.
2. Огнева І. 1001 способ стать интересным. *Библиотека*. 2017. № 9. С. 20–26.
3. Струнгар В. Соціальні медіа в сучасному інформаційно-бібліотечному середовищі. *Наукові праці Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського*. 2014. Вип. 39. С. 219–229.
4. Bakare O. Use of Social Media Platforms to Promote Library Services and Profitable Librarianship. *International Journal of Scientific & Engineering Research*. 2018. Vol. 9. Is. 7. P. 324–334.
5. Canty N. Social Media in Libraries: It's Like, Complicated. *Alexandria*. 2012. Vol. 23. Is. 2. P. 41–54.
6. Glazer H. Likes' are Lovely, but Do They Lead to More Logins? Developing Metrics for Academic Libraries' Facebook pages. *College & Research Libraries*. 2012. No. 73(1). P. 18–21.
7. Shafawi S., Hassan B. User engagement with social media, implication on the library usage: a case of selected public and academic libraries in Malaysia. *Library Philosophy and Practice*. 2018. No. 5. P. 1–31.

References:

1. Kusherskiy A.M. (2015) Sotsialni media yak zasib poshyrennia informatsiinoi produktsii prezydentskykh bibliotek SShA [Social Media as the Mode of Distribution of the Information Production of the American Presidential Libraries]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia*, no. 3, pp. 88–96.
2. Ogneva I. (2017) 1001 sposob stat interesnym [1001 Ways to Get Interesting]. *Библиотека*, no. 9, pp. 20–26.
3. Strungar V. (2014) Sotsialni media v suchasnomu informatsiino-bibliotечnomu seredovyshchi [Social Media in the Modern Library and Information Environment]. *Naukovi pratsi Natsionalnoi biblioteky Ukrainy im. V.I. Vernadskoho*, no. 39, pp. 219–229.
4. Bakare O.A. (2018) Use of Social Media Platforms to Promote Library Services and Profitable Librarianship International. *Journal of Scientific & Engineering Research*, vol. 9, iss. 7, pp. 32–334.
5. Canty N. (2012) Social Media in Libraries: It's Like Complicated. *Alexandria*, vol. 23, iss. 2, pp. 14–54.
6. Glazer H. (2012) Likes' are Lovely, but Do They Lead to More Logins? Developing Metrics for Academic Libraries' Facebook pages. *College & Research Libraries News*, vol. 73, no. 11, pp. 18–21.
7. Shafawi S., Hassan B. (2018) User engagement with social media, implication on the library usage: a case of selected public and academic libraries in Malaysia. *Library Philosophy and Practice*, no. 5, pp. 1–31.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-30>

УДК 316.7:791.221.3:7.045

Рогова Т.А.

Запорізький національний університет

КОНЦЕПТУАЛЬНІ СИМВОЛИ У ЕКРАННІЙ ДРАМІ «ФЕРЗЕВИЙ ГАМБІТ» (NETFLIX, 2020)

Анотація. Проаналізовані концептуальні символи в міні-серіалі «Ферзевий гамбіт» від «Netflix», презентованого онлайн 23 жовтня 2020 року. Оскільки ця екранна робота є новинкою, подібних повноцінних розвідок не так багато. У статті здійснено спробу об'єднати ключові символи телевізійного шоу за принципом появи чи вербального озвучування героями у кадрі, а також ті, що сприймаються непрямо, підсвідомо, та продемонструвати наскільки часто вони повторюються, описати принцип видозміни під їх впливом героїв у сюжетній лінії. Зважаючи на особливості кожного символу, здійснена спроба прослідкувати, яким чином він впливав на зміну характеру екранного образу. У розвідці вказана історія появи міні-серіалу, який за жанром є драмою, вказані сценаристи, режисери, акторський склад. Проаналізовані теоретичні підходи на предмет шахів як гри, історичного їх розвитку, символізму, екранного мистецтва, зокрема в описі застосованих засобів урізноманітнення аудіюряду.

Ключові слова: актори, драма, візуалізація, гра, вербальні засоби, екранне мистецтво, символізм, соціальні комунікації.

Rohova Tetyana

Zaporizhzhya National University

CONCEPTUAL SYMBOLS IN THE SCREEN DRAMA «THE QUEEN GAMBIT» (NETFLIX, 2020)

Summary. Conceptual symbols are analyzed in the miniseries «The Queen's Gambit» from «Netflix», presented online on October 23, 2020. As this screen work is a novelty, there are not many such full-fledged investigations among Ukrainian and foreign scientific works. The analysis confirmed that there are thorough reviews in which the topic of symbolism is covered indirectly and incompletely. In the article, the author tries to combine the key characters of a TV show according to the principle of appearance or verbal sounding of the characters in the frame, as well as those perceived indirectly, subconsciously, and to demonstrate how often they are repeated. Among them: the period of the 60s of the United States and the Soviet Union, clothing, stores and their range, chess itself as a game and all the attributes, the rules associated with it, manifestations of dependence, desire to win, comparison of individual and general, warm family comfort. Given the nature of each character, an attempt is made to trace how it influenced the change in the character of the main screen image and minor characters. The intelligence tells the story of the emergence of a mini-series, which is a genre of drama, scripts, directors and cast. Theoretical approaches to the subject of chess as a game, their historical development, symbolism, screen art, in particular in the description of the applied means of diversification of the audio series are analyzed. The author describes the name «The Queen's Gambit» from a direct position, as well as from a secret point of view. Based on the elaboration of theoretical sources, watching 7 series of TV shows, reviews prepared by critics, using the method of synthesis, comparison and induction, it was possible to describe almost 20 key characters, indicating in detail their conceptual meaning. Attention is paid to the aesthetics of the video, the dynamics of the script, the frequent use of contrast and contrast, not even in direct manifestation, which is characteristic of the drama genre.

Keywords: actors, drama, game, screen art, verbal means, visualization, symbolism, social communications.

Постановка проблеми. Карантинні реалії 2020 року активізували онлайн перегляд фільмів, зокрема новинок від популярних виробників, що стало одним із чинників стрімкого росту рейтингів.

Проблема наукової розвідки полягає у першій спробі опису ключових символічних концептів екранної роботи – драматичного міні-серіалу від американської компанії «Netflix», що була повністю презентована в один день – 23 жовтня 2020 року. Серіал (шоу, як самі його називають творці – прим. авт) із семи епізодів із окремими назвами став одним з кращих 2020 року та вже отримав схвальні рецензії. На сьогодні їх існує декілька, де простежується спільність – робота вийшла успішною та цікавою. За перші чотири тижні трансляції її переглянули понад 62 млн. глядачів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Темі символізму присвячені роботи А. Лосева, М. Бердяєва, М. Новікової, М. Нольман, В. Скуратівського та інших. Рецензії на мінісері-

ал «Хід королеви» уже підготовлені та опубліковані О. Даниловим, Є. Гугніним, Т. Шороховою, а шахам як науці, грі та «східному лицарству», їх історії та описі авторських стратегій присвячена низка робіт В.А. та Г.В. Потульніцьких.

Виділення раніше не виділених частин загальної проблеми. У статті підіймаються питання проблематики екранного твору з позиції виокремлення безлічі важливих статичних та динамічних, прямо та опосередковано продемонстрованих концептуальних символів, поляричних протиставлень.

Мета статті: детально проаналізувати концептуальні символи у міні-серіалі «Ферзевий гамбіт», об'єднати їх у змістові категорії для більш повного засвоєння змісту екранної драми та розуміння глибини сценарію та дати чітке пояснення кожного.

Виклад основного матеріалу. Екранна драма переносить глядача в Америку, змушує підтримувати та вболівати за героїню, навіть незважаючи на її шкідливі звички та залежності. Її

мила зовнішність, нетипові манери, важка життя історія, стриманість почуттів показані через призму унікального комбінаційного зору та мотивації виграти у чоловіка, представника іншої країни, яка є найкращою на той час у шахах у світі, зрештою – виграти у самої себе.

Ключовим, на нашу думку, символічним концептом є показ атмосфери 60-х років США, а також частково і Росії. Із соціальним укладом Штатів можемо познайомитися, оцінивши інтер'єр та екстер'єр будинків (новий дім Бет Хармон, арендована кімната Бенні Уоттса у Нью-Йорку, ганок будинку біологічного батька героїні, приміщеннями християнського притулку для дівчат). У поле зору потрапляють автівки, літаки, готелі, невеличкі крамниці біля дому, де реалізовувались не лише продукти, преса, але і лікарські препарати, супермаркети, універмаги з різними видами товарів, університети, де проводяться змагання. Лаконічно, проте максимально реалістично продемонстровано одяг учениць школи, типові сукні та капелюшки на кожен день американських жінок. На думку рецензента Є. Гугніна, режисер спеціально уникнув в передачі атмосфери політичного аспекту: «У Парижі 68-го немає ніяких студентських протестів, а протистояння з радянським шахістом не переростає у велику метафору холодної війни. Навпаки, люди в СРСР щиро радіють перемогам Хармон і взагалі показані багатою симпатичніші за американську номенклатуру» [2].

Радянська атмосфера описана завдяки показу образу Василя Богрова, а також ілюстрацій видів Москви (насправді зйомки відбувались у Берліні – прим. авт), готелю, де відбувався світовий турнір, характерного місця у парку, де за будь-якої погоди збирались люди, аби пограти у шахи. Варто вказати на те, що сценарист та режисер Скотт Френк та Алан Скотт використали доволі специфічний прийом та показали сцену, яка напевно чи була б реальною. Перебуваючи у ідальній готелю, до героїні підходить офіціант досить молодого віку (9–10 років) та «піонер» пропонує їй горілки до сніданку [9]. У реальному житті ситуацію важко уявити, проте для показу «країни контрастів» та зайвого підкреслення залежності героїні цей прийом абсолютно виправданий.

Акторка Тейлор-Джой беззаперечно впоралася зі своєю роллю та цілковито перевтілилася в образ гротескної героїні – «Аня змінюється від сцени до сцени, то падаючи до безумства, то залишаючись абсолютно сконцентрованою та відчуженою. Чудова робота, The Queen's Gambit можна переглянути лише через цю актрису» [3]. Показово і те, що до початку зйомок акторка цілковито не вмiла грати у шахи.

«Ферзевий гамбіт» – це екранізація однойменного роману письменника-фантаста Уолтера Стоуна Тевіса. Він побачив світ у 1983 р і став однією з останніх робіт письменника, який пішов у вічність вже в наступному році. Робота видавалась цікавою та нетиповою, і вже у цей рік журналіст The New York Times Джессі Корнблут вирішив її екранізувати, проте зі смертю автора від ідеї довелося відмовитися.

Через 9 років права на екранізацію придбав Алан Скотт, але фільм мав бути із жанру архауса, проте потенційний режисер Бернардо Бертолуччі відмовився працювати у такому на-

прямі. У 2007 році Алан Скотт повернувся до ідеї та запросив на Хіта Леджера стати режисером, але на початку 2008 року він пішов у вічність [3].

Серіал проіннятий одиничними чи повторювальними концептуальними символами, які несуть важливі смисли. Символізм дозволяє з художнього образу створити багатозначний символ, що існуватиме потім чи вже існує. «Символ – це зв'язок між двома світами, знак іншого світу в цьому світі» [1, с. 272], і в цій грі та серіалі, де шахи – ключовий концепт, їх можна знайти чимало.

Варто зазначити, що розвиток характеру Бет Хармон схожий на систему В. Стейніца, про яку пишуть В.А та Г.В. Потульницькі. Цю систему «складають чотири елементи: 1. Виявлення і профілактика помилок в шаховій партії; 2. Розуміння законів рівноваги і наслідків її порушення; 3. Стратегія накопичення маленьких переваг; 4. Атака як результат накопичення переваг» [4, с. 95–96], і вони представлені у такі же логічній, хронологічній послідовності.

Стратегічно розділити усі концептуальні символи серіалу на 2 групи:

- візуально або вербально продемонстровані;
- закриті, або підсвідомі.

Звернемося до першої групи.

Одним з ключових символів екранної роботи від Netflix, виступає власне *назва* – «Ферзевий гамбіт», хоча в деяких варіантах перекладу зустрічаємо «Хід королеви». Саме тлумачення поняття «гамбіт» означає надати щось у жертву заради отримання кращого результату, цілковитої перемоги. У шахах «ферзевий гамбіт» – це «дебют, що починається ходами d2-d4 d7-d5. e2-e4 – багатодоходова складна комбінація [5, с. 152] та буквально означає перший хід від королеви та відкриття лінії для її подальшого виходу зі стартової позиції. При цьому в залежності від того, чи приймуть чорні «жертву» у вигляді білого пішака, розрізняють прийнятий чи відмовлений.

Алкоголь та зелені пігулки транквілізатори. Вони застосовуються для показу залежності – героїня Ані Тейлор-Джой із самого початку перебування у притулку могла грати партії на стелі лише під дією останніх препаратів, які давали дітям для того, щоб зробити їх слухняними, спокійнішими. Цікаво, що деякі гравці дійсно грають партію, дивлячись саме на стелю, про що зазначає український гротескний Василь Іванчук [8].

Штори у вигляді балдахину у вітальні – символ достатку, псевдогармонії та псевдозатишки, які після смерті мачухи Ельми (акторка та режисерка Мариель Хеллер), героїня зриває.

Сукня, яку Хармон мріяла придбати після виграшу у першому чемпіонаті. Вона до неї придивлялась, і все ж купила, отримавши виграш. Частково цей символ можна вважати проявом фемінізму у драматичному серіалі, а частково «покликом», бажанням героїні бути красивою, стильною, унікальною – всього того, чого вона була позбавлена у притулку.

Халат мачухи, який Бет Хармон надягає у першу ніч після поховання жінки. Він уособлює хоча б мінімальну кількість турботи, що отримала дівчинка.

Рудавий колір волосся шахістки як символ нетипової, яскравої зовнішності. У деяких народних повір'ях вказано, що рудавий – це коли поцілував

Бог, а значить, людина наділена надзвичайними здібностями. Варто акцентувати увагу на сцені, коли у притулку зрізають довгу руду косу, роблячи зачіску дівчинки, як у всіх. Протягом серіалу під час дорослішання Бет не повертається до зачіски, коли жила звичним життям із рідною матір'ю.

Гросмейстер Василь Боргов (актор Марчин Дорочинський) – образ Радянського Союзу та повний антипод Хармон. Він серйозний, джентльмен, некоммукабельний, батько двох дітей, порядний сім'янин, завжди на сторожі, уважний до деталей. Цікаво, що цю роль пропонували Гаррі Каспарову та Василю Іванчуку, але вони відмовилися [8]. Його імідж лаконічний – «застигнутий на усі гудзики», що повністю передає образ «правильної радянської людини». І сам факт того, що він може подорожувати світом, беручи участь у змаганнях, нехай із приставленим охоронцем з КДБ, говорить про багато.

Треба наголосити: деякі шахові партії мають в основі реальні дебюти, а консультантами серіалу виступили ексчемпіон світу з шахів Гаррі Каспаров та тренер Брюс Пандольфіні. У сьомій серії використана партія українського шахіста Василя Іванчука, яку він реально грав у 1993 році із американцем Патріком Вольфом, проте у реальному житті вона закінчилася у нічю [8].

П'ять доларів. Цей символ використовується тричі: у другому епізоді Бет Гармон пише листа містеру Шейбелу із проханням позичити суму, аби сплатити участь у турнірі; у п'ятому, коли грає та феноменально програє у швидкі шахи Бенні Уоттсу, де можна заробити такі гроші за кожну партію; у сьомому, коли заходить до підвалу – місце роботи містера Шейбела та бачить збереженим свій лист із проханням про позику, фотографії та вирізки із газет, в яких розповідається про успіх молодого чемпіонки.

Шахова дошка. Цей концептуальний символ не статичний, він змінюється – від образу на стелі до дошок на турнірах; міні-дошки для тренування, яку Бет завжди бере із собою, продовжується її цілковитою відсутністю – гра під час дороги у Нью-Йорк лише за називанням комбінацій ходів, до масштабної шахівниці, на якій хлопець «транслює» глядачам ходи біля входу до готелю у Москві, де відбувається турнір.

Програш. У серіалі він показаний виважено, наче церемонія – треба встати та просунути руку супротивнику. Після фіналу починається боротьба самим із собою та аналіз місць, де були ключові прогалини. Доречно процитувати афоризм – італійську приказку: «Після гри і королева, і пішак потрапляють до однієї коробки».

Гра – розміщення учасників за шахівницею, годинник на столі, правило фіксувати ходи на папері, «відкладання» партії та запечаткування аркушу з історією у конверт, глядачі, учасники турніру навколо гравців, які постійно мовчать, але в їх погляді читаються авторські інтерпретації ходу, велика дошка для «транслювання» гри на широкий загал.

Расова сегрегація, яка особливо проявлялась у 50–60-х роках в США. Цей образ уособлює подруга Хармон по притулку Джолін (акторка Мюзес Інгрем). У дорослому віці вона розказує, що влаштувалась на роботу завдяки «Квоті для чорних» [9], а у самому романі є сюжет, де подруга хоче запропонувати Хармон інтимну близькість ще у притулку, проте остання відмовляється.

До символів із другої групи – ті, що не представлені прямо, а є заглибленими, прихованими, опосередкованими, варто віднести такі.

Родинний затишок. Цей образ складається з 2-х сценарних аспектів: біологічної матері Бет Хармон, яка живе з нею у трейлері, хоча (як можна у подальшому дізнатися із розповіді героїні – прим. авт.), вона не була позбавлена коштів для більш комфортного житла, проте, судячи з усього, мала психологічні проблеми, адже намагалася вбити себе і доньку, направивши авто у вантажівку, конфліктувала із біологічним батьком дівчинки, намагалася насильно віддати йому дитину. Далі «затишок» виступає дуалістичною категорією, де візуальне – інтер'єр будинку сімейної пари з Кентуккі, окрема кімната для всиновленої дівчинки контрастує на тлі холодного ставлення вітчима та майже повної байдужості мачухи, яка шукала не дитину, а радше компаньйонку. Яскраво це ілюструють 2 сцени:

– повідомлення дівчинки після повернення зі школи, що у неї почалися критичні дні та відповідь мачухи, яка в стані алкогольного сп'яніння відпочиває перед телевізором, що Бет може взяти засоби гігієни в шавці в кімнаті нагорі;

– розповідь про перший статевий досвід у телефонному режимі, та «холодна відповідь» без психологічної підтримки.

Залежність. Спочатку від транквілізаторів – зелених пігулок, апогеєм якої є спроба героїні розбити скляну стіну у кімнату, де вони зберігались, та вжити за раз вміст усіх банок. Згодом ця залежність проявляється у вигляді алкоголю – будучи на гри у Мексиці у перерві Бет Хармон у номері з мачухою вперше коштує пиво. Далі спостерігаємо апогей, коли програвши у партії Борову у Парижі, героїня повертається додому та у стані алкогольного сп'яніння тягне сміттєвий бак за межі подвір'я, потрапляючи під критичний погляд сусідки. Проте основна залежність (гіпердомінантна) від самої гри у шахи – Бет Хармон не може не грати, але фейерично грає лише під дією певних препаратів чи алкоголю.

Залежність описана і в образі мачухи – місис Уїтлі. Вона постійно приймає транквілізатори, алкоголь, що стало причиною активізації гепатиту, що привів до летального фіналу. Жінка залежна від гри на піаніно, проте її талант не оцінений чоловіком. Вона стала залежною від будинку, придбаного у іпотеку та від самотності, яку щоб подолати, вмовила чоловіка удочирити дитину, надавши перевагу дівчинці-підлітку.

Бажання персональної перемоги. З Боровим – чоловіком – світовим чемпіоном із шахів родом із Радянського Союзу героїня зустрічається тричі: у Мексиці, Парижі та Москві. Програвши йому раз, вона хоче реваншу, проте програє важливу фінальну партію, будучи у стані ранкового сп'яніння після бурхливої ночі. Жага перемоги саме над цим супротивником керує її подальшими кроками. Бенні Уоттсон скаже Бет Гармон вислів, який стане чи не найголовнішим у смислового навантаженні серіалу: «Коли ти програєш, усі фігури не більше, ніж шматок дерева» [9]. На думку Т. Шорохової, акторці вдалося передати контраст стриманості та емоційності: «Тейлор-Джой грає Бет злегка відчужено, але при цьому в її величезних очах пробуджується життя, як тільки вона

зауважує потрібний їй хід і робить його. Актриса, зазвичай дуже жива і емоційна, перетворюється практично в робота, сенс існування якого – перемога над радянським чемпіоном» [11].

Вивчення супротивника як частина стратегії на перемогу. У четвертому епізоді Бет Хармон відвідує курси російської мови, аби більше розуміти мислення та мовлення потенційного супротивника. Під час подорожі до Нью-Йорка у машині разом із Бенні Уотсоном (актор Томас Броді-Сангстер) віртуально проводить гру без дошки, разом повторюють російські слова.

Індивідуалізм та колективна перемога. В одній із сцен Бенні Уоттсон – співчемпіон США з шахів, який розділив титул із головною героїнею, розказує секрет успіху радянських шахістів – вони виграють завдяки колективній грі [9]. У фінальному сьомому епізоді ця теза підкріплюється. Відтермінувавши партію до завтра, що дозволено правилами шахів, Боргов усю ніч у готельному номері радиться з ще одним гравцем з Союзу, який до цього програв Бет Хармон. Для показу контрасту режисер та оператор застосовують прийом «панорамування» – «...технологія екранного живопису..., основною метою якої є максимальне збільшення кутів огляду екрану. Це суто технічне рішення лише дало змогу значно краще відчутти глибину простору... “оглянути” оточуючий простір так, ніби його побачив глядач, який попав на місце зйомки» [6, с. 155]. Камера повільно «від’їжджає» з номера Боргова, «прямує» стіною готелю та показує героїню на самоті. З технічної точки зору цей метод можна також назвати «панорамною супроводу», коли «ілюзію руху створюють два компоненти екранного зображення – передньоплановий об’єкт і фон. Ця ілюзія виникає за рахунок того, що при супроводі об’єкта, який рухається, деталі фону втрачають чіткість, що проявляється в вигляді змазування зображення» [6, с. 156].

Насолода. Спочатку насолода обіграти містера Шайбела – прибиральника та вартового притулку, який і навчив дівчинку грати, а далі здобути перемогу над усіма супротивниками. Деякі розгромні партії показані пришвидшено, під музичний супровід, використовуючи засоби таймплаксу – «...підсумковий ролик не хаотичний набір об’єктів, а повноцінний мініфільм з плавним розвитком подій» [12]. Це зроблено для підкреслення легкості, з якою героїня перемагає опонентів. Проте на фінальному турнірі цей прийом не використовується, що, на нашу думку, є акцентом на важкості змагання та того «що Боргова під кайфом не обіграти» [2]. У деяких моментах насолода – це прямий ефект від алкоголю та пігулок. Цікавий аспект – у шостому епізоді після еротичної сцени між Хармон та Уотсоном, судячи з виразу обличчя дівчини, вона отримала задоволення, проте партнер «псує» романтичність ситуації розмовами про гру.

Стриманість. Гравці мовчки грають, уважно дивляться в очі супротивнику та на шахівницю, намагаючись зрозуміти, що він задумав та чи здогадується про їх плани на гру. При цьому стриманість проявляється і на рівні людських реальних відносин: бажання поцілувати репортера, давнього знайомого за турнірами Таунса (актор Джейкоб Форчун-Ллойд) під час фотосесії у готельному номері, мовчазне прийняття його гомосексуальності.

Роль чоловіка та жінки. Конкуренція між статтями вимальовується під час першого шахового турніру у межах університету, згодом на загальному американському рівні, а також під час фінальних світових змагань, де образ тендітної Хармон протиставляється мужньому Боргову. Окрім того, полярність чоловічого і жіночого втілення у лінію між Бет та Гаррі Белткіком, який навіть після спільного життя із дівчиною, говорить про те, що він втратив пристрась до гри в шахи, а відтак і до самої головної героїні [9]. До концептуального образу треба додати гомосексуального Таунса та ніч, проведenu Хармон із моделлю у готельному номері у Парижі перед важливою партією з Борговим (останнього моменту у романі немає – прим. авт).

Цікаво й те, що образ героїні повністю вигаданий, нема прототипів, хоча жінки у шахах також стають чемпіонами, але граючи виключно із жінками. Про це говорить епізодичний персонаж – радійний коментатор турніру у Москві, перераховуючи радянських чемпіонок. У подальшому озвучена теза буде критично сприйнята, адже є дані, що Нона Гапріндашвілі грала з чоловіками-гросмейстерами, у тому числі, Михайлом Талем.

Ідеальне як протиставлення цоденному. Шахівниця – це ідеальний простір із рівномірної кількості чорних та білих клітинок – по 32 кожні (які також є символами, проте не зовсім яскравими – прим. авт), 16 білих та чорних фігур, де усе можна прорахувати, на відміну від життєвих обставин.

Образ одинака – героїня всього досягає сама – і в перемогах, і в саморуїнванні, їй краще наодинці (виключення складає шахівниця), ніж з кимось, у притулку, школі та на курсах вона неконтактна. Апогеєм стає «розуміння головної трагедії свого життя – рідна мати й гадки не мала, що з нею робити і ледь не вбила в тій самій катастрофі» [11]. Індивідуальність, закритість протиставляється у тому, як героїня наодинці перебуває у готельному номері напередодні важливої партії, а її друзі за океаном по телефону продають завершення партії, шукають різні варіанти ходів. Найбільш сильно та емоційно полярність індивідуального та колективного зображена у фінальній сцені, де абсолютна, наймолодша світова чемпіонка зупиняє авто на шляху до аеропорту та йде грати зі звичайними людьми третього віку.

Висновки та пропозиції. У статті було детально проаналізовано концептуальні символи у міні-серіалі «Ферзевий гамбіт», описано понад 20 прикладів, які поділені автором на змістові категорії у залежності від появи в рамках серіалу – прямої чи прихованої (опосередкованої). Підкреслено, що підбір локацій, реквізиту дозволяє повноцінно перенестися в історичну епоху та познайомитися і життям в Америці у 60-х роках минулого століття. Важко переоцінити естетичний бік відеоконтенту, що проявляється у різноманітних планах, використанні прийомів динамічної зйомки. У подальшому перелік ключових символів може доповнюватися, а також групуватися у різних площинах, наприклад, символи, що прямо стосуються гри, людські гріхи, історичні чи ментальні образи. Вони дозволять більш повно засвоїти зміст екранної драми та розумітися на глибині сценарію, режисерського задуму.

Список літератури:

1. Бердяев Н. Русская идея. Санкт-Петербург : Азбука классика, 2008. 318 с.
2. Гугнин Е. Кентуккский гамбит: рецензия на сериал «Ход королевы». *Film.ru*. URL: <https://www.film.ru/articles/kentukkskiy-gambit> (дата звернення: 21.01.2021).
3. Данилов О. Рецензия на драматический сериал The Queen's Gambit / «Ферзевый гамбит». *ITC.UA*. URL: <https://itc.ua/articles/recenziya-na-dramaticheskij-serial-the-queens-gambit-ferzevyj-gambit/> (дата звернення: 21.01.2021).
4. Потульницький В.А., Потульницький Г.В. Розуміння стратегії як науки в творчості представників австро-німецької шахової школи Вільгельма Стейніца і Зігберта Тарраша. *Українська Орієнталістика*. 2007–2008. Вип. 2–3. С. 95–99.
5. Потульницький В.А., Потульницький Г.В. Стратегічні шахові Системи від Стейніца до Альохіна в дії (на прикладі аналізу англійської, іспанської, скандинавської партій та прийнятого королівського гамбіту). *Українська орієнталістика*. 2012. Вип. 6. С. 152–167.
6. Прядко О.М., Гарман Ю.Т. Від панорами як видовища до панорамування в технології екранного живопису. *Актуальні проблеми історії, теорії та практики художньої культури*. 2018. Вип. 41. С. 151–158. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2018_41_20 (дата звернення: 21.01.2021).
7. Сериал, о котором все говорят: где в Берлине снимался «Ход королевы». *Deutsche Welle*. URL: <https://www.dw.com/ru/gde-v-berline-snimalsja-hod-korolevy/a-55697330> (дата звернення: 21.01.2021).
8. Терещук Г. Гросмейстер Иванчук про свою партію у серіалі «Хід королеви», пропозицію зіграти роль і реальний світ шахів. *Радіо «Свобода»*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/hrosmeyster-vasyl%CA%B9-ivanchuk-pro-yoho-partiyu-u-seriali-ferzevyj-gambit-propozytsiyu-zihraty-rol%CA%B9-i-real%CA%B9nyy-svit-shakhiv/30972704.html> (дата звернення: 21.01.2021).
9. Ход королевы 1 сезон смотреть онлайн. *HDSerial*. URL: <https://hdserial.tv/serialy-2020-goda/795-hod-korolevy-1-sezon.html> (дата звернення: 21.01.2021).
10. «Ход королевы» стал самым популярным минисериалом в истории Netflix. *TACC*. URL: <https://tass.ru/kultura/10087725> (дата звернення: 21.01.2021).
11. Шорохова Т. Шахматная расадка: «Ферзевый гамбит» на Netflix. Girl power без мэришьюшности (18+). *Kimkibaduk*. URL: <https://kkbbd.com/2020/10/28/queens-gambit-on-netflix/> (дата звернення: 21.01.2021).
12. Timelapse – как снять таймлапс и что это такое. *Light Room*. URL: <http://lightroom.ru/photomaster/1749-timelapse-kak-snyat-tajmlaps-chto-eto-takoe.html> (дата звернення: 21.01.2021).

References:

1. Berdyayev N. (2008) Russkaya ydeya [Russian idea]. Sankt-Peterburg: Azbuka klassyka (in Russian)
2. Gugnyin E. (2020) Kentukkskiy gambit: recenzija na serial «Hod korolevy». [The Kentucky Gambit: Review of the TV Series «Queen's Move»]. *Film.ru [Film.ru]*. Available at: <https://www.film.ru/articles/kentukkskiy-gambit> (accessed 20 January 2021).
3. Danylov O. (2020) Recenziya na dramatycheskiy seryal The Queen's Gambit / «Ferzevyj gambit» [Review of the drama series The Queen's Gambit / «Queen's Gambit»]. *ITC.UA [ITC.UA]*. Available at: <https://itc.ua/articles/recenziya-na-dramaticheskij-serial-the-queens-gambit-ferzevyj-gambit> (accessed 20 January 2021).
4. Potuljnyckij V.A., Potuljnyckij Gh.V. (2007–2008) Rozuminnja strategiji jak nauky v tvorčnosti predstavnykiv avstro-nimeckoji shakhovoji shkoly Viljghejlma Stejnica i Zighberta Tarrasha [Understanding strategy as a science in the works of representatives of the Austro-German chess school Wilhelm Steinitz and Siegbert Tarrasch]. *Ukrajinsjka Orientalistyka [Ukrainian Oriental Studies]*, vol 2–3, pp. 95–99.
5. Potuljnyckij V.A., Potuljnyckij Gh.V. (2012) Strategichni shakhovi Systemy vid Stejnica do Aljokhina v diji (na prykladi analizu anghlijskoji, ispanskoji, skandynavskoji partij ta pryjnatogho korolivs'kogho ghambitu) [Strategic chess systems from Steinitz to Alekhine in action (on the example of the analysis of the English, Spanish, Scandinavian games and the accepted royal gambit)]. *Ukrajinsjka Orientalistyka [Ukrainian Oriental Studies]*, vol. 6, pp. 152–167.
6. Prjadko O.M., Gharman Ju.T. (2018) Vid panoramy jak vydovyshha do panoramuvannja v tekhnologiji ekrannogho zhyvopysu [From panorama as a spectacle to panning in the technology of screen painting]. *Aktualjni problemy istoriji, teoriji ta praktyky khudozhnjoji kultury [Current issues of history, theory and practice of art culture]*, vol. 41, pp. 151–158. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apitphk_2018_41_20 (accessed 20 January 2021).
7. Deutsche Welle (2020) Serial, o kotorom vse govoryat: gde v Berline snimalsja «Hod korolevy» [The series that everyone is talking about: where in Berlin was filmed «Queen's Walk»]. Available at: <https://www.dw.com/ru/gde-v-berline-snimalsja-hod-korolevy/a-55697330> (accessed 20 January 2021).
8. Tereshhuk Gh. (2020) Ghrosmejster Ivanchuk pro svoju partiju u seriali «Khid korolevy», propozyciju zihraty rolj i realnyj svit shakhiv [Grandmaster Ivanchuk about his part in the TV series «Queen's Walk», an offer to play the role and the real world of chess]. *Radio «Svoboda» [Radio «Svoboda»]*. Available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/hrosmeyster-vasyl%CA%B9-ivanchuk-pro-yoho-partiyu-u-seriali-ferzevyj-gambit-propozytsiyu-zihraty-rol%CA%B9-i-real%CA%B9nyy-svit-shakhiv/30972704.html> (accessed 20 January 2021).
9. HDSerial (2020) Hod korolevy 1 sezon smotret' onlajn [The Queen's move 1 season watch online]. Available at: <https://hdserial.tv/serialy-2020-goda/795-hod-korolevy-1-sezon.html> (accessed 20 January 2021).
10. TACC (2020) «Hod korolevy» stal samym populjarnym miniserialom v istorii Netflix [«Queen's Move» became the most popular miniseries in the history of Netflix]. Available at: <https://tass.ru/kultura/10087725> (accessed 20 January 2021).
11. Shorokhova T. (2020) Shahmatnaja rassadka: «Ferzevyj gambit» na Netflix. Girl power bez mjeris'jushnosti (18+) [Chessboard: «Queen Gambit» on Netflix. Girl power without mercy (18+)]. *Kimkibaduk [Kimkibaduk]*. Available at: <https://kkbbd.com/2020/10/28/queens-gambit-on-netflix/> (accessed 20 January 2021).
12. Timelapse – kak snjat' tajmlaps i chto jeto takoe [Timelapse – how to remove timeplaps and what it is] (2017) *Light Room*. [Light Room]. Available at: <http://lightroom.ru/photomaster/1749-timelapse-kak-snyat-tajmlaps-chto-eto-takoe.html> (accessed 20 January 2021).

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-31>

УДК 159.94/.942.5/.922.8

Волошок О.В., Прус С.Р.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ПОВЕДІНКОВІ ПРОЯВИ КОПІНГ-СТРАТЕГІЙ У ОСІБ ЮНАЦЬКОГО ВІКУ

Анотація. У статті висвітлено особливості поведінки осіб юнацького віку у стресовій ситуації. У теоретичному розділі розкрито такі поняття, як: «стрес», «адаптація», «копінг-стратегії», «копінг-ресурси» у працях закордонних, вітчизняних вчених та провідних психологічних теоріях. Описано структурні елементи копінг-поведінки, як складного динамічного процесу. У статті зроблено акцент на психологічних детермінантах копінг-стратегій, показано залежність останніх від віку людини, типу особистості, специфіки стресової ситуації та соціокультурних чинників. Висвітлено класифікацію базових копінг-стратегій та копінг-ресурсів особистості. У емпіричному розділі представлено результати дослідження поведінкових проявів копінг-стратегій юнаків та дівчат. Результати дослідження засвідчили, що найбільш поширеною є копінг-стратегія, спрямована на пошук вирішення та розв'язання стресових, проблемних ситуацій, а найменш обраною – копінг-стратегія, яка спрямована на уникнення та втечу від стресової ситуації, а саме на спроби відволіктися від ситуації, активно включаючись в іншу діяльність.

Ключові слова: копінг-стратегії, копінг-ресурси, стрес, адаптація, стереотипна поведінка.

Voloshok Olena, Prus Sofia

Lviv Ivan Franko National University

BEHAVIORAL MANIFESTATIONS OF COPING STRATEGIES IN ADOLESCENCE

Summary. The article highlights the peculiarities of the behavior of adolescents in a stressful situation. The theoretical section reveals such concepts as: "stress", "adaptation", "coping strategies", "coping resources" in the works of foreign, domestic scientists and leading psychological theories. The structural elements of coping behavior as a complex dynamic process are described. The article focuses on the psychological determinants of coping strategies, shows the dependence of the latter on age, personality type, the specifics of the stressful situation and socio-cultural factors. Describes the subjective characteristics of a person that determine his coping behavior. The classification of basic coping strategies and coping resources of the individual is highlighted. Types of cognitive assessment of a stressful situation that affects the coping behavior of an individual are revealed. The empirical section presents the results of a study of behavioral manifestations of coping strategies of boys and girls. Methods such as testing, experiment and observation were used for the study. The empirical part of the work was carried out in 3 stages: preparatory, research and stage of processing and analysis of the obtained data. The results of the study showed that the most common is a coping strategy aimed at finding solutions and solutions to stressful, problematic situations, which was manifested in the focus of the subject on the task, fast movements and constantly lowered his head over the task form. The least popular was the coping strategy, which aims to avoid and escape from a stressful situation, namely to try to distract from the situation, actively engaging in other activities. During the experiment, the subjects were constantly distracted, actively engaging in dialogue with the researcher, using humor. The study hypothesis was confirmed by 77%. It is estimated that 23% of respondents who have disagreements may be biased in assessing their own resources in dealing with stressful situations, giving socially desirable, false answers to a questionnaire that did not provide an assessment of the subject on a scale of lies. The researchers were recommended to work on the accumulation of cognitive resources that will mediate the effectiveness of the application during stress of certain behavioral responses and reactions.

Keywords: coping strategies, coping resources, stress, adaptation, stereotypical behavior.

Постановка проблеми. Поведінкові прояви копінг-стратегій особистості потребують детального розгляду та вивчення, адже поведінка людини є дуже специфічною в умовах стресової ситуації. Для того, щоб частково її передбачити та врегулювати необхідно детально дослідити, які саме патерни та схеми людина використовує, проявляючи власну копінг-стратегію.

Знання того, яка ж поведінка відповідає тій чи іншій копінг-стратегії, допоможе створити комплекс заходів психологічної підтримки, які сприятимуть подоланню негативних наслідків стресової ситуації для особистості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження даної сфери проводилися відомим гуманістом А. Маслоу, Л. Мерфі, Р. Горзуюхю,

М. Селігманом. Актуальність даної теми висвітлювали такі вчені, як Р. Лазарус та С. Фолкман, які присвятили питанню копінгу чимало наукових праць. На їхні теоретичні підходи ми орієнтуємось у нашій роботі. Експериментальне дослідження ми провели із використанням поглядів на питання копінгу Т.Л. Крюкової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідження проблеми поведінкових проявів копінг-стратегій є недостатньо розкритим у психологічній літературі. Науковці приділяли більше уваги вивченню етапів копінг-поведінки, видам та соціально-психологічним детермінантам копінг-стратегій і т.п. Поведінкові прояви копінг-стратегій, які піддаються зовнішньому спостереженню є важливими для

діагностики адаптивних/дезадаптивних способів реагування у стресовій ситуації. На основі цього психолог може спланувати корекційну роботу і надати при потребі психологічну допомогу клієнту у психологічних службах медичних чи освітніх закладів, кризових чи консультаційних центрах.

Формулювання цілей статті. Об'єкт дослідження – копінг-стратегії особистості.

Предмет дослідження – поведінкові прояви копінг-стратегій осіб юнацького віку.

Мета дослідження – виявлення особливостей поведінки, яка узгоджується з копінг-стратегією особи юнацького віку.

Завдання дослідження – встановити емпіричним шляхом алгоритми та схеми поведінкових дій, які використовують люди з різними копінг-стратегіями; висвітлити зміст різних теоретичних підходів до питання копіngu; теоретично проаналізувати поняття «копінг-поведінка», «копінг-стратегії»; сформулювати висновки та рекомендації досліджуванам щодо корекції неефективних стратегій подолання стресу.

Гіпотези дослідження – припускаємо, що:

1. особи, яким притаманна копінг-стратегія, спрямована на «вирішення завдання», в умовах стресової ситуації будуть використовувати такі поведінкові схеми при виконанні певного завдання:

- швидке, метушливе виконання дрібних рухів;
- опущена голова, спрямованість погляду виключно на завдання.

2. Особи, яким властива копінг-стратегія, спрямована на «унікнення» будуть використовувати такі патерни:

- інертні рухи;
- постійне відволікання від поставленого завдання;
- покинуть завдання задовго до завершення часу його виконання.

3. Особи, яким притаманна копінг-стратегія, що орієнтована на емоції, будуть:

- проявляти надмірну агресивність, метушливість, роздратованість;
- вербалізувати власне невдоволення.

Методи дослідження: у процесі дослідження даної теми ми використовували метод експерименту і спостереження, а також – тестування, за допомогою методики «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ендлер, Д. Джеймс, М. Паркер, в адаптації Т. Крюкової).

Опис групи досліджуваних: для дослідження було обрано 26 осіб юнацького віку (17-21 рік), які є студентами ЛНУ ім. І. Франка. Серед них 19 дівчат та 7 хлопців.

Виклад основного матеріалу дослідження. За останні роки надто зріс темп життя людей. Кожна людина намагається адаптуватись до постійних змін, які відбуваються у суспільстві, до технічного прогресу, інформаційного перенасичення, а також до постійних екологічних, соціальних та політичних змін. Для опису явищ пристосування людини до різного роду дестабілізуючих факторів у науковий обіг було введено нові терміни та поняття.

Стрес (від англ. stress – напруга, тиск) – неспецифічна реакція організму у відповідь на дуже сильну дію (подразник), яка перевищує допустимі норми. Цей термін у фізіологію та психологію

вперше ввів у 1932 році Волтер Бредфорд Кеннон у своїх класичних роботах з універсальної реакції «боротися чи втікати». Досить часто авторство терміна приписують відомому канадському фізіологу Гансу Сельє, проте використовувати даний термін він почав лише у 1946 році для пояснення загальної адаптаційної напруги [14, с. 186].

Адаптація – це біологічна функція стресу, яка забезпечує захист організму від загрозливих та руйнівних впливів, як психічних, так і фізичних. Тому виникнення стресу означає, що людина вклочилась в певну діяльність, спрямовану на протидію небезпечним для неї впливам.

Поняття «coping» походить від англійського «соре», що означає долати, переборювати, справлятися. Копінг – це те, що робить людина для того, щоб впоратися зі стресом [6, с. 72]. Вперше термін «копінг» з'явився у психологічній літературі у 1962 році при дослідженні Л. Мерфі способом задоволення дитьми потреб, що висуваються кризами розвитку. Автор у рамках когнітивного підходу дає визначення копіngu: «Це деяка спроба створити нову ситуацію: загрозливу, небезпечну, або ж радісну» [1, с. 4]. Виходячи з цього терміну можемо сказати, що копінг визначає прагнення індивіда вирішити проблему.

На думку А. Маслоу, копінг – це готовність індивіда вирішувати життєві завдання шляхом пристосування до обставин, що передбачає сформованість умінь використовувати певні засоби для подолання стресу. В разі вибору активних форм поведінки підвищується вірогідність усунення впливу стресових чинників на особистість. Особливості умінь обирати та відбирати активні опанувальні форми поведінки пов'язані з Я-концепцією, локусом контролю, умовами середовища [14, с. 187].

Згідно з психодинамічним підходом, копінг – один із механізмів психологічного захисту, який індивід використовує, щоб зняти напруження. Це суто автоматична реакція без залучення когнітивних та емоційних процесів [4, с. 96]. Такий погляд отримав критику від низки вчених (П. Крамер, Б. Компас, А. Томсен, М. Водсворт), які стверджували, що копінг – це усвідомлена і цілеспрямована активність людини, адже суб'єкта спонукають чіткі наміри розв'язати проблемну ситуацію, джерелом якої переважно є зовнішні обставини. Вчені даного підходу намагалися спростувати ототожнення поняття «копінг» і «захисні механізми», адже психологічний захист зазвичай передбачає відмову індивіда вирішувати проблему, задля збереження комфортного душевного стану [4, с. 96].

Проблему співвідношення понять «психологічний захист» та «копінг» намагалися вирішити прихильники неопсихоаналітичної теорії, які вважали копінг его-процесом, що спрямований на продуктивну адаптацію індивіда до складних життєвих ситуацій. Підґрунтям для функціонування копінг-процесів є когнітивні, соціальні, моральні та мотиваційні конструкти особистості. Проте, якщо індивід не має ресурсів для адекватного подолання проблеми, то він застосовує захисні механізми, які в даній ситуації виступатимуть у ролі пасивної адаптації [7, с. 193]. Сенс захисних механізмів – це зміна образу світу за принципом задоволення, а функ-

цією копіngu є визнання людиною незмінності світу і спроби змінити себе, керуючись принципом реальності [2, с. 4].

Диспозиційний підхід розглядає копінг як відносно усталену схильність людини відповідно реагувати на загрозу для неї ситуацію. На думку, К. Шефера та Р. Горзуха, особа надає перевагу сталому способу додання труднощів впродовж тривалого часу, адже її особистісні характеристики в цей час практично незмінні. Однак, таке трактування копіngu як особистої схильності поводитися стереотипним чином у стресових ситуаціях різного характеру та змісту, робить неможливим вивчення варіативності даного феномену [4, с. 97].

Найпопулярнішим підходом до вивчення копіngu є трансакційний підхід Р. Лазаруса та С. Фолькмана. Вчені ввели поняття копінг-стратегій – усвідомлених стратегій подолання стресу, оволодіння та врегулювання взаємовідносин із навколишнім середовищем [4, с. 97].

Копінг-стратегії – це актуальні емоційні, когнітивні та поведінкові відповіді особистості на сприйняту загрозу, спосіб управління стресом. Дослідження копінг-стратегій поки-що досить розрізнені. Існує чимало класифікацій копінг-стратегій, проте науковці виділяють базові стратегії, а саме [4, с. 98]:

- стратегія вирішення проблем – це активна когнітивна схема, застосовуючи яку, людина прагне мобілізувати усі свої ресурси, акцентується на поставленому завданні;

- стратегія уникання – людина прагне уникнути контакту з джерелом стресу, витісняє необхідність та потребу розв'язання завдання. Це відбувається шляхом відволікання на інші ситуації або шляхом уникнення соціальних контактів;

- стратегія, орієнтована на емоції – активна когнітивна стратегія, яка спонукає людину надмірно емоційно реагувати на стрес, проявляти агресивність, роздратованість, заглиблення у світ фантазій.

Відносно стабільні особистісні та соціальні характеристики людей, що забезпечують психологічний фон для подолання стресу, і сприяють розвитку копінг-стратегії, розглядаються як копінг-ресурси. Їх також можна визначати і як особистісні ресурси копінг-поведінки або внутрішні психологічні чинники її формування і розвитку. Класифікуючи основні копінг-ресурси людини, виділяють:

- фізичні, до яких відносять стан здоров'я, як основний енергетичний потенціал, необхідний для вирішення проблеми, витривалість тощо;

- психологічні – переконання, оптимальний рівень тривожності, адекватність самооцінки, відповідність рівня домагань можливостям особистості, внутрішній локус контролю тощо;

- властивості особистості – стійкість, витривалість, гнучкість тощо.

Копінг-ресурси поділяють на 2 групи:

- Особистісні: розвинутість когнітивної сфери, уявлення людини про себе – Я-концепція, вміння контролювати своє життя, брати на себе відповідальність за власні рішення тощо.

- Ресурси середовища: соціально-підтримуюча мережа – оточення, в якому живе людина, а також система взаємостосунків, які особистість

формує з цим оточенням. До ресурсів середовища також відносять соціальну підтримку, яку окреслюють, як процес задоволення специфічних соціальних потреб особистості (потреби любові, захисту, заспокоєння, прийняття тощо).

Варто зауважити, що отримання соціальної підтримки тісно пов'язане з певними особистісними якостями комунікативного характеру. Розвинутість комунікативної сфери – важливий особистісний ресурс копінг-поведінки, який має значний вплив на використання людиною ресурсів середовища, а також на розвиток інших особистісних копінг-ресурсів. Емпатія, афіліація, сензитивність до відчуження – це значущі комунікативні ресурси, які визначатимуть характер формування самооцінки людини, локусу контролю, вибір та реалізацію базових та провідних копінг-стратегій у взаємодії з представниками різних систем соціально-підтримуючої мережі.

Проблема прогнозу та регулювання поведінки людини в тій чи іншій стресовій ситуації безпосередньо пов'язана з питанням про динаміку копіngu. Будь-яка долаюча поведінка починається з оцінки середовища, яке розглядається як значуще для життя, або ж як загрозу і небезпечне. Характер такої оцінки впливає на копінг, який змінює відносини «людина-середовище», і як наслідок, емоційну відповідь. Р. Лазарус описує 3 види когнітивної оцінки, яка впливає на копінг-поведінку:

- I. Первинна оцінка – дозволяє зробити висновки про характер ситуації (загрозна, небезпечна тощо) на основі оцінки властивостей стресора, ситуації в цілому;

- II. Вторинна оцінка – індивід міркує про те, що можна зробити, щоб подолати стресову ситуацію. Вторинна когнітивна оцінка формується на основі співставлення вимог ситуації і власних ресурсів та можливостей, за допомогою яких можна задовільнити ці вимоги. У результаті, особистість свідомо вибирає та ініціює дії, спрямовані на подолання стресу.

- III. Переоцінка – якщо дії, ініційовані когнітивними оцінками, не призводять до очікуваного результату, тоді відбувається перегляд своїх можливостей, вимог ситуації – тобто корекція копінг-стратегії.

Таким чином, когнітивний копінг часто виступає в ролі медіатора емоційної та поведінкової відповіді [5, с. 121].

Копінг-поведінку дуже часто ще називають опанувальною поведінкою – це поведінка, що дозволяє суб'єкту за допомогою усвідомлених дій, певних способів, що є адекватними та відповідними до особистісних характеристик особистості людини та до ситуації, подолати певні життєві труднощі. Копінг-поведінка відзначається системою певних суб'єктивних характеристик. Перш за все, це показник усвідомленості поведінки – опанувальна поведінка відмінна від реактивної чи захисної поведінки; усвідомленістю ми називаємо здатність людини вибирати спосіб дії у складній життєвій ситуації, тобто реалізовувати та втілювати на практиці власні копінг-стратегії – медіатори поведінкової реакції. Саме копінг-ресурси людини, її когнітивні схеми копіngu будуть в основному визначати усвідомленість опанувальної поведінки [9, с. 149].

До інших критеріїв відносять цілеспрямованість, контрольованість опанувальної поведінки, адекватність до вимог ситуації, а також – можливість навчатися даному виду поведінки. Крюкова Т.Л. вважає, що копінг-поведінка не є лише пасивним відображенням особистісних якостей людини та особливостей ситуації, у якій перебуває людина, але це дзеркало її суб'єктивної активності. Окрім того, дослідження Крюкової Т.Л. демонструють, що на формування копінг-стратегій особистості впливають значним чином соціокультурні фактори (приналежність до певної культури, гендерна ідентифікація, тип міжособистісних стосунків, рівень одержуваної соціальної підтримки). Дані копінг-стратегії реалізуюватимуться у вигляді конкретної спрямованості поведінки людини [9, с. 150–151].

Як зазначають у своїй праці Р. Лазарус та С. Фолкман копінг-поведінку не варто розглядати як ригідний та стереотипний процес, яким швидше є захисна поведінка. Адже копінг-поведінка – це динамічна структура, яка постійно змінюється залежно від вимог часу та викликів ситуації [17, с. 176]. Величезного впливу на формування актуальної копінг-стратегії особистості, а відповідно й на формування алгоритмів опанувальної поведінки, має характер, зміст та особливості стресової ситуації. Саме тому Р. Лазарус та С. Фолкман зазначають, що не варто виокремлювати «кращі» та «гірші» копінг-стратегії, адже ефективність та доречність когнітивної складової копіngu визначається лише її результатами та наслідками після «зустрічі» із стресовою ситуацією, а також тим, наскільки довготривалою буде результативність цієї «зустрічі». Так, наприклад, у контрольованих ситуаціях найбільш ефективною для застосування буде проблемно-орієнтована копінг-стратегія, натомість у тих ситуаціях, які ми не можемо змінити, на які ми не можемо впливати, варто використовувати емоційно-орієнтовану стратегію – прийняття. Зміни копіngu, як когнітивного і поведінкового процесу, можуть бути спричинені не лише зовнішніми факторами, умовами ситуації, але й внутрішніми чинниками. Увесь попередній досвід людини має неабиякий вплив на формування актуальних копінг-стратегій людини та її опанувальної поведінки.

Хоча Р. Лазарус наголошував на тому, що копінг-поведінка є динамічною структурою, яка постійно змінюється, він звертав увагу також на необхідність врахування стабільного, всеоб'ємного особистісного стилю людини, за допомогою якого вона пізнає та формує усі взаємозв'язки із навколишнім світом: «Ми повинні точно розуміти та знати, що «працює», а що «не працює» для певного типу особистості, певного типу та стадії стресу, і певних умов життя, щоб визначити, якому копіngu найбільш доцільно навчати особистість». [17, с. 47]

Дещо інший погляд на копінг-поведінку висловлює Е.А. Сергієнко. Він вважає, що копінг-поведінка не тотожна опанувальній поведінці, адже це структура, яка складається з трьох елементів, а саме: захист (як певні несвідомі патерни людської поведінки), опанування (свідома поведінка із застосуванням копінг-стратегій), контроль поведінки (це частково усвідомлюваний конструкт, що охоплює вольову сферу суб'єкта).

Копінг-стратегії безпосередньо визначають поведінку людини, впливають на її ефективність чи неефективність. Таку копінг-поведінку розглядають з точки зору двох підходів [13, с. 128]:

I. Згідно з першим підходом, становлення та розвиток особистості сприяють успішності копінг-поведінки, шляхом вдосконалення копінг-стратегій. В рамках такої моделі вважають продуктивним порівнювання декількох груп досліджуваних, що є представниками різних поколінь. Такий порівняльний аналіз здійснюють для того, щоб довести, що представники різних вікових груп матимуть відповідно різні копінг-стратегії, що пов'язано з відмінністю рис виховання, які сформувалися під впливом неподібних педагогічних просторів [13, с. 128].

II. Друга модель – феноменологічна, ситуаційна. Стверджує, що не існує «хороших», «поганих», «зрілих» чи «незрілих» копінг-стратегій. Вони повинні оцінюватися, посилаючись на контекст стресової ситуації, в якій спрацьовує ця стратегія. Вік може впливати на оцінку стресу, відповідно й на вибір копінг-стратегії, проте процес дорослішання не є основною детермінантою адаптивної поведінки і ефективного подолання стресу [13, с. 128].

Наш експеримент складався із наступних етапів:

I. Підготовчий етап:

Були встановлені основні завдання та цілі дослідження, на основі вивченої літератури ми висунули гіпотези та сформулювали план експерименту. Окрім того, детально спланували спостереження, яке мало супроводжувати власне експериментальний етап дослідження. Для цього ми виділили основні критерії та ознаки поведінки людини, на які ми спрямували свою увагу, а саме: рухи голови; висловлювання, якими супроводжувалося виконання завдання; спостереження за рухами очей тощо. Був підготовлений психологічний інструментарій, який є необхідний для проведення дослідження: бланки тесту Б. Бурдона, бланки опитувальника «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях» в адаптації Т. Крюкової, а також протоколи спостереження.

II. Власне дослідницький етап:

Кожен учасник репрезентативної вибірки отримав завдання: в якості завдання ми використали бланк тесту Б. Бурдона, в якому була вище подана наступна інструкція: «Ваше завдання проглянувши кожен ряд, викреслити усі букви **Е**, підкреслити усі букви **К**. Час проведення тесту 7 хвилин». Після того, як учасники ознайомилися із інструкцією, студентка-дослідниця повідомила їм, що час, відведений на виконання тесту, буде зменшено до 3 хвилин. Після початку відліку часу, вона починала відволікати досліджуваних від завдання: голосно розмовляла, дуже гучно стукала по столі, намагалася залучити їх у діалог тощо. Обмеженість у часі, сторонні звуки в аудиторії – створили для учасників умови стресової ситуації.

Протягом 3 хвилин вона спостерігала за поведінковими реакціями досліджуваних, нотуючи при цьому реакції кожного учасника. Після завершення експерименту досліджувані дали відповіді на запитання опитувальника, з результатами якого порівнювались результати експерименту.

III. Етап опрацювання та аналізу:

На даному етапі експериментального дослідження студентка-дослідниця проаналізувала результати, занотовані у протоколах спостереження, а також опрацювала результати опитувальника «Діагностика копінг-поведінки в стресових ситуаціях». Тест Б. Бурдона практично не використовувався, адже нас цікавила не концентрація та стійкість уваги, а саме ті поведінкові реакції, які супроводжують його виконання у стресових умовах.

В протоколах спостереження були занотовані власні висновки про копінг-стратегію особистості на основі спостережуваних реакцій. Пізніше, на основі ключа, були опрацьовані результати опитувальника і отримані результати, які свідчили про сформованість в особистості тієї чи іншої копінг-стратегії: на основі цих даних з'ясувалося, що у 19-ти досліджуваних (73%) сформованою є копінг-стратегія, спрямована на пошук вирішення та розв'язання стресових, проблемних ситуацій. Ще у 5-ьох (19%) досліджуваних – стратегія, спрямована на емоції. Лише у 2-ох (8%) досліджуваних виявилася сформованою копінг-стратегія, яка спрямована на уникнення та втечу від стресової ситуації, а саме на спроби відволіктися від ситуації, активно включаючись в іншу діяльність.

Окрім цього, був проведений аналіз висновків, які були записані у протоколи дослідження, на основі спостережуваних явищ поведінки. 18 досліджуваних продемонстрували копінг-стратегію вирішення проблем, 2 – уникнення, а 6 досліджуваних, на мою думку, продемонстрували – копінг стратегію, що спрямована на емоції.

Здійснивши порівняльний аналіз цих даних кожного учасника, ми зробили висновки, що у 20-ти (77%) досліджуваних результати тесту підтверджують нашу гіпотезу та висновки: серед них 16 (62%) учасників підтвердили виявлену методикою стратегію вирішення проблем своєю поведінкою, а саме зосередженістю на завданні, швидкими рухами та постійно опущеною головою над бланком завдання; 2 (7,7%) учасників підтвердили своєю надмірною дратівливістю, роздратованістю, а також вербалізацією своєї невдоволеності умовами, в яких відбувається виконання завдання, виявлену у тесті копінг-стратегію, спрямовану на емоції. Іще у 2 (7,7%) учасників яскраво проявилася копінг-стратегія уникнення: під час експерименту вони постійно відволікалися, активно вступали у діалог з дослідником, застосовуючи гумор тощо.

У 6 (23%) учасників прослідковуються розбіжності у результатах експерименту та тесту. Трое з них вважають, що використовують у стресових ситуаціях копінг-стратегію, яка орієнтована на емоцію, хоча їхні поведінкові реакції, які чітко відстежувалися під час проведення експерименту, свідчать про сформованість копінг-стратегії вирішення. У 3 учасників, за результатами опитувальника, виражена копінг-стратегія вирішення проблем, хоча під час експерименту вони проявляли яскраві поведінкові ознаки, які, за мою гіпотезою, говорять про копінг-стратегію з орієнтацією на емоції.

IV. Етап інтерпретації:

Ми підрахували, що гіпотеза була підтвердженою на 77%. Можемо припустити, що 23% досліджуваних, у яких виникли розбіжності, можуть необ'єктивно оцінювати власні ресурси, які вони використовують при розв'язанні стресових проблемних ситуацій, давати неправдиві відповіді на запитання опитувальника, оскільки той не передбачає оцінки досліджуваного за шкалою брехні; або ж гіпотеза не є цілковито підтвердженим припущенням, яке можна застосовувати у всіх випадках дослідження копінг-стратегії, оскільки поведінка людини в стресовій ситуації є комплексною та динамічною структурою, яка відображає цілісну систему різноманітних чинників, серед яких можуть бути особистісні установки, настрої досліджуваних, їхнє ставлення до особи дослідника. Окрім того, стверджувати, що гіпотеза є цілковито підтвердженою не можна, оскільки варто враховувати помилки репрезентативності вибірки: 62% досліджуваних – це люди із проблемно-орієнтованим копінггом, в той час, коли учасників із копінг-стратегією уникнення – лише 8%, тому казати про те, що дана вибірка здатна відтворювати характеристики генеральної сукупності не можна.

Висновки з даного дослідження і перспективи. На основі аналізу усіх джерел, що стосуються даної теми, можемо сказати, що копінг – це важлива складова життя кожної людини, оскільки навколишній світ – це середовище, в якому криється чимало небезпек, до яких необхідно адаптуватись. Ефективний копінг – це результат комплексної взаємодії когнітивних, емоційних та поведінкових елементів, активізації різних рівнів особистісних ресурсів, минулого досвіду людини та Я-концепції. Отже, людині, яка прагне сформувати конструктивну стратегію подолання стресу, необхідно працювати над побудовою позитивної Я-концепції, розвитком основних пізнавальних процесів, зокрема уваги, пам'яті, мислення тощо.

Щодо емоційної складової копінгу, то особистості незалежно від характеру особливостей емоційного реагування (емоційної лабільності, ригідності, збудливості) необхідно формувати навички контролю експресивного реагування для уникнення афектів під час стресових ситуацій, які стають результатом тривалого накопичення незадоволення та невирішених внутрішніх конфліктів.

Поведінковий компонент копінгу – це формування ефективних поведінкових алгоритмів, стереотипізації цих поведінкових схем. Як стверджують науковці, медіатором поведінкової відповіді на стрес є копінг-стратегія. Експериментальна складова нашої роботи підтвердила даний погляд вчених. Тому особистості необхідно, насамперед, працювати над акумуляцією когнітивних ресурсів, які опосередковуватимуть ефективність застосування під час стресу тих чи інших поведінкових відповідей та реакцій. Перспективами дослідження даної проблеми можуть бути вивчення і порівняння поведінкових копінг-стратегій у осіб різних вікових груп, статі, професійного спрямування з метою виокремлення найбільш продуктивних стратегій поведінки у стресовій ситуації для певних груп.

Список літератури:

1. Абрамюк О.О. Сучасний стан дослідження проблематики копіngu шлюбних партнерів. *Науковий вісник ЛДУВС*. 2018. Вип. 2. С. 3–12.
2. Афанасьева Н.С. Особливості копіngових стратегій адаптації курсантів і студентів УЦЗУ. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2009. Вип. 6. С. 3–10.
3. Байдик В.В. Особливості використання копіng-стратегій у працівників закладів освіти в умовах професійного стресу. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2013. Вип. 2(31). С. 28–33.
4. Войцеховська О., Закалик Г. Сучасні напрямки психологічних досліджень копіng-стратегій особистості. *Педагогіка і психологія професійної освіти*. 2016. Вип. 2. С. 95–102.
5. Волкова Н.В. Coping strategies как условие формирования идентичности. *Мир психологии: научно-методический журнал*. 2004. Вип. 2. С. 119–124.
6. Гуляя І.А. Копінг-стратегії у контексті життєвих досягнень особистості. *Science and Education a new dimension Pedagogy and Psychology*. 2015. Вип. 3(20). С. 72–75.
7. Дідковська Л.І. Психологічні особливості копіng-стратегій підлітків із різними соціально-психологічним статусом у класі. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 24. С. 191–202.
8. Зливков В.Л., Лукомська С.О., Федан О.В. Психодіагностика особистості у кризових життєвих ситуаціях. Київ : Педагогічна думка, 2016.
9. Крюкова Т.Л. Психология совладающего поведения. *Педагогика, психология, социальная работа, социокINETика*. 2008. Вип. 4. С. 147–153.
10. Куриця Д.І. Визначення домінуючих копіng-стратегій у професійній діяльності держслужбовців. *Проблеми сучасної психології*. 2010. Вип. 8. С. 573–581.
11. Ляшин Я.С. Копінг у подоланні життєвих труднощів. *Проблеми сучасної психології*. 2017. Вип. 35. С. 293–303.
12. Малильо О.П., Корнієнко І.О. Опанувальна поведінка особистості в процесі розвитку сімейних відносин. *Проблеми сучасної психології*. 2013. Вип. 21. С. 399–410.
13. Останина Н.В. Подходы к классификации копинг-поведения в научной литературе. *Педагогика и психология: теория и методика обучения*. 2011. Вип. 3. С. 127–131.
14. Пілецький В.С. Копінг-стратегії поведінки особистості в стресових ситуаціях. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. 2014. № 19. С. 185–193.
15. Сазонова О.В. Дослідження співвідношення між домінуючими копіng-стратегіями, рівнем тривожності та самооцінки учнів. *Проблеми сучасної психології*. 2014. Вип. 23. С. 562–573.
16. Шебанова В.І. Копінг-поведінка: механізми подолання стресу. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип. 26. С. 289–296.
17. Lazarus R. and Folkman S. Stress appraisal and coping. New York : Springer publishing company, 1984.

References:

1. Abramiuk O.O. (2018) Suchasnyi stan doslidzhennia problematyky kopinhu shliubnykh partneriv [The current state of research on the problem of coping of marriage partners]. *Naukovyi visnyk LDUVS*, vol. 2, pp. 3–12.
2. Afanasieva N.I. (2009) Osoblyvosti kopinhovykh stratehii adaptatsii kursantiv i studentiv UtsZU [Features of coping strategies of adaptation of cadets and students of UCZU]. *Problemy ekstremalnoi ta kryzovoi psykholohii*, vol. 6, pp. 3–10.
3. Baidyk V.V. (2013) Osoblyvosti vykorystannia kopinh-stratehii u pratsivnykiv zakladiv osvity v umovakh profesiinoho stresu [Features of the use of coping strategies in employees of educational institutions in conditions of professional stress]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohii*, vol. 2(31), pp. 28–33.
4. Voitsekhovska O., Zakalyk H. (2016) Suchasni napriamky psykholohichnykh doslidzen kopinh-stratehii osobystosti [Modern directions of sychological research of coping strategies of personality]. *Pedahohika i psykholohiia profesiinoi osvity*, vol. 2, pp. 95–102.
5. Volkova N.V. (2004) Coping strategies как uslovyie formyrovaniya ydentychnosti [Coping strategies as a condition for the formation of identity]. *Myr psykholohyy: nauchno-metodychesky zhurnal*, vol. 2, pp. 119–124.
6. Hulias I.A. (2015) Kopinh-stratehii u konteksti zhyttievyykh dosiahnen osobystosti [Coping-strategy in the context of their lives to the extent of their particularity]. *Science and Education a new dimension Pedagogy and Psychology*, vol. 3(20), pp. 72–75.
7. Didkovska L.I. (2014) Psykholohichni osoblyvosti kopinh-stratehii pidlitkiv iz riznymy sotsialno-psykholohichnym statusom u klasi [Psychological peculiarities of coping-strategy education due to the social and psychological status of the class]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 24, pp. 191–202.
8. Zlyvkov V.L., Lukomska S.O., Fedan O.V. (2016) *Psykholohichna osobystosti u kryzovykh zhyttievyykh sytuatsiakh* [Psychodiagnostics of specialness in crisis life situations]. Kyiv: Pedahohichna dumka. (in Ukrainian)
9. Kryukova T.L. (2008) Psikhologiya sovladayushchego povedeniya [Psychology of coping behavior]. *Pedagogika, psikhologiya, sotsial'naya robota, sotsiokinetika*, vol. 4, pp. 147–153.
10. Kurytsia D.I. (2010) Vyznachennia dominuiuchykh kopinh-stratehii u profesiinii diialnosti derzhsluzhbovtstv [The appointment of dominant coping strategies at the professional activity of state services]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 8, pp. 573–581.
11. Liashyn Ya.Ye. (2017) Kopinh u podolanni zhyttievyykh trudnoshchiv [Coping in overcoming life's difficulties]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 35, pp. 293–303.
12. Malylo O.P., Korniienko I.O. (2013) Opanuvalna povedinka osobystosti v protsesi rozvytku simeinykh vidnosyn [Dominant behavior of the individual in the development of family relations]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 21, pp. 399–410.
13. Ostanina N.V. (2011) Podkhody k klassifikatsii kopinh-поведениа v nauchnoy literature [Approaches to the classification of coping behavior in the scientific literature]. *Pedagogika i psikhologiya: teoriya i metodika obucheniya*, vol. 3, pp. 127–131.
14. Piletskyi V.S. (2014) Kopinh-stratehii povedinky osobystosti v stresovykh sytuatsiakh [Coping strategies of personality behavior in stressful situations]. *Zbirnyk naukovykh prats: filofosfiia, sotsiologhiia, psykholohiia*, vol. 19, pp. 185–193.
15. Sazonova O.V. (2014) Doslidzhennia spivvidnoshennia mizh dominuiuchymy kopinh-stratehiamy, rivnem tryvozhnosti ta samoocinky uchniv [Research of the relationship between the dominant coping strategies, the level of anxiety and self-esteem of students]. *Problemy suchasnoi psykholohii*, vol. 23, pp. 562–573.
16. Shebanova V.I. (2011) Kopinh-povedinka: mekhanizmy podolanniya stresu [Coping behavior: mechanisms for overcoming stress]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*, vol. 26, pp. 289–296.
17. Lazarus R. and Folkman S. (1984) Stress appraisal and coping. New York: Springer publishing company.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-32>

УДК 159.9.

Калька Н.М., Козира П.В., Гапчич К.В.
Львівський державний університет внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОФІЛЮ ОСІБ З ТАТУЮВАННЯМИ

Анотація. У науковій статті висвітлено психологічний профіль осіб з татуюваннями, а саме їхню ціннісно-смыслову, мотиваційну, емоційну та соціальні сфери. Аналіз татуювань, а саме розміру, кольорової гами, символів, написів дозволяє визначити увесь спектр специфічних особистісних якостей та спрямованості індивіда, відобразити його внутрішню психічну реальність. Презентація внутрішнього світу особистістю через татуювання зменшує емоційну напругу, підвищує самооцінку, власну самоцінність і сприяє усвідомленню власної ідентичності. нанесення татуювання дає змогу зафіксувати на тілі значимі події і переживання, «висловити» особистісні переживання та транслювати внутріособистісні сенси. За результатами емпіричного дослідження доведено, що наявність татуювань та потреби у його нанесенні пов'язано з такими психологічними особливостями, як внутрішнє бунтарство, захист, особиста ідентифікація, закарбовування спогадів і бажання жити в минулому, позбавлення від комплексів, спосіб позбавлення від болю морального через біль фізичний, домінування над власним тілом, сепарація та стигматизація.

Ключові слова: татуювання, мотивація, емоційна спрямованість, ціннісні орієнтації, ціннісно-смыслова сфера.

Kalka Nataliya, Kozyra Petro, Hapchych Karolina
Lviv State University of Internal Affairs

PECULIARITIES OF THE PSYCHOLOGICAL PROFILE OF PERSONS WITH TATTOOS

Summary. The scientific article covers the psychological profile of people with tattoos, their value, motivational, emotional and social spheres. Analysis of tattoos, size, color, symbols, inscriptions allows to determine the full range of specific personal qualities and orientation of the individual, to reflect his inner mental reality. The presentation of the inner world by a person through tattoos reduces emotional tension, increases self-esteem, self-worth and promotes awareness of one's identity. tattoo makes it possible to record significant events and experiences on the body, "express" personal experiences and broadcast intrapersonal meanings. An empirical research has shown that the presence of tattoos and the need for it is associated with such psychological features as internal rebellion, protection, personal identification, engraving of memories and desire to live in the past, getting rid of complexes, how to get rid of moral pain through pain physical, domination over one's own body, separation and stigmatization. The results of the questionnaire, interview and psychodiagnostic methods prove that tattooing allows you to capture significant events and experiences on the body, "express" personal experiences and broadcast intrapersonal meanings. Women's and men's tattoos have significant differences in the manner of images and expression of certain personal characteristics, as they are sometimes more related to the emotional sphere, and men's – with the value-semantic sphere and the desire to assert themselves. The study made it possible to identify the existing qualities in people with tattoos, namely: in the field of self-awareness, the emphasis on self-worth and physical "I", self-esteem; in the emotional-volitional sphere (the desire for self-control, aesthetic, altruistic, practical and gnostic orientation), in the value sphere (focus on personal values and meanings; in the motivational sphere (the desire to achieve results, risk, efficiency, etc.).

Keywords: tattoos, motivation, emotional orientation, value orientations, value sphere.

Постановка проблеми. На сьогодні татуювання вийшло за рамки стереотипного уявлення про привілеї його для архаїчної та маргінальної особи, і навпаки, стає способом вираження індивідуальності, презентації власного «Я», певного «повідомлення» собі та іншим за допомогою, символіки, кольорів, зображень нанесених на тіло.

Завдяки татуюванню особистість певним чином формує соціальну позицію стосовно власної індивідуальності, оскільки певні символи чи малюнки змінюють ставлення до неї зі сторони соціуму. Завдяки татуюванню людина реалізує свої бажання підкреслити приналежність до певної групи, зберігаючи при цьому унікальність, фіксує особистісні переживання та в такий спосіб транслює власну картину світу.

Привабливість та значимість татуювання для людини полягає в тому, що воно дає змогу підтвердити власну неповторність і дає можливість заявити про індивідуальність. Кожне татуювання повертає до себе увагу, і звичайно, до тіла його власника.

Татуювання за своєю природою є сповіданням тілесності, засобами яких особистість демонструє культ свого тіла сприймає тату, як концентрацію власної особистості, адже тілу татуювання надає самобутності і неповторності.

Кожне татуювання (особливо перше) дає змогу особистості дати відповіді на власні значущі запитання «Хто Я?», «Яким я хочу бути?», «Що для мене важливе у житті?», «Хто для мене цінний та важливий?», тобто у символічний спосіб, через малюнок на тілі, усвідомити внутрішні сенси.

Також татуювання – це акт, флуктуація вільної волі. Людина вдається до такої демонстрації, як свобода власної волі, коли відчувається серйозний психологічний дискомфорт і намагання довести собі і оточенню, що є господарем власного життя, проте іноді така втеча в зовнішнє, тілесне – є ознакою духовної слабкості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. виступили наукові розробки, що пов'язані із трактуванням ідентичності та самовираженням особистості засобами татуювання (В. Барановський, Л. Бенаус, А. Гель, М. Меднікова,

С. Степанов), а також трактуванням татуювань у наукових доробках В. Бурика, Ю. Дубягіна, А. Капітанського, І. Якимика, проте вони значною мірою стосуються дослідження татуювань у кримінальному світі.

У традиційних суспільствах феномен татування протягом наділений статусно-ієрархічна і ініціативними функціями. Найчастіше такими візерунками покривали більшу частину або навіть всю поверхню тіла, що вважалося необхідним в магічних ритуалах [3].

Звертаючись до традицій європейської культури татування С.С. Степанов стверджує, що татування в Європі почалося майже через 100 років після появи «Розмальованого принца» [6].

На думку В.А. Барановського, важливим кроком на шляху розвитку мистецтва татування стало християнство і мусульманство. Не дивлячись на те, що обидві релігії дуже негативно ставилися до татування, сталося так, що паломники саме цих релігій посприяли розвитку цього мистецтва [2].

М. Меднікова у своїх дослідженнях акцентує на історичному аспекті татування, не торкаючись психологічних передумов та причин його нанесення окремою особистістю і психологічних характеристик такої особистості [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Чимало наукових досліджень фокусують свою увагу на мотивації, причинах та статево-гендерних особливостях нанесення тату, проте не існує узагальненої характеристики щодо особистісного профілю осіб, які наносять малюнок на тіло. Якщо такі особливості й описані, то вони стосуються аналізу татування та психотипу особистостей представників кримінального світу або ж тих, хто перебувають у місцях позбавлення волі.

Мета статті. На основі теоретико-емпіричного дослідження з'ясувати психологічні характеристики осіб з татуваннями.

Виклад основного матеріалу. З метою вивчення особливостей особистості з татуваннями було досліджено 30 осіб віком від 19 до 55 років чоловічої та жіночої статі. Також було використано такі методи дослідження: анкетування (для осіб з тату і тату-майстрів), бесіда, методика вивчення ціннісних орієнтацій М. Рокіча, опитувальник емоційної спрямованості Б. Додонова).

Усі досліджувані жителі м. Львова, котрі мають татування (100%). Більша частина досліджуваних була віком від 19 до 21 року, менша – віком 22-55 років.

Серед досліджуваних були особи чоловічої статі (28%) та жіночої статі (72%), студенти (25%) та особи, котрі працюють (75%).

Дослідження проводилося у період з 28 жовтня по 5 грудня 2020 р. за допомогою соціальних мереж.

Слід зазначити, що жінки охочіше брали участь у досліджуванні, змогли дати чіткі відповіді на поставлені питання у анкеті. Також більша частина досліджуваних працюючі особи, при цьому їхня вікова категорія – молодого віку. У більшості досліджуваних наявне більше, ніж одне татування (таблиця 1).

За результатами детального аналізу татувань у досліджуваних осіб у більшості осіб переважали орнаменти (48%) та квіти (42%), оскільки переважно досліджуваними були особи жіночої статі.

Таблиця 1

Характеристики вибірки емпіричного дослідження

		Кількість осіб	Відсоток
Тату (100%)	Наявне	30	100%
Вік:	19-21 рік	21	70%
	22-35 років	8	27%
	Старше 35 р.	1	3%
Стать:	чоловік	6	28%
	жінка	24	72%
Вид зайнятості:	студенти	5	17%
	працюючі	25	83%

Серед орнаментів переважали графічні малюнки (ієрогліфи, зображення геометричних форм, портрети, мінімалістичні та особисті ескізи татувань, цитати), а також частина візерунків природного характеру (квіти, переплетені лози троянд з шипами, листочки, метелики, ластівки).

Розташування татування переважало у ділянках верхніх кінцівок (48%), серед опитаних 15% осіб були носіями кольорових татувань, 66% – чорно-білих татувань, місця татувань були різноманітними, хоча варто зауважити переважання розміщення тату на руках та на ногах.

Детальний аналіз місць розміщення татувань розміщено у таблиці 2.

Таблиця 2

Особливості татувань у досліджуваних осіб

		Кількість осіб	Відсоток
Тату :	Квіти	14	42%
	Орнамент	16	48%
	Кольорова	5	15%
	Чорно-біла	22	66%
	Чорна + кольорова	3	9%
	Руки	16	48%
	Нога /шия	1	3,2
	Руки /ноги	6	18%
	Шия	1	3,2
	Шия / руки / спина	1	3,2
	Обличчя / шия	2	6%
	Сідниці	2	6%
	Шия / ноги	1	3,2
	Сідниці / ноги	1	3,2

Аналізуючи відповіді на запитання з'ясовано, що мотиваційна сфера досліджуваних пов'язана із вибором татування. Це майбутнє програмування свого життя, мотивація та закріплення значущих подій на своєму тілі, як спосіб фіксації важливої інформації. Як правило, такі татування відображають емоційно забарвлені, як позитивні, так і негативні події, пов'язані із втратами, закоханістю, здобутками чи перемогами (рис. 1).

Варто відзначити суттєву відмінність «жіночих» та «чоловічих» татувань. Якщо в жіночих

Рис. 1. Тату, пов'язані із емоційно значимими подіями

Рис. 2. «Жіночі» татування

Рис. 3. «Чоловічі» татування

татуваннях найчастіше зустрічаються вищезгадані символи квітів, птахів, метеликів, які підтверджують жіночність, емоційність, чуттєвість, переживання. Зазвичай, такими зображення дівчата намагаються акцентувати увагу на певних частинах тіла, підкреслюючи їх, проте варто зазначити, що такі зображення однозначно характеризуються естетикою, витонченістю та емоційним наповненням (рис. 2).

На протигагу жіночим чоловічі татування характеризуються більшим розміром, площею нанесення та певною агресивністю та викликом, а також значною серйозністю і змістовністю зображення (рис. 3).

Щодо результатів відповідей стосовно мотивації нанесення тату, то більшість досліджуваних сприймають татування як прикрашання власного тіла, що робить їх привабливішими, привертає увагу інших та здатне впливати на позитивне сприймання фізичного «Я». Також де-

які з респондентів слідували пораді друзів або ж намагалися зробити власне тіло «календарем важливих подій» (рис. 4).

Щодо смислового наповнення татування, то у половини респондентів воно чітко вказує на внутріособистісні переживання і є проекцією психічних станів та загалом картини світу особистості. Можна зробити висновок, що малюнок (и) на тілі – це калейдоскоп внутріособистісних переживань особи незалежно від віку чи статі (рис. 5).

За результатами відповідей досліджуваних помітно, що усі татування актуальні, важливі та наповнені сенсом. Вони нагадують та акцентують про важливі та ключові моменти життя та особистісні усвідомлення пов'язані з переживаннями стосовно подій та близьких людей (рис. 6).

Практично кожен респондент відповів, що не хотів би виводити татування, а навпаки – планують ще нанести на тіло.

Рис. 4. Результати відповідей на запитання «Що Вас мотивувало зробити тату?»

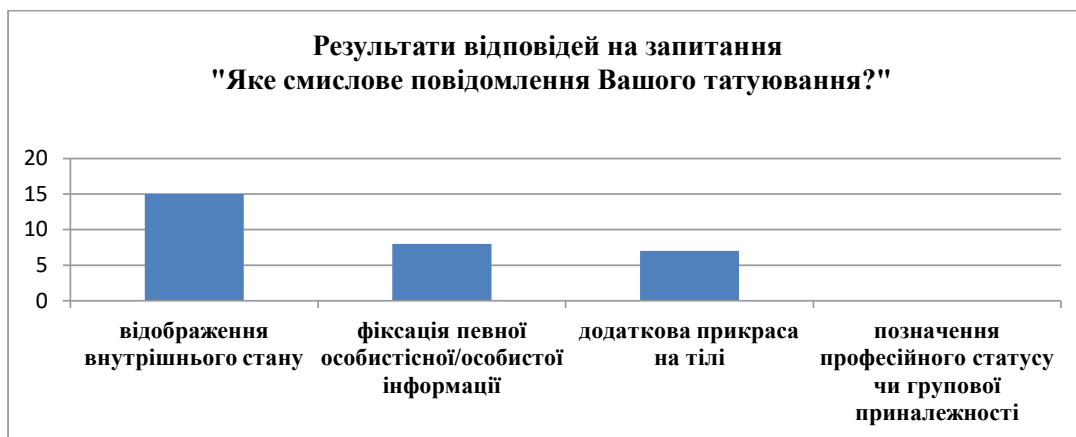

Рис. 5. Результати відповідей на запитання «Яке смислове повідомлення Вашого татуювання?»

Рис. 6. Результати відповідей на запитання «Що найбільше подобається у татуюванні?»

Результати аналізу відповідей тату-майстрів під час проведеної бесіди з ними засвідчують, що у чоловіків більш серйозний підхід до змісту татуювання, а жінки більше переживають за його естетичний вигляд і сприймають зазвичай як аксесуар, що повинен привертати увагу або ж підкреслювати красу. Кожне із нанесених татуювання завжди впливає на позитивний настрій особи, навіть якщо його нанесення пов'язано із білью.

Як зазначають тату-майстри після того, як особи стають власниками омріяного тату вони стають задоволеними, впевненими і яскраво пе-

реживають почуття власної значущості та унікальності, що відображається, як через вербальні, так і невербальні реакції та висловлювання.

За результатами проведеної методики на визначення домінуючої спрямованості визначено переважання альтруїстичної спрямованості, що має найвищий показник ($ES=7,5$) (рис. 2, 5). Це свідчить про яскраво виражену потребу досліджуваних віддавати, взаємодіяти та допомагати іншим, а тобто це говорить про спрямованість на інших осіб, та готовність безкорисливо проявляти добро та щедрість (рис. 7).

Рис. 7. Показники емоційної спрямованості

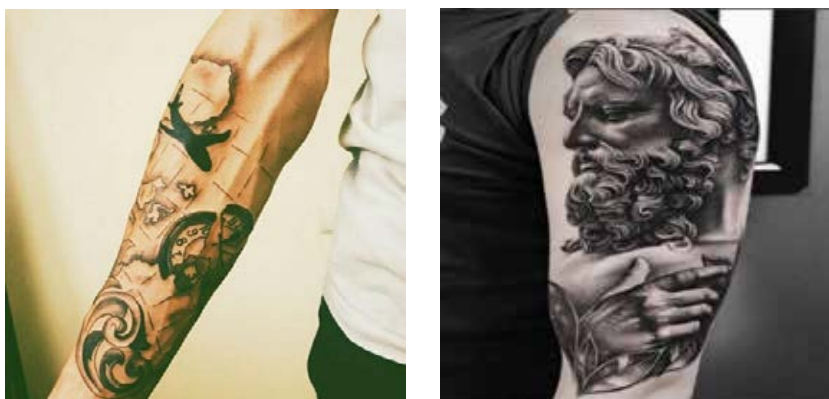

Рис. 8. Татуювання осіб з домінуючою альтруїстичною спрямованістю

Проте, потрібно відмітити, що надто сильна вираженість даної спрямованості, також може свідчити і про альтруїстичний егоїзм, який виражається у ставленні до себе як до найвищої цінності, а в даному випадку і татуювання осіб, дещо провокують розвиток альтруїзм-егоїзму як любові до себе через тіло (рис. 8). Така уважність та ретельність до власної персони може свідчити і про любов до себе і глибину внутрішнього світу.

Основні позиції після альтруїстичної спрямованості займає практична ($EC=6,5$), естетична ($EC=5,9$) та гностична ($EC=5,5$).

Особи з практичною спрямованістю отримують задоволення від своєї роботи, їхня діяльність спільна та перспективна. Татуювання у таких осіб легкі та невимушені, цікаві і творчі.

Домінування естетичної спрямованості у осіб з татуюваннями швидше за все пов'язане із таким способом психологічного захисту та бажанням пережити усе навколишнє ідеалізовано. Тому татуювання на тілі у таких осіб є способом самовираження та ідеалізації свого тіла, доведення своєї зовнішності до неперевершеності та довершеного вигляду. Також варто сказати, про незакритий гештальт у естетичній спрямованості татуюваних особистостей, як постійну потребу самовиразитись. У татуюваних людей з естетичною спрямо-

ваністю, к правило, є більше, ніж одне татуювання («мені ще мало татуювань», «я хочу нести своїм тілом максимум інформації про себе»).

Щодо гностичної спрямованості, вона, як правило, домінує в осіб, що прагнуть нових знань, досвіду чогось нового і невідомого. Саме ця емоція мотивує людину спробувати прикрасити своє тіло татуюванням та отримати новий досвід, насолодитися процесом пошуку і переживання нового та незвіданого. Тому в таких осіб нанесення тату на тіло – це вже мотиваційний сигнал, що керує людиною до того моменту, поки вона не переконається і не спробує його. Як правило, такі особи мають небагато татуювань або навіть одне, зробивши яке вони повністю задовольняють свій інтерес до невідомого.

Висновки і пропозиції. За результатами проведеного анкетування, бесіди та застосування психодіагностичних методик з'ясовано що нанесення татуювання дає змогу зафіксувати на тілі значимі події і переживання, «висловити» особистісні переживання та транслювати внутрішні особистісні сенси.

Жіночі та чоловічі татуювання мають суттєві відмінності у манері зображень та вираженні певних особистісних характеристик, оскільки іноді пов'язані більш з емоційною сферою, а чоловічі – з ціннісно-смісловною сферою та бажанням самоствердитися.

Щодо емоційної спрямованості осіб з татуваннями, то переважаючою є альтруїстична, практична, естетична та гностична. Ці спрямованості цілком відображають внутрішні установки та пов'язані із ними малюнки на тілі, їхню кількість та зміст зображеного.

Загалом, проведене дослідження дало змогу виявити сформовані якості у осіб з тату у різним

особистісних сферах, а саме: у сфері самосвідомості акцент на самоцінність та фізичне «Я», самоповагу; у емоційно-вольовій сфері (прагнення до самоконтролю, естетична, альтруїстична, практична та гностична спрямованості), у ціннісно-смісловій сфері (спрямованість на особистісні цінності та сенси; у мотиваційній (прагнення досягти результату, ризиковість, ефективність тощо).

Список літератури:

1. Артюхіна Н.В. Феномен татування як засіб самовизначення та самопрезентації особистості в юнацькому віці. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Психологічна*. 2016. Випуск 5. С. 17–22.
2. Барановский В.А. Искусство татуировки. Москва : Славянский дом книги, 2002. 320 с.
3. Бобринская Е.А. Футуристический «грим». *Вестник истории, литературы, искусства*. Москва : Собрание; Наука, 2005. С. 88–99.
4. Медникова М.Б. Неизгладимые знаки: Татуировка как исторический источник. URL: <https://kartaslov.ru>
5. Психология татуировки. URL: <http://tattoorussia.ru/psihologiya-tatuirovki/>
6. Степанов С.С. Язык внешности. Москва : Эксмо, 2004. 160 с.

References:

1. Artiukhina N.V. (2016) Fenomen tatuiuvannia yak zasib samovyznachennia ta samoprezentatsii osobystosti v yunatskomu vitsi [The phenomenon of tattooing as a means of self-determination and self-presentation of the individual in adolescence]. *Scientific Bulletin of Kherson State University*, vol. 5, pp. 17–22. (in Ukrainian)
2. Baranovskij V.A. (2002) Iskustvo tatuirovki [Tattoo art]. Moscow: Slavyanskij dom knigi. (in Russian)
3. Bobrinskaya E.A. (2005) Futuristicheskij «grim» [Futuristic makeup]. *Vestnik istorii, literatury, iskusstva* [Bulletin of History, Literature, Art]. Moscow: Sobranie; Nauka, p. 88–99. (in Russian)
4. Mednikova M.B. Neizgladimye znaki: Tatuirovka kak istoricheskij istochnik [Indelible Marks: Tattoo as a Historical Source]. Available at: <https://kartaslov.ru>
5. Psihologiya tatuirovki [Tattoo psychology]. Available at: <http://tattoorussia.ru/psihologiya-tatuirovki/>
6. Stepanov S.S. (2004) Yazyk vneshnosti [Language of appearance]. Moscow: Eksmo, 160 p. (in Russian)

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-33>

УДК 336.15

Західна О.Р., Корень Д.О.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЗДІЙСНЕННЯ БЮДЖЕТНОГО ПРОЦЕСУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Анотація. Бюджетний процес включає процеси розробки, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, контроль за дотриманням бюджетного законодавства, та є важливою складовою бюджетної системи. У статті розглянуто особливості здійснення бюджетного процесу територіальних громад, утворених внаслідок впровадження реформи децентралізації в Україні. Ключовими завданнями, які вирішує реформа децентралізації є передача частини владних та фінансових повноважень держави на користь місцевого самоврядування, і як наслідок наближення фінансових ресурсів до їх безпосереднього споживача. У статті змістовно досліджено теоретичні засади складання, розгляду та затвердження бюджетів територіальних громад сіл, селищ та міст; проаналізовано проблеми здійснення бюджетного процесу в громадах та надано пропозиції щодо його вдосконалення. В основу дослідження покладено аналіз чинних нормативно-правових документів, що регламентують бюджетний процес в новостворених територіальних громадах.

Ключові слова: проект бюджету, територіальні громади, децентралізація, місцевий фінансовий орган, головні розпорядники бюджетних коштів, Бюджетний кодекс України.

Zahidna Oksana, Koren Diana

Lviv I. Franko National University

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF THE BUDGET PROCESS IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Summary. The budget process includes the processes of development, review, approval, implementation of budgets, reporting on their implementation, monitoring compliance with budget legislation, and is an important component of the budget system. The article considers the features of the implementation of the budget process of territorial communities formed as a result of the implementation of decentralization reform in Ukraine. One of the defining reforms since Ukrainian independence is the reform of decentralization of authority and financial authority of the state to the local self-government, which began in 2014. The main strategic task of modernizing the system of public administration and territorial organization of authority, which is carried out today, is the formation of effective local government, socio-economic development, improving the prosperity of citizens, bringing services to the direct consumer and improving their quality and accessibility. Achieving these goals is impossible without the appropriate level of economic development of the respective territories, their financial support and sufficient sources to fill local budgets. The financial capabilities of the community are determined by the income from business entities, the working population, the functioning of a coordinated mechanism of industrial and social infrastructure. The availability of sufficient financial resources in local budgets is a guarantee of improving the quality of services provided to its residents, the implementation of effective and relevant to the area infrastructure, social projects, attracting investment capital. The key tasks that the decentralization reform solves are the transfer of part of the power and financial powers of the state in favor of local self-government, and as a consequence the approach of financial resources to their direct consumer. The article substantially investigates the theoretical principles of compiling, reviewing and approving the budgets of territorial communities of villages, settlements and cities; analyzed the problems of the budget process in communities and provided suggestions for its improvement.

Keywords: project of the budget, territorial communities, decentralization, local financial authority, main managers of budget funds, Budget Codex of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасне реформування бюджетної системи в напрямі децентралізації супроводжується трансформацією бюджетного процесу, в тому числі для новостворених громад. Ці зміни потребують ґрунтовного дослідження задля виявлення існуючих проблем та розробки їх рішень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними та практичними питаннями пов'язаними з організацією територіальної та фінансової децентралізації в Україні займається Асоціація об'єднаних територіальних

громад. До науковців, які присвятили свої праці дослідженню бюджетного процесу територіальних громад належать: Онищенко С.В., Бурда В.Є., Ткачук А.Ф., Наталенко Н.В. та інші. Порядок бюджетування громад визначений Бюджетним кодексом України, наказами та рекомендаціями Мініфіну, ЗУ «Про місцеве самоврядування», та іншими нормативно-правовими документами.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблема потребує ґрунтовного дослідження через зміну кількості

та складу територіальних громад, порядку здійснення їх бюджетування.

Мета статті: дослідження бюджетного процесу в новостворених територіальних громадах сіл, селищ та міст; визначення існуючих проблем та шляхів їх рішення.

Виклад основного матеріалу. Бюджетний процес – регламентований бюджетним законодавством процес складання, розгляду, затвердження, виконання бюджетів, звітування про їх виконання, а також контролю за дотриманням бюджетного законодавства. В Україні бюджетний процес регулюється Конституцією України, Бюджетним кодексом України та іншими нормативними актами. Бюджетний процес на місцевому рівні включає п'ять стадій: 1) складання проектів місцевих бюджетів; 2) розгляд рішень про місцеві бюджети; 3) затвердження місцевих бюджетів; 4) виконання бюджету, в тому числі, у разі необхідності, внесення змін до рішення про місцеві бюджети; 5) підготовка та розгляд звіту про виконання бюджету і прийняття рішень щодо нього.

Серед невирішених проблем бюджетного процесу на місцевому рівні можна виділити наступні:

- недостатнє фінансове забезпечення для здійснення переданих до місцевого самоврядування повноважень;

- законодавча неврегульованість розподілу повноважень на власні, делеговані та джерел їх здійснення;

- недосконалий механізм здійснення горизонтального вирівнювання податкоспроможності бюджетів місцевого самоврядування, та інші.

Здійснення організаційних заходів зі складання проектів місцевих бюджетів регламентується статтею 75 Бюджетного кодексу України та статтею 28 Закону України «Про місцеве самоврядування» [1, ст. 75; 6, ст. 28]. Згідно частини першої статті 75 Бюджетного кодексу, Мінфін доводить виконавчим органам відповідних місцевих рад особливості складання розрахунків до прогнозів місцевих бюджетів та проектів місцевих бюджетів.

Згідно документу «Про особливості складання проектів місцевих бюджетів на 2021 рік» під час планування дохідної частини місцевого бюджету на 2021 рік у частині податкових і неподаткових надходжень та інших доходів доцільно керуватися:

- 1) основними прогнозними макропоказниками економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 29.07.2020 № 671 [2, ст. 12].

- 2) нормами Бюджетного та Податкового кодексів України, рішеннями органів місцевого самоврядування про встановлення місцевих податків та зборів, ураховуючи при цьому чинні ставки оподаткування та нормативи зарахування загальнодержавних податків до відповідних місцевих бюджетів та індексацію ставок окремих із них.

Під час складання видаткової частини проекту місцевого бюджету на 2021 рік в першочерговому порядку має бути врахована потреба в коштах на оплату праці працівників бюджетних установ відповідно до умов оплати праці та розміру мінімальної заробітної плати та на проведення розрахунків за електричну та теплову енергію,

водопостачання, водовідведення, природний газ та послуги зв'язку, які споживаються бюджетними установами.

Під час розрахунку на 2021 рік граничних показників видатків місцевого бюджету та надання кредитів з місцевого бюджету необхідно враховувати основні прогнозні макропоказники економічного і соціального розвитку, що впливають на видаткову частину місцевого бюджету, підвищення розмірів державних соціальних стандартів, прийнятих рішень місцевих рад щодо надання трансфертів та укладених договорів тощо [3, ст. 5].

Проект бюджету територіальної громади складає місцевий фінансовий орган – структурний підрозділ в системі виконавчих органів місцевої ради з питань фінансів. Створення такої установи є обов'язковим. Згідно пункту 36 частини першої статті 2 Бюджетного кодексу України з 1 січня 2021 року сільський, селищний, міський голова не зможе забезпечувати виконання функцій місцевого фінансового органу, якщо такий орган не створено згідно із законом [1, ст. 2].

За статтею 75 Бюджетного кодексу місцевий фінансовий орган готує проект плану заходів з підготовки проекту бюджету територіальної громади та проект розпорядження голови відповідної ради щодо його затвердження, який повинен містити:

- перелік заходів з підготовки матеріалів для складання проекту місцевого бюджету;

- конкретні терміни подання матеріалів;

- відповідальних за підготовку матеріалів;

- інші питання з координації діяльності учасників бюджетного процесу під час складання проекту бюджету територіальної громади.

Рекомендований план заходів щодо складання проекту місцевого бюджету на відповідний рік визначено Наказом Міністерства Фінансів № 228 Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та затвердження Бюджетного регламенту проходження бюджетного процесу на місцевому рівні від 31.05.2019 р. [7, ст. 1] Голова ради затверджує розпорядженням проект плану заходів з підготовки проекту бюджету територіальної громади та доводить його до відповідальних виконавців для виконання. Місцевий фінансовий орган забезпечує координацію учасників бюджетного процесу при реалізації плану заходів.

Місцевий фінансовий орган відповідно до Бюджетного та Податкового кодексів, закону «Про місцеве самоврядування в Україні», основних прогнозних макропоказників економічного і соціального розвитку, рішення місцевої ради про встановлення місцевих податків, листів Мініфіну, договорів про співробітництво територіальних громад визначає:

- обсяги доходів у розрізі видів надходжень (за участю органів, що контролюють справляння надходжень до бюджету);

- граничні обсяги видатків та надання кредитів з місцевого бюджету у розрізі головних розпорядників коштів;

- забезпечує збалансованість показників бюджету.

Складові частини бюджету регламентовані статтею 13 Бюджетного кодексу. Бюджети територіальних громад містять надходження і витрати на виконання повноважень органів місцевого самоврядування. Ці надходження і витрати

становлять єдиний баланс відповідного бюджету (ст. 63, БКУ). В таблиці 1 відображені статті Бюджетного кодексу які визначають структуру бюджетів територіальних громад.

Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів місцевого самоврядування на 2021 рік здійснено щодо 1 438 бюджетів територіальних громад за надходженнями податку на доходи фізичних осіб. Параметрами визначення стала чисельність наявного населення станом на 01.01.2020 р., кількість облікованих внутрішньо-переміщених осіб станом на 01.01.2020 р. та надходження податку на доходи фізичних осіб, що зараховано до бюджетів територіальних громад станом на 01.01.2020 р.

Середній рівень надходжень на 1 жителя, який використано під час розрахунку, складає для бюджетів територіальних громад 3 120,80 грн. Базову дотацію отримують бюджети, у яких індекс податкоспроможності менше 0,9, і надходження від ПДФО на 1 жителя є меншими, ніж 2 808,72 грн (1075 територіальних громад). Реверсна дотація передбачена для бюджетів, у яких індекс податкоспроможності більше 1,1, і надходження з податку на доходи фізичних осіб на 1 жителя більше 3 432,88 грн. [4, ст. 5].

Далі відбувається розробка та доведення до головних розпорядників бюджетних коштів інструкції з підготовки бюджетних запитів [5, ст. 2], які складаються щороку та затверджуються місцевим фінансовим органом. Крім інструкції, місцевий фінансовий орган доводить до головних розпорядників коштів граничні обсяги видатків, інструктивний лист щодо організаційно-методологічних та інших вимог, яких зобов'язані дотримуватися всі розпорядники бюджетних коштів, визначає терміни подання бюджетних запитів. Згідно частини 5 статті 75 Бюджетного кодексу місцевий фінансовий орган на будь-якому етапі складання і розгляду проектів місцевих бюджетів здійснює аналіз бюджетного запиту, поданого головним розпорядником бюджетних коштів, з точки зору його відповідності меті, пріоритетності, а також дієвості та ефективності використання бюджетних коштів.

В свою чергу, головні розпорядники бюджетних коштів:

- забезпечують розподіл граничного обсягу видатків, що доведені фінансовим органом, за бюджетними програмами;
- здійснюють розрахунок обсягів видатків та надання кредитів з урахуванням особливостей, визначених у Інструкції з підготовки бюджетних запитів;

– забезпечують оптимізацію витрат бюджетних коштів шляхом виключення неперіоритетних та неефективних витрат, насамперед тих, що не забезпечують виконання їх основних функцій і завдань;

– враховують комплекс організаційних заходів з енергозбереження та підвищення енергоефективності, у тому числі стосовно повного оснащення бюджетних установ сучасними приладами обліку енергоносіїв та впровадження механізму енергосервісу;

– організують своєчасне подання бюджетних запитів до місцевого фінансового органу. Відповідно до частини 4 статті 75 Бюджетного кодексу головні розпорядники бюджетних коштів забезпечують своєчасність, достовірність та зміст поданих місцевим фінансовим органам бюджетних запитів, які мають містити всю інформацію, необхідну для аналізу показників проекту місцевого бюджету, згідно з вимогами місцевих фінансових органів [1, ст. 75].

Після отримання бюджетних запитів від головних розпорядників місцевий фінансовий орган здійснює аналіз бюджетних запитів на 2021-2023 роки на предмет відповідності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів. Керівник місцевого фінансового органу на основі результатів аналізу бюджетних запитів приймає рішення про включення бюджетного запиту до пропозиції проекту бюджету територіальної громади (ч. 5 ст. 75 БКУ). Несвоєчасне подання місцевому фінансовому органу бюджетних запитів або їх неподання, включення недостовірних даних до бюджетних запитів визнається порушенням бюджетного законодавства (ч. 2, ст. 116 БКУ) [1, ст. 116].

Відповідно до пункту 36 частини першої статті 2, статті 75-76 Бюджетного кодексу України; підпункту 1 пункту "а" частини першої статті 28 ЗУ "Про місцеве самоврядування в Україні" місцевий фінансовий орган: здійснює аналіз бюджетних запитів, поданих головними розпорядниками бюджетних коштів на предмет відповідності меті, пріоритетності, а також ефективності використання бюджетних коштів; приймає рішення щодо включення бюджетних коштів до проекту бюджету територіальної громади на 2021 рік; проводить погоджувальні наради з головними розпорядниками бюджетних коштів щодо узгодження положень та показників, включених до бюджетних запитів; вживає заходи щодо залучення громадськості до процесу складання проекту бюджету територіальної громади; складає проект бюджету територіальної громади та проект рішення про

Таблиця 1

Структура бюджетів сільських, селищних та міських територіальних громад

Стаття БКУ	Визначає:
64	Склад доходів загального фонду бюджетів сіл, селищ та міст
89	Видатки, що здійснюються з бюджетів сіл, селищ та міст;
99	Горизонтальне вирівнювання податкоспроможності бюджетів місцевого самоврядування, крім бюджетів міст Києва та Севастополя і районів у містах
101	Міжбюджетні трансферти між місцевими бюджетами
1032, 1036	Інші субвенції та додаткові дотації, які надаються з державного бюджету місцевим бюджетам
93	Передача коштів між місцевими бюджетами на здійснення видатків місцевих бюджетів
97	Трансферти, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам

Джерело: розроблено на основі Бюджетного кодексу України [1]

його затвердження; забезпечує подання проекту рішення для схвалення виконавчим комітетом місцевої ради. Проект рішення місцевої ради про бюджет територіальної громади села, селища та міста складається відповідно до Типової форми рішення, затвердженої наказом Міністерства фінансів України від 03.08.2018 р. № 668 [9, ст. 3]. У бюджетному процесі на рівні бюджетів територіальних громад застосовується програмно-цільовий метод (ч. 1, ст. 20 БКУ) [1, ст. 20].

Наступним кроком є схвалення бюджету територіальної громади (ч. 1, ст. 76 БКУ, пп. 1, п.а, ч. 1, ст. 28 ЗУ “Про місцеве самоврядування в Україні”) [1, ст. 76; 6, ст. 28]. Виконавчий орган сільської, селищної, міської ради схвалює проект бюджету територіальної громади та направляє місцевій раді проект місцевого бюджету для розгляду та затвердження. Відповідно до Регламенту місцевої ради відбувається розгляд бюджету територіальної громади (ст. 25-26 ЗУ “Про місцеве самоврядування в Україні”) [6, ст. 26].

Місцевий фінансовий орган бере участь в розгляді проекту рішення про місцевий бюджет на засіданнях постійних комісій ради та пленарному засіданні місцевої ради; розглядає пропозиції, отримані від структурних підрозділів виконавчого органу ради, і в межах балансу бюджету доопрацьовує проект рішення про бюджет територіальної громади; готує та направляє місцевій раді порівняльну таблицю щодо врахування пропозицій, надає вмотивовані пояснення щодо неврахованих пропозицій; надсилає рішення про місцевий бюджет Департаменту фінансів обласної державної адміністрації (наступного дня після підписання головою ради) (ч. 2, ст. 122, БКУ) [1, ст. 122]. Питання затвердження бюджету територіальної громади вирішуються виключно на пленарних засіданнях сільської, селищної, міської ради (п. 23, ч. 1 ст. 26 ЗУ “Про місцеве самоврядування в Україні”) та затверджується рішенням відповідної місцевої ради до 25 грудня (включно) року, що передує плановому (ч. 2 ст. 77 БКУ) [1, ст. 77; 6, ст. 26].

Доступ до інформації про бюджетний процес забезпечують і орган місцевого самоврядування (через місцевий фінансовий орган) і головні розпорядники бюджетних коштів. Місцевий фінансовий орган вживає заходи щодо залучення громадськості до процесу складання проекту бюджету територіальної громади (проведення засідання громадської ради, громадських слухань, консультацій з громадськістю тощо) [8, ст. 10].

Оприлюднення інформації про бюджет відбувається: і на стадії складання проекту бюджету територіальної громади (проекти рішень органів місцевого самоврядування оприлюднюються ними не пізніше як за 10 робочих днів до дати їх розгляду з метою прийняття (ч. 3 ст. 15 Закону України “Про доступ до публічної інформації”) та після прийняття рішення відповідної місцевої ради про бюджет територіальної громади (рішення про бюджет територіальної громади має бути оприлюднене не пізніше ніж через десять днів з дня його прийняття у газетах, визначених відповідними місцевими радами), (ч. 4 та 6 ст. 28 Бюджетного кодексу України) [10, ст. 5]. Головні розпорядники бюджетних коштів розміщують бюджетні запити на своїх офіційних сайтах або оприлюднюють їх в інший спосіб не пізніше

ніж через три робочі дні після подання відповідної місцевій раді проекту рішення про місцевий бюджет (абз. 3 ч. 2 ст. 28 БКУ) [1, ст. 28].

Висновки і пропозиції. Реформа територіальної децентралізації неможлива без забезпечення правової, організаційної та фінансової незалежності органів місцевого самоврядування. Оскільки, головним інструментом проведення соціально-економічної політики є бюджет, то саме бюджетна політика повинна сприяти сталому і ефективному економічному розвитку. На сьогодні до Бюджетного та Податкового кодексів України внесено зміни згідно яких:

- розширено самостійність місцевих бюджетів через можливість їх прийняття незалежно від прийняття державного бюджету;

- закріплено за місцевими бюджетами близько 50 джерел доходів з метою підвищення платоспроможності громад;

- замінено систему балансування системою бюджетного вирівнювання;

- закріплено за галузевими міністерствами розподіл коштів освітньої та медичної субвенції для передачі трансфертів органам місцевого самоврядування;

- здійснено перерозподіл видаткових повноважень органами державної влади та місцевого самоврядування за принципом субсидиарності;

- запроваджено стимулювання територіальних громад до об'єднання та переходу на прями міжбюджетні відносини з державним бюджетом.

Згідно реформи бюджетні об'єднаних територіальних громад наділяються додатковими повноваженнями та відповідними фінансовими ресурсами. З бюджетів громад, крім видатків на здійснення самоврядних повноважень, фінансуються видатки, делеговані державою, зокрема: на утримання закладів бюджетної сфери – освіти, культури, охорони здоров'я, спорту, соціального захисту та соціального забезпечення. Додаткові обсяги повноважень вимагають розширення джерел їх здійснення, тому було б доцільно збільшити відсоток ПДФО закріплений за місцевими бюджетами, оскільки саме цей податок є головним бюджетонаповнюючим компонентом.

Крім того, діючий механізм здійснення горизонтального вирівнювання необхідно модернізувати на користь місцевих бюджетів. Для підвищення фіскальної спроможності бюджетів громад, які мають рівень надходжень нижче 0,9 середнього показника по Україні, надавати базову субвенцію у розмірі 100% замість 80%, а з бюджетів громад, які мають рівень надходжень вище 1,1 середнього показника по Україні, скоротити реверсну дотацію до державного бюджету з 50% до 20% задля акумулювання фінансових ресурсів на місцях.

Ми пропонуємо залишити субвенцію на формування інфраструктури як державний трансферт для приведення інфраструктур існуючих та новостворених громад до належного стану з метою раціонального використання в цілях надання ефективних послуг територіальним громадам.

Отже, нова модель фінансового забезпечення місцевих бюджетів повинна ґрунтуватись на розширенні прав місцевих органів влади, джерел їх формування, наданні їм повної бюджетної самостійності та створенні реального підґрунтя для виконання покладених на них повноважень.

Список літератури:

1. Бюджетний кодекс України № 2456. Верховна Рада України. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1439> (дата звернення: 03.01.2021).
2. Про схвалення Прогнозу економічного і соціального розвитку України на 2021–2023 роки №671. Кабінет Міністрів України. 29.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.01.2021).
3. Лист «Про особливості складання проектів місцевих бюджетів на 2021 рік». Міністерство Фінансів України. 13.08.2020. URL: http://dfin.cg.gov.ua/web_docs/2142/2020/11/docs (дата звернення: 03.01.2021).
4. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про Державний бюджет України на 2021 рік». Кабінет Міністрів України. 14.09.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938 (дата звернення: 03.01.2021).
5. Наказ Мінфіну «Про затвердження Інструкції з підготовки бюджетних запитів» № 687. Міністерство Фінансів України. 06.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12#Text> (дата звернення: 03.01.2021).
6. ЗУ «Про місцеве самоврядування в Україні» № 24. Верховна Рада України. 1997. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.01.2021).
7. Наказ Мінфіну «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо підготовки та затвердження Бюджетного регламенту проходження бюджетного процесу на місцевому рівні» № 228. Міністерство Фінансів України. 31.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0228201-19#Text> (дата звернення: 03.01.2021).
8. Наказ Мінфіну «Про затвердження Методичних рекомендацій щодо механізмів участі громадськості у бюджетному процесі на місцевому рівні» № 94. Міністерство Фінансів України. 03.03.2020. URL: <http://www.if.gov.ua/files/uploads/pdf> (дата звернення: 03.01.2021).
9. Наказ Мінфіну «Про затвердження Типової форми рішення про місцевий бюджет» № 668. Міністерство Фінансів України. 03.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-18#Text> (дата звернення: 03.01.2021).
10. ЗУ «Про доступ до публічної інформації» № 32. Верховна Рада України. 2011. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (дата звернення: 03.01.2021).

References:

1. Byudzhetnyj kodeks Ukrayiny [Budget Code] no 2456. Verhovna Rada Ukrayiny. 2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2456-17#n1439> (accessed 03 January 2021).
2. Pro sxvalennya Prognozu ekonomichnogo i socialnogo rozvytku Ukrayiny na 2021–2023 roky [On approval of the Forecast of economic and social development of Ukraine for 2021–2023] no. 671. Kabinet Ministriv Ukrayiny. 29.07.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/671-2020-%D0%BF#Text> (accessed 03 January 2021).
3. Lyst «Pro osoblyvosti skladannya proyektiv miscevyx byudzhetiv na 2021 rik» [«On the peculiarities of drafting local budgets for 2021»]. Ministerstvo Finansiv Ukrayiny. 13.08.2020. URL: http://dfin.cg.gov.ua/web_docs/2142/2020/11/docs (accessed 03 January 2021).
4. Poyasnyvalna zapyska do proyektu Zakonu Ukrayiny «Pro Derzhavnyj byudzhet Ukrayiny na 2021 rik» [«On the State Budget of Ukraine for 2021»]. Kabinet Ministriv Ukrayiny. 14.09.2020. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=69938 (accessed 03 January 2021).
5. Nakaz Minfinu «Pro zatverdzhennya Instrukciyi z pidgotovky byudzhetnyx zapytiv» [«On approval of the Instruction on preparation of budget requests»] no. 687. Ministerstvo Finansiv Ukrayiny. 06.06.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1057-12#Text> (accessed 03 January 2021).
6. Zakon Ukrayiny «Pro misceve samovryaduvannya v Ukrayini» [«About local self-government in Ukraine»] no. 24. Verhovna Rada Ukrayiny (1997). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (accessed 03 January 2021).
7. Nakaz Minfinu «Pro zatverdzhennya Methodychnyx rekomendacij shhodo pidgotovky ta zatverdzhennya Byudzhetnogo reglamentu proxodzhennya byudzhetnogo procesu na miscevomu rivni» [«About the statement of Methodical recommendations concerning preparation and the statement of Budget regulations of passing of budgetary process at local level»] no. 228. Ministerstvo Finansiv Ukrayiny. 31.05.2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0228201-19#Text> (accessed 03 January 2021).
8. Nakaz Minfinu «Pro zatverdzhennya Methodychnyx rekomendacij shhodo mexanizmiv uchasti gromadskosti u byudzhetnomu procesi na miscevomu rivni» [«On approval of Methodical recommendations on mechanisms of public participation in the budget process at the local level»] no. 94. Ministerstvo Finansiv Ukrayiny. 03.03.2020. URL: <http://www.if.gov.ua/files/uploads/pdf> (accessed 03 January 2021).
9. Nakaz Minfinu Pro zatverdzhennya Typovoyi formy rishennya pro miscevyj byudzhet [«About the statement of the Standard form of the decision on the local budget»] no. 668. Ministerstvo Finansiv Ukrayiny. 03.08.2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0953-18#Text> (accessed 03 January 2021).
10. Zakon Ukrayiny «Pro dostup do publichnoyi informaciyi» [«About access to public information»] no. 32. Verhovna Rada Ukrayiny (2011). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2939-17#Text> (accessed 03 January 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-34>

УДК 658.811

Костромін А.О.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

ОСНОВНІ АСПЕКТИ УПРАВЛІННЯ ТОВАРНИМ АСОРТИМЕНТОМ БІЗНЕС-ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. У статті висвітлена важливість товарного асортименту для бізнес-організацій. Були проаналізовані праці відомих вітчизняних та закордонних вчених, які досліджували товарний асортимент, та наведені результати їх досліджень. Надане визначення товарного асортименту, наведена класифікація типів товарного асортименту на основі основних показників та характеристик. Наведена схема процесу управління товарним асортиментом, відображені основні етапи процесу та їх послідовність. Також був відображений алгоритм формування товарного асортименту та послідовність його етапів. Наведені три основні групи методів формування та аналізу товарного асортименту: методи портфельного аналізу, методи виявлення споживчих переваг та методи економічного аналізу. Надана їх коротка характеристика, спільні та відмінні риси та цілі використання.

Ключові слова: товарний асортимент, бізнес-організація, формування асортименту, показники асортименту, управління товарним асортиментом, методи формування.

Kostromin Artem

Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman

KEY ASPECTS OF PRODUCT RANGE MANAGEMENT IN BUSINESS ORGANIZATION

Summary. The article deals with the product range concept and its importance to business organizations. In this article is given information about key aspects of product range, such as product range definition and classification, product range management and formation process. Product range is very important for every business organization. Realization of goods and services is main source of income. Quality and effective product range management and formation can lead to victory in the competition. The works, which were written by famous Ukrainian and foreign scientists, were analyzed. Results of their works were presented in the article. As a result of the analyses, the own definition of the product range is presented in the article. Also was given classification of different types of product range which is based on main indicators, such as product mix width, product mix length, product mix depth and consistency. Each indicator has been explained. There are the pattern of product range management, main stages and their sequence. The pattern of product range management consists of seven main stages: goal setting, choose main tasks, selection of indicators, internal and external analysis, identification of weaknesses and decision-making. These stages are interconnected. Every stage is very important for business organization. As well was given an algorithm of product range creation and order of its stages. This algorithm has five main parts. First part is researching of customer`s needs. This stage is fundamental because it determines what goods will be sold. Next stages consists product range formation and analysis. Last stage is making a decision about product range updating. One of the main stages is product range analyses. There are three main groups of methods which used for product range creation and analyses: portfolio optimization methods, consumer choice detection methods and economic analyses methods. Their brief description, common and distinctive features and purposes of use were given in the article. Every method has its own advantages and disadvantages. That is why different methods usually should be used in a complex.

Keywords: product range, business organization, product range creation, indicators of product range, product range management, methods of creation.

Постановка проблеми. Товарний асортимент є надважливою категорією для кожної бізнес-організації, яка займається роздрібною або оптовою торгівлею, або ж займається виробництвом. Завдяки реалізації товарного асортименту підприємство формує власний дохід, тож якісне управління та формування товарного асортименту може привести підприємство до перемоги у конкурентній боротьбі. Рушійною силою сучасної ринкової економіки є потреби споживачів, які вони прагнуть задовольнити. Саме з огляду на них повинен формуватися товарний асортимент. Застосовуючи відповідні методи аналізу товарного асортименту, менеджмент підприємства може уникнути помилок в процесі формування та управління товарним асортиментом та визначити пріоритетні напрямки його розвитку.

Аналіз останніх джерел. Дослідженням товарного асортименту займалися як вітчизняні, так і зарубіжні науковці. Фундаментальні

праці були написані наступними закордонними дослідниками: Ф. Котлер, який систематизував знання з маркетингу в одну фундаментальну працю «Основи маркетингу» [1], а з точки зору товарного асортименту досліджував управління асортиментом та вплив асортименту на конкурентоспроможність організації, Т. Левитт [2], який досліджував життєвий цикл продукції та розвиток споживачів та їх потреб, П. Друкер – написав працю «Ефективне управління підприємством» [3], в якій розглядав управління товарним асортиментом та можливі варіанти його розвитку. Великий вклад в розвиток управління та дослідження товарного асортименту внесли Б. Хендерсон, котрий заснував бостонську консалтингову групу, результатом діяльності якої було створення одного з найвідоміших інструментів аналізу товарного асортименту – матриці BCG [4], С. Дібб та Л. Сімкін досліджували методи аналізу товарного асортименту, автори ма-

триці Дібба-Сімкіна [4]. Також дослідження проводилися й вітчизняними вченими: О.М. Сумець проводив дослідження у напрямку товарної інноваційної політики [5], Л.В. Балабанова, яка досліджувала маркетинг та товарний асортимент бізнес-організації [6] та інші.

Формулювання мети та цілей дослідження. Основною метою статті є дослідження основних аспектів процесу управління товарним асортиментом. Цілями дослідження є визначення сутності товарного асортименту, дослідження його характеристик та типів, структуризація процесів управління та формування товарного асортименту, виділення основних етапів та їх послідовностей.

Виклад основного матеріалу. Дослідження товарного асортименту проводилося багатьма дослідниками. Кожний дослідник надавав своє визначення категорії «товарний асортимент», в якому виділяв ті чи інші особливості, які вважав основоположними. На нашу думку товарний асортимент – це сукупність всієї продукції підприємства, яка складається з окремих продуктів та різних асортиментних груп, які відрізняються одна від одної за ціновим сегментом, функціоналом, цільовою групою споживачів та конкретним торговим закладом, в якому товар реалізується.

Товарний асортимент має свій набір показників та характеристик, за яким здійснюється його аналіз. До основних характеристик асортименту відносяться наступні: широта, повнота, стійкість, гармонійність та новизна.

Відповідно до вищезазначених показників, товарний асортимент можна розподілити на різні типи. Типи товарного асортименту наведені на рисунку 1.

Широта асортименту – кількість товарних найменувань, груп, видів та марок продукції. Повнота асортименту – характеризує кількість видів однорідної продукції, які задовольняють одну й ту саму потребу та мають однаковий функціонал. Стійкість асортименту – відображає стабіль-

ність попиту та товар. Гармонійність асортименту – характеризує міру близькості однієї товарної групи до іншої з точки зору кінцевого використання. Новизна асортименту – відображає здатність асортименту задовольняти потреби споживачів, які змінюються під впливом виходу нової або модернізованої продукції.

Процес управління товарним асортиментом є складним та багатоетапним процесом. Метою управління товарним асортиментом є створення такої товарної номенклатури підприємства, яка здатна задовольнити кількісні та якісні вимоги споживачів та забезпечити ефективну діяльність підприємства і відповідати меті і цілям діяльності підприємства. Процес управління товарним асортиментом є складним та багатоетапним процесом. Графічне зображення процесу управління зображено на рисунку 2.

Аналіз товарного асортименту є невід'ємною частиною процесу управління товарним асортиментом, адже управління не може здійснюватися бездумно, а рішення не можуть прийматися безпідставно. Аналіз товарного асортименту є багатоетапним процесом, який відбувається постійно. На різних етапах управління товарним асортиментом застосовуються різні методи дослідження та аналізу. Процес формування товарного асортименту відображений на рисунку 3.

Сам процес аналізу товарного асортименту проходить на третьому етапі.

Для аналізу асортименту використовується багато методів та інструментів аналізу, які обираються в залежності від поставлених завдань. Існують 3 основних групи методів: методи виявлення споживчих переваг, методи економічного аналізу та методи портфельного аналізу.

Групи методів формування товарного асортименту наведені в таблиці 1 [10].

Перша група методів направлена на виявлення і дослідження споживчих переваг та потреб.

Методи економічного аналізу спрямовані на дослідження товарного асортименту в цілому

Рис. 1. Типи товарного асортименту бізнес-організації [7]

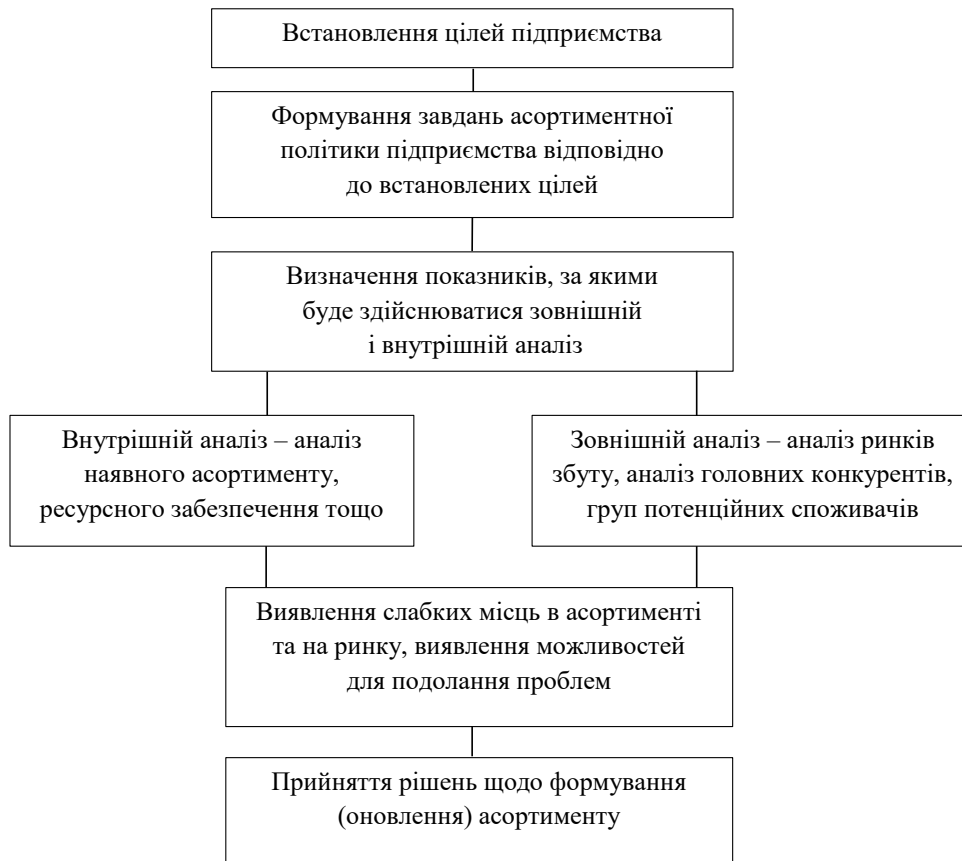

Рис. 2. Процес управління товарним асортиментом [8]

та ґрунтуються на застосуванні математичного моделювання.

Третя група – методи портфельного аналізу. За допомогою методів цієї групи досліджуються товари та групи товарів окремо та у взаємодії.

Вищезазначені групи методів мають як спільні, такі відмінні риси.

Об'єднує всі ці методи мета їх використання – дослідити товарний асортимент організації.

Також дані методи можна об'єднати у групи за такою характеристикою як тип інформаційної бази, яка використовується (зовнішня або внутрішня) або за кількістю факторів, які використовуються при аналізі (однофакторні, двофакторні, багатфакторні методи). Так до двофакторних методів аналізу відноситься як метод Маркон з групи методів економічного аналізу, так і матриця VCG з групи методів портфельного аналізу.

Відмінність між групами, наведеними у таблиці, полягає у конкретній цілі їх застосування та інструментарію, який буде використовуватися під час аналізу.

Вибір конкретного методу або методів формування залежить від масштабів збуту, широти та повноти асортименту, особливостей продукції, цілей підприємства, тощо.

Висновки та перспективи. Отже, в ході дослідження було виявлено, що товарний асортимент – це одна з найважливіших категорій для бізнес-організацій, адже правильне формування асортименту та ефективне і якісне управління ним є запорукою успіху для організації. Товарний асортимент має власні характеристи-

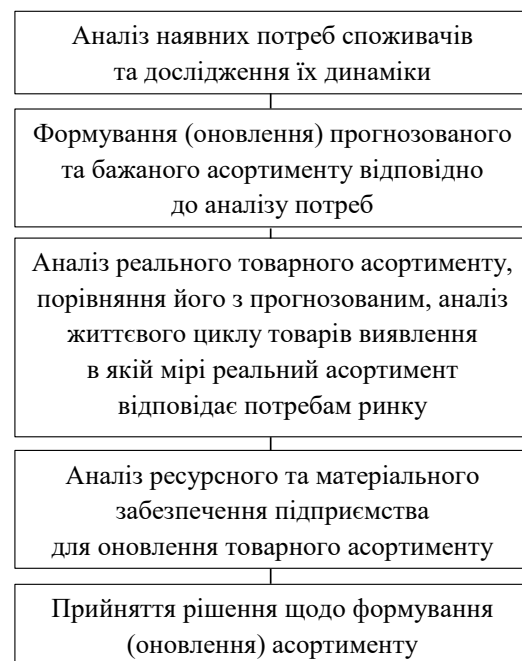

Рис. 3. Алгоритм формування товарного асортименту [9]

ки та показники, за допомогою яких можна проаналізувати та класифікувати асортимент організації. Для прийняття правильних рішень, які стосуються процесів управління та формування товарного асортименту, доцільно використовувати групи методів аналізу. Основними методами

Методи формування товарного асортименту

Група методів	Склад групи
Методи виявлення споживчих переваг	1. Засоби спостереження залежно від стадії вияву споживчих переваг 2. Засоби спостереження залежно від форми вияву споживчих переваг 3. Методи диференціювання окремих елементів і властивостей продуктів: – Модель Розенберга – Багатомірні моделі – Методи зіставлення необхідного і реального профілю – Моделі з ідеальною точкою
Методи економічного аналізу	1. АВС-XYZ аналіз 2. Метод Дібба-Сімкіна 3. Метод Маркон 4. Метод лінійного програмування
Методи портфельного аналізу	1. Матриця BCG, адаптована BCG, модифікована BCG 2. Матриця General Electric, McKinsey 3. Матриця розробки товару 4. Матриця конкуренції за Портером 5. Товар-ринки за І. Ансоффом 6. Матриця росту за рахунок зовнішнього придбання 7. Комплексна оцінка асортименту Варламова

аналізу є такі методи як АВС-XYZ аналіз, матриця BCG, матриця Дібба-Сімкіна тощо.

Подальше теоретичне вивчення товарного асортименту та дослідження практичного використання методів аналізу та розробка нових методів, трансформації асортименту різних бізнес-

організацій та впливу потреб споживачів на цю трансформацію є надважливим процесом. По-кращенню процесів управління та формування асортименту дозволить якомога краще задовольняти потреби споживачів та підсилить конкуренцію на ринку.

Список літератури:

1. Котлер Ф. Основи маркетингу. Москва : Прогресс, 1993. 736 с.
2. Levitt T. Exploit the Product Life Cycle. *Harvard Business Review*. 1965. Vol. 43. № 6. Pp. 81–94.
3. Друкер П. Практика менеджменту. Москва : Видавництво Манн, Іванов, Фербер, 2014. 416 с.
4. Балабанова Л.В., Митрохіна Ю.П. Стратегічне маркетингове управління збутом підприємств : монографія. Донецьк : Дон ДУЕТ, 2009. 185 с.
5. Балабанова Л.В. Маркетингова товарна політика в системі менеджменту підприємства : монографія. Донецьк : Дон ДУЕТ, 2006. 230 с.
6. Сумець О.М., Ігнатова Є.М. Товарна інноваційна політика. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/295-tovarna-nnovatsyna-poltika-sumets-om.html>
7. Бозуленко О.Я. Формування асортименту товарів як стратегічний елемент комерційної діяльності. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 4. С. 294–297.
8. Багієв Г.Л. Основи сучасного маркетингу : Навч.-нагляд. посібник. СПб. : Видавництво С.-Петербур. гос. ун-та економіки і фінансів, 2002. 280 с.
9. Капітанець Ю.О. Розробка конкурентної стратегії підприємства як суб'єкта ринкової економіки. *Науковий збірник Буковинської державної фінансової академії : Збірник наукових праць*. Вип. 9. Економічні науки. Чернівці, 2014. 306–315 с.
10. Абрамович І.А. Товарний асортимент підприємства: сутність та умови формування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. № 12(1). 8 с.

References:

1. Kotler F. (1993) Marketing Management: Analysis, Planning and Control. Moscow: Progress, p. 736. (in Russian)
2. Levitt T. (1965) Exploit the Product Life Cycle. *Harvard Business Review*, vol. 43, no. 6. pp. 81–94.
3. Drucker P. (2014) Management: Tasks, Responsibilities, Practices'. Moscow: Mann, Ivanov, Ferber, pp. 416. (in Russian)
4. Balabanova L.V., Mytrokhina Yu.P. (2009) Strategichne marketyngove upravlinnya zbutom pidpryyemstv: monografiya [Strategic marketing management of business organizations]. Doneczk: Don DUET, p. 185. (in Ukrainian)
5. Balabanova L.V. (2006) Marketyngova tovarna polityka v systemi menedzhmentu pidpryyemstva: monografiya [Marketing product policy in the business organizations management system]. Doneczk: Don DUET, p. 230. (in Ukrainian)
6. Sumecz O.M., Ignatova Ye.M. Tovarna innovacijna polityka [commodity innovation policy]. URL: <https://westudents.com.ua/knigi/295-tovarna-nnovatsyna-poltika-sumets-om.html> (in Ukrainian)
7. Bozulenko O.Ya. (2015) Formuvannya asortymentu tovariv yak strategichnyj element komercijnoyi diyalnosti [Formation of the range of goods as a strategic element of commercial activity]. *Global and national economic problems*, no. 4, pp. 294–297. (in Ukrainian)
8. Bagiyev G.L. (2002) Osnovy suchasnogo marketyngu [Fundamentals of modern marketing: Educational supervision]. St. Petersburg: National university of Economics and Finance, p. 280. (in Russian)
9. Kapitanecz Yu.O. (2014) Rozrobka konkurentnoyi strategiyi pidpryyemstva yak sub'yekta rynkovoyi ekonomiky [Development of competitive strategy of the enterprise as a subject of market economy]. *Scientific collection of the Bukovynian State Financial Academy: Collection of scientific works*, vol. 9. Economic sciences. Chernivtsi, pp. 306–315. (in Ukrainian)
10. Abramovych I.A. (2017) Tovarnyj asortyment pidpryyemstva: sutnist ta umovy formuvannya [product range of the enterprise: the essence and conditions of formation]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, no. 12(1), pp. 8. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-35>

УДК 330.341.2:796:004(477+100)

Литвин І.В., Вакулка С.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

КІБЕРСПОРТИВНА ІНДУСТРІЯ: СУТНІСТЬ, ЕЛЕМЕНТИ ЕКОСИСТЕМИ ТА ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ І ЗАЛУЧЕННЯ ІНВЕСТИЦІЙ В УКРАЇНІ ТА СВІТІ

Анотація. У статті розглянуто особливості становлення і розвитку кіберспортивної індустрії у національному та світовому масштабах. Досліджено основні елементи екосистеми кіберспортивної індустрії. Охарактеризовано ринок кіберспорту, виявлено його головні проблеми та визначено подальші перспективи розвитку. Особливу увагу було зосереджено на аналізі прибутковості учасників ринку кіберспорту, а саме на структурі їх доходів. Проведено аналіз інноваційного середовища кіберспортивної індустрії, розглянуто особливості розвитку та залучення інвестицій у стартапи в сфері кіберспорту. Прослідковано, що за останні роки ринок кіберспортивної індустрії зростає швидкими темпами, головною причиною чого стала інвестиційна привабливість даної галузі для бізнес-ангелів, венчурних фондів та спонсорів.

Ключові слова: кіберспортивна індустрія, ринок кіберспорту, екосистема, інноваційне середовище стартапів у сфері кіберспортивної індустрії.

Lytvyn Iryna, Vakulka Sofia

Lviv Polytechnic National University

THE E-SPORTS INDUSTRY: ESSENCE, ELEMENTS OF THE ECOSYSTEM, FEATURES OF DEVELOPMENT AND ATTRACTIVENESS FOR INVESTMENTS IN UKRAINE AND THE WORLD

Summary. The article considers the peculiarities of the formation and development of the e-sports industry on a national and global scale. It was established that the concept of "e-sports" has many definitions. Because of this, each of the interpretations was analyzed and the most extended and detailed of them were presented. The most common disciplines in the field of e-sports and their growing popularity in the world have been identified. The dynamics of the number of regular and casual spectators are given. The main elements of the e-sports industry ecosystem have been investigated, as well as the sources of profit formation that serve as an economic basis are analyzed. The e-sports market is characterized, its main problems are studied. Particular attention was paid to the profitability and financial efficiency of the market, namely the structure of revenues by segments. It is observed that in recent years the market has grown at a record pace and the main reason was the investment attractiveness of this industry for business angels, venture funds, and sponsors. Based on the results of the study, further development prospects of the industry are identified. The impact of the pandemic on the functioning of the market is highlighted and the significance of its consequences is determined. Given the rapid development of e-sports, an analysis of the innovative environment of the e-sports industry was considered, the features of development and attraction of investment in startups in the field of e-sports were considered. Data on the leaders of the e-sports industry by geographical location and their main victories and economic benefits are presented. The main patterns of e-sports market growth in Ukraine are shown, based on Ukrainian startups in this field and infrastructure development in the form of creating an e-sports arena and several modern computer clubs.

Keywords: e-sports industry, e-sports market, ecosystem, innovative environment for startups in the field of e-sports.

Постановка проблеми. Поява кіберспортивної індустрії тісно пов'язана із становленням кіберспорту, який у свою чергу отримав можливості для свого розвитку завдяки поширенню інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ) та популяризації комп'ютерних ігор у всьому світі. Протягом останніх десятиліть інформаційні технології активно використовуються в усіх сферах життя людини. Процес інформатизації зачепив також ігрову індустрію, сьогодні відеоігри позиціонуються як дещо більше, ніж просто складова сфери розваг, адже кіберспорт офіційно визнано одним із видів спорту у багатьох країнах світу. Велика різноманітність способів проведення дозвілля розширили можливості отримання заробітку, трансформуючи улюблене хобі в роботу. Кіберспорт безперервно йде в напрямку прямої конкуренції зі спортивними турнірами. Цьому сприяє не тільки використання сучасних

технологій, але й сама техніка ведення гри кіберспортсменами. Як наслідок, змагальні види комп'ютерних ігор та кіберспортивна індустрія привертають все більше уваги науковців.

Кіберспорт став одним з елементів сучасної цифрової молодіжної культури, однак його вивчення досі зіштовхується з низкою труднощів. По-перше, з боку науковців часто існують упередження щодо важливості ігрової діяльності у світі. Багато вчених не розглядають кіберспорт як щось важливе. По-друге, досі наявне переконання, що комп'ютерні ігри призначені виключно для розваг. Таким чином, у низці країн кіберспорт викликає відторгнення і неприйнятність. Натомість, розвиток кіберспорту спричинив створення абсолютно нового ринку, який сьогодні перебуває у процесі дослідження. Загальна динаміка місткості ринку кіберспорту зростає у декілька разів щорічно, що стає досить привабли-

вою рисою для його вивчення та аналізу. До того ж, різке зростання популярності кіберспорту не могло не привернути увагу бізнес-сектору. Зараз кіберспорт вже є одним з найперспективніших інвестиційних напрямів на вітчизняному та світовому ринках. Також зростає кількість створених стартапів у даній сфері. Отже, кіберспорт демонструє постійну динаміку свого розвитку, що робить його цікавим та актуальним для досліджень [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню явища кіберспорту присвячена відносно невелика кількість наукових праць вітчизняних та зарубіжних авторів. Недостатня увага науковців до вивчення даної проблематики пояснюється тим, що кіберспорт має досить недовгу історію розвитку та неоднозначне сприйняття в певних верствах суспільства. Комплексним дослідженням теми кіберспорту слід назвати працю Грінфілд Р.М., в якій проаналізовано прихильність дітей до комп'ютерних технологій та відеоігор, зокрема вивчено їх поведінку під час гри, що часто є досить агресивною. Виходом із негативних наслідків ігрової діяльності дослідник бачить шляхом проведення змагань з комп'ютерних ігор за визначеним спортивним регламентом, що дасть змогу дещо приборкати людську агресію [2].

Серед вітчизняних досліджень тематики розвитку кіберспорту та кіберспортивної індустрії слід назвати роботу Горової К.О., Горового Д.А. та Кіпоренко О.В., присвячену аналізу сучасних тенденцій розвитку саме ринку кіберспорту. Дослідники зазначають, що проведення турнірів з кіберспорту є основним джерелом залучення нових спонсорів та інвесторів, а також популяризації кіберспорту в усьому світі [2].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Попри недостатнє розкриття теоретичних положень і практичних рекомендацій щодо розвитку кіберспортивної індустрії, питання формування екосистеми стартапів даного виду діяльності недостатньо розвинені і потребують подальших досліджень.

Формулювання цілей статті було визначено на основі проведених досліджень і передбачає:

- розкрити сутність поняття «кіберспорт» та розглянути його привабливість у середовищі стартап-підприємництва;
- дослідити складові елементи та особливості розвитку екосистеми кіберспортивної індустрії;
- простежити динаміку розвитку ринку кіберспорту в Україні та світі;
- розглянути особливості розвитку стартапів у кіберспортивній сфері діяльності.

Виклад основного матеріалу. Комп'ютерні ігри стали частиною сучасного цивілізованого світу. Кіберспорт увійшов у життя не тільки геймерів. Те, що розпочалося як дружня вечірка у підвалі, переросло у цілу індустрію, яка забезпечує емоції та розваги, що демонструє швидкі темпи зростання з кожним роком, залучаючи не тільки нових учасників-гравців, але й великі грошові потоки.

Кіберспорт або E-Sport – це змагання з відеоігор та вид спортивної активності, в якій гравці розвивають і тренують як розумові, так і фізичні навички. Відправною точкою для розвитку

кіберспорту став турнір Red Annihilation з електронної гри «Quake», який відбувся у 1997 р. на Electronic Entertainment Expo під керівництвом Джона Кармака. Вісім учасників змагались за приз у 5 тис. дол. США та Ferrari 328 GTS. Перемогу здобув Денніс «Треш» Фонг, який став першим професіоналом у кіберспорті. Після цього електронний вид ігор став динамічно розвиватись і масштабуватись. Умови ігор ставали складнішими, але разом з тим прямо пропорційно зростає інтерес у нових учасників. У 2000 році в місті Йонгін (Південна Корея) відбулися перші Всесвітні кібер-ігри (ВКІ). Їх профінансували компанії Samsung та Microsoft, за підтримки Міністерства культури і туризму та Міністерства інформації та комунікацій Південної Кореї [3].

Ці заходи, організовані під прапорами ВКІ, намагалися наслідувати принципи проведення олімпіад, включаючи офіційну церемонію відкриття, а гравці з різних країн змагались за грошові призи, золоті, срібні та бронзові медалі. Серед основних ігор виділялися наступні: Quake III Arena, FIFA 2000, Age of Empires II, StarCraft: Brood War та Unreal Tournament. Загальний призовий фонд ВКІ склав 200 тис. дол. США, а в змаганнях взяли участь 174 учасники з 17 країн світу.

ВКІ стали проводитись щорічно, призові фонди, перелік ігор та кількість учасників зростали. Згодом були додані нові ігри, як Counter Strike, Warcraft, Need for Speed. ВКІ поступово розширили свою географію і почали проводитись за межами Південної Кореї, зокрема у США, Італії, Німеччині, Китаї.

У середині 2000-х років була сформована більшість команд, які представляли геймерів на професійному рівні. Серед них є досить відомі та прибуткові організації, такі як OpTic Gaming, Evil Geniuses, Team SoloMid, eRa Eternity, Mineski, Counter Logic Gaming, Splyce, Team EnVyUs, Natus Vincere та інші.

Дані події стали вихідною точкою розвитку кіберспортивної галузі, адже це був момент, коли кіберспорт став новою бізнес-індустрією із залученням перших приватних інвестицій, фінансовими виграшами та невдачами. Сформувався переконання, що може бути досить економічно вигідно збирати людей на турніри, грати та тренуватися разом, змагатися та перемагати.

Основною подією перетворення кіберспорту в індустрію став запуск платформи потокової передачі, яка спеціалізується на потоках відеоігор – Twitch.tv. Лише за п'ять днів з моменту запуску на платформі Twitch було проведено 6,5 млн. переглядів із загальною кількістю 60-70 тис. активних глядачів. З тих пір кількість гравців на платформі постійно зростала. У 2012 році Twitch отримала значні інвестиції венчурного капіталу, в 2013 році ця сума склала 35 млн. дол. США. У результаті Twitch отримала лідерство серед потокових платформ.

Подією, яка дала істотний поштовх електронному спорту як індустрії, став перший турнір Dota International, який провела американська компанія-розробник комп'ютерних ігор Valve у Кельні. Таким чином, 2011 рік став відправною точкою для перетворення кіберспорту на сучасну форму справжньої спортивної дисципліни та становлення кіберспортивної індустрії [4]. У турні-

рі DotA взяло участь 16 команд з усього світу. Зауважимо, першим в історії переможцем DotA International стала українська стартап-команда Natus Vincere (Na`Vi).

Дослідження авторів показали, що ринок кіберспорту умовно складається із таких структурних елементів, які формують екосистему кіберіндустрії:

– Розробники ігор – особи, які створюють цікаві продукти – ігри, у процесі яких можна чітко визначити одного переможця. Такі продукти мають мати потенціал високої зацікавленості як у гравців, так і фанів кіберспортивних команд, що робить їх окремими кіберспортивними дисциплінами.

– Відеоігри – продукти (Dota 2, Overwatch, League of Legends, Counter-Strike та ін.), що мають відповідати критеріям кіберспортивної дисципліни, а саме: мати високий інтерес та зацікавленість у гравців та глядачів, можливості визначення лише одного переможця змагань.

– Кіберспортивні організації – команди, безпосередні учасники кіберспортивних змагань, гравці.

– Турнірні оператори та інші посередники – компанії, які безпосередньо обслуговують турнірні онлайн- та офлайн-заходи, а також супроводжують процеси проведення турнірів, їх рекламування та пропагування

– Трансляційні стримерські платформи – компанії типу Twitch, YouTube, які забезпечують онлайн-трансляції кіберспортивних змагань, є вагомими системоутворюючими елементами кіберспортивної індустрії.

– Національні та міжнародні федерації і професійні асоціації кіберспорту – організації, головною метою яких є популяризація нового виду спорту, залучення інвестицій у нову індустрію та розвиток професійної кіберспортивної інфраструктури.

– Фани – глядачі онлайн-трансляцій та офлайн заходів.

Схематично екосистему кіберспортивної індустрії наведено на рис. 1.

Оскільки конкурентоспроможні відеоігри продовжують інтегруватися в культуру життя, глобальні інвестори, світові бренди, ЗМІ та споживачі все більше звертають увагу на кіберспорт.

За прогнозами Insider Intelligence [5], загальна кількість переглядів кіберспортивних заходів зростатиме із щорічними темпами у розмірі 9% протягом 2019–2023 рр., до 646 млн. переглядів у 2023 році. Це призведе до того, що аудиторія кіберспорту протягом шести років збільшиться майже вдвічі, у 2018 році вона становила 395 млн. осіб (рис. 2).

Як бачимо з рис. 2, з кожним роком кількість онлайн-переглядів кіберспортивних змагань стабільно зростає. Якщо розглядати у відсотковому співвідношенні, то у 2020 році глядацька аудиторія відеоігор у світі збільшилася на 25,3% порівняно з 2018 роком. Це свідчить про те, що кіберспорт перетворився на розвагу, заради якої люди готові інвестувати досить великі обсяги власних ресурсів: фінансів та часу.

Глобалізація та популяризація культури кіберспорту посилили темпи росту обсягів інвестицій у дану індустрію та рівень доходів. Глобалізація соціальних контактів, популяризація соціальних мереж, поширення діяльності спеціальних потокових платформ для прямих трансляцій відеоігор (Twitch та YouTube Gaming), забезпечила зростання кіберспортивної індустрії у світовому масштабі.

Середній глобальний дохід на одного глядача «ентузіаста», шанувальника, який дивиться кіберспортивні турніри систематично і не менше одного разу на місяць, у 2020 році склав 4,94 дол. США. У 2019 році відбулося 885 основних подій у галузі кіберспорту. Це дозволило згенерувати дохід від продажу квитків у розмірі 56,3 млн. дол. США, порівняно з 54,7 млн. дол. США у 2018 році. Загальний призовий фонд кіберспортивних змагань у 2019 році досяг 167,4 млн. дол. США, що демонструє стабільні тенденції зростання порівняно з 150,8 млн. дол. США у 2018 році.

На рис. 3 наведено динаміку доходів кіберспортивної індустрії за останні роки.

За дослідженнями компанії Newzoo [7] середній дохід кіберспортивних організацій збільшувався щороку з темпами більше 30% з 2018 року. Загальні доходи від кіберспорту в 2019 році в глобальних масштабах склали 957,5 млн. дол. США,

Рис. 1. Елементи екосистеми кіберспортивної індустрії

Джерело: складено авторами

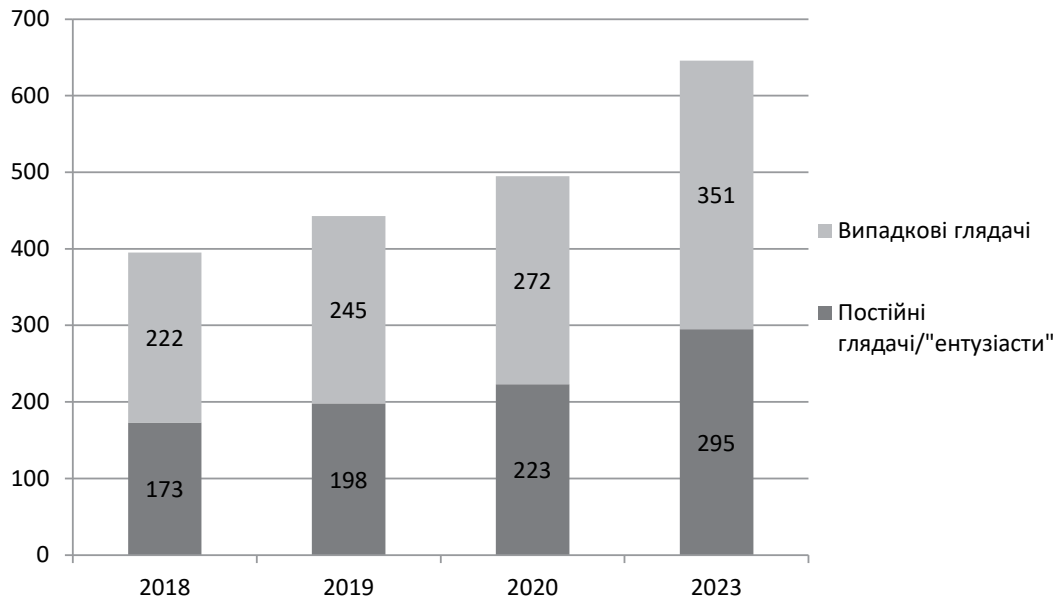

Рис. 2. Розміри аудиторії кіберспорту за типом глядачів у світі за 2018–2019 рр. та прогнози до 2023 року, млн. осіб

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [6]

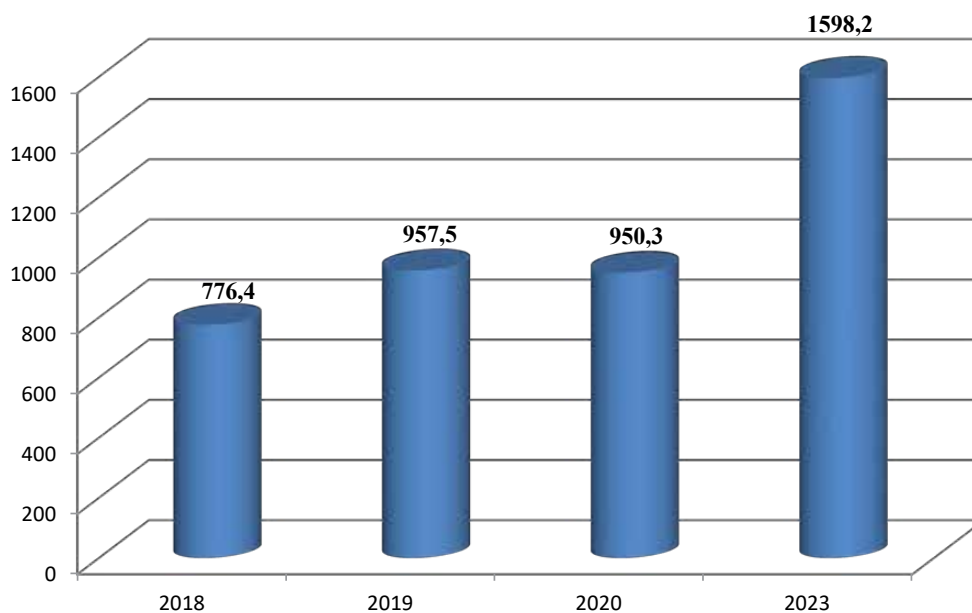

Рис. 3. Доходи ринку кіберспорту протягом 2018–2019 рр. та прогнози до 2023 рр., млн. дол. США

Джерело: побудовано авторами на основі джерела [6]

що на 23,3% більше, ніж у 2018 році. Пандемія COVID-19 суттєво вплинула на доходи кіберспортивної індустрії у 2020 році. Компанія Newzoo переглянула свої прогнози доходів від кіберспорту на 2020 рік з 1100,1 млн. дол. США (як передбачалося в лютому 2020 р.) до 950,3 млн. дол. США у всьому світі. Таке падіння доходів можна пояснити скороченням кількості проведених офлайн-заходів в умовах пандемії.

У глобальній структурі доходів (рис. 4), отриманих в 2020 році за сегментами ринку кіберспортивної індустрії, переважало спонсорство – 584,1 млн. дол. США (зростання на 7,5%, порівняно з минулим роком). Нижчі позиції у дохо-

дах займають: продаж авторських прав засобам масової інформації – 163,3 млн. дол. (зростання на 3,3%), видавничі винагороди – 108,9 млн. дол. (зниження на 11,6%), продаж сувенірів та квитків на змагання – 52,5 млн. дол. (зниження на 5,3%), оцифрування контенту – 21,5 млн. дол. США (зростання на 60,9%) та онлайн-трансляції – 19,9 млн. дол. США (зростання на 44,9%).

Негативні ефекти пандемії COVID-19 на кіберспортивну індустрію у 2020 році були очевидні, якщо поглянути на відносні зміни в потоках доходів. Цілком очікувано, що саме доходи від продажу квитків та сувенірної продукції зменшилась, натомість зросли грошові потоки від

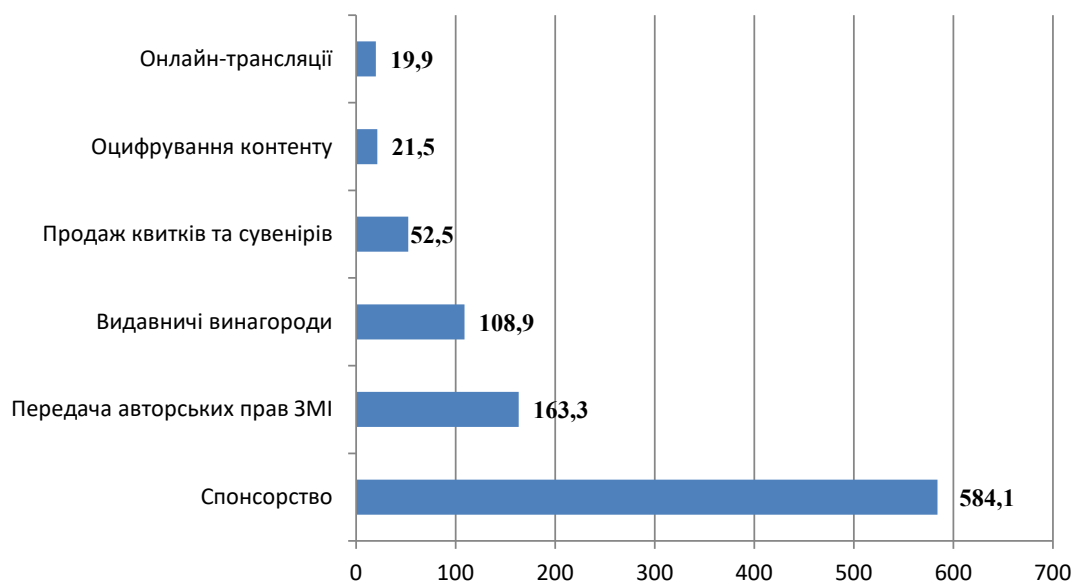

Рис. 4. Глобальна структура доходів в 2020 році за сегментами ринку кіберспортивної індустрії, млн. дол. США

Джерело: складено авторами на основі джерела [6]

онлайн-трансляцій. Проте в цілому, прослідковуємо негативні економічні ефекти від пандемії і на сферу кіберспорту [8].

Географія розподілу світових доходів від кіберспортивної індустрії дає можливість виокремити три регіони-лідери: Китай, Північну Америку та Західну Європу. Китай є найбільшим ринком за доходами від кіберспорту (у 2020 році загальний дохід склав 385,1 млн дол. США, що на 18,0% більше, ніж у 2019 році). Друге місце займає регіон Північної Америки із загальним доходом 252,8 млн. дол. США, далі Західна Європа із загальним доходом у 201,2 млн. дол. США [7].

Дослідження показали, що кіберспортивна індустрія зазнала досить істотного впливу венчурних інвестицій, як від бізнес-ангелів, так і від приватних інвестиційних фірм. За даними компанії Deloitte [9] загальні обсяги вкладених інвестицій у кіберспорт у 2018 році склали 4,5 млрд. дол. США, порівняно з 490 млн. дол. США роком раніше, а це 837% – вагомий темп зростання в річному обчисленні. Інвестиційні ресурси були вкладені у всю екосистему кіберспорту і розподілені між кіберспортивними орга-

нізаціями – стартапами, операторами турнірів, посередниками та іншими компаніями – трансляторами турнірів.

Серед останніх успішно проінвестованих кіберспортивних проектів можемо виділити наступні:

– Vindex – компанія, що має цілий портфель успішних кіберспортивних проектів (Esports, Esports Engine), серед них проект 2019 року, що в одному з раундів інвестування зібрав 60 млн. дол. США;

– Mainline – компанія, що вдало монетизує свої кіберспортивні проекти. В одному із них вона залучила 6,8 млн. дол. США під час одного з раундів фінансування від компанії Work America Capital;

– eFuse – компанія, яка зосереджується на підборі талановитих гравців, їх законному працевлаштуванні та пошуку інвесторів для проектів. За підтримки Інноваційного фонду штату Огайо eFuse залучила 1,4 млн. дол. США на стадії посівного фінансування [9–10].

У табл. 1 охарактеризовано ключових інвесторів кіберспорту в глобальному масштабі.

Таблиця 1

Топ-10 інвесторів кіберспорту в світовому масштабі впродовж 2020 року

Інвестори	Розміри інвестицій	Фокус інвестування інвесторів
Bitkraft Esports Ventures	до 5 млн. дол. США	Медіа та розваги, ігри
Black Sheep Ventures	до 500 тис. дол. США	Ігри, блокчейн, віртуальна реальність
CAA Ventures	до 300 тис. дол. США	Ігри, Інтернет, мобільні пристрої
Dune Ventures	до 3 млн. дол. США	Медіа та розваги, ігри
GameFounders	до 25 тис. дол. США	Ігри, кредитування, реклама
Gamerforce Ventures	до 2 млн.дол. США	Ігри
Konvoy Ventures	до 1 млн. дол. США	Платформи та технології відеоігр
London Venture Partners	до 2 млн. дол. США	Ігри
Remagine Ventures	до 1,5 млн. дол. США	Електронна комерція, біотехнології, ігри
SeventySix Capital	до 400 тис. дол. США	Мобільні пристрої, ігри

Джерело: складено авторами на основі джерела [11]

Зупинимося детальніше на розвитку кіберспорту в Україні та його основних тенденціях. Розвиток кіберспортивної індустрії та теренах нашої країни розпочався наприкінці 1990-х, початку 2000-х років. Це були невеликі турніри, які проводилися у комп'ютерних клубах, де гравці змагалися між собою. Починаючи з 2010 року кіберспорт як окрема індустрія сформувалася повністю як на національному та міжнародному рівнях.

Як показало вивчення теми, стартовою точкою розвитку кіберспорту в Україні можна вважати перемогу вітчизняної команди Natus Vincere на першому інтернаціональному турнірі. Незважаючи на цю подію, кіберспортивна індустрія все ще залишалась поза увагою інвесторів до 2018 року. У 2018 році було створено Федерацію кіберспорту України, головною метою якої став всебічний розвиток кіберспортивної індустрії в Україні. За 2017–2020 рр. федерація провела 205 турнірів, серед яких 5 національних та 4 міжнародні, а також ряд регіональних, в яких взяло участь понад 70 тис. гравців. У 2019 році Федерація кіберспорту України провела чемпіонат України з кіберспорту з призовим фондом у розмірі 1 млн. гривень [12].

Активна аудиторія, яка цікавиться кіберспортивними подіями, в Україні налічує близько 1,8 млн. осіб, 90% з яких – чоловіки віком від 16 до 36 років. У сфері кіберспорту наша країна займає дев'яту сходинку у світовому рейтингу [13].

7 вересня 2020 року кіберспорт був визнаний офіційним видом спортом в нашій країні. Україну було зараховано до понад 25 інших країн світу, де комп'ютерні ігри вважаються одним із видів спорту. У 2020 році Українська професійна кіберспортивна асоціація (UPEA) представила стратегію розвитку кіберспорту в Україні на 2020-2025 роки. Асоціація має на меті провести значні інфраструктурні зміни, такі як: створення багатофункціональної кіберспортивної арени, першого готелю для гравців Esports Ready Hotel, а також 20 сучасних кіберспортивних комп'ютерних клубів по Україні. Усі ці проекти передбачають низку переваг для України. З-поміж них: залучення понад 100 тисяч туристів на рік, отримання 40 млн. дол. США на рік у вигляді туристичних зборів, розвиток широкопосмугового інтернету, просування України як бренду у світі.

Кіберспортивна індустрія є перспективним напрямком для розвитку стартапів. Варто зазначити, що українські стартапери активно працюють над створенням інноваційних продуктів саме у цій сфері. Серед них стартап-команди: DreamTeam, DMarket, EForce, Mobalytics та ін.

Заснований у 2017 році стартап DreamTeam розробляє ігрову та платіжну платформи для геймінгу. Засновники стартапу називають свій сервіс аналогом PayPal у світі кіберспорту. За допомогою платформи можна проводити виплати зарплат гравцям, здійснювати спонсорські угоди і переводити призові командам. Всі ці можливості реалізуються за рахунок блокчейну і смарт-контрактів. За даними ICOBench [14] в ході ICO проект привернув 10,1 млн. дол. США та залучив 5 млн. дол. США від європейського венчурного фонду в ході seed-раунду.

Стартап DMarket – це свого роду біржа для купівлі-продажу та обміну віртуальними предметами з відеоігр. Розробники ігор отримують дохід від торгової комісії. У 2017 році компанія залучила понад 19 млн. дол. США інвестицій протягом двох раундів венчурного інвестування. У грудні 2020 року платформа запустила додаток для монетизації кіберспорту під назвою DROP. Веб-додаток DROP дозволяє фанатам кіберспортивних команд підтримувати своїх кумирів і отримувати винагороди, створювати свій «фанатський метавсесвіт» і розвивати його разом з командою. Обсяг інвестицій від венчурних фондів для створення додатку склав 1 млн. дол. США за 8 місяців 2020 року [15].

Запущений в Києві у 2019 році стартап EForce пропонує додаток, що допомагає стежити за розкладом, результатами та статистикою кіберспортивних матчів, проводить стріми всіх турнірів з дисциплін Dota2 і CS: GO [16].

Стартап-проект Mobalytics – це онлайн-тренажер для геймерів, за допомогою якого вони можуть шукати свої слабкі місця і покращувати ігрові навички. У 2020 році компанія залучила близько 11,25 млн. дол. США від венчурних інвесторів.

Висновки та пропозиції. Підсумовуючи результати дослідження, можемо сказати, що кіберспортивні змагання вже давно вийшли за межі локальних розваг спільноти геймерів. Сьогодні це професійний спорт. Динаміка росту ринку кіберспортивної індустрії вражає. Проте у 2020 році галузь зіштовхнулася з перешкодою у вигляді пандемії COVID-19, яка внесла свої корективи у розвиток даного виду діяльності. Було введено обмеження щодо проведення офлайн-турнірів, деякі були повністю скасовані, а деякі організовані в онлайні, це призвело до падіння доходів індустрії. Однак, слід зазначити, що позитивним ефектом від пандемії було збільшення глядацької кіберспортивної онлайн-аудиторії.

Загалом кіберспорт у світі є доволі прибутковим видом спорту та динамічно розвиваючою індустрією, яка може збагатити економіку країни та залучити додаткові інвестиції. Розвиток цієї індустрії в Україні дасть змогу створити більше робочих місць і просувати інновації та цифрові технології. Відповідно це надасть поштовху для вдосконалення і розвитку інноваційного середовища та екосистеми стартап-підприємництва у нашій країні. Зараз у кіберспортивній індустрії спостерігається активізація створення інноваційних продуктів. Багато онлайн-платформ та додатків спрямовані на популяризацію електронних ігор. Засновані в Україні кіберспортивні стартап-проекти успішно фінансуються венчурними фондами та приватними інвестиційними компаніями.

Отже, можемо спрогнозувати, що ігрова індустрія, а саме сегмент кіберспорту, продовжить стрімке та стійке зростання в довгостроковій перспективі: спостерігатиметься тенденція зростання доходів кіберспортивних організацій-гравців, інших посередників та учасників ринку, а також збільшення аудиторії користувачів. Можемо констатувати, що у XXI столітті кіберспорт став новою, динамічною індустрією, з містким та привабливим ринком для глобального інвестування.

Список літератури:

1. Лазнева І.О., Цараненко Д.І. Кіберспорт та його вплив на зміну структури світового ринку комп'ютерних ігор. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2018. Вип. 22(2). С. 63–67.
2. Горова К.О., Горовий Д.А., Кіпоренко О.В. Основні тенденції розвитку ринку кіберспорту. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2016. № 4(2). С. 51–55. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2016_4\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2016_4(2)_12) (дата звернення: 15.01.2021).
3. Meeker M. *Internet Trends 2018*. URL: <https://www.kleinerperkins.com/perspectives/internet-trends-report-2018> (дата звернення: 16.01.2021).
4. Феномен кіберспорту. Ігри як спорт. URL: <https://sbt.localization.com.ua/en/article/games-sport-phenomenon-e-sport-cybersport-career-future/> (дата звернення: 15.01.2021).
5. Тенденції зростання ринку кіберспорту. URL: <https://www.businessinsider.com/esports-ecosystem-market-report> (дата звернення: 15.01.2021).
6. Статистика ринку кіберспорту. URL: <https://www.statista.com/topics/3121/esports-market/> (дата звернення 15.01.2021).
7. Доходи від кіберспорту. URL: <https://influencermarketinghub.com/growth-of-esports-stats/#:~:text=-eSports%20Viewership%20is%20Growing,Since%202016%2C%20there&text=Between%202018%20and%202019%2C%20there,12.3%25%20increase%20year%20over%20year.&text=So%2C%20the%20total%20audience%20size,rate%20will%20be%20approximately> (дата звернення: 15.01.2021).
8. Newzoo 2020 Global E-sports Market Report. URL: https://resources.newzoo.com/hubfs/Reports/Newzoo_Free_2020_Global_Esports_Market_Report.pdf (дата звернення: 15.01.2021).
9. Інвестиції у кіберспорт. URL: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/advisory/articles/the-rise-of-esports-investments.html> (дата звернення: 15.01.2021).
10. Венчурний капітал в кіберспорті. URL: <https://foundersshield.com/venture-capital-esports/> (дата звернення: 15.01.2021).
11. Інвестори кіберспорту. URL: <https://visible.vc/blog/10-gaming-and-esports-investors/> (дата звернення: 15.01.2021).
12. Федерація кіберспорту України. URL: <https://uesf.org.ua/> (дата звернення: 17.01.2021).
13. Стратегія розвитку кіберспорту в Україні на 2020–2025 рр. URL: https://investment.24tv.ua/kibersport-ukrayini-strategiya-rozvitku-2020-novini-tehnologiy_n1417405 (дата звернення: 17.01.2021).
14. Інвестиції стартапу DreamTeam. URL: <https://icobench.com/ico/dreamteam> (дата звернення: 17.01.2021).
15. Стартап DROP. URL: <https://nv.ua/biz/tech/ukrainskiy-startap-zapustil-prilozhenie-dlya-monetizacii-kibersporta-50131787.html> (дата звернення: 17.01.2021).
16. Українські стартапи eForce та Mobalystic. URL: <https://uaspectr.com/2021/01/06/startapy-z-ukrayinskymy-korenyamy-yaki-zaluchyly-investytsiyi-v-koronakryzu/> (дата звернення: 17.01.2021).

References:

1. Lazneva I.O., Czaranenko D.I. (2018) Kibersport ta jogo vplyv na zminu struktury svitovogo rynku komp'yuternyx igor [E-sports and its impact on changing the structure of the global computer game market]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo univertyetu* [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University], vol. 22(2), pp. 63–67.
2. Gorova K.O., Gorovyy D.A., Kiporenko O.V. (2016) Osnovni tendenciyi rozvytku rynku kibersportu [The main trends in the e-sports market] *Problemy i perspektvy rozvytku pidpryyemnyctva* [Problems and prospects of entrepreneurship development], no. 4(2), pp. 51–55. Available at: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2016_4\(2\)_12](http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2016_4(2)_12) (accessed 15 January 2021).
3. Meeker M. *Internet Trends 2018*. Available at: <https://www.kleinerperkins.com/perspectives/internet-trends-report-2018> (accessed 16 January 2021).
4. Fenomen kibersportu. Igy yak sport [The phenomenon of e-sports. Games as a sport]. Available at: <https://sbt.localization.com.ua/en/article/games-sport-phenomenon-e-sport-cybersport-career-future/> (accessed 15 January 2021).
5. Tendenciyi zrostannya rynku kibersportu [E-sports market growth trends]. Available at: <https://www.businessinsider.com/esports-ecosystem-market-report> (accessed 15 January 2021).
6. Statystyka rynku kibersportu [E-sports market statistics]. Available at: <https://www.statista.com/topics/3121/esports-market/> (accessed 15 January 2021).
7. Doxody vid kibersportu [Revenues from e-sports]. Available at: <https://influencermarketinghub.com/growth-of-esports-stats/#:~:text=-eSports%20Viewership%20is%20Growing,Since%202016%2C%20there&text=Between%202018%20and%202019%2C%20there,12.3%25%20increase%20year%20over%20year.&text=So%2C%20the%20total%20audience%20size,rate%20will%20be%20approximately> (accessed 15 January 2021).
8. Newzoo 2020 Global E-sports Market Report. Available at: https://resources.newzoo.com/hubfs/Reports/Newzoo_Free_2020_Global_Esports_Market_Report.pdf (accessed 15 January 2021).
9. Investyciyi u kibersport [Investing in e-sports]. Available at: <https://www2.deloitte.com/us/en/pages/advisory/articles/the-rise-of-esports-investments.html> (accessed 15 January 2021).
10. Venchurnyj kapital v kibersporti [Venture capital in e-sports]. Available at: <https://foundersshield.com/venture-capital-esports/> (accessed 15 January 2021).
11. Investory kibersportu [E-sports investors]. Available at: <https://visible.vc/blog/10-gaming-and-esports-investors/> (accessed 15 January 2021).
12. Federaciya kibersportu Ukrayiny [E-Sports Federation of Ukraine]. Available at: <https://uesf.org.ua/> (accessed 17 January 2021).
13. Strategiya rozvytku kibersportu v Ukrayini na 2020–2025 rr. [E-sports development strategy in Ukraine for 2020–2025]. Available at: https://investment.24tv.ua/kibersport-ukrayini-strategiya-rozvitku-2020-novini-tehnologiy_n1417405 (accessed 17 January 2021).
14. Investyciyi startapu DreamTeam [Investment in startup DreamTeam]. Available at: <https://icobench.com/ico/dreamteam> (accessed 17 January 2021).
15. Startap DROP [Startup DROP]. Available at: <https://nv.ua/biz/tech/ukrainskiy-startap-zapustil-prilozhenie-dlya-monetizacii-kibersporta-50131787.html> (accessed 17 January 2021).
16. Ukrayinski startapy eForce ta Mobalystic [Ukrainian startups eForce and Mobalystic]. Available at: <https://uaspectr.com/2021/01/06/startapy-z-ukrayinskymy-korenyamy-yaki-zaluchyly-investytsiyi-v-koronakryzu/> (accessed 17 January 2021).

РОЗРОБКА ПРОГРАМИ АДАПТАЦІЇ ДЛЯ ПЕРСОНАЛУ

Анотація. У статті обґрунтовується вплив адаптації персоналу на економічні показники підприємства та його конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках. Детально розглядається сутність адаптації персоналу на основі дослідження позицій вітчизняних та зарубіжних вчених. Обґрунтовується позиція про те, що адаптація персоналу є двостороннім процесом – належним рівнем пристосування не лише нових співробітників до підприємства, але і підприємства до нових співробітників. Досліджено класифікацію адаптації персоналу підприємства. Розглянуто інструменти адаптації персоналу. Досліджено сучасні особливості адаптації персоналу на підприємствах в Україні, а також проблемні моменти у цій сфері на прикладі конкретного підприємства. Визначено особливості управління адаптацією та побудови ефективної системи адаптації. Запропоновано розробку шляхів адаптації персоналу з метою удосконалення системи адаптування новопризначених працівників до умов праці та залученості до колективу на підприємстві.

Ключові слова: персонал, адаптація персоналу, категорії персоналу, менеджмент персоналу, програми адаптації персоналу.

Lobza Alla, Bykova Adel, Riabukha Tetiana
University of Customs and Finance

ADAPTATION PROGRAM DEVELOPMENT FOR PERSONNEL

Summary. The article is devoted to the implementation of the program of personnel adaptation at enterprises in Ukraine. The essence of personnel as a key element for the successful functioning of any enterprise is revealed. The scientific article substantiates the impact of staff adaptation on the economic performance of the enterprise and its competitiveness in domestic and foreign markets. The essence of the concept of staff adaptation, which is determined on the basis of a study of the positions of domestic and foreign scientists, is considered in detail. The position is substantiated that the adaptation of personnel is a two-way process – the appropriate level of adaptation not only of new employees to the company, but also the company to new employees. The wide classification of adaptation of the personnel of the enterprise is made, and also its basic kinds are defined. The tools of adaptation of the enterprise personnel are considered. The modern peculiarities of personnel adaptation at the enterprises in Ukraine are investigated, and also the problem moments in this sphere on an example of the concrete enterprise are defined. Peculiarities of adaptation management and construction of an effective adaptation system are determined. It is proposed to develop ways to adapt staff in order to improve the system of adaptation of newly appointed employees to working conditions and involvement in the team at the enterprise. An algorithm for creating a program of personnel adaptation at the enterprise has been developed. The stages of construction of the program of adaptation of the personnel of the enterprise are considered in detail. The general and individual program of adaptation is considered. It is suggested that managers of personnel use the latest tools for staff adaptation at enterprises in Ukraine. Peculiarities of development and implementation of the program of personnel adaptation at the enterprise are determined. The indicators that determine the effectiveness of the staff adaptation program are considered. Peculiarities of evaluation of the personnel adaptation program at the enterprise are determined.

Keywords: personnel, personnel adaptation, personnel categories, personnel management, personnel adaptation programs.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, як показує загальносвітова практика, серед усіх наявних ресурсів діяльності підприємства ключову роль посідає саме людський ресурс. Професійний, мотивований та добре адаптований до умов конкретного підприємства персонал здатний стати запорукою ефективного функціонування підприємства, його розвитку та фінансового зростання. Важливу роль у якійсній та ефективній діяльності персоналу відіграє його адаптація як процес належного та швидкого пристосування працівника до організації та організації до працівника. Адаптація персоналу дозволяє не лише створити умови для розкриття максимального потенціалу того чи іншого співробітника, але й значною мірою вирішити питання подолання плинності кадрів підприємства.

Актуальність дослідження обумовлена тим, що сучасна практика показує, що на вітчизняних підприємствах програми адаптації персоналу час-

то носять формальний та несистемний характер і далекі від європейських та світових стандартів менеджменту персоналу. Без добре налагодженої системи адаптації персоналу, розробки та впровадження відповідних програм адаптації для різних категорій персоналу досить важко побудувати ефективну систему кадрового менеджменту в цілому. Саме тому актуальним і доцільним наразі вважається запропонувати механізми та інструменти розробки програм адаптації для різних категорій персоналу підприємства.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питанням адаптації персоналу підприємства присвятили свої праці низка вітчизняних та зарубіжних науковців – теоретиків та практиків менеджменту, серед яких: Л. Балабанова, Д. Василичев, А. Кібанов, О. Крушельницька, В. Никифоренко, Ф. Хміль та багато інших.

Невирішені частини загальної проблеми. Однак, поряд з таким значним науковим дороб-

ком, дискусійними та недостатньо вивченими залишаються питання розробки та практичного впровадження комплексних програм адаптації для різних категорій персоналу.

Постановка завдання. Метою наукової статті є дослідження особливостей адаптації персоналу підприємства, а також формування рекомендацій щодо розробки та практичного впровадження програм адаптації для різних категорій персоналу.

Виклад основного матеріалу. Персонал є ключовим елементом для успішного функціонування будь-якого підприємства, від якого значною мірою залежать його економічні показники діяльності та конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках. Внесок кадрового ресурсу у досягнення цілей та задач підприємства залежить від того, настільки ефективним є менеджмент персоналу, зокрема, робота щодо підбору, навчання, мотивації та оцінки персоналу. Водночас, як зазначає науковець Д. Василичев, наразі служби персоналу вітчизняних підприємств недостатньо приділяють уваги такому серйозному питанню, як адаптація нових співробітників, незважаючи на важливість цього аспекту для діяльності підприємства. За такої ситуації, якщо не приділяти належної уваги питанню адаптації нових співробітників, робота з добору, відбору та найму нового працівника може не принести у подальшому бажаних результатів [2, с. 45].

Визначимо сутність адаптації персоналу з огляду на позиції вітчизняних вчених. На думку науковця Ф. Хміля, адаптація персоналу – це динамічний пристосувальний процес працівника до організації [7, с. 55].

Більш розгорнуто поняття адаптації трактує вчена Л. Балабанова, на думку якої адаптація персоналу – це взаємне пристосування працівника та організації, що ґрунтується на поступовій спрацьованості співробітника з новими професійними, соціальними та організаційно-економічними умовами праці [1, с. 89].

Вчена О. Крушельницька пропонує під адаптацією персоналу розглядати процес пристосування працівників до умов та особливостей зовнішнього і внутрішнього середовища конкретного підприємства, що базується на поступовому освоєнні нових професійних, соціальних та організаційних умов праці [4, с. 121].

В. Никифоренко зазначає, що адаптація персоналу – це взаємне пристосування конкретної людини і середовища підприємства. На думку науковця, у процесі адаптації відбувається чотири ключові моменти: ознайомлення з колективом і обов'язками; вироблення певних стереотипів поведінки; асиміляція, тобто повне пристосування працівника до середовища підприємства; ідентифікація, що проявляється в ототожненні особистих інтересів і цілей працівника із загальними цілями та інтересами підприємства [6, с. 132].

З наведеної В. Никифоренком характеристики адаптації можемо дійти висновку, що вона є комплексним процесом і становить цілу систему інструментів та заходів. Це доводить той факт, що для реалізації усіх цих системних заходів має бути вироблена ефективна програма адаптації для різних груп персоналу.

Таким чином, на основі позицій відомих українських вчених можемо визначити, що адаптація персоналу – це поступовий процес пристосування співробітника до нового професійного середовища та умов праці, результатом якого є повна асиміляція та розкриття потенціалу задля досягнення цілей підприємства.

Процес адаптації персоналу на підприємстві складається з таких компонентів:

- психофізіологічний;
- соціально-психологічний;
- професійний;
- організаційний [2, с. 47].

Процес адаптації на підприємствах переважно має п'ять етапів: підготовка до адаптації до моменту виходу на роботу нового співробітника; перший робочий день нового співробітника; перший робочий тиждень; виконання Програми адаптації в перший, другий і третій місяці роботи нового співробітника; закінчення періоду адаптації і контроль та підведення підсумків проходження випробувального терміну [2, с. 47–48].

Адаптація персоналу має й досить широкую класифікацію:

- за суб'єктом адаптації виділяють адаптацію працівника (пристосування працівника до підприємства) адаптацію підприємства (пристосування трудового середовища до працівника);
- за суб'єктно-об'єктним відношенням: активна (працівник прагне впливати на трудове середовище) і пасивна (працівник лише прагне пристосуватися до змін);
- за рівнем проведення адаптації: первинна (для працівників, що не мають практичного досвіду) і вторинна (для працівників, які вже мають практичний досвід);
- за спрямованістю: виробнича і позавиробнича;
- за ступенем завершеності процесу: повна (високі показники адаптації), часткова (пристосування лише до окремих аспектів умов праці та середовища), дезадаптація (ситуація, коли працівник не пристосувався ні до якого аспекту діяльності на підприємстві);
- за категоріями персоналу: адаптація для робітників (переважно зайняті фізичною працею у процесі створення благ) і службовців (працівники, що обіймають керівні посади, фахівці).

Така широка класифікація вказує на необхідність системної роботи менеджерів з персоналу на вітчизняних підприємствах.

Разом з тим, необхідність комплексного, системного і програмного підходу до процесу адаптації для різних категорій персоналу підприємства продиктована сучасними особливостями, а подекуди, суттєвими прогалинами цього процесу на вітчизняних підприємствах. До прикладу, аналіз адаптації різних категорій персоналу ТЦ «Епіцентр», хоч і характеризується зростаючою увагою до цього компоненту менеджменту персоналу, однак має й певні прогалини.

По-перше, при прийомі на роботу кадрові служби ТЦ «Епіцентр» надають новому співробітнику досить значний масив інформації за короткий проміжок часу. Внаслідок цього співробітник може отримати певне «перевантаження», що може стати для нього фактором демотивації.

По-друге, як у аналізованому ТЦ «Епіцентр», так і на багатьох інших підприємствах наразі

спостерігається загальний низький рівень заходів з адаптації молодих співробітників, застосування однакових методів проведення адаптування для різних категорій персоналу.

По-третє, наразі вітчизняні підприємства характеризуються відсутністю контролю за проведенням адаптаційних заходів стосовно персоналу.

З огляду на викладене, варто рекомендувати шляхи удосконалення функціонування систем адаптації персоналу на вітчизняних підприємствах.

Управління адаптацією передбачає проведення системи заходів, спрямованих на прискорення адаптування нових працівників до нових для них умов. Побудова ефективної системи адаптації персоналу підприємства передбачає цілий ряд заходів та практичних інструментів, що дадуть змогу співробітнику успішно зайняти певну посаду з мінімальними втратами часу та інших ресурсів як для нового співробітника, так і для самого підприємства. Така система адаптації дозволяє подолати труднощі у ході пристосування нових співробітників до умов діяльності підприємства.

Реалізація комплексної системи мотивації персоналу дозволяє підприємству забезпечити підвищення ефективності роботи співробітника і прискорити процес його виходу на відповідний рівень продуктивності; налагодити або підтримати позитивні відносини у колективі; запобігти помилкам, яких можуть припуститися нові працівники, та мінімізувати пов'язані з цим втрати; скоротити можливі витрати досвідчених працівників, пов'язані з допомогою новим співробітникам; знизити рівень плинності кадрів [2, с. 46].

Зазначена система адаптації дозволяє викремити її переваги для нових співробітників, зокрема, увійти у здорові трудові відносини; набутти необхідні професійні навички і знання; знизити рівень психологічного навантаження.

Найбільш дієвим механізмом функціонування системи адаптації персоналу на практиці є розробка та впровадження програми адаптації для різних категорій персоналу.

Програма адаптації персоналу – це документ, в якому містяться всі наявні етапи процесу адаптації, відповідні програмні заходи, строк їх реалізації, а також відповідальні особи за їх впровадження.

Розглянемо алгоритм розробки програми адаптації для різних категорій персоналу підприємства.

На першому етапі складаються списки із числа відповідальних співробітників підприємства, на яких буде покладено розробку та реалізацію програми адаптації. Наступним етапом є встановлення планів та показників, яких необхідно буде досягти. Далі відбувається розподіл категорій працівників для конкретних програмних заходів.

Наступний етап передбачає розробку та планування першого робочого дня нового співробітника, готується план ознайомлення нового співробітника із підприємством із підготовкою для нього усіх наявних друкованих та інших матеріалів.

До розробки програми адаптації може бути включене визначення необхідності спеціальних навчальних заходів щодо освоєння новим співробітником своїх посадових обов'язків. За певних умов можлива розробка підпрограми індивідуальної адаптації.

Для забезпечення впевненості у тому, що адаптація новопризначеного працівника про-

йшла успішно, необхідно передбачити критерії визначення успішності адаптації.

З метою реалізації ефективного процесу адаптації працівників важливо також розробити вступну та основну частини програми адаптації, які включатимуть загальну (введення в підприємство) та спеціалізовану (введення в підрозділ, посаду) складові. Загальна програма адаптації розробляється для всього підприємства та включає розробку наступних питань: загальне уявлення про підприємство, кадрова політика, оплата праці, додаткові пільги, охорона праці та техніка безпеки, компетенції профспілки, побутові питання роботи підприємства, правила, стандарти тощо. Оптиміальний період проведення загальної програми адаптації складає один тиждень. Спеціалізована програма адаптації розробляється для певного підрозділу підприємства або робочого місця та передбачає розробку наступних питань: структура та функції підрозділу, його підпорядкованість, посадові обов'язки та відповідальність працівника, необхідна звітність, побутові питання роботи підрозділу, правила, розпорядження тощо.

Спеціалізована програма адаптації визначається керівником підрозділу, погоджується з керівником підприємства та начальником відділу відбору та адаптації персоналу. Ця програма включає більш детальне ознайомлення з діяльністю структурного підрозділу підприємства, детальне ознайомлення з посадою і специфікою праці, отримання конкретних навичок, які є специфічними для даної посади (наприклад, рівень володіння програмними продуктами, навички ведення внутрішньої документації та ін.). Наставник або безпосередній керівник доповнюють цей список, включаючи спеціальні документи, що стосуються свого підрозділу. Ця частина адаптації фіксується в індивідуальному плані роботи на випробувальний термін, з детальним описом поточної праці, вимогам до якості виконуваної роботи та очікуваних результатів.

Про результативність програми адаптації можна говорити, враховуючи такі показники, як:

- відсутність почуття напруги, невпевненості;
- оволодіння необхідним обсягом знань і навичок, потрібних для виконання роботи;
- демонстрація робочої поведінки, що відповідає вимогам професійної діяльності керівництва;
- відповідність робочих показників працівника встановленим нормативам; бажання працівника вдосконалюватися в роботі;
- задоволеність працівника своїми новими досягненнями [5, с. 290].

На нашу думку, про успішність програми адаптації також можна говорити у тому випадку, коли для процесу адаптації були використані новітні інструменти адаптації персоналу. У ході виконання програми адаптації для різних категорій персоналу підприємства рекомендовано застосовувати такі інструменти:

- welcome – тренінг (здійснення первісної передачі знань про підприємство та діючі у його межах правила задля швидкого ознайомлення співробітника із загальними відомостями);
- secondment (метод зводиться до того, що працівника відправляють на час до іншої структури, якою може виступати як відділ, так підприємство);

– buddying (метод, що заснований на товаришуванні колега та реалізується через надання підтримки у виконанні особистих і корпоративних цілей і завдань, а також в опануванні нових навичок);

– метод занурення (швидке входження співробітника в трудовий процес та передбачає формування у працівника навичок і вмінь, необхідних для ефективного виконання функцій на певному робочому місці);

– shadowing (цей інструмент передбачає супроводження досвідченого колеги працівником в реальній робочій обстановці, результатом чого є чітке та ясне розуміння філософії, цілей і завдань діяльності);

– наставництво (інструмент адаптації, що передбачає навчання досвідченим співробітником нового працівника безпосередньо на робочому місці шляхом передавання знань, умінь і навичок, проведення контролю за його діяльністю);

– коучинг (інструмент, що спрямований на розкриття коучем (тренером) резервів нового працівника підприємства, прискорення його входження у колектив та підвищення якості роботи).

– програма введення в посаду (метод, що передбачає ознайомлення нових співробітників із загальними правилами роботи, техніки безпеки і охорони здоров'я, а також з робочими умовами та ін.).

Після впровадження програми адаптації та відповідних обраних інструментів адаптації відбувається оцінка програми адаптації. Оцінка (висновок) рівня адаптованості нового працівника проводиться менеджером з персоналу спільно з лінійним керівником підрозділу, до якого прийнято працівника, і з наставником.

Висновки та пропозиції. На сьогоднішній день саме людський ресурс, тобто персонал є запорукою розвитку підприємства, зростання його економічних показників та забезпечення конкурентоспроможності у ринкових умовах. Наразі на ряду з підбором персоналу, його мотивацією та контролем лише набуває поширення такий важливий процес, як адаптація. До цього часу вітчизняні підприємства не приділяли значної уваги цьому інструменту.

На основі точок зору науковців у сфері менеджменту визначено, що адаптація персоналу представляє собою поступовий процес пристосування співробітника до нового професійного середовища та умов праці, результатом якого є повна асимі-

ляція та розкриття потенціалу задля досягнення цілей підприємства. В сучасних умовах адаптація персоналу є двостороннім процесом – пристосуванням і нових працівників до підприємства і підприємства до нових співробітників.

Адаптація персоналу є багатогранним процесом, і включає у себе психофізіологічний, соціально-психологічний, професійний та організаційний компоненти. На підприємствах процес адаптації частіше за все проходить у п'ять етапів: підготовка до адаптації до моменту виходу на роботу нового співробітника; перший робочий тиждень; виконання програми адаптації в перший, другий і третій місяці роботи нового співробітника; закінчення періоду адаптації і контроль та підведення підсумків проходження випробувального терміну.

Адаптація персоналу є комплексним та системним процесом, а тому її результативності неможливо досягти без чіткої та послідовної програми адаптації. Програма адаптації персоналу – це документ, в якому містяться всі наявні етапи процесу адаптації, відповідні програмні заходи, строк їх реалізації, а також відповідальні особи за їх впровадження. Алгоритм побудови і впровадження програми адаптації включає такі етапи як: складання списків із числа відповідальних співробітників підприємства, на яких буде покладено розробку та реалізацію програми адаптації; встановлення планів та показників, яких необхідно буде досягти; розробка та планування першого робочого дня нового співробітника, план його ознайомлення із підприємством; визначення необхідності спеціальних навчальних заходів щодо освоєння новим співробітником своїх посадових обов'язків. Програма адаптації реалізується у двох ключових напрямках – загальна частина й індивідуальна програма.

Також доцільно у рамках програми адаптації персоналу використовувати сучасні інструменти адаптації, такі як: welcome – тренінг; secondment; buddying; метод занурення; shadowing; наставництво; програма введення в посаду.

Розробка та реалізація на практиці програми адаптації персоналу з використанням новітніх інструментів адаптації дасть змогу знизити плинність кадрів, а також максимально розкрити потенціал персоналу для подальшого розвитку підприємства.

Список літератури:

1. Балабанова Л.В. Управління персоналом : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
2. Василичев Д.В., Мирошніченко В.А. Організація процесу адаптації персоналу на підприємстві. *Економіка і організація управління*. 2014. № 3–4. С. 44–50.
3. Діденко Є.О., Козуб О.В. Особливості процесу адаптації персоналу на підприємстві. *Електронний архів Київського національного університету технологій та дизайну*. URL: <https://er.knutd.edu.ua/> (дата звернення: 18.01.2021).
4. Крушельницька О.В. Управління персоналом : навчальний посібник. Київ : Кондор, 2009. 308 с.
5. Лобза А.В., Козир В.В. Розробка програми адаптації персоналу на підприємстві як необхідна умова утримання конкурентоздатного персоналу. *Молодий вчений*. 2018. № 12. С. 287–291.
6. Никифорова В.Г. Управління персоналом : навч. посіб. Одеса : Атлант, 2013. 275 с.
7. Хміль Ф.І. Управління персоналом : посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Академвидав, 2006, 488 с.

References:

1. Balabanova L.V. (2011) *Upravlinnya personalom: pidruchnyk* [Personnel management: a textbook for universities]. Kyiv: TSUL, pp. 486.
2. Vasylychev D.V., Myroshnychenko V.A. (2014) *Orhanizatsiya protsesu adaptatsiyi personalu na pidpryyemstvi* [Organization of the process of personnel adaptation at the enterprise]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya* [Economics and organization of management], vol. 3–4, pp. 44–50.

3. Didenko O.O., Kozub O.V. (2017) *Osoblyvosti protsesu adaptatsiyi personalu na pidpryyemstvi* [Features of the process of personnel adaptation at the enterprise]. Elektronnyy arkhiv Kyivskoho natsional'noho universytetu tekhnolohiy ta dyzaynu [Electronic archive of Kyiv National University of Technology and Design]. Available at: <https://er.knutd.edu.ua/> (accessed 18 January 2021).
4. Krushelnytska O.V., Melnychuk D.P. (2005) *Upravlinnya personalom: navchal'nyy posibnyk* [Personnel management: textbook]. Kyiv: Kondor, p. 308.
5. Lobza A.V., Kozyr V.V. (2018) Rozrobka prohramy adaptatsiyi personalu na pidpryyemstvi yak neobkhidna umova utrymannya konkurentozdatnoho personalu [Development of the program of adaptation of the personnel at the enterprise as a necessary condition of the maintenance of the competitive personnel]. *Molodyy vchenyy* [A young scientist], vol. 12, pp. 287–291.
6. Nykyforenko V.H. (2013) *Upravlinnya personalom: navchal'nyy posibnyk* [Personnel management: a textbook for universities]. Odesa: Atlant, p. 275.
7. Khmil F.I. (2006) *Upravlinnya personalom: navchal'nyy posibnyk dlya VNZ* [Personnel management: a textbook for universities]. Kyiv: Akademydav, p. 488.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-37>

УДК 336.018

Омеленчук В.А.

Київський національний торговельно-економічний університет

СУТНІСТЬ ТА КЛАСИФІКАЦІЯ БІЗНЕС МОДЕЛЕЙ БАНКУ

Анотація. У статті систематизовані різні точки зору на розуміння сутності бізнес-моделі підприємства та банку. Наведено власне тлумачення терміну «бізнес-модель банку». Розкрито зміст факторів, під впливом яких відбувається трансформація бізнес-моделі банку. З урахуванням існуючих та власних напрацювань запропоновано класифікацію бізнес-моделей банку за такими ознаками: сферою охоплення (локальна та комплексна); типом (універсальна, роздрібна, корпоративна, корпоративна з роздрібним фінансуванням, обмежене кредитне посередництво); ступенем якості (життєздатна та нежиттєздатна); способом надання банківських продуктів клієнтам (нео-банкінгова або технологічна, традиційна та змішана).

Ключові слова: бізнес-модель банку, класифікація бізнес-моделей, стратегія розвитку банку, чинники впливу на бізнес-модель, трансформація, компоненти банківської діяльності.

Omelenchuk Volodymyr

Kyiv National University of Trade and Economics

ESSENCE AND CLASSIFICATION OF BANK BUSINESS MODELS

Summary. Conducting research on the analysis and classification of bank business models, it turns out that a business model is extremely sensitive to exogenous and endogenous factors. In the era of constant change, when new technologies are being introduced more and more rapidly in the banking sector, the problem of studying the factors of influence for possible further modification of business model is relevant for its more efficient functioning arises. Prompt response to market changes, technology trends and crises will increase the competitiveness of individual banks and the efficiency of the entire banking sector. A detailed study of the classification of business models and its testing in different conditions will help reduce the risk of banks and, as a result, its profitability and sustainability of the banking sector. In the modern banking business there are significant changes, under the influence of which the business models of banks will be transformed in the medium term. These changes concern: regulation of banks, digitalization of the banking sector, customer behavior, dynamism and unpredictability of the economy. The rapid development of electronic sales channels for bank's products has led to an intensification of the process of digitalization of its business. As a rule, banks have launched an active struggle for customers who are increasingly seeking services through electronic channels. New trends in digitalization are related to the spread of technology, especially blockchain. This requires banks to pay more attention to risk management, especially operational, which will certainly lead to changes in its business models. Increasing competition between banks, on the one hand, and between banks and non-banking institutions, on the other, requires a clear development strategy and its successful implementation, which depends on the institution's place in the market, which is manifested in its rating or ranking on various indicators. The article systematizes different points of view on understanding the essence of bank business model. The own interpretation of the term "business model of the bank" is given. The content of the factors under the influence of which the transformation of the bank's business model takes place is revealed.

Keywords: bank business model, classification of bank business models, bank development strategy, factors influencing business model, transformation, components of banking activity.

Постановка проблеми. В сучасну епоху турбулентності кожна сфера людської діяльності зазнає суттєвих змін, а особливо банківський сектор, який крім постійної потреби пристосовуватися до волатильності ринку, знаходиться в перманентній погоні за підвищенням конкурентоспроможності через все більш широке впровадження сучасних бізнес-моделей. Змінюючи традиційні підходи до їх формування, банки трансформують свої бізнес-моделі з огляду сучасних трендів розвитку їх бізнесу. Виходячи з цього, постає нагальна потреба в правильному обґрунтуванні банком вибору бізнес-моделі. Першим кроком на цьому шляху є з'ясування природи та класифікації бізнес-моделей банків.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові погляди на тлумачення терміну «бізнес-модель банку», вибір критеріїв та системи показників для виокремлення видів бізнес-моделей висвітлені у роботах таких вчених, як: Л. Сачинська [1], І. Мовчаненко [2], І. Касатонова [3], П. Куцик [4], П. Алакозова [5], О. Любич,

Г. Бортніков та Г. Панасенко [6] та інших. Дослідженню теоретичних та практичних питань використання інструментарію кластеризації та аналізу банків за різними моделями присвячені наукові праці зарубіжних та вітчизняних вчених, зокрема: А. Деркаченко та Ю. Худолій [7], Р. Роенгпітя, Н. Тарашев, К. Тсатсароніс, В. Рашкован та Д. Покідін [8] та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Не дивлячись на наявність суттєвих напрацювань по даній проблематиці, до сих пір проблема визначення природи бізнес-моделі банку, а також їх класифікації залишається дискусійною та до кінця невирішеною. Детальне дослідження сутності та класифікації бізнес-моделей та їх апробація в різних умовах сприятиме зменшенню ризиковості діяльності банків і, як результат, їх прибутковості і стійкості банківського сектору. Це обумовило актуальність обраної теми дослідження.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є систематизація різних точок зору на розумін-

ня сутності бізнес-моделі підприємства та банку. Наведення власного тлумачення терміну «бізнес-модель банку». Розкриття змісту факторів, під впливом яких відбувається трансформація бізнес-моделі банку.

Виклад основного матеріалу. Визначення терміну «бізнес-модель» має велике значення, адже воно зустрічається в різних нормативних документах. Зокрема, в «Положенні про здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду» вказано, що банк має здійснювати оцінку своєї бізнес-моделі [9]. У «Положенні про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах» підкреслюється, що загальний рівень ризик-апетиту має відповідати бізнес-моделі банку [10]. «Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків» передбачає, що результати аналізу бізнес-моделі банку враховуються під час прийняття рішення щодо екстреної підтримки ліквідності банку [11]. Широке використання терміну «бізнес-модель» в нормативних документах НБУ та банківській практиці обумовило активну наукову дискусію стосовно його визначення.

В численних економічних працях надані різні тлумачення поняття «бізнес-модель». Наприклад, А. Сливоцький формує її визначення виходячи з цінності, яку представляє організація для споживача і який прибуток вона із цього отримує: «Модель бізнесу – це те, як компанія вибирає споживача, формує і розмежує свої пропозиції, розподіляє ресурси, визначає, які завдання вона зможе виконати самостійно і для яких доведеться залучати фахівців, виходить на ринок, створює цінність для споживача і отримує від цього прибуток.» А. Остервальдер і Г. Чесбро розуміють сутність поняття «бізнес-модель» виходячи із того, яким чином компанія організовує свій бізнес для отримання доходу: «Бізнес-модель – це уявлення про те, як організація робить (або має намір заробити) гроші».

Проведений нами аналіз зарубіжних та вітчизняних джерел дозволив ідентифікувати широку палітру наукових думок стосовно тлумачення терміну «бізнес-модель», яка систематизована в статтях, зокрема, авторами яких є П. Алакозова [12, с. 40–44], Л. Сачинська, І. Мовчаненко та І. Касатонова [13, с. 71, 173–174; 16, с. 40], П. Куцик [14, с. 9–10]. Узагальнення напрацьовань зазначених авторів дозволяє зробити висновок, що в основі виокремлених ними підходів щодо обґрунтування сутності поняття «бізнес-модель» покладені наступні ознаки:

1) вплив факторів зовнішнього та внутрішнього середовища на діяльність суб'єкта господарювання (Л. Сачинська, І. Мовчаненко та І. Касатонова);

2) взаємовідносини компанії з різними групами зацікавлених сторін, процеси і структури, які генерують цінності для компанії, а також засіб її організаційного дизайну (П. Куцик);

3) технологія, цінність, ресурси компанії, структура підприємства та її організація, бізнес-процеси в їхньому взаємозв'язку, реалізація стратегії, економічні результати функціонування компанії, сукупність операцій, комплексна дія чинників. З огляду перелічених ознак,

П. Алакозова визначили три групи підходів стосовно розкриття поняття «Бізнес-модель», а саме: клієнто-орієнтований, виробничо-орієнтований та ринково-орієнтований [12, с. 40–44].

Численні публікації щодо природи та ідентифікації бізнес-моделей саме банків зустрічаються в наукових статтях зарубіжних та вітчизняних авторів, критичний огляд яких дозволяє стверджувати, що при розкритті сутності цього поняття вчені наголошують на одну чи декілька ознак банківської діяльності.

Найбільш стисле тлумачення терміну «бізнес-модель» можна зустріти в окремих роботах як зарубіжних так і вітчизняних науковців. Зокрема, М. Фарне і А. Вулдіспід під бізнес-моделлю банку розуміють комплекс видів діяльності, що здійснюються банками [15, с. 1]. Деяко подібна інтерпретація бізнес-моделі банку наведена в статті А. Деркаченко та Ю. Худолій, а саме: це система класифікації видів діяльності банку, що встановлює відносини зв'язку між різними елементами (об'єктами або підрозділами) такої класифікації [16, с. 77]. Д. Гріджук вважає, що бізнес-модель банку визначає основні поняття і об'єкти, що становлять зміст банківського бізнесу, а також відносини (взаємозв'язку) між ними [17, с. 44]. Таким чином, в цих визначеннях наголошується на видах або об'єктах діяльності банку, які по суті визначають його бізнес-модель.

Стисле тлумачення бізнес-моделі, але в іншому контексті, представлено в одній із статей, автор якої підкреслює, що бізнес-модель банку полягає в структурі активів, зобов'язань, капіталу та доходів [18, с. 4].

В публікаціях інших авторів акцент робиться на методах, засобах, продуктивній стратегії, використанні яких для досягнення прибутку, формує бізнес-модель банку. Наприклад, Р. Люг, М. Томкус та К. Шмальц під поняттям «бізнес-модель банку» розуміють набір компонентів, що використовуються для здолання конкуренції та досягнення оптимального прибутку на фінансовому ринку, де використовується аналогічна продуктова стратегія [19, с. 14–19]. У інтерпретації Європейського банківського управління (The European Banking Authority, ЕВА) бізнес-модель – це засоби та методи, що використовуються установою у роботі для отримання прибутку та зростання [20, с. 8].

Більш розгорнуте тлумачення сутності бізнес-моделі банку відображено в публікаціях, авторами яких є А. Любич, Г. Панасенко та Г. Бортніков. На їх думку, модель бізнесу банку – це сукупність ключових його компонентів, таких як продукти і послуги, запропоновані банком, ресурси, клієнти, канали доставки, котрими користуються клієнти, доходи, управління витратами, управління активами, організаційна структура, персонал, інформаційні технології [14, с. 232; 21, с. 10].

Підводячи підсумки наукової дискусії можна зазначити, що кожне із вищевказаних тверджень щодо сутності бізнес-моделі має право на життя. Нам видається висловити наступні міркування стосовно цього питання.

По-перше, фактори зовнішнього та внутрішнього середовища впливають суттєвим чином на бізнес-модель банку. Вітчизняний фінансовий ринок не розвинутий, а відтак спектр фінансо-

вих інструментів для використання банками є обмеженим. Нестабільна ситуація в Україні негативно впливає на очікування суб'єктів фінансового ринку та домогосподарств, а також на їх фінансовий стан, що стримує в певній мірі «апетит» банків до ризику та зменшує потенційні їх можливості щодо отримання прибутку.

У сучасному банківському бізнесі відбуваються суттєві зміни, під впливом яких будуть трансформуватися бізнес-моделі банків в середньостроковій перспективі. Ці зміни стосуються: регулювання діяльності банків, діджиталізації банківського сектора, поведінки клієнтів, динамічності і непередбачуваності економіки [25].

Прийняття рекомендацій Базельським Комітетом (Базелем III) щодо встановлення більш жорстких вимог до капіталу (введення буферу збереження, контрциклічного та системної важливості), мультиплікатора капіталу, ліквідності банків (короткострокового та довгострокового фондування), стрес-тестування ризиків, підвищених вимог до забезпечення прозорості банківської діяльності та інших спонукали банки до підвищених витрат, пов'язаних з управління ризиками, формуванням звітності, а у разі потреби – додаткового нарощення капіталу. Зазначене обумовило необхідність перегляду банками власних бізнес-моделей.

Стрімкий розвиток електронних каналів збуту продуктів банку призвів до активізації процесу діджиталізації його бізнесу. Зазвичай, банки розгорнули активну боротьбу за клієнтів, які все більше прагнуть отримати послуги через електронні канали. Нові тренди у сфері діджиталізації пов'язані з поширенням технологій, перш за все, блокчейн. Це вимагає від банків посиленої уваги до управління ризиками, насамперед, операційного, що, безумовно, призведе до зміни їх бізнес-моделей.

Посилення конкуренції між банками, з однієї сторони, а також між банками і небанківськими установами, з іншої, вимагає прийняття чіткої стратегії розвитку та успішної її реалізації, від чого залежить місце установи на ринку, яка проявляється в її рейтингу або ренкінгу за різними показниками. Цей чинник спонукає банки до підвищення якості обслуговування клієнтів, що проявляється у підвищенні рівня їх задоволеності та лояльності. Широке розповсюдження в зарубіжній банківській практиці отримала система управління взаємовідносинами з клієнтами (Customer Relationship Management, CRM-система), на основі якої банки виявляють потреби клієнтів у банківських послугах та ступінь їх задоволення банківським обслуговуванням. Впровадження такої системи вимагає від банку трансформації існуючої бізнес-моделі.

Для сьогоденного етапу економічного розвитку суспільства характерним є посилення динамічності та непередбачуваності отримання запланованих результатів, що безумовно впливає на реалізацію обраної банком бізнес-моделі та обумовлює необхідність її коригування.

Не менш важливий вплив на бізнес-модель банку справляють чинники внутрішнього середовища: склад акціонерів, специфіка їх бізнесу, внутрішня клієнтська база та її структура; наявність розвинутих інформаційних технологій, що

дозволяє надавати клієнтам широкий спектр послуг через електронні канали тощо.

По-друге, під дією ендегенних та екзогенних факторів формується бізнес-модель банку, що «віддзеркалюється» в структурі активів, пасивів та доходів банку. «Апетит» банку до ризику знаходить відображення в питомій вазі активів та пасивів у валюті балансу, а також співвідношенні між їх окремими статтями, які приймають форму внутрішніх лімітів. Наприклад, максимальна питома вага кредитного та інвестиційного портфеля у валюті балансу банку, максимальна частка коштів до запитання, яка може бути спрямована на надання строкових кредитів з певним терміном погашення. Доречно також прийняти до уваги, що моделювання структури балансу має здійснюватися не тільки з урахуванням максимального рівня ризику, який може прийняти на себе банк не порушуючи свою платоспроможність, але й досягнення мінімально допустимої прибутковості на вкладений акціонерний капітал. Не тільки від структури, але й обсягу валюти балансу та його статей залежить кінцевий результат банківської діяльності, який знаходить відображення у частці банку на ринку, фінансових показниках (прибутку, прибутковості капіталу і активів, мультиплікатора капіталу тощо). Відповідно до цілей (зміцнення конкурентної позиції, забезпечення стабільного, прибуткового та довготривалого функціонування на ринку) банк формує свій потенціал (фінансовий, кадровий, технологічний, регіональний, клієнтський, продуктовий), визначає граничний рівень ризику та мінімальний рівень прибутковості капіталу. Отже, при визначенні сутності бізнес-моделі очевидно варто враховувати ключові цілі діяльності банку, реалізація яких має здійснюватися в системі координат «управління потенціалом, ризиками та прибутковістю» (кінцевий результат), а для цього слід визначити обсяг валюти балансу та його структуру.

На основі систематизації наукових думок щодо сутнісного розуміння терміну «бізнес-модель» підприємства та банку та власних міркувань слід зазначити наступне. Клієнтська, продуктова, технологічна, кадрова компоненти банківської діяльності (внутрішнє середовище) із урахуванням дії зовнішнього середовища та цілей банківської діяльності формують бізнес-модель банку, результат функціонування якої пропонуємо розглядати у двох векторному вимірі, з однієї – структура активів, пасивів та доходів банку, а з іншої – конкурентна позиція банку на ринку, рівень його ризиків та прибутковості. В узагальненому вигляді бізнес-модель банку – це сукупність компонентів його потенціалу, які впливають з урахуванням дії екзогенних чинників та стратегічних цілей, з однієї сторони, на структуру активів, пасивів та доходів банку, а іншої – конкурентну його позицію на ринку, рівень ризиків та прибутковості.

Виходячи зі сформульованого визначення терміну «бізнес-модель» банку наведемо їх класифікацію. На нашу думку, за сферою охоплення доцільно виокремити локальну та комплексну бізнес-модель банку. Локальна бізнес-модель банку може бути представлена управлінням окремими компонентами потенціалу: продуктовим,

клієнтським, регіональним, технологічним тощо. Комплексна бізнес модель – це одночасне управління усіма компонентами потенціалу банку в їх взаємозв'язку з метою реалізації його стратегії.

У своїй роботі Д. Мірошніченко виділяє за типом три основні бізнес-моделі: універсальну, спеціалізовану та невиражену. Автор зазначає, що «якщо у банку є широкий набір продуктів для клієнтів, можна говорити про його універсальність. Але банк може робити ставку на певні конкретні операції – тоді можна говорити про його спеціалізацію». Автор пропонує спеціалізовані банки поділити на 5 бізнес-моделей: населення-підприємство (основну частину залучених коштів складають депозити фізичних осіб, основну частину активів – кредити підприємствам; корпоративний банк (у зобов'язаннях переважають залучені кошти від організацій, а в активах – корпоративні кредити; «розрахунковий центр» спеціалізація на залученні коштів організацій і розміщенні їх в грошові кошти; інвест-компанія – спеціалізація на вкладеннях в цінні папери; роздрібний банк – активність на ринку депозитів фізичних осіб, а в активах переважають роздрібні кредити. Якщо показники банку не відповідають жодній із перерахованих моделей, то він віднесений до третього типу – без вираженої бізнес-моделі [26].

Кожен банк є унікальним у веденні бізнесу. Як і будь-яка комерційна організація, банк прагне бути конкурентним, використовуючи свої конкурентні переваги з точки зору доступу до ресурсів, наявних ринкових можливостей та управлінських навичок. Результатом цих зусиль є бізнес-модель, яка окреслює окремі види бізнес діяльності, що в кінцевому результаті відображається в фінансовій звітності. Вдалий вибір бізнес моделі враховуючи наявні ресурси та можливості є базисом для прибутковості банку та його сталого розвитку. Крім того, зміна бізнес моделі може характеризуватися як намір змінити вектор розвитку та/або пристосуватися до нових умов (часто кризових явищ). Зрештою, бізнес-модель впливає на вартість банку і, отже, представляє природний інтерес для всіх зацікавлених сторін.

В Україні існує всього 5 бізнес-моделей:

1) універсальна – суттєві частки в активах та зобов'язаннях займають операції з юридичними, фізичними особами, іншими банками та небанківськими фінансовими установами;

2) роздрібна – основну частку в активах та зобов'язаннях займають операції з фізичними особами;

3) корпоративна – основну частку в активах становлять кредити, надані юридичним особам, у зобов'язаннях превалюють кошти, залучені від юридичних осіб;

4) корпоративна з роздрібним фінансуванням – основну частку в активах займають кредити, надані юридичним особам, у зобов'язаннях превалюють кошти, залучені від фізичних осіб;

5) обмежене кредитне посередництво – частка наданих кредитів юридичним та фізичним особам є незначною (менше 30 відсотків), або основна частка кредитів надана обмеженому колу осіб, або активні операції профінансовано власними коштами [23].

З огляду ступеня якості бізнес-моделі пропонуємо виділити життєздатну та нежиттєздатну. Від-

повідно до методології SREP (Supervisory review and evaluation process) органи нагляду проводять аналіз і оцінку бізнес-моделі банку, яка передбачає оцінку її життєздатності та визначення стійкості його стратегії розвитку. Життєздатність бізнес-моделі характеризує її спроможність генерувати прибутки прийняттого рівня протягом одного року, а стійкість – генерувати прибутки прийняттого рівня протягом щонайменше трьох років, що оцінюється на підставі стратегічних планів та фінансових прогнозів у сучасному та майбутньому бізнес середовищі. Аналіз бізнес-моделі за методологією SREP надає можливість зробити чіткий висновок щодо її життєздатності та стійкості, обґрунтувати судження, надати рекомендації, виявити слабкі місця щодо визначених банком напрямів розміщення коштів та джерел фінансування згідно з стратегією розвитку банку. Аналіз бізнес-моделі надає глибоке розуміння бізнесу банку шляхом побудови в рамках моделі розвиненої системи оцінки прийнятності прогнозних показників за допомогою закладених у модель відповідних припущень, у тому числі можливість аналізу зміни бізнес-моделі [27].

Нежиттєздатна бізнес-модель генерує для банку високий рівень ризику та збиткову діяльність, що часто призводить до його банкрутства.

За способом надання банківських продуктів клієнтам пропонуємо виокремити: нео-банкінгову або технологічну (характерна для нео-банків), традиційну (збут продуктів відбувається через регіональні установи та точки продажу) та змішану (банківські продукти клієнти отримують як через традиційні так і електронні канали збуту).

Вибрані банками бізнес-моделі представляють інтерес для наглядових органів. З одного боку, різні бізнес-моделі можуть корелювати з мінливістю фінансових результатів, що дозволить наглядовим органам краще оцінити здатність установ отримувати стабільні доходи, що сприяло б стійкості окремих банків та всієї банківської системи у випадку, якщо банк є системно важливим. Подібно до того, наскільки існують специфічні для моделі фактори ризику, розподіл бізнес-моделей у банківському секторі може вказувати на концентрацію ризикових явищ у банківській системі.

Висновки і пропозиції. Поняття «бізнес модель банку» розкривається в багатьох аспектах, основними з яких виступає спосіб формування ресурсної бази та пріоритети у виборі клієнтів. Кожен банк є унікальним у веденні бізнесу. Як і будь-яка комерційна організація, банк прагне бути конкурентним, використовуючи свої конкурентні переваги з точки зору доступу до ресурсів, наявних ринкових можливостей та управлінських навичок. Результатом цих зусиль є бізнес-модель, яка окреслює окремі види бізнес діяльності.

Клієнтська, продуктова, технологічна, кадрова компоненти банківської діяльності (внутрішнє середовище) із урахуванням дії зовнішнього середовища та цілей банківської діяльності формують бізнес-модель банку, результат функціонування якої пропонуємо розглядати у двох векторному вимірі, з однієї – структура активів, пасивів та доходів банку, а з іншої – конкурентна позиція банку на ринку, рівень його ризиків та прибутковості. В узагальненому вигляді бізнес-модель банку – це сукупність компонентів

його потенціалу, які впливають з урахуванням дії екзогенних чинників та стратегічних цілей, з однієї сторони, на структуру активів, пасивів та доходів банку, а іншої – конкурентну його позицію на ринку, рівень ризиків та прибутковість.

На основі узагальнення існуючих та власних напрацювань пропонуємо класифікацію бізнес-моделей здійснювати за такими ознаками: сферою охоплення (локальна та комплексна); типом (універсальна, роздрібна, корпоративна, корпоративна з роздрібним фінансуванням, обмежене кредитне посередництво); ступенем якості (жит-

тездатна та нежиттездатна); способом надання банківських продуктів клієнтам (нео-банкінгова або технологічна, традиційна та змішана).

Вдалий вибір бізнес-моделі враховуючи наявні ресурси та можливості є базисом для прибутковості банку та його сталого розвитку. У сучасному банківському бізнесі відбуваються суттєві зміни, під впливом яких будуть трансформуватися бізнес-моделі банків в середньостроковій перспективі. Ці зміни стосуються: регулювання діяльності банків, діджиталізації банківського сектора, поведінки клієнтів, динамічності і непередбачуваності економіки.

Список літератури:

1. Сачинська Л.В. Особливості формування бізнес – моделі підприємства. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. Київ, 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 171–179.
2. Мовчаненко І.В. Бізнес-модель: сутність та інноваційна складова. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2018. № 20. С. 39–43.
3. Касатонова І.А. Сучасний підхід до трактування сутності поняття «бізнес-модель підприємства». *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. Київ, 2017. № 3. Ч. 1. С. 70–73.
4. Куцик П.О. Бізнес-модель компанії та її відображення у корпоративній звітності. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія : «економічна»*. Львів, 2015. Вип. 49 С. 8–21.
5. Алакозова П.Е. Бізнес-модель підприємства: еволюція та підходи до трактування. *Стратегія економічного розвитку України*. Київ, 2016. № 38. С. 15–16. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2016_38_6 (дата звернення: 10.01.2021).
6. Любіч О.О. Аналіз бізнес-моделі державних банків в Україні. *Фінанси України*. Київ, 2016. № 10. С. 7–38.
7. Деркаченко А.В. Аналіз бізнес-моделей банків України. *Облік і фінанси*. Київ, 2018. № 2. С. 76–83.
8. Рашкован В. Кластерний аналіз бізнес-моделей українських банків: застосування нейронних мереж Кохонена. *Вісник Національного банку України*. Київ, 2016. № 238. С. 13–40.
9. Положення про організацію системи управління ризиками в банках України та банківських групах : Постанова Національного банку України від 11.06.2018 № 64 / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-18>
10. Про затвердження Положення про здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду : Постанова Правління НБУ від 06.12.2018 № 135. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18> (дата звернення: 10.01.2021).
11. Положення про екстрену підтримку Національним банком України ліквідності банків : Постанова Національного банку України від 14.12.2016 № 411 / Національний банк України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0411500-16> (дата звернення: 10.01.2021).
12. Алакозова П.Е. Бізнес-модель підприємства: еволюція та підходи до трактування. *Стратегія економічного розвитку України*. 2016. № 38. С. 39–51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2016_38_6 (дата звернення: 10.01.2021).
13. Сачинська Л.В. Особливості формування бізнес-моделі підприємства. *Економічні науки. Серія «Облік і фінанси»*. Київ, 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 169–170.
14. Куцик П.О. Бізнес-модель компанії та її відображення у корпоративній звітності. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія «економічна»*. Львів, 2015. Вип. 49. С. 6–8.
15. Farnè M. Business models of the banks in the euro area. 2017. URL: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2070.en.pdf?ee58f8028aa3d7b55dd977292218b268> (дата звернення: 10.01.2021).
16. Деркаченко А.В. Аналіз бізнес-моделей банків України. *Облік і фінанси*. 2018. № 2. С. 76–83.
17. Гридчук Д.М. Управлінська структура сучасної бізнес-моделі банку. *Економіка та держава*. Київ, 2018. № 9. С. 44–48.
18. Mergaerts F. Business models and bank performance. A long-term perspective. 2015. URL: <https://eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/1018121/ed35f7f8-f11d-4353-b9f9-9129b7391026/Mergaerts%20C%20Vander%20Vennet%20-%20Business%20models%20and%20bank%20performance.%20A%20long%20term%20perspective%20-%20Presentation.pdf?retry=1> (дата звернення: 10.01.2021).
19. Rainer Lueg, Christian Schmaltz, Modestas Tomkus. Business models in banking: A cluster analysis using archival data. 2019. P. 79–107.
20. Jobieno A. Business models of Scandinavian banks subsidiaries in the Baltics: identification and analysis. 2015.
21. Любіч О.О., Бортніков Г.П., Панасенко Г.О. Аналіз бізнес-моделі державних банків в Україні. *Фінанси України*. Київ, 2016. № 10. С. 7–38.
22. Кірова Л.Л., Воробійов М.О. Комплексний аналіз фінансовоекономічного стану ПАТ «Укрсоцбанк» з висуванням подальших шляхів щодо його фінансового оздоровлення. *Вісник Бердянського університету менеджменту*. Київ, 2017. С. 79–83.
23. Аналіз бізнес-моделей банків у рамках Supervisory review and evaluation process (SREP). URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=69900832> (дата звернення: 10.01.2021).
24. Мовчаненко І.В. Бізнес-модель: сутність та інноваційна складова. *Інвестиції: практика та досвід*. Київ, 2018. № 20. С. 39–43.
25. Зинина М.М. Адаптація бізнес-моделей коммерческих банков к условиям макроэкономической среды : дис. канд. екон. наук. Москва, 2020. URL: [http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/%D0%97%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C.%D0%9C.%20\(04.09.2020\)%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf](http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/%D0%97%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C.%D0%9C.%20(04.09.2020)%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf)
26. Исследование: Бизнес-модели российских банков. URL: https://econs.online/articles/finansy/bisnes-modeli-bankov/?fbclid=IwAR0N-13hx7h-4139CF-1fOgiTE1A8rouaU_yiJBUZYFESpUgV0trOYRTg (дата звернення: 10.01.2021).
27. Здійснення Національним банком України безвізного банківського нагляду – новий вектор розвитку. Національний банк України / Національний банк України. URL: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=95546872> (дата звернення: 10.01.2021).

References:

- Sachynska L.V. (2015) Osoblyvosti formuvannia biznes – modeli pidpriemstva [Features of formation of enterprise business models]. *Ekonomichni nauky* [Economic sciences]. Kyiv, vol. 12, pp. 171–179. (in Ukrainian)
- Movchanenko I.V. (2018) Biznes-model: sutnist ta innovatsiina skladova [Essence and innovative component of business model]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. Kyiv, no. 20, pp. 39–43. (in Ukrainian)
- Kasatonova I.A. (2017) Suchasnyi pidkhid do traktuvannia sutnosti poniattia "biznes-model pidpriemstva" [Modern approach to the interpretation of the essence of the concept of "enterprise business model"]. *Problemy i perspektyvy rozvytku pidpriemnytstva* [Problems and prospects of enterprise development]. Kyiv, no. 3, pp. 70–73. (in Ukrainian)
- Kutsyk P.O. (2015) Biznes-model kompanii ta yii vidobrazhennia u korporatyvni zvitnosti [Business model of the company and its reflection in corporate reporting]. *Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii* [Bulletin if the Lviv Commercial Academy]. Lviv, vol. 49, pp. 8–21. (in Ukrainian)
- Alakozova P.E. (2016) Biznes-model pidpriemstva: evoliutsiia ta pidkhody do traktuvannia [Business model of the enterprise: evolution and approaches to interpretation]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of economic development of Ukraine]. Kyiv, no. 38. pp. 15–16. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2016_38_6 (accessed 10 January 2021).
- Liubich O.O. (2016) Analiz biznes-modeli derzhavnykh bankiv v Ukraini. *Finansy Ukrainy*. Kyiv, no. 10, pp. 7–38. (in Ukrainian)
- Derkachenko A.V. (2018) Analiz biznes-modelei bankiv Ukrainy. *Oblik i finansy*. Kyiv, no. 2, pp. 76–83. (in Ukrainian)
- Rashkovan V. (2016) Klasternyi analiz biznes-modelei ukrainskykh bankiv: zastosuvannia neironnykh merezh Kohonena [Cluster analysis of business models of Ukrainian banks: application of Kohonen neural networks]. *Visnyk Natsionalnoho banku Ukrainy* [Bulletin of the National Bank of Ukraine]. Kyiv, no. 238, pp. 13–40. (in Ukrainian)
- Polozhennia pro orhanizatsiiu systemy upravlinnia ryzykamy v bankakh Ukrainy ta bankivskykh hrupakh: Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 11.06.2018 no. 64. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0064500-183736> (accessed 10 January 2021).
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro zdiisnennia Natsionalnym bankom Ukrainy bezvyiznoho bankivskoho nahliadu: Postanova Pravlinnia NBU vid 06.12.2018 no. 135. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0135500-18> (accessed 10 January 2021).
- Polozhennia pro ekstrenu pidtrymku Natsionalnym bankom Ukrainy likvidnosti bankiv: Postanova Natsionalnoho banku Ukrainy vid 14.12.2016 no. 411. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0411500-16> (accessed 10 January 2021).
- Alakozova P.E. Biznes-model pidpriemstva: evoliutsiia ta pidkhody do traktuvannia [Business model of the enterprise: evolution and approaches to interpretation]. *Stratehiia ekonomichnoho rozvytku Ukrainy* [Strategy of economic development of Ukraine], no. 38, pp. 39–51. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/seru_2016_38_6 (accessed 10 January 2021).
- Sachynska L.V. (2015) Osoblyvosti formuvannia biznes – modeli pidpriemstva [Features of formation of business model of the enterprise]. *Ekonomichni nauky* [Economic sciences]. Kyiv, vol. 12, pp. 169–170. (in Ukrainian)
- Kutsyk P.O. (2015) Biznes-model kompanii ta yii vidobrazhennia u korporatyvni zvitnosti [Business model of the company and its reflection in corporate reporting]. *Visnyk Lvivskoi komertsiinoi akademii* [Bulletin if the Lviv Commercial Academy]. Lviv, vol. 49. pp. 6–8. (in Ukrainian)
- Farnè M. Business models of the banks in the euro area (2017). Available at: <https://www.ecb.europa.eu/pub/pdf/scpwps/ecb.wp2070.en.pdf?ee58f8028aa3d7b55dd977292218b268> (accessed 10 January 2021).
- Derkachenko A.V. (2018) Analiz biznes-modelei bankiv Ukrainy [Analysis of business models of Ukrainian banks]. *Oblik i finansy* [Accounting and finance]. Kyiv, no. 2, pp. 76–83. (in Ukrainian)
- Hrydzhuk D.M. (2018) Upravlinska struktura suchasnoi biznes-modeli banku. *Ekonomika ta derzhava*. Kyiv, no. 9, pp. 44–48. (in Ukrainian)
- Mergaerts F. (2015) Business models and bank performance. A long-term perspective. Available at: <https://eba.europa.eu/sites/default/documents/files/documents/10180/1018121/ed35f7f8-f11d-4353-b9f9-9129b7391026/Mergaerts%20%20Vander%20Vennet%20-%20Business%20models%20and%20bank%20performance.%20A%20long%20term%20perspective%20-%20Presentation.pdf?retry=1> (accessed 10 January 2021).
- Rainer Lueg, Christian Schmalz, Modestas Tomkus (2019) Business models in banking: A cluster analysis using archival data, pp. 79–107.
- Jõpieno A. (2015) Business models of Scandinavian banks subsidiaries in the Baltics: identification and analysis.
- Liubich O.O., Bortnikov H.P., Panasenko H.O. (2016) Analiz biznes-modeli derzhavnykh bankiv v Ukraini [Analysis of business models of state banks of Ukraine]. *Finansy Ukrainy* [Finance of Ukraine]. Kyiv, no. 10, pp. 7–38. (in Ukrainian)
- Kirova L.L., Vorobiov M.O. (2017) Kompleksnyi analiz finansovoekonomichnoho stanu PAT "Ukrsotsbank" z vysuvanniam podalshykh shliakhiv shchodo yoho finansovoho ozdorovlennia [Comprehensive analysis of the financial and economic condition of PJSC "Ukrgasbank" with the nomination of further ways for its financial recovery]. *Visnyk Berdianskoho universytetu menedzhmentu* [Bulletin of Berdyansk University of Management]. Kyiv, pp. 79–83. (in Ukrainian)
- Analiz biznes-modelei bankiv u ramkakh Supervisory review and evaluation process (SREP). Available at: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=69900832> (accessed 10 January 2021).
- Movchanenko I.V. (2018) Biznes-model: sutnist ta innovatsiina skladova [Business model: essence and innovative component]. *Investytsii: praktyka ta dosvid* [Investments: practice and experience]. Kyiv, no. 20, pp. 39–43. (in Ukrainian)
- Zinina M.M. (2020) Adaptacija biznes-modelej kommercheskih bankov k uslovijam makroekonomicheskoi sredy: dis. kand. ekon. nauk [Adaptation of business models of commercial banks to the conditions of the macroeconomic environment]. Moscow. Available at: [http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/%D0%97%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C.%D0%9C.%20\(04.09.2020\)%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf](http://old.fa.ru/dep/ods/autorefs/Dissertations/%D0%97%D0%B8%D0%BD%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%9C.%D0%9C.%20(04.09.2020)%20%D0%94%D0%B8%D1%81%D1%81%D0%B5%D1%80%D1%82%D0%B0%D1%86%D0%B8%D1%8F.pdf) (accessed 10 January 2021).
- Yssledovanye: Byznes-modely rossiyskykh bankov [Research: Business models of Russian banks]. Available at: https://econs.online/articles/finansy/biznes-modeli-bankov/?fbclid=IwAR0N-13hx7h-4139CF-1fOgiiTE1A8rouaU_yiJBUZYZFESpUgV0tr0YRTg (accessed 10 January 2021).
- Zdiisnennia Natsionalnym bankom Ukrainy bezvyiznoho bankivskoho nahliadu – novyi vektor rozvytku. Natsionalnyi bank Ukrainy. Available at: <https://old.bank.gov.ua/doccatalog/document?id=95546872> (accessed 10 January 2021).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-38>

УДК 338.439.62:[330.131.5:658.8:633.1]

Семенда Д.К., Семенда О.В., Семенда О.В.
Уманський національний університет садівництва

ЛОГІСТИКА ТА ЇЇ РОЛЬ В ПІДВИЩЕННІ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ РОСЛИННИЦТВА

Анотація. В ринкових умовах результати господарювання здебільшого залежать від зменшення витрат та збільшення прибутків. На затрати виробництва вирішальний вплив має ціна ресурсів, а на розмір доходів ціна продажу та складські і транспортні витрати. У сукупності всі фактори впливу на кінцеві результати господарювання залежать від організації логістичної структури на підприємстві. Тож за налагодження діяльності логістичних систем підприємств можна розраховувати на успішне ведення аграрного бізнесу. Раціональне застосування інструментарію логістики в сільському господарстві дозволить використати наявний потенціал аграрних підприємств, тому логістика у сфері сільського господарства стає з кожним роком престижнішою. Своєю чергою, збутова логістика у сільському господарстві передбачає доведення вирощеної продукції до вимог державних стандартів. У зв'язку з цим виникає потреба в дослідженні питання визначення економічної вигоди від одного з елементів аграрної логістики – зберігання сільськогосподарської продукції та її продажу в майбутньому періоді з урахуванням низки чинників: варіативності курсу долара до гривні, ризику від часового зберігання, транспортування до місця реалізації, можливі втрати частини економічної вигоди тощо. В статті здійснено комплексний аналіз логістичної складової як важливого елементу ринку зерна. За результатами дослідження встановлено, що чим більші витрати на перевезення, зберігання зерна експортерами до портів або в мережі роздрібної торгівлі, тим менша закупівельна ціна на зерно для виробників. Обґрунтовано доцільність зберігання продукції рослинництва і визначено оптимальні місяці її реалізації.

Ключові слова: логістика, елеватори, зберігання, ціна, економічна вигода, структура логістичних витрат, середній курс валют.

Semenda Dmytro, Semenda Olena, Semenda Olha
Uman National University of Horticulture

LOGISTICS AND ITS ROLE IN INCREASING THE ECONOMIC EFFICIENCY OF PLANT PRODUCTION SALES

Summary. Problems of the logistics system is an important component of the study, because the successful operation of the enterprise, its competitiveness directly depend on the proper construction of the logistics system. The logistics activity of the enterprise is a part of supply chain management, which plans, implements and controls the effective direct and reverse flow of product storage. Logistics management is an important component of business operations, as its activities affect not only internal processes but also customer relationships. Under market conditions, business results largely depend on reduced costs and increased profits. The cost of production is decisively influenced by the price of resources, and the amount of income by sales price and warehousing and transportation costs. In total, all factors influencing the final results of management depend on the organization of the logistics structure of the enterprise. Therefore, for the establishment of logistics systems of enterprises can count on the successful conduct of agricultural business. Rational use of logistics tools in agriculture will allow to use the available potential of agricultural enterprises, so logistics in agriculture is becoming more prestigious every year. In turn, sales logistics in agriculture involves bringing the grown products to the requirements of state standards. In this regard, there is a need to study the issue of determining the economic benefits of one of the elements of agricultural logistics – storage of agricultural products and their sale in the future, taking into account a number of factors: variability of the dollar against hryvnia, risk of temporary storage, transportation to sales, possible losses of part of the economic benefit, etc. The article provides a comprehensive analysis of the logistics component as an important element of the grain market. The study found that the higher the cost of transportation, storage of grain by exporters to ports or in the retail network, the lower the purchase price of grain for producers. The expediency of storage of crop products is substantiated and the optimal months of its realization are determined.

Keywords: logistics, elevators, storage, price, economic benefit, structure of logistic expenses, average exchange rate.

Постановка проблеми. Ефективна торговельна і транспортна логістика є ключовими для розвитку конкурентоспроможності країн у всьому світі. Логістика особливо важлива для України, де міжнародна торгівля складає значну частину ВВП. За даними Держмитслужби за результатами 2019/2020 маркетингового року на зовнішні ринки поставлено рекордні 57,2 млн. тонн зернових, зернобобових та борошна, що на 6,8 млн. тонн більше, ніж минулого МР, коли експорт склав 50,4 млн. тонн.

Всього борошна експортовано 334,2 тис. тонн, з яких: борошно пшеничне або суміші пшениці та жита (меслину) – 331,7 тис. тонн; борошно інших зернових культур – 2,5 тис. тонн [1].

Найбільшими імпортерами українського зерна стали: країни Азії, Африки та Європи, при цьому Туреччина, Бангладеш та Ізраїль вперше увійшли в ТОП-10 українських імпортерів зернових.

Лідуючу позицію в рейтингу найбільших імпортерів українських зернових з 2011 року традиційно утримує Єгипет, який минулого року

закупив українського зерна на 97% більше, ніж у 2018 році – на \$1,3 млрд. Друге місце зайняв Китай, який збільшив обсяги закупівель зерна проти попереднього року майже на 56% – до \$859 млн. Іспанія опинилася на третьому місці, закупивши в Україні зерна на \$765 млн., що на 19% більше, ніж роком раніше. Туреччина – абсолютний новачок першої десятки рейтингу – імпортувала минулого року українського зерна на \$718 млн., що забезпечило їй частку в 7,5% в загальному експорті цього виду агропродукції. Для порівняння: у 2018 році Україна експортувала в Туреччину зернових на суму \$184 млн. У топ-10 також потрапили Бангладеш, який закупив у України зерна на \$421 млн., Ізраїль (\$317 млн.), Нідерланди (\$624 млн.), Індонезія (\$538 млн.), Туніс (\$293 млн.) і Італія (\$283 млн.). Сукупно ці 10 держав сформували понад 63% вартісного обсягу всіх закупівель зернової продукції [2].

Стабілізації ринку зерна в Україні заважає ряд проблем. Зокрема у сфері логістичних послуг – транспортні потужності в Україні використовуються недостатньо, інфраструктура та послуги, доступні вантажовідправникам і постачальникам логістичних послуг, є нижчими від стандартів, наявних у країнах ЄС, а витрати на логістику, з якими стикаються кінцеві користувачі, високі. Наприклад, вартість перевезення зерна, основного експортного товару України, з сільськогосподарських підприємств до портів Чорного моря приблизно на 40% перевищує вартість аналогічних послуг у Франції та Німеччині. Україна в рейтингу Світового банку Logistics Performance Index (LPI) у 2018 році займає 66 місце з 160 країн щодо логістичної ефективності.

Інфраструктура для зберігання та транспортування зерна в Україні часто не відповідає вимогам міжнародних компаній. За підрахунками Світового банку, незадовільний стан логістичних об'єктів в АПК України призводить до недотримання сільськогосподарськими підприємствами 0,6-1,6 млрд. дол. США через ускладнення доставки продукції до порту та впливає на її ціну [3].

Всі ці проблеми лягли в основу наукових досліджень, які викладені в статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Раціональне застосування інструментарію логістики в сільському господарстві дозволить використати наявний потенціал аграрних підприємств, тому логістика у сфері сільського господарства стає з кожним роком престижнішою. Своєю чергою, збутова логістика у сільському господарстві передбачає доведення вирощеної продукції до вимог державних стандартів.

Логістичним дослідженням ринку сільськогосподарської продукції приділяли увагу такі дослідники: О.В. Шматок [4], О.І. Гуроров [5], О.В. Корнієцький [6], М.О. Соколов [7], О.М. Вишневіська [8], К.С. Чимош [9], а також ряд інших учених.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наукова аргументація значеної проблеми потребує подальшого комплексного вивчення, оскільки в даних дослідженнях мало уваги приділялося обґрунтуванню впливу логістики на підвищення економічної ефективності продажу сільськогосподарської продукції, як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках. Питання впливу логістики на ціноутворення

при реалізації продукції вимагають постійного моніторингу і детального системного аналізу.

Мета статті. Головною метою є узагальнення теоретичних та практичних засад впливу логістики на ефективність реалізації рослинницької продукції сільськогосподарських підприємств Черкащини.

Виклад основного матеріалу. Експорт зернових, олійних культур та продуктів їх переробки відіграє важливу роль у реалізації експортного потенціалу нашої країни, забезпеченні валютних надходжень, підтримки зовнішньоторговельного балансу. За даними Державної служби статистики України, в 2018 р. у структурі загального експорту на зернові культури припадало 15,3%, на жири та олії тваринного походження – 9,5, на насіння і плоди олійних рослин – 4,1% [10]. У сучасних умовах актуальною виступає проблема трансформації механізму експорту аграрної продукції з метою його ефективного функціонування і стимулювання виробництва.

Уже найближчими роками виробництво зернових та олійних культур в Україні сягне 100 млн. т, а експорт – 70 млн. (2018/2019 маркетингового року ці показники становили 92 та 54 млн. т відповідно). Проте брак сучасних зберігальних потужностей (елеваторів) не лише стримує розвиток потенціалу аграрної галузі, а й може послабити експортні позиції України на світовому ринку.

Нині Україна має близько 40-45 млн. т потужностей для одночасного зберігання на всіх елеваторах, яких загалом близько 1200, але 70% з них морально й фізично застаріли, тому не відповідають потребам ринку в забезпеченні якості та безпеки зберігання продукції. Лише 100-150 елеваторів в Україні можуть гарантувати стандарти, відповідні потребам ринку. В окремих регіонах аграрії відмовляються від вирощування зерна через неефективну логістику – нестачу сучасних технологічних елеваторів та маршрутних залізничних станцій.

Україна нагально потребує будівництва 300-400 нових технологічних елеваторів, географічно розподілених рівномірно та справедливо [11].

Проблеми зберігання сільськогосподарської продукції (переважно зерна) були предметом розгляду у працях багатьох науковців. Проте у своїй абсолютній більшості вони стосуються лише технології зберігання (як приклад, праці Р.В. Вернигора, Р.Ш. Рустамовича [12], М.Я. Кирпи [13]) та ін.

З економічної точки зору продукцію, насамперед сільськогосподарську, тоді сенс зберігати, коли майбутня ціна на неї C_m перевищуватиме її поточну ціну C_n на величину, достатню для покриття загальних витрат на зберігання [14]. В іншому разі вигідніше продукцію продавати зразу ж після завершення процесу виробництва, тобто «з поля».

До загальних витрат на зберігання відносять: витрати на безпосереднє зберігання продукції, що несе підприємство за використання власних складських потужностей або ж при оплаті послуг спеціальних підприємств маркетингової інфраструктури, наприклад, елеваторів.

Під час експорту продукції зернових та олійних культур структура витрат експортера включає в себе витрати транспортної та складської логістики, які становлять суттєву частку в структурі експортної ціни. Велику частину цих витрат експортер сплачує з урахуванням ПДВ (табл. 1).

Ціна на експортоорієнтовану продукцію рослинництва на внутрішньому ринку (ціна в грн. за 1 т на умовах EXW-елеватор) формується на основі балансу попиту і пропозиції на таку продукцію на світовому ринку, базуючись на експортній ціні, що встановлюється на найбільш

поширених умовах поставки за зовнішньоекономічними контрактами DAP-порт або DAP-кордон України (табл. 2).

Так, сільськогосподарський виробник повинен заплатити 1,98 грн. за 1 т/день зберігання зерна на елеваторі. Перед тим, як зерно потра-

Таблиця 1

Структура логістичних витрат при експорті товарного насіння зернових і олійних культур філія АТ «ДПЗКУ» «Уманський елеватор», 2018 р.

Показник	Кукурудза	Пшениця	Ячмінь	Ріпак	Соя
Приймальня на елеваторі, грн./т	25	25	25	30	30
У т.ч. ПДВ, грн./т	4,17	4,17	4,17	5	5
Сушіння, грн./т, %	45	45	45	45	45
Сушіння на 1 т у середньому, грн./т, (% вологості)	450 (10%)	0 (0%)	0 (0%)	90 (2%)	90 (2%)
У т.ч. ПДВ, грн./т	75	-	-	15	15
Очищення, грн./т, %	42	42	42	42	42
Очищення на 1 т у середньому, грн./т (% очистки)	126 (3%)	42 (1%)	42 (1%)	42 (1%)	42 (1%)
У т.ч. ПДВ, грн./т	21	7	7	7	7
Зберігання на елеваторі, грн./т/доба	1,4	1,4	1,4	1,4	1,4
Зберігання на 1 т у середньому за місяць, грн./т	42	42	42	42	42
У т.ч. ПДВ, грн./т	7	7	7	7	7
Відвантаження за 1 т, грн./т	100	100	100	120	120
У т.ч. ПДВ, грн./т	16,67	16,67	16,67	20	20
Витрати з перевезення залізницею (650 км), грн./т	700	700	750	750	700
У т.ч. ПДВ, грн./т	116	116	125	125	116,67
Усього витрат, грн./т	1443	907	959	1074	1024
У т.ч. ПДВ, грн./т	240	151	160	179	171

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 2

Формування ціни кукурудзи на умовах EXW-елеватор за різних умов оподаткування ПДВ

Показник	ПДВ 20%, ставка ПДВ при експорті 0%	Звільнення від оподаткування ПДВ	Значення колонки 2 до 1, %
	1	2	3
Експортна ціна реалізації DAP-порт, USD/т	170	170	
Курс, грн./USD	28	28	
Ціна реалізації за поточним курсом, грн./т	4760	4760	
Логістичні витрати елеватор-порт, грн./т	842 (у т.ч. ПДВ 140)	842 (у т.ч. ПДВ 140)	
Відшкодування ПДВ, грн./т	952	0	
Ціна попиту на умовах EXW-елеватор, грн./т	4870 (у т.ч. ПДВ 812)	3918	80,5%
Ціна попиту на умовах EXW-елеватор без ПДВ, грн./т	4058	3918	96,5%

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 3

Тарифи на послуги приймання і зберігання зерна кукурудзи в філії АТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» «Уманський елеватор» 31 жовтня 2019 р.

Найменування робіт, послуг	од.	ціна з ПДВ, грн.
Приймання (авто) кукурудзи 3 кл.	т	16,86
Очистка	т/%	15,60
Оформлення зерна (переоформлення)	шт.	48
Контроль показників ГМО	т	0,84
Сушка, кл.	т/%	60,18
Зберігання, 3 кл.	т/доба	1,98
Контроль показників безпеки	т	2,04

Джерело: розроблено авторами

пить на зберігання, воно має бути доведене до базових кондицій за смітністю й вологістю та не містити ознак зараженості хворобами.

Тарифи на послуги елеваторів різняться залежно від регіону та місця розташування потужностей і варіюють в межах 10%. У регіонах, де існує дефіцит складських потужностей, такі розцінки вищі у зв'язку зі значним попитом на послуги, а протилежному випадку вони нижчі.

Отже, варто поррахувати, який економічний ефект отримає виробник сільськогосподарської продукції від продажу зерна за вищою ціною через певний часовий проміжок. За приклад може слугувати 2018/2019 МР. Сільськогосподарський виробник знаходиться в Черкаській області й користується послугами елеваторного господарства.

Зібравши врожай кукурудзи у листопаді 2018 р., він має змогу продати його за ціною 146\$/т. В таблиці 4 наведено економічний ефект, який отримує сільськогосподарський товаровиробник у разі продажу зерна через певний період.

Розрахунок економічного ефекту від продажу продукції у майбутніх періодах спочатку здійснювався без урахування втраченої вигоди (депозитного доходу) і премії за ризик за такою формулою:

$$E_e = C_m - C_p - V_{зб}$$

де C_p – ціна початкова, на момент збору врожаю, грн./т;

C_m – ціна майбутня, наступних періодів, грн./т;

$V_{зб}$ – витрати на зберігання продукції на елеваторі, грн./т/день, грн./т/місяць.

Із наведених розрахунків стає зрозуміло, що продаж зерна кукурудзи у лютому 2019 р. найбільш вигідний для сільськогосподарського підприємства. Економічний ефект від такого продажу становить 362,8 грн/т. При цьому витрати у розмірі 176,64 грн/т повністю компенсуються за рахунок додатково отриманої виручки.

Очікування щодо підвищення ціни влітку й отримання більшої виручки були б марними, враховуючи дану цінову ситуацію. Економічний ефект

від продажу зерна у липня становить 36 грн/т, тобто на 399 грн/т менше, ніж за продажу зерна у лютому 2019 р. Звідси довготривале зберігання зерна не завжди виправдане з економічної точки зору.

Зазначимо, що розрахунок економічної вигоди від зберігання продукції здійснений за умов нестабільного економічного середовища, зокрема і валютного курсу. За цієї причини економічна вигода істотно змінювалася і ставала важко прогнозованою. В умовах стабільної економіки валютний курс варіює незначно і тому неістотно впливає на волативність економічної вигоди від зберігання продукції. Про це свідчать розрахунки, проведені за умови, що курс долара до гривні за всі періоди однаковий – 27 грн/\$ (табл. 5).

За таких умов, розмір економічної вигоди від зберігання зерна кукурудзи за стабільного курсу долара істотно змінився в бік поліпшення. За всі періоди, окрім травня, економічна вигода додатна і значно вища порівняно з її розрахунком згідно з фактичним курсом долара, який істотно коливався. Важлива та обставина, що за стабільного курсу валюти значно знижується ризик одержання підприємствами мінімальної економічної вигоди від зберігання продукції або навіть збитку.

Досі визначався економічний ефект від реалізації зерна кукурудзи на зовнішньому ринку. В умовах його реалізації на внутрішньому ринку економічний ефект істотно знижується, оскільки внутрішні ціни на це зерно значно нижчі за ціни світового ринку. Підтвердженням слугує наведений економічний ефект від зберігання кукурудзи та її продаж на філії ПАТ «Державна продовольчо-зернова корпорація України» «Уманський елеватор» Черкаської області (табл. 6).

Звідси внутрішня ціна в досліджуваному періоді менша від ціни світового ринку в межах від 20 до 30 \$/т. Це досить істотна різниця, яка штовхає підприємства реалізовувати на зовнішньому ринку що більший обсяг виробленої продукції, а отже, спонукає до зниження внутрішньої ціни до світової.

Таблиця 4

Розрахунок економічного ефекту від продажу кукурудзи ФГ «Агрофірма «Базис» за вищою ціною за умови її зберігання в певному часовому періоді

Дата (місяць, рік)	11.18	12.18	01.19	02.19	03.19	04.19	05.19	06.19	07.19
Середній курс валют, грн./\$	27,9	27,8	27,9	27,2	26,9	26,8	26,4	26,5	25,8
Ціна, \$/т	146	152	155	170	163	160	158	169	175
Ціна, грн./т	4078	4224	4321	4617	4378	4290	4168	4479	4506
Витрати на зберігання, грн./т/міс.	-	57,6	117,1	176,6	230,4	289,9	347,5	407,0	464,6
Економічний ефект, грн./т	-	+89	+127	+363	+70	-78	-257	-6	-36

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 5

Розрахунок економічного ефекту від продажу зерна кукурудзи ФГ «Агрофірма «Базис» за вищою ціною за умови її зберігання і стабільного курсу долара до гривні

Дата (місяць, рік)	11.18	12.18	01.19	02.19	03.19	04.19	05.19	06.19	07.19
Середній курс валют, грн./\$	27	27	27	27	27	27	27	27	27
Ціна, \$/т	146	152	155	170	163	160	158	169	175
Ціна, грн./т	3942	4104	4185	4590	4401	4320	4266	4563	4725
Витрати на зберігання, грн./т/міс.	-	58	117	177	230	290	348	407	465
Економічний ефект, грн./т	-	+104	+126	+471	+229	+88	-24	+214	+318
Економічний ефект з урахуванням премії за ризик, грн./т	-	+45	+69	+412	+170	+29	-83	+155	+259

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 6

Економічний ефект від зберігання кукурудзи за умов її продажу на внутрішньому ринку ПАТ «ДПЗКУ» «Уманський елеватор»

Дата (місяць, рік)	11.18	12.18	01.19	02.19	03.19	04.19	05.19	06.19	07.19
Ціна, грн./т (без ПДВ)	3563	3672	3630	4086	3652	3714	3638	3888	4378
Витрати на зберігання, грн./т/міс.	-	58	117	177	230	290	348	407	465
Економічний ефект, грн./т	-	51	-51	+346	-142	-139	-273	-83	+350
Різниця між внутрішньою та зовнішньою ціною, \$/т	-18	-20	-25	-20	-27	-21	-20	-22	-5

Джерело: розроблено авторами

Таблиця 7

Реалізація кукурудзи на зерно в ФГ «Агрофірма «Базис» Уманського району Черкаської області у 2018–2019 рр.

Назва товару	Кількість реалізовано, т	Ціна за 1 т, грн.		Транспортні витрати до місця призначення за 1 т, грн. своїм транспортом до 300 км	Остаточна ціна для продавця за 1 т, грн.
		з господарства, де транспортні витрати сплачує покупець і включені у ціну	з поставкою автоперевезенням до місця реалізації в порт м. Одеси		
Зерно кукурудзи					
урожай 2018 р.	5774	3862,7	4800	500	4300
урожай 2019 р.	7183	3190,2	4300	500	3800

Розглянемо розрахунки в табл. 7, по реалізації зернової кукурудзи у 2018 і 2019 рр. на місці в підприємстві і у порту, доставлену своїм транспортом.

Якщо реалізовувати зерно з господарства зернотрейдером, то вони занижують ціну. Ціна за 1 т у 2018 р. була 3862,7 за т, а у 2019 р. – 3190,2 грн. Коли господарство маючи автомобілі DAF, MAN або інші вантажні автомобілі створюючи робочі місця в підприємстві і реалізовує дану продукцію в порту, то має ціну за 1 т у 2018 р. 4300 грн. або має додатково близько 437 грн. на тонні, а на всю продукцію додатково 2523 тис. грн., а у 2019 р. – 4381,6 тис. грн. Звичайно не кожне підприємство має таку можливість, але це вигідно. Так реалізовує свою продукцію ТОВ «Берестівець» Уманського району, яке розташоване по сусідству з ФГ «Агрофірма «Базис». В ТОВ «Берестівець» всю продукцію реалізують у порту м. Одеси.

Однією з основних проблем на шляху розвитку логістичної інфраструктури підприємств аграрного сектору є обмеженість їхньої діяльності фінансовими ресурсами. Для більшості аграріїв джерелами надходження коштів є доходи від реалізації виробленої продукції та надання послуг, запозичення коштів банківських установ, програми державної підтримки.

Більш прийнятними для аграріїв державні програми виділення цільових коштів для будівництва об'єктів логістичної інфраструктури та забезпечення їх відповідним обладнанням. Проте такі програми останніми роками не фінансуються або виділених із бюджету коштів недостатньо для забезпечення потреб суб'єктів господарювання.

Для стимулювання сільськогосподарських підприємств будувати власні елеватори уряд України розробив програму, якою передбачено відшкодування 30% вартості будівництва елеваторів для зберігання й переробки зерна, на такі цілі у 2019 р. виділено 850 млн. грн. Але будівництво власних зернохосовищ дозволили собі лише великі компанії, агрохолдинги [15].

Висновки і пропозиції. У сучасних умовах актуально виступає проблема зростання цін реалізації сільськогосподарської продукції, вплив механізму експорту продукції та логістики зокрема. Як свідчать дані дослідження в Україні спостерігається дефіцит потужностей для зберігання зерна до 17 млн. т. Чому ставиться питання зберігання продукції, тому що під час збирання пропозиція сільськогосподарської продукції зростає і відповідно знижується ціна, а через 2-3 місяці після збирання ціна, як правило зростає. Візьмемо приклад 2020 року, ціна на пшеницю III класу у липня була 4000 грн., а у жовтня – 7500 грн., ціна на сою у вересні 2020 року була 13400 грн. за тонну, у кінці жовтня 14700 грн. Тому питання економічної ефективності зберігання продукції постійно порушуються. Проте вирахування лише одного чинника, що формує додаткову вигоду від тривалого зберігання – різниці в цінах теперішнього і майбутнього періодів це важливий фактор, але як було доведено в статті, на ефективність зберігання впливають і інші фактори. В дослідженні на прикладі продажу зерна кукурудзи ФГ «Агрофірма «Базис» обраховано економічний ефект від зберігання. Зібравши врожай кукурудзи у жовтні 2018 р. підприємство має змогу продати його за ціною 146\$/т. Ми обрахували економічний ефект, який отримує фермерське господарство у разі продажу зерна кукурудзи через певний період. Із наведених даних стає зрозуміло, що продаж зерна кукурудзи у лютому 2019 р. найбільш вигідний для фермерського господарства. Якщо у листопаді 2018 р. ціна за 1 т зерна кукурудзи була 146\$/т або 4078 грн., то у лютому 2019 р. – 170\$/т або 4617 грн. і мінус витрати на зберігання, то економічний ефект становить 363 грн. на одній тонні.

Отже, розвиток логістичної інфраструктури аграрного сектору забезпечує створення робочих місць та доданої вартості продукції та сприяє підвищенню економічної ефективності виробництва сільськогосподарської продукції.

Список літератури:

1. Офіційно: У 2019/2020 МР Україна оновила рекорд з експорту зернових – 57,2 млн. тонн. *Інформаційно-аналітичний портал АПК України*. URL: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/oficijno-u-20192020-mr-ukrayina-onovila-rekord-z-eksportu-zernovih-572-mln-tonn> (дата звернення: 11.01.2021).
2. ТОП-10 країн-імпортерів українського зерна. URL: <https://www.growhow.in.ua/top-10-krain-importeriv-ukrains-ko-ho-zerna> (дата звернення: 11.01.2021).
3. Шкляр А. Вартість зернової логістики в Україні дешевше ніж у США, але дорожче ніж у ЄС. URL: <https://agoreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistryky-v-ukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes> (дата звернення: 11.01.2021).
4. Шматок О.В. Аграрна логістика в Україні. *Географія та туризм*. 2012. Вип. 18. С. 221–233. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_18_40 (дата звернення: 11.01.2021).
5. Гуторов О.І., Прозорова Н.В., Прозоров Р.Г. Формування логістичних систем в сільському господарстві: монографія. Харк. нац. аграр. ун-т ім. В.В. Докучаєва. Харків: Цифрова друкарня № 1, 2013. 259 с.
6. Корнієцький О.В. Значення логістики для агропромислового комплексу. *Ефективна економіка*. 2015. № 8. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4240> (дата звернення: 11.01.2021).
7. Соколов М.О., Колодка Я.В. Логістичний аутсорсінг в сільському господарстві: сучасна ситуація та аналіз перспектив. *Екзистенційні та комунікативні питання управління: матеріали Міжнародної науково-теоретичної конференції, м. Суми, 23-25 січня 2014 р.* / Відп. за вип.: О.М. Теліженко, В.М. Вандишев. Суми: СумДУ, 2014. Ч. 2. С. 40–42.
8. Вишневецька О.М., Двойнісюк Т.В., Шигида С.В. Особливості логістичних систем сільськогосподарських підприємств. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2015. № 7. С. 106–109.
9. Чимос К.С. Логістична діяльність на сільськогосподарських підприємствах. *Економіка, фінанси і управління в XXI столітті: аналіз тенденцій та перспективи розвитку*. 2018. С. 64–66.
10. Товарна структура зовнішньої торгівлі у 2018 р. *Державна служба статистики України*. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 11.01.2021).
11. Колоубакін В. Виростити мало. Треба зберегти. *Урядовий кур'єр*. 2020. № 23. С. 4.
12. Вернигора Р.В., Рустамов Р.Ш. Аналіз системи зберігання українського зерна. *Транспортні системи та технології перевезень*. 2017. № 13. URL: http://tstt.diit.edu.ua/article/view/110763/pdf_103 (дата звернення: 11.01.2021).
13. Кирпа М.Я. Зберігання зерна – стан і перспектива розвитку в зв'язку зі збільшенням обсягів виробництва зерна в Україні. *Бюлетень Інституту сільського господарства степової зони*. 2011. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bisg_2011_1_4 (дата звернення: 11.01.2021).
14. Зоря С.І. Взаємозалежність між сільським господарством та макроекономікою в Україні: монографія. Київ: КНЕУ, 2005. 216 с.
15. Ільчук М.М., Коновал І.А., Барановська О.Д., Євтушенко В.Д. Розвиток ринку зерна в Україні та його стабілізація. *Економіка АПК*. 2019. № 4. С. 29–38.

References:

1. Officially: U 2019/2020 MY Ukraine updated the record for grain exports – 57.2 million tons [Officially: In 2019/2020 MY Ukraine updated the record for grain exports – 57.2 million tons]. *Information and analytical portal of the AIC of Ukraine*. Available at: <https://agro.me.gov.ua/ua/news/oficijno-u-20192020-mr-ukrayina-onovila-rekord-z-eksportu-zernovih-572-mln-tonn> (accessed 11 January 2021).
2. TOP-10 krajins-importeriv ukrainskogo zerna [TOP-10 countries-importers of Ukrainian grain]. Available at: <https://www.growhow.in.ua/top-10-krain-importeriv-ukrains-ko-ho-zerna> (accessed 11 January 2021).
3. Shklyar A. Vartist zernovoyi lohistryky v Ukraini deshevshe nizh u SShA, ale dorozhche nizh u JeS [The cost of grain logistics in Ukraine is cheaper than in the US, but more expensive than in the EU]. Available at: <https://agoreview.com/news/vartist-zernovoyi-lohistryky-v-ukrayini-deshevshe-nizh-u-ssha-ale-dorozhche-nizh-v-yes> (accessed 11 January 2021).
4. Shmatok O.V. (2012) Agrarna lohistryka v Ukraini [Agricultural logistics in Ukraine]. *Geography and tourism* (electronic journal), vol. 18, pp. 221–233. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/gt_2012_18_40 (accessed 11 January 2021).
5. Ghutorov O.I., Prozorova N.V., Prozorov R.Gh. (2013) *Formuvannya lohistrychnykh system v sil'skomu ghospodarstvi: monohrafija* [Formation of logistics systems in agriculture: a monograph]. Kharkiv: Digital printing house №1, 259 p.
6. Kornijec'kyj O.V. (2015) Znachennja lohistryky dlja aghropromyslovogho kompleksu [Importance of logistics for the agro-industrial complex]. *Efficient economy* (electronic journal), no. 8. Available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=4240> (accessed 11 January 2021).
7. Sokolov M.O., Kolodka Ja.V. (2014) Lohistrychnyj autsorsingh v sil'skomu ghospodarstvi: suchasna sytuacija ta analiz perspektiv [Logistics outsourcing in agriculture: current situation and analysis of prospects]. *Proceedings of the Existential and communicative issues of management (Ukraine, Sumy, January 23-25, 2014)*. (eds. O.M. Telizhenko, V.M. Vandyshev), Sumy: SSU, pp. 40–42.
8. Vyshnevs'ka O.M., Dvojnysjuk T.V., Shyghyda S.V. (2015) Osoblyvosti lohistrychnykh system sil'skoghospodars'kykh pidpryjemstv [Features of logistics systems of agricultural enterprises]. *Global and national economic problems*, no. 7, pp. 106–109.
9. Chymosh K.S. (2018) Lohistrychna dijalnistj na sil'skoghospodars'kykh pidpryjemstvakh [Logistics activities at agricultural enterprises]. *Economics, finance and management in the XXI century: analysis of trends and prospects*, pp. 64–66.
10. Tovarna struktura zovnishnjoj torghivli u 2018 r. [Commodity structure of foreign trade in 2018]. *State Statistics Service of Ukraine*. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 11 January 2021).
11. Koljubakin V. (2020) Vyrostyty malo. Treba zberehity [Grow little. It must be saved]. *Government courier*, no. 23, pp. 4.
12. Vernyghora R.V., Rustamov R.Sh. (2017) Analiz systemy zberighannja ukrainskogo zerna [Analysis of the Ukrainian grain storage system]. *Transport systems and transportation technologies* (electronic journal), no. 13. Available at: http://tstt.diit.edu.ua/article/view/110763/pdf_103 (accessed 11 January 2021).
13. Kyrpa M.Ja. (2011) Zberighannja zerna – stan i perspektiva rozvytku v zv'jazku zi zbilshennjam obsjaghiv vyrobnytstva zerna v Ukraini [Grain storage – the state and prospects of development in connection with the increase in grain production in Ukraine]. *Bulletin of the Institute of Agriculture of the steppe zone* (electronic journal), no. 1. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bisg_2011_1_4 (accessed 11 January 2021).
14. Zorja S.I. (2005) Vzajemozalezhnistj mizh sil'skym ghospodarstvom ta makroekonomikoju v Ukraini: monohrafija [Interdependence between agriculture and macroeconomics in Ukraine: monograph]. Kyiv: KNEU, 216 p.
15. Il'chuk M.M., Konoval I.A., Baranovs'ka O.D., Jevtushenko V.D. (2019) Rozvytok rynku zerna v Ukraini ta joho stabilizacija [Development of the grain market in Ukraine and its stabilization]. *Economics of agro-industrial complex*, no. 4, pp. 29–38.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-39>

УДК 336.5.02

Синютка Н.Г., Курило О.Б., Василюк Т.В.
Національний університет «Львівська політехніка»**PROZORRO: ВИКЛИКИ ДЛЯ ДІДЖИТАЛІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНИХ ВИДАТКІВ В УКРАЇНІ**

Анотація. У статті розглянуто динаміку та структуру ринку державних закупівель, проаналізовано вплив електронної системи державних закупівель Prozorro на рівень корупції та бюрократії у державному секторі економіки України. Об'єктом дослідження є аналіз обсягу та структура ринку державних закупівель, кількість процедур та учасників торгів, суми заощаджень при державних закупівлях Prozorro в Україні. Авторами означено можливості застосування та моніторингу електронної системи державних закупівель як окремого інструменту фіскальної політики. Зокрема, розглянуто напрямки впливу цифровізації на прозорість та ефективність політики суспільного споживання та досліджено розвиток державної системи електронних закупівель Prozorro в Україні в умовах інноваційного цифрового напрямку, проаналізовано сервіс фінансового обліку Prozorro як ефективний спосіб централізації державних закупівель.

Ключові слова: державні видатки, діджиталізація, публічні закупівлі, платформа електронних закупівель Prozorro, цифрові технології.

Synyutka Nataliya, Kurylo Oksana, Vasyliuk Tetiana
Lviv Polytechnic National University**PROZORRO: CHALLENGES FOR PUBLIC EXPENDITURE'S DIGITALIZATION IN UKRAINE**

Summary. The article analyzes an impact of the electronic public procurement system Prozorro on corruption and bureaucracy in the public sector of Ukraine. The study object is analysis of volume and structure of public procurement market, the number of procedures and participants in a bidding process, savings amounts in Prozorro's public purchases in Ukraine. An important link in the fiscal space to stimulate national production, economic growth and public consumption is government expenses and services, including the public procurement system. The effective functioning of this sector and the rational expenditure of public funds on public purposes is a strategic task for modern Ukraine and the globe. Corruption, lobbyism and a lack of transparency in the field of public consumption causes the vulnerability of state institutions, impedes socio-economic development and distorts the competitive business environment. If government expenses remain a low-grade tool for government intervention, then budgets can demonstrate deficiency at any level of tax revenues. The era of information technology, and especially its modern manifestation – digitalization, not only brings new digital objects into society, but transforms this society into network interactions and transforms the structure and format of labor, business and entrepreneurship. Under the conditions of globalization, it is precisely the digitalization of fiscal that implicates innovative opportunities and tools for implementing public expenditure policies at a qualitatively new level. In this article, the possibilities of applying and monitoring the electronic government procurement system are analyzed as a separate fiscal policy tool. In particular, the directions of the influence of digitalization on the transparency and efficiency of the policy of state expenditures were considered, and the development of Prozorro's state-owned e-procurement system in Ukraine under the conditions of an innovative digital trend was explored.

Keywords: public spending, digitalization, public procurement, e-procurement platform Prozorro, digital technologies.

Постановка проблеми. Важливим інструментом впливу на обсяги та напрямки державних видатків є система публічних електронних закупівель. Раціональне використання державних коштів на стратегічні цілі, забезпечення прозорості та боротьба з корупцією на сьогодні є пріоритетами державної фіскальної політики України. Порухення ефективного функціонування публічного сектору економіки часто має наслідком дефіцит бюджетних коштів в незалежності від рівня податкових надходжень.

В умовах тотальної глобалізації все більший вплив на усі сфери діяльності людей має розвиток технологій. Використання цифрових технологій сьогодні є невід'ємною рутинною для більшості громадян та підприємств розвинених країн світу. Цифровізація публічного сектору економіки пришвидшує процес управління доходами та видатками бюджету, зменшуючи адміністративний тягар і підвищує рівень прозорості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Серед робіт вітчизняних та зарубіжних науковців, що досліджують проблематику публічних (державних) видатків та суспільного споживання, насамперед праці А. Шеха [1], Дж. Акера, С. Гупта [2], Р. Фішера [3], П. Хеллера [4], Т. Беслі, Т. Персона [5], К. Швабія, Т. Богдан, Г. Котіної, М. Степури [6], А. Луцика [7] та ін.

Державні видатки позиціонуються в працях П. Хеллера як об'єктивна компонента фіскального простору [4, с. 2–3], а необхідність їхнього здійснення випливає з постулатів теорії суспільного добробуту.

Дослідники Дж. Акер та С. Гупта оцінюють можливості оптимізації державних видатків через призму їхньої цифровізації [2].

Р. Фішер постулює взаємозалежність державних видатків із розвитком суспільства. На його думку, державні видатки у певних сферах, зокрема, телекомунікації, дорожнього господарства, сприяють економічному зростанню та прискоренню суспільного розвитку [3, с. 54–56].

Т. Беслі та Т. Персон підкреслюють позитивний вплив цифровізації на сферу суспільного споживання та вигляді економії бюджетних коштів. Водночас ці науковці-практики вважають, що діджиталізація на сучасному етапі принципово не змінює напрямки суспільного споживання та використання бюджетних ресурсів [5].

К. Швабій, Т. Богдан та ін. приділяють увагу локалізації контенту в публічних закупівлях як інструменту підтримки національної промисловості [6]. У дослідженні систематизовано досвід використання інструментів промислової політики та формування національних систем публічних закупівель в Алжирі, Аргентині, США, ПАР, Ізраїлі, Туреччині та ін. країнах [6, с. 19, 22–23]. Автори наголошують насамперед на економічних ефектах від збільшення коефіцієнта локалізації для машинобудівної продукції з урахуванням виявлених мультиплікаторів у вигляді приросту ВВП [6, с. 26–27].

На наш погляд, можливості оптимізації державних видатків у сфері публічних послуг на основі інноваційних цифрових технологій потребують деталізації та поглибленого наукового дослідження.

Постановка завдання. Дослідити економічні ефекти від імплементації електронної системи державних закупівель ProZorro, оцінити її можливий вплив на рівень корупції та бюрократії в державному секторі України. Об'єктом дослідження є аналіз обсягу та структури ринку державних закупівель, кількості процедур та учасників торгів, а також суми економії на державних закупівлях ProZorro упродовж досліджуваного періоду 2016–2019 років в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Точкою відліку реформування публічного сектору економіки України є 2016 рік через велику кількість реформ та трансформацію державної політики. Однією з найуспішніших реформ, яка здобула підтримку як серед українців, так і з боку

міжнародного співтовариства, є реформа публічних закупівель. Новаторство полягало у переході на електронну систему ProZorro, яка забезпечила прозорість ведення бізнесу, створила конкурентне середовище для постачальників, зменшила витрати замовників від недостатньої конкуренції та започаткувала протидію корупції.

Публічні закупівлі – це придбання замовником товарів, робіт і послуг у порядку, встановленому Законом України «Про публічні закупівлі» [12]. Можна виділити три стадії процесу публічних закупівель:

- ідентифікація потреби, прийняття рішення щодо того, які товари, роботи або послуги мають бути придбані і коли (планування закупівель);
- процес розміщення оголошення про закупівлю відповідних товарів, робіт або послуг, кваліфікацію постачальника (включаючи аукціон для конкурентних процедур) та підписання договору;
- процес адміністрування договору [12].

Цифровізація трьох етапів забезпечила підвищення прозорості здійснення публічних закупівель, посприяла створенню конкурентного середовища та створила нові можливості для ведення бізнесу, спростила закупівельний процес та знизила рівень бюрократизму та корупції.

Тренд на діджиталізацію державного сектору економіки Україна перейняла від розвинених країн світу. Більшість країн із розвинутою економікою мають значний обсяг державних закупівель у відношенні до валового внутрішнього продукту. Згідно зі статистичними даними ОЕСД, частка державних закупівель у валовому внутрішньому продукті розвинутих економік варіюється від 8% (Швейцарія) до 21% (Нідерланди). В Україні цей показник складає 13%, у Польщі – 12% (рис. 1). Публічні закупівлі здатні створювати ринки товарів і послуг, впливаючи на витрати і споживання, стимулювати впровадження інновацій та нових технологій.

Цифровізацію здійснення публічних та державних закупівель в Україні забезпечує сис-

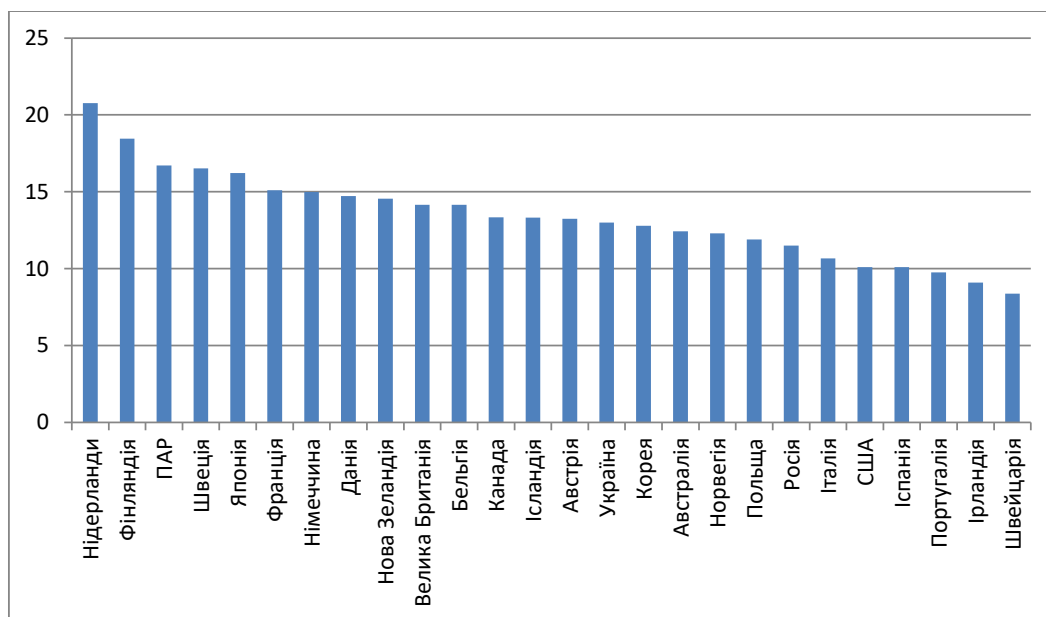

Рис. 1. Частка державних закупівель у валовому внутрішньому продукті країн з розвинутою економікою

Джерело: сформовано авторами на основі даних [8–11; 10; 13]

темна реформа тендерного процесу Prozorro. За підсумками 2016–2019 років проведено 6,61 млн. тендерів загальною очікуваною вартістю 4,01 трлн. грн. та зареєстровано 262,97 тис. активних учасників торгів.

За роки існування система Prozorro зекономила державі 145,14 млрд. грн. Сектор державних закупівель протягом аналізованого періоду динамічно зростає, збільшується кількість організаторів та учасників торгів, що свідчить про ефективність реформи та довіру громадськості.

Система електронних закупівель Prozorro активно набуває популярності, кількість процедур та сума договорів має позитивну тенденцію до зростання. Порівнюючи результати, отримані за 4 роки існування системи, з 2016 роком, кількість процедур зросла у 3,77 разів, а сума договорів збільшилась у 3,38 разів. Різке збільшення кількості тендерів спостерігається у 2017 році, що пов'язано із обов'язковим включенням допорогових закупівель до електронної платформи. Обсяг ринку публічних закупівель має стійку тенденцію до зростання. В структурі тендерів

переважають допорогові – їх частка коливається від 81,6% у 2018 році до 87% у 2016 році. Позитивну динаміку демонструє частка укладених договорів – на кінець 2019 року вона становила 89,13%. Обсяг економії пропорційно збільшується із зростанням розміру закупівель завдяки ефекту масштабу.

Організаторами тендерів вищого рівня структурної ієрархії у публічних закупівлях є: Київська міська державна адміністрація (КМДА), Міністерство освіти України, Міністерство інфраструктури, Міністерство внутрішніх справ України, Дніпропетровська ОДА, Вінницька ОДА, Маріупольська міська рада, Міністерство оборони України, Дніпровська міська рада та Харківська міська рада [12; 14].

Для оцінки регіональних відмінностей порівнюємо особливості публічних закупівель у різних областях України. Для аналізу обрано Київську, Львівську, Дніпропетровську та Харківську області у 2016–2019 роках.

Можна зробити висновок, що в проаналізованих областях активно використовується система

Таблиця 1

Структура публічних закупівель Prozorro в Україні за період 2016–2019 рр.

Показники	За весь період		В тому числі		
	2016–2019 рр.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2019 р.
кількість організаторів, суб'єктів	38450	20120	27070	28340	28850
у % до попереднього періоду	-	153,00	134,54	104,69	101,8
кількість учасників, одиниць	263130	65510	127610	148100	156790
у % до попереднього періоду	-	-	194,79	116,57	105,9
Обсяги ринку публічних закупівель, млрд грн	3130	273,31	777,9	1010	1030
у % до попереднього періоду	-	117,0	284,6	129,8	102,0
Кількість тендерів, тис. од.	4130	408,45	1030	1250	1380
– в т.ч. допорогові, тис. од.	3430	355,5	852,6	1020	1140
у % до загальної кількості тендерів	83,05	87,0	82,8	81,6	82,6
в т.ч. надпорогові, тис. од.	701,90	52,95	177,4	230	235,9
у % до загальної кількості тендерів	17,0	13,0	17,2	18,4	17,1
в т ч процедура звітування про укладені договори (неконкурентна закупівля), тис. од.	3510	128,64	576,08	783,74	1230
у % до загальної кількості тендерів	84,99	31,5	55,9	62,7	89,13

Джерело: сформовано авторами на основі даних [14]

Таблиця 2

Регіональна структура публічних закупівель Prozorro за період 2016–2019 рр.

Показники	Україна	Київська	Львівська	Дніпропетровська	Харківська
кількість організаторів, суб'єктів	38450	3740	2340	3660	1780
у % до загального значення по Україні	-	9,73	6,09	9,52	4,63
кількість учасників, одиниць	263130	79770	26640	35020	28590
у % до загального значення по Україні	-	30,32	10,12	13,31	10,87
Обсяги ринку публічних закупівель, млрд грн	3130	1270	166,38	211,3	184,11
у % до загального значення по Україні	-	40,58	5,32	6,75	5,88
Кількість тендерів, тис. од.	4130	810,15	178,07	364,16	244,92
– в т.ч. допорогові, тис. од.	3430	637,17	138,62	301,0	200,42
у % до загальної кількості тендерів	83,05	78,65	77,85	82,66	81,83
– в т.ч. надпорогові, тис. од.	701,90	172,98	39,45	63,16	44,50
у % до загальної кількості тендерів	17,00	21,35	22,15	17,34	18,17
– в т ч процедура звітування про укладені договори (неконкурентна закупівля), тис. од.	3510	639,49	149,58	294,9	219,54
у % до загальної кількості тендерів	84,99	78,93	84,00	80,58	89,69

Джерело: сформовано авторами на основі даних [14]

електронних закупівель ProZorro – 30% організаторів припадає на суб'єктів з Київської, Львівської, Дніпропетровської та Харківської областей. Найбільша кількість учасників характерна для Київської області – 79,7 тис. (30,32% від загального показника по Україні), значно менше у Дніпропетровській, Харківській та Львівській областях, де кількість учасників варіюється від 26,6 до 35 тис. од. Ринок публічних закупівель високо централізований: лівова частка ринку публічних закупівель належить Київській області – 40,8% від загального значення по Україні, значно менші частки належать Дніпропетровській – 6,75%, Харківській – 5,88% та Львівській області – 5,32%. Відповідна динаміка спостерігається і по кількості тендерів – зі значним відривом лідирує Київська область (19,6%). У структурі тендерів по всіх областях переважають дорогові тендери.

Публічні торги надають більше можливостей для розвитку малого та середнього бізнесу, підтримують місцеві компанії та невеликі приватні підприємства. Чесна конкуренція дозволяє отримати додатковий дохід від участі у державних тендерах, що стимулює розвиток вітчизняного бізнесу. Електронна система державних закупівель ProZorro підвищує рівень довіри громадськості завдяки чіткості та прозорості процедур.

Висновки. Імплементування Prozorro стало одним з перших кроків на шляху діджиталізації державної фінансової політики в Україні. Сервіс фінансового обліку ProZorro є ефективним засобом автоматизації державних публічних закупівель. За часи існування система публічних торгів створила поле для спілкування замовників та постачальників. Впровадження системи елек-

тронних закупівель на державному рівні сприяє протидії корупції та підвищує конкурентоспроможне середовище, зменшує втрати замовників від недостатньої конкуренції.

ProZorro оптимізує процес державних закупівель за рахунок збільшення швидкості операцій, зменшує адміністративне навантаження та збільшує інноваційну складову процесу. Попри це, платформа ProZorro потребує аналізу та вдосконалення. У державних закупівлях існує ряд проблем: відсутності навичок та досвіду у здійсненні тендерної процедури працівниками міністерств та відомств, органів місцевого самоврядування: сільських рад та новостворених об'єднаних територіальних громад; висока частка неконкурентних процедур (у середньому лише 2,7 пропозицій на одну закупівлю), можливий прихований конфлікт інтересів учасників, необґрунтоване розтягування в часі окремих процедур, існування дискримінаційного характеру в документації конкурсних торгів, неефективність механізму розгляду скарг тощо.

Діджиталізація публічних закупівель залишається пріоритетним напрямком розвитку державного сектору економіки України. Важливими завданнями є створення комунікаційних платформ та платформ для інтенсифікації процесів, обмін тендерною інформацією між учасниками.

Електронна система державних закупівель зменшує корупцію та бюрократизм у сфері державних закупівель, збільшує ефективність, передбачуваність та прозорість управління, покращує використання державних ресурсів, економить бюджетні кошти та покращує доступ для учасників процесу торгів шляхом інклюзії інноваційних цифрових технологій.

Список літератури:

1. Public Sector Governance and Accountability Series: Public Services Delivery, edited by Anwar Shah. World Bank. Washington, DC. 2005. 220 p. DOI: 10.1596/978-0-8213-6140-5
2. Fisher, Ronald C. The Effects of State and Local Public Services on Economic Development. *New England Economic Review*. 1997. (Mar/Apr): 53–82.
3. Digital revolutions in public finance, editors: Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier. Washington, DC: International Monetary Fund. 2017. 343 p.
4. Heller P. Back to Basics – Fiscal Space: What It Is and How to Get It. *Finance and Development*. 2005. Vol. 42. № 2. Pp. 2–5.
5. Besley T., Persson T. *Taxation and Development*. URL: <https://www.lse.ac.uk/economics/Assets/Documents/personal-pages/tim-besley/working-papers/taxation-and-development.pdf>
6. Швабій К., Богдан Т., Когіна А., Степура М. Вимоги щодо локалізації в публічних закупівлях як інструмент підтримки національної промисловості: міжнародний досвід та пропозиції для України. Growford Institute. Київ, 2020. 62 с.
7. Луцик А.І., Синютка Н.Г. Використання видаткового інструменту фінансової політики у формуванні ефективного фінансового простору України. *Інноваційна економіка*. 2018. № 9–10 (77). С. 171–176.
8. SIGMA (2015) Public Procurement Training Manual – Modules A1, A2 and A3, OECD Publishing, Paris. URL: <http://www.sigmaxweb.org/publications/public-procurement-trainingmanual.htm>
9. SIGMA (2016) Division of Contracts into Lots, Brief 36, OECD Publishing, Paris.
10. SIGMA (2016) E-Procurement, Brief 17, OECD Publishing, Paris.
11. SIGMA (2016) Economic Issues in Public Procurement.
12. Про публічні закупівлі : Закон України від 12.04. 2016 р. № 1078. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (дата звернення: 20.01.2021).
13. World Bank Group (2017) Benchmarking Public Procurement 2017: Assessing Public Procurement Regulatory Systems in 180 economies. URL: <http://bpp.worldbank.org/reports> (дата звернення: 20.12.2020).
14. Інформаційна система сайту Prozorro. 2020. URL: <https://bi.prozorro.org/sense/app/> (дата звернення: 20.12.2020).

References:

1. World Bank (2005) *Public Sector Governance and Accountability*. Series: Public Services Delivery. edited by Anwar Shah. Washington, DC. 220 p. DOI: 10.1596/978-0-8213-6140-5
2. Fisher, Ronald C. (1997) The Effects of State and Local Public Services on Economic Development. *New England Economic Review* (Mar/Apr): 53–82.

3. Digital revolutions in public finance (2017) editors: Sanjeev Gupta, Michael Keen, Alpa Shah, and Geneviève Verdier. Washington, DC: International Monetary Fund, 343 p.
4. Heller P. (2005) Back to Basics – Fiscal Space: What It Is and How to Get It. *Finance and Development*, vol. 42, no. 2, pp. 2–5.
5. Besley T., Persson T. (2007) *Taxation and Development*. Retrieved from: <https://www.lse.ac.uk/economics/Assets/Documents/personal-pages/tim-besley/working-papers/taxation-and-development.pdf>
6. Schwabiy K., Bogdan T., Kotina A., Stepura M. (2020) *Requirements for localization in public procurement as a tool to support national industry: international experience and proposals for Ukraine*. Growford Institute. Kyiv, 62 p.
7. Lutsyk A.I., Synyutka N.G (2018) Use of an expense instrument of fiscal policy in the formation of effective fiscal space of Ukraine. *Innovative economy*, no. 9-10 (77), pp. 171–176. (in Ukrainian)
8. SIGMA (2015) Public Procurement Training Manual – Modules A1, A2 and A3, OECD Publishing, Paris. Retrieved from: <http://www.sigmaweb.org/publications/public-procurement-trainingmanual.htm>
9. SIGMA (2016) Division of Contracts into Lots, Brief 36, OECD Publishing, Paris.
10. SIGMA (2016) E-Procurement, Brief 17, OECD Publishing, Paris.
11. SIGMA (2016) Economic Issues in Public Procurement. OECD Publishing, Paris.
12. On Public Procurement: Law of Ukraine dated 12.04. 2016 No. 10778. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19> (accessed 20 January 2021). (in Ukrainian)
13. World Bank Group (2017) Benchmarking Public Procurement 2017: Assessing Public Procurement Regulatory Systems in 180 economies. Retrieved from: <http://bpp.worldbank.org/reports> (accessed 20 December 2020).
14. Prozorro Information System (2020). Retrieved from: <https://bi.prozorro.org/sense/app> (accessed 20 December 2020). (in Ukrainian)

ВПЛИВ ПАНДЕМІЇ COVID-19 НА ІТ РЕКРУТИНГ ПЕРСОНАЛУ

Анотація. Пандемія COVID-19 вразила всі галузі світової економіки. Протягом 2020 року ситуація на ринку праці була нестабільною. Компанії пристосовуючись до нових умов дистанційної роботи мали бути гнучкими в процесах управління персоналу. В ІТ-сфері внутрішній підбір персоналу також динамічно розвивався та зазнавав змін. Наукова стаття присвячена розгляду інноваційних методів відбору персоналу в ІТ галузі, становленню його ролі в процесі роботи підприємств, ефективності організації системи підбору на підприємствах в умовах глобального карантину. Дано визначення підбору ІТ персоналу, розглянуто види джерел пошуку, досліджено систему інноваційних методів підбору персоналу на ІТ підприємстві. У ході проведеного аналізу було розкрито методологію процесу відбору персоналу з урахуванням різних методів. У результаті дослідження було виокремлено фактори, що спричиняють вплив на ефективність процесу відбору персоналу.

Ключові слова: персонал, пошук персоналу, дистанційний найм, вартість найму.

Stasyk Sofia, Bykova Adel, Lobza Alla
University of Customs and Finance

THE IMPACT OF THE COVID-19 PANDEMIC ON RECRUITMENT PROCESS

Summary. The COVID-19 pandemic has affected all sectors of the world economy. During 2020, the situation on the labor market was unstable. Companies had to be flexible in a management process adapting to new conditions of remote work. Besides, it has changed many aspects of HR, but the most touched by the current state of affairs is recruitment. In the IT field, internal recruitment has also developed dynamically and changed. Nowadays, there is a need to optimize recruitment processes. Recruitment is a long process – by the first day of a new employee, the company already spends a lot of money and time on him. Therefore, the company is interested in hiring an employee as soon as possible. This necessitates a step-by-step consideration of the recruitment process in modern organizations, a description of the methods of selection of candidates and the effectiveness of the sources used. There is a need for the formation of an effective internal personnel policy of the enterprise, the tasks of which are: meeting the needs of the enterprise in personnel, improving the quality of personnel selection, training of recruitment specialists, choosing a method of determining the effectiveness of internal recruitment. The scientific article is dedicated to considering innovative methods of selection staff in the IT industry, to choose a role of recruitment in the process of work of enterprises, the efficiency of organization system of selection on enterprises in the conditions of global quarantine. Determination of selection of IT staff, the types of sources for searching, the system of innovative methods' selection of employees on IT enterprise. During the conducted analysis methodology of the process of selection, the staff was exposed taking into account different methods. The main trends in the development of modern recruitment were identified. The relevance of research technologies and the process of recruitment strategy confirms the steady demand for IT staff, even in times of crisis and global pandemic. As a result of research factors that influence the efficiency of the process of selection of employees.

Keywords: staff, staff search, remote hiring, hiring cost.

Постановка проблеми. Поява COVID-19 спричинила хаос у всьому світі та змінила багато аспектів життя повсякдення [1]. Спалах коронавірусу вже заповдіяв страждань людству і привів до значного економічного шоку. Не лише світова економіка, але і бізнес переживають цей нелегкий, безпрецедентний час [2]. У той час, коли уряди всіх країн розробляють та впроваджують реактивні заходи щодо боротьби з пандемією, організації оперативно пристосовуються до мінливих умов й потреб споживачів. Економічний вплив пандемії підштовхує компанії до швидких змін операційних процесів та власних підходів ведення бізнесу. На піку пандемії COVID-19, а саме у березні-квітні 2020 року, багатьом організаціям довелося зіткнутися з новими викликами [3]. Крім пріоритетних, здоров'я і безпеки співробітників на робочих місцях, компаніям належить вести справи в нових економічних і соціальних умовах. Працюючи на випередження ризикам порушення безперервності виробничого процесу, раптовим змінам на законодавчому рівні, спа-

дам показників продуктивності праці, найбільш прогресивні компанії автоматизувували більшість організаційних процесів. Саме тому, підвищення ефективності підбору персоналу з використанням сучасного програмного забезпечення, та автоматизація більшості процесів задля безперебійної та дистанційної роботи рекрутера в організації – зараз актуально для вітчизняних підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження ефективності підбору персоналу в мінливих умовах склали наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених, в яких висвітлені фундаментальні положення щодо підбору персоналу на ІТ підприємствах таких як: І. Ансоф, М. Армстронг, Л. Балабанова, Ю. Одегов, А. Єгоршин, О. Бойко, І. Дуракова, О.В. Крушельницька, В.М. Данюк, А.М. Колот.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність даної статті зумовлена тим, що нині робота в ІТ набуває гібридного характеру, що дозволяє організаціям

відмовлятися від звичайного офісу, переходячи на домашні робочі місця й коворкінги. Відповідно до цього, офлайн процеси переходять в онлайн формат. Саме це й відкриває нові горизонти для залучення співробітників і висококваліфікованих експертів, що раніше були недоступні для локального найму.

Головна мета цієї роботи полягає у дослідженні теоретичних основ найму персоналу на IT підприємство та розробці практичних рекомендацій щодо удосконалення ефективності технологій підбору персоналу й напрямів їх оптимізації в умовах дистанційної роботи.

Виклад основного матеріалу. Локдаун, що був введений як один з методів уповільнення розповсюдження COVID-19, спричинив раптовий та швидкий перехід до створення повного дистанційного робочого середовища, де всі працівники організації мали працювати вдома (окрім тих спеціальностей, працівники яких мають безпосередньо бути присутніми на робочому місці). Згідно з результатами дослідження “New World of Work”, що було опубліковано в серпні 2020 року, з появою пандемії 62,2% підприємств у всьому світі повністю перейшли на дистанційний режим роботи, 32,3% – на частково дистанційний [4]. І лише 5,5% підприємств не змінювали режим роботи, працюючи за старими правилами. Глобальний карантин змусив прискорити й цифрову трансформацію задля безперервної роботи в цих умовах. Цей перехід став викликом для багатьох компаній, яким раптово довелося оцифрувати свої процеси та знаходити нові способи продовження своєї діяльності безперешкодно, адже зміни потребували часу на адаптацію та коригування бізнес-стратегій, що вплинуло на уповільнення зростання показників організацій. Ринок праці також зазнав значних змін. За даними Державної служби статистики, рівень безробіття у квітні-червні 2020 року серед осіб від 15 до 70 років виріс з 8,6% до 9,9%, (або 1,7 млн. осіб) [5]. Статус безробітного в період з 12 березня по 20 серпня отримали 431 800 осіб, що на 67% більше, ніж за аналогічний період минулого року. Але розвиток подій на ринку праці залежав саме від галузі бізнесу. Через режим самоізоляції одні галузі переживають найважчу кризу, а сервіси з доставляння, кур'єрські служби й продуктовий ритейл, навпаки, масово набирають співробітників. Поза ризиком залишається й IT-сектор, що є однією з найстабільніших галузей економіки. Дані порталу DOU щодо обсягу вакансій і рівня зарплат IT-компаній після 4 місяців карантину свідчать, що ринок вакансій вийшов на докризовий рівень, компанії активно поновлюють найм [6]. Але водночас з цим, сучасні умови ринкової економіки потребують від управлінців розробки принципово нових підходів до пошуку персоналу, адаптуючи ці процеси до дистанційного режиму.

Через цифрову трансформацію бізнесу, глобального інтересу до інформаційних технологій, попиту на створення високотехнологічних цифрових продуктів – IT сфера стала найбільш перспективним сегментом ринку [7]. За відносно короткий проміжок часу сфера інформаційних технологій перетворилась на один з головних драйверів світової економіки, ставши каталізатором рушійних змін в інших індустріях. Укра-

їнський IT-ринок за останні чотири роки збільшився вдвічі, та у 2020 році досяг показника у 220 тисяч IT-фахівців [8]. Ця галузь приносить державному бюджету близько \$5 млрд. на рік, та стала одним із головних напрямків з експорту послуг в Україні. Компанії з надання IT-послуг постійно шукають висококваліфікованих та амбітних фахівців у штат, підтримуючи тенденцію до розвитку даної сфери. Саме людський капітал (фаховий персонал) є одним із головних факторів розвитку як і компанії, так і IT-середовища в Україні в цілому. Галузь інформаційних технологій – принципово глобальна індустрія. На ринку праці постійно зростає потреба у кваліфікованих фахівцях саме у сфері інформаційних технологій, а IT-спеціалісти мають попит практично в усіх країнах. Відповідно до цього, конкуренція за якісні кадри зростає з кожним роком. За даними компанії HackerRank, Україна займає одинадцять місце серед 50 країн з найкращими розробниками програмного забезпечення і шостою – в рейтингу кращих програмістів TopCoder у світі [9]. Всупереч щорічному приросту кадрів, для українського ринку інформаційних технологій дедалі актуальнішим стає питання кадрового голоду. В умовах величезного попиту на технічних талантів глобальна конкуренція залучення кваліфікованих працівників зростає з кожним днем. Тож кадровий голод поглинув ринок таким чином, що на закриття однієї рядової вакансії йдуть місяці.

Підбір персоналу – це процес пошуку й залучення потенційних ресурсів для заповнення вакантних посад в організації [10]. Процес орієнтується саме на якісний пошук та підбір кандидатів, що володіють здібностями й ставленням, які необхідні для досягнення цілей організації. Від того, наскільки якісно буде підібраний персонал, залежатиме перспектива розвитку, конкурентоспроможність та прибутковість діяльності підприємства. Саме тому, за сучасних умов значно зростає значущість та рівень вимог до процедур підбору персоналу. Підбір IT-фахівців – непросте завдання, бо насамперед ринок інформаційних технологій помітно відрізняється від ринку виробництва товарів чи надання послуг. Процес пошуку на IT-спеціальності визначається окремо як технічний підбір, або IT-рекрутинг. Підбір IT-фахівців здійснюється за загальноприйнятою структурою відбору персоналу, проте є певні відмінності, що пов'язані зі специфікою роботи в IT-галузі. Це обумовлюється тим, що рекрутер на даній посаді має розбиратися в технологіях програмування, специфіці розробки інформаційного продукту, володіти на розмовному рівні іноземними мовами та швидко засвоювати нові технології та інструменти.

Більшість IT-компаній розмежовують робочий функціонал HR менеджера, рекрутера та сорсера. Типова організаційна структура HR відділу IT-компанії наведена на рисунку 1.

Відповідно до організаційної структури, за залучення талантів в компанію відповідає команда рекрутингу, яка згідно з бізнес-цілями й орієнтирами розвитку компанії, вибудовує стратегію найму. Цей процес охоплює велику кількість задач, що дозволяє створити потужну ресурсну базу потенційних кандидатів.

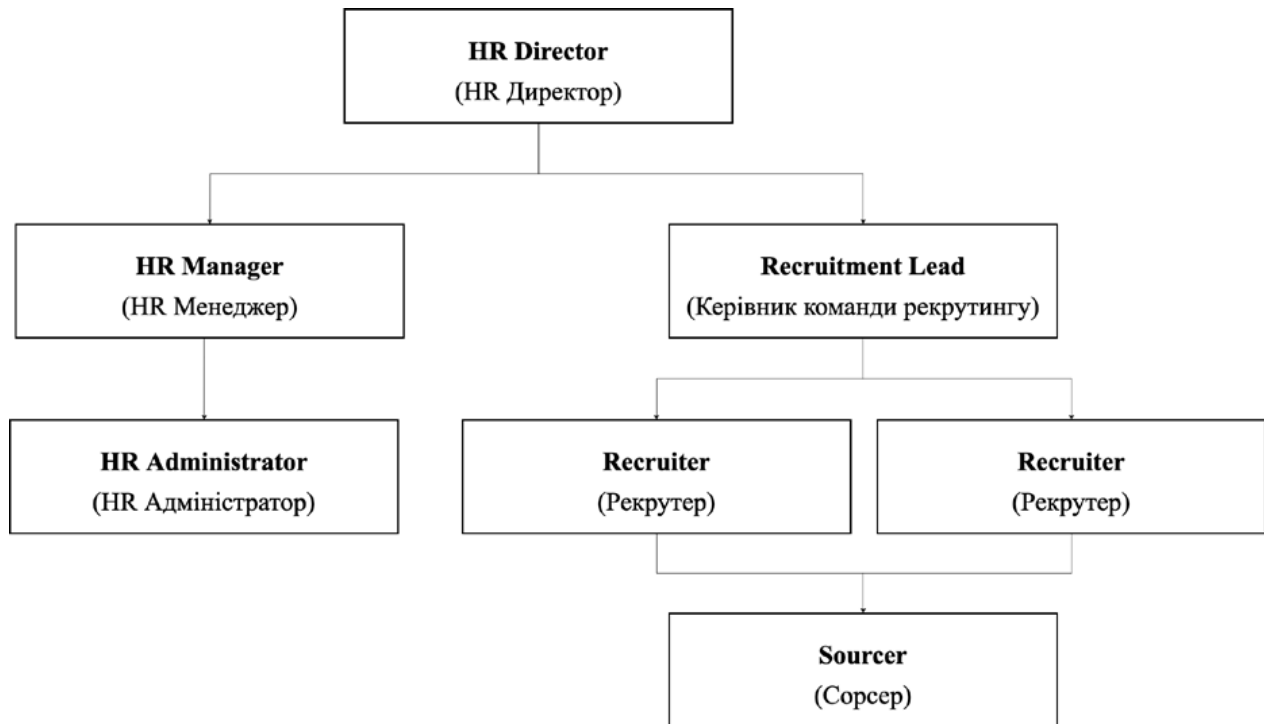

Рис. 1. Типова організаційна структура HR відділу в IT-компанії

Джерело: розроблено автором за даними [11]

Для ефективного процесу найму й роботи на випередження потреб, компанії необхідно розробити план найму. Розробляючи план заздалегідь, команда рекрутингу може заощадити час, гроші й залучити кращі таланти на ринку праці. Відповідно до політики компанії, підбір персоналу складається орієнтовно з 16 етапів.

Особливість IT-рекрутингу полягає в тому, що пошук унікальних технічних фахівців відбувається завдяки методу «Executive search». «Executive search» – це «ексклюзивний пошук», пошук справжніх професіоналів, «запозичений» термін, що прийшов до нас із США [12]. Мета «executive search» полягає в пошуку найкращо-

го кандидата з тих, хто представлений на ринку праці «пасивних» (зайнятих на роботі в іншій компанії) фахівців. Традиційний же спосіб підбору кадрів зазвичай передбачає вузьке коло пошуку тільки серед «вільних» претендентів, які перебувають в активному пошуку відкритих перспективних вакансій.

Окрім цього, щоб розширити воронку потенційних кандидатів, IT-рекрутер має знати сучасні техніки й платформи для сорсингу [13]. Канали пошуку IT-фахівців можна умовно розділити на стандартні й нестандартні (табл. 1).

Специфіка пошуку технічних фахівців полягає саме в його підходах і каналах. Основним

Таблиця 1

Джерела пошуку IT-спеціалістів

Стандартні канали пошуку	Приклад сервісу
Сайти з публікації вакансій загального характеру	Work.ua Rabota.ua Jooble.org
Сайти з публікації вакансій орієнтовані на IT персонал	Djinni DOU
Нестандартні канали пошуку	Приклад сервісу
Тематичні телеграм канали та чати	https://t.me/recruitua https://t.me/RecruitUkr https://t.me/it_hr_ukraine
Соціальні мережі	Facebook, Instagram, Twitter
Професійні соціальні мережі	Linkdin,
Платформи для фрілансерів	UpWork Weblancer.net
Спеціалізовані форуми	Habr Stack Overflow
Веб-сервіс хостингу IT-проектів	GitHub
Мітапи, хакатони, профільні конференції	https://it-events.com/

Джерело: складено автором на основі даних [13]

підходом є пошук через відповідні сервіси, найефективнішим з яких є соціальна мережа для професійних відносин LinkedIn, потім Djinni та різноманітні job-сайти, наприклад work.ua, rabota.ua тощо. Далі по значущості йдуть рекомендації, корпоративні бази даних, додаткові сервіси GitHub, DOU, соціальні мережі, Amazing Hiring, Turbo Hiring тощо [14]. Перелічені вище сервіси є каналами пошуку.

Певні особливості підбору технічних фахівців наявні і в проведенні технічного тестування та співбесід. Відповідно до вимог, що пред'являються компанією і керівником певного проекту, перед проходженням «технічної» співбесіди кандидату пропонується виконати тестові завдання. Вони дозволяють виявити вміння вирішувати завдання, пов'язані з технологіями, що будуть застосовуватися в роботі. Деякі компанії використовують для оцінки кандидатів вже готові рішення, наприклад, систему Brainbench. Позитивна сторона автоматизованої оцінки полягає в тому, що система пропонує безліч тестів із найрізноманітніших напрямів, різних рівнів складності. За допомогою цих тестів технічні інтерв'юери можуть визначити, наскільки кандидат здатний до виконання фахових задач. Крім знань і досвіду кандидата під час проведення технічної співбесіди рекрутери та інтерв'юери оцінюють також:

- інтелектуальний фактор (складність виконаних завдань, самоорганізованість і системність мислення, вміння чітко формулювати і передавати свої думки);
- мотиваційний фактор (очікування людини);
- особистісний фактор (поведінка кандидата під час інтерв'ю).

Технічні співбесіди знаходяться в компетенції виключно IT-фахівців, які є експертами у своїй області. Завдання рекрутера – надати рекомендації з проведення співбесід, навчити лінійних менеджерів технікам інтерв'ювання. Після чого виконується оцінка кандидатів й приймається рішення щодо вибору того чи іншого фахівця.

Пандемія продовжує впливати на більшість сфер бізнесу, і підбір персоналу не є виключенням. На початку березня в Україні, як і в усьому світі, почали вводити тотальний карантин. На момент старту карантину в березні 2020 року в IT-сфері, як і в економіці загалом, була відносна, але все-таки економічна стабільність. Пандемія за короткий проміжок часу кардинально змінила звичний спосіб роботи. Діджиталізація охопила більшість сфер, і рекрутмент не став винятком. HR-фахівцям і рекрутерам довелося переформатувати процес підбору персоналу. Тепер необхідно володіти інструментами мультимедійного найму, вибудовувати онлайн-комунікації з колегами й кандидатами, щоб віддалено залучати цінні кадри в компанію. Пандемія перетворила світ на суцільну карантинну зону, й з початком локдауну більшість компаній перейшла на дистанційний формат роботи через критичну епідеміологічну ситуацію. Згідно з даними дослідження KPMG, на режим роботи з дому перейшли 96% підприємств з 50 опитаних [15]. До нового формату роботи були готові не всі, адже цей процес несе за собою певні фінансові та часові витрати: створення нового формату розподілу завдань, спілкування, документообігу.

У травні й квітні 2020 року компанії пережили стресовий період. Подекуди в компаніях скорочували людей, інші – заробітну плату працівників на 15-30%, відмовлялися від більшості пільг, а рекрутинг ставили на холд. Так, за даними останнього дослідження онлайн-ресурсу DOU, 40% вітчизняних і міжнародних компаній «заморозили» найм і лише 31% – продовжують набирати нових співробітників [16]. Крім цього, 30% опитаних роботодавців цієї весни скоротили бюджет на рекрутмент, що змушує HR-відділи переглядати бізнес-процеси і шукати більш економічні методи і інструменти для підбору персоналу. Також дані показують, що залучення нових фахівців за останнє півріччя в компаніях-учасницях опитування скоротилося на 4%, знизившись з відносно сталих 6% за останні роки до 1,9%.

Кількість опублікованих вакансій на спеціалізованих ресурсах зменшилася на 38%. Згідно з кризовою аналітикою DOU у липні було опубліковано 5011 вакансій, що менше на 10%, ніж у липні минулого року, проте це є вже середнім показником 2019 року [17]. Наразі можна стверджувати, що після різкого падіння ринку можна спостерігати відновлення докризових показників. У цілому на ринку кількість вакансій скоротилася у два рази в порівнянні з минулим роком. Всі ці рішення були пов'язані в першу чергу з перерозподілом грошей і змінами пріоритетів роботи в період карантину. Деякі компанії перемкнули фокус з найму на інші нагальні потреби бізнесу.

Рівень оплати праці за період карантину суттєво не змінився. Згідно з даними дослідження ресурсу rabota.ua, в якому взяли участь 112 українських IT-компаній, 61,6% з усіх опитаних утримують такий же рівень заробітної плати, що і до пандемії [18]. При цьому 16,1% кандидатів претендують на меншу винагороду, ніж у березні, а 12,5% кандидатів – на більшу, інші компанії – таких наразі 9,8% – «заморозили» свій набір. Крім урізаних бюджетів, рекрутери зіткнулися з глобальними змінами, що впливають на їх роботу [29]. Наприклад, до карантину багато IT-компаній тестували роботу дистанційних команд. У нових умовах цей процес став загальносвітовим трендом. Дослідження Forbes [20] і Newsweek [21], тенденцію «дистанційки» підтримало керівництво Microsoft, Amazon, Ford, JP Morgan і інших відомих компаній. Відповідно, з переходом в онлайн-режим роботи, виріс попит на фрілансерів і тимчасових фахівців. Так, наприклад, за березень кількість дистанційних вакансій по Україні тільки на «OLX Робота» зростає на 32%. Перехід на пошук фрілансерів полегшує роботу багатьом IT-рекрутерам. Крім цього, на карантині співбесіди стали проходити в форматі відеодзвінків, що спростило роботу рекрутерів, але при цьому сильно обмежило можливість оцінки кандидата. Тому зараз у пріоритеті роботи рекрутерів – навчитися віддалено розпізнавати цінних кандидатів, а їх навички оцінювати завдяки тестам і опитуванням.

Висновки і пропозиції. У результаті проведеного дослідження за темою наукової роботи було з'ясовано, що останнім часом внутрішній рекрутинг в Україні динамічно розвивається, особливо в галузі IT технологій. Підбір персоналу є досить тривалим процесом – до першого

дня роботи нового співробітника компанія вже витрачає на нього значні кошти й час. Тому компанія зацікавлена в тому, щоб прийняти на роботу працівника якнайшвидше. Це зумовлює необхідність поетапного розгляду процесу рекрутингу в сучасних організаціях, опис методів підбору кандидатів й ефективності використаних

джерел. Виникає й потреба у формуванні дієвої внутрішньої кадрової політики підприємства, завданнями якої є: забезпечення потреб підприємства в кадрах, підвищення якості підбору персоналу, підвищення кваліфікації фахівців з підбору персоналу, вибір методики визначення ефективності внутрішнього рекрутингу.

Список літератури:

1. Пандемія COVID-19. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F_COVID-19
2. Великая самоизоляция: самый глубокий экономический спад со времен Великой депрессии. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression>
3. В ожидании перелома. О странах, где пик эпидемии уже пройден. URL: <https://ukraina.ru/exclusive/20200414/1027388441.html>
4. MacKenzie K. Workable Survey. The New World of Work. 2020. URL: <https://get.workable.com/the-new-world-of-work?submissionGuid=3d5314dc-5779-4d41-b7cc-b81867b2fbce#one>
5. Зайнятість та безробіття населення в II кварталі 2020 року. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2020/09/118.pdf>
6. Кризова аналітика DOU. 2020. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/coronacrisis-in-ukrainian-it-july/?from=tge>
7. IT-індустрія: розвиток української економіки і талантів. Асоціація «IT Україна». Київ, 2015. URL: http://itukraine.org.ua/sites/default/files/1_vytalyu_nuzhnyu.pdf
8. Спрос на IT-специалистов вырос на рекордные за 3 года. URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/sprosa-it-spetsialistov-vyros-na-rekordnye-za-3-goda-pokazately-issledovanie>
9. Дослідження HackerRank. URL: <https://www.hackerrank.com/>
10. Крушельницька О.В., Мельничук Д.П. Управління персоналом : навч. посібник. Житомир, 2002. 346 с.
11. Коротко об Executive Search. URL: <http://www.headhunting.com.ua/articles/48--executive-search-.html>
12. Не только LinkedIn: где искать IT-сотрудников на удаленную работу. URL: <https://ain.ua/2017/12/21/gde-iskat-it-sotrudnikov-na-udalennuyu-rabotu/>
13. Малеева Ю.А., Персиянова О.Ю., Косенко В.В. Інформаційне та програмне забезпечення менеджера з персоналу IT-компанії. *Сучасний стан наукових досліджень та технологій в промисловості*. 2018. № 1. С. 22–32. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.3.022>
14. Самые эффективные каналы для поиска разработчиков. URL: <https://itexpert.work/ru/obzor-dou/>
15. Третя українських компаній подумують зменшити зарплати в найближче час. URL: <https://ubr.ua/labor-market/work-in-figures/tret-ukrainskikh-kompanij-podumyvajut-umenshit-zarplaty-v-blizhajshe-vremja-3893134>
16. Top-50 IT-компаній України. 2020. URL: <https://www.google.com/url?q=https://dou.ua/lenta/articles/top-50-july-2020/?from%3Dheader&sa=D&ust=1610479840380000&usg=AOvVaw0ddOqkNWrl75X44BoU0QB>
17. Кризова аналітика DOU. 2020. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/coronacrisis-in-ukrainian-it-july/?from=tge>
18. Більшість кандидатів хочуть отримувати безрезневу заробітну плату URL: <https://analytics.robota.ua/2/it/#8>
19. Рекрутинг на удаленке: 10 инструментов для подбора и коммуникации. URL: <https://finassessment.net/blog/udalennyj-rekruting-personala>
20. The Impact Of The Coronavirus On HR And The New Normal Of Work. URL: <https://www.forbes.com/sites/jeannemeister/2020/03/31/the-impact-of-the-coronavirus-on-hr-and-the-new-normal-of-work/#1ac98aed2b60>
21. The Coronavirus Will Change How We Work Forever. URL: <https://www.newsweek.com/coronavirus-will-change-how-we-work-forever-1494854>

References:

1. Pandemiia COVID-19. URL: https://ru.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D0%B8%D1%8F_COVID-19
2. Velikaya samoizolyatsiya: samyy glubokiy ekonomicheskiy spad so vremen Velikoy depressii. URL: <https://www.imf.org/ru/News/Articles/2020/04/14/blog-weo-the-great-lockdown-worst-economic-downturn-since-the-great-depression>
3. V ozhidanii pereloma. O stranah, gde pik epidemii uzhe proyden. URL: <https://ukraina.ru/exclusive/20200414/1027388441.html>
4. MacKenzie K. Workable Survey. The New World of Work (2020). URL: <https://get.workable.com/the-new-world-of-work?submissionGuid=3d5314dc-5779-4d41-b7cc-b81867b2fbce#one>
5. Zainiatist ta bezrobittia naseleennia v II kvartali 2020 roku. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/express/expr2020/09/118.pdf>
6. Kryzova analityka DOU (2020). URL: <https://dou.ua/lenta/articles/coronacrisis-in-ukrainian-it-july/?from=tge>
7. IT-industriia: rozvytok ukrainskoi ekonomiky i talantiv. Asotsiatsiia «IT Ukrainy». Kyiv, 2015. URL: http://itukraine.org.ua/sites/default/files/1_vytalyu_nuzhnyu.pdf
8. Spros na IT-spetsialistov vyros na rekordnye za 3 goda. URL: <https://tech.liga.net/technology/novosti/sprosa-it-spetsialistov-vyros-na-rekordnye-za-3-goda-pokazately-issledovanie>
9. Doslidzhennia HackerRank. URL: <https://www.hackerrank.com/>
10. Krushelnytska O.V., Melnychuk D.P. (2002) Upravlinnia personalom [Human Resources]. Zhytomyr.
11. Kоротко об Executive Search [Review Executive Search]. URL: <http://www.headhunting.com.ua/articles/48--executive-search-.html>
12. Ne tolko LinkedIn: gde iskat IT-sotrudnikov na udalennuyu rabotu [Not just LinkedIn: where to find IT employees for remote work]. URL: <https://ain.ua/2017/12/21/gde-iskat-it-sotrudnikov-na-udalennuyu-rabotu/>
13. Malieieva Y.A., Persiianova O.Y., Kosenko V.V. (2018) Informatsiine ta prohramne zabezpechennia menedzhera z personalu IT-kompanii [Information and software of the IT company personnel manager]. *Suchasnyi stan naukovykh doslidzhen ta tekhnolohii v promyslovosti*. DOI: <https://doi.org/10.30837/2522-9818.2018.3.022>

14. Samye effektivnyie kanalyi dlya poiska razrabotchikov [Most effective channels for finding developers]. URL: <https://itexpert.work/ru/obzor-dou/>
15. Tret ukrainskikh kompaniy podumyvayut umenshit zarplatyi v blizhayshee vremya [A third of Ukrainian companies are considering reducing salaries in the near future]. URL: <https://ubr.ua/labor-market/work-in-figures/tret-ukrainskikh-kompanij-podumyvajut-umenshit-zarplatyi-v-blizhayshee-vremja-3893134>
16. Top-50 IT-kompanii Ukrainy [Top 50 IT companies in Ukraine]. URL: <https://www.google.com/url?q=https://dou.ua/lenta/articles/top-50-july-2020/?from%3Dheader&sa=D&ust=1610479840380000&usg=AOvVaw0ddOqkNWrlL75X44BoU0QB>
17. Kryzova analityka DOU [Crisis analytics – DOU]. URL: <https://dou.ua/lenta/articles/coronacrisis-in-ukrainian-it-july/?from=tge>
18. Bilshist kandydativ khochut otrymuvaty bereznevnu zarobitnu platu [Most candidates want to receive a March salary]. URL: <https://analytics.robota.ua/2/it/#8>
19. Rekruting na udalenke: 10 instrumentov dlya podbora i kommunikatsii [Remote recruiting: 10 tools for recruiting and communication]. URL: <https://finassessment.net/blog/udalennyj-rekruting-personala>
20. The Impact Of The Coronavirus On HR And The New Normal Of Work. URL: <https://www.forbes.com/sites/jeannemeister/2020/03/31/the-impact-of-the-coronavirus-on-hr-and-the-new-normal-of-work/#1ac98aed2b60>
21. The Coronavirus Will Change How We Work Forever. URL: <https://www.newsweek.com/coronavirus-will-change-how-we-work-forever-1494854>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-41>

УДК 658.013

Терлецька Ю.О., Данилюк М.В., Мажар М.І.
Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича**АДАПТАЦІЯ ЯК СТРАТЕГІЧНИЙ ВЕКТОР УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВОМ
В УМОВАХ ТУРБУЛЕНТНОСТІ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА**

Анотація. У статті досліджено проблему формування системи адаптації суб'єкта господарювання до динамічних умов невизначеності зовнішнього середовища. Розглянуто концептуальні підходи до управління адаптивним розвитком підприємства. Проаналізовано особливості адаптивного управління потенціалом суб'єкта господарювання у конкурентному середовищі. Проведено аналіз ефективності діяльності та проблем розвитку підприємств олійно-жирової галузі. Діагностовано чинники зовнішнього середовища та важелі впливу на економічну стабільність функціонування суб'єктів господарювання. Проаналізовано сучасні тенденції формування системи забезпечення інноваційної адаптивності суб'єктів господарювання олійно-жирового комплексу. Запропоновано систему адаптації як стратегічного вектора управління підприємством в умовах турбулентності зовнішнього середовища. Обґрунтовано шляхи протидії та мінімізації негативного впливу зовнішніх та внутрішніх загроз на суб'єкт господарювання.

Ключові слова: адаптація, адаптивність підприємства, адаптивне управління потенціалом підприємства, чинники зовнішнього середовища, інноваційна адаптивність підприємства.

Terletska Yuliya, Danylyuk Mykola, Mazhar Mariya
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University**ADAPTATION AS A STRATEGIC VECTOR ENTERPRISE MANAGEMENT
IN CONDITIONS TURBULENCE OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT**

Summary. The article is devoted to the development of ways to counteract and minimize the impact of external and internal threats of the enterprise in conditions of uncertainty of the external environment. Theoretical and methodological bases of formation of the system of adaptation of the business entity to the conditions of uncertainty of the external environment are investigated. Conceptual approaches to management of adaptive development of the enterprise are considered. Features of adaptive management of the potential of the business entity in a competitive environment are analyzed. The analysis of efficiency of activity and problems of development of the enterprises of oil and fat branch is carried out. The factors of the external environment and the levers of influence on the economic stability of the functioning of economic entities are diagnosed. It is determined that the economic, technological and social factors have a significant impact on the production and economic activity of the enterprise. The modern tendencies of formation of the system of providing innovative adaptability of the enterprises of oil and fat complex are analyzed. It is established that one of the promising areas of innovation adaptability of oil and fat complexes is waste-free production, because volumes of secondary raw materials formed at different stages of oilseed processing, with their efficient and rational use can improve the financial, economic and environmental situation in Ukraine. The practical implementation of the mechanism of waste-free production involves the following: production and economic inspection of the enterprise; creation of measures for zero-waste production; practical implementation of waste-free production measures; inspection and analysis of the state of production waste and their further processing at the enterprise. Waste-free and organic oil production are promising areas for development and modernization of the oil and fat industry. The system of adaptation as a strategic vector of enterprise management in the conditions of turbulence of the external environment is offered. Ways to counteract and minimize the impact of external and internal threats on the business entity are substantiated.

Keywords: adaptation, adaptability of the enterprise, adaptive management of the potential of the enterprise, environmental factors, innovative adaptability of the enterprise.

Постановка проблеми. В умовах динамічного розвитку економічного середовища успіх організації значною мірою залежить від її здатності взаємодіяти з чинниками зовнішнього впливу. Саме адаптаційні можливості суб'єкта господарювання забезпечують його стратегічну стійкість. Сучасні концептуальні засади управління конкурентоспроможністю передбачають фундаментальну трансформацію усіх форм та методів традиційного менеджменту, підпорядкувавши бізнес-процеси реалізації стійких конкурентних переваг організації. Спроможність суб'єкта господарювання швидко адаптувати власну діяльність до турбулентних умов конкурентного середовища є пріоритетним завданням управління та запорукою його успіху у конкурентній боротьбі. У сучасних умовах

господарювання процес адаптації підприємства можна забезпечити шляхом активізації його інноваційного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика розвитку адаптації механізму функціонування організацій докладно описана у наукових дослідженнях Р. Акоффа, І. Ансоффа, Н.В. Білошкурської, В.М. Гончарова, В.Т. Денисова, С.А. Кравченко, Є.О. Кузьміна, А.О. Мельник, В.П. Стасюка, Л.Г. Шемаєвої та багатьох інших вчених. Дослідженню проблеми функціонування підприємств в умовах турбулентного зовнішнього середовища присвячено праці таких науковців, як У. Бріджес, С.В. Войтко, О.А. Гавриш, Т.В. Гринько, В.К. Данилюк, Л.Є. Довгань, Ж.Л. Крисько, М.С. Крочак, С.В. Кудлаєнко, В.Р. Кучеренко, П.М. Макаренко, О.О. Петренко, І.В. Смолін,

Д.М. Стеченко, Ю.О. Терлецька, М.О. Турко, О.В. Шатілова, Н.В. Янченко, В.М. Ячменьова.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Характерними умовами діяльності вітчизняних суб'єктів господарювання є високий рівень турбулентності та невизначеності, який потребує забезпечення відповідної реакції на деструктивний вплив чинників зовнішнього середовища. Ускладнення та високий рівень невизначеності факторів як глобального, так і національного характеру, зумовлюють необхідність процесу удосконалення системи менеджменту підприємств у контексті забезпечення конкурентно-спроможності та стійкості, як запоруки їхнього ефективного функціонування у довгостроковій перспективі.

Постановка завдання. Метою статті є обґрунтування практичних рекомендацій, спрямованих на підвищення адаптаційних можливостей суб'єкта підприємницької діяльності в умовах турбулентності зовнішнього середовища.

Виклад основного матеріалу дослідження. Адаптація являє собою процес пристосування виробничо-господарської діяльності суб'єкта господарювання до несприятливого впливу чинників зовнішнього середовища, а також ефективного використання ним сформованого виробничого потенціалу. Метою зазначеного процесу є допомога у конкурентній боротьбі за споживачів, за розширення існуючих ринків збуту продукції, як підсумок його інтегрованих зусиль щодо практичної реалізації системи адаптації та своєчасного підвищення власної конкурентоспроможності. До основних видів адаптації підприємства, зазвичай, відносять наступне: адаптацію до зміни кон'юнктури ринку; адаптацію до нововведень технічного та організаційного характеру; адаптацію до соціально-політичних умов.

Адаптивне управління є різновидом управлінської діяльності, спрямованої на підвищення конкурентоспроможності суб'єкта господарювання. Саме механізм управління адаптивним розвитком організації дає змогу оцінити весь спектр потенційних сфер діяльності та передбачити рівень розвитку в кожній з них. З огляду на викладене вище, з'являється можливість об'єктивно визначати стратегічні напрями адаптивного організаційного розвитку, а саме:

- здійснювати поточне регулювання, а також дотримуватися сформованої стратегії;
- коригувати обрану політику, робити акценти на розвитку функціональних сфер суб'єкта господарювання;
- систематично впроваджувати заходи з антикризового регулювання;
- у випадку необхідності, диверсифікувати виробництво продукції.

Процес адаптації суб'єкта господарювання до конкурентного середовища, насамперед, слід спрямовувати на внесення змін у режим його функціонування та організаційну структуру управління з метою досягнення максимального рівня пристосування до змін кон'юнктури ринку та нестабільності соціально-економічної політики держави. Ефективність діагностування адаптаційного потенціалу підприємства базується на дослідженні його зовнішнього й внутрішнього середовища функціонування, а також врахуван-

ні рівня регіонального розвитку, в межах якого функціонує суб'єкт господарювання. З огляду на це, можна стверджувати про те, що управління адаптаційним потенціалом являє собою такий вид управління організацією, який дозволяє шляхом застосування резервів механізму адаптації, заснованому на систематичному моніторингу відповідності фактичного рівня адаптації нормативному, вносити корективи у стратегічні, поточні та оперативні плани з метою забезпечення виживання організації та досягнення запланованого рівня власної конкурентоспроможності.

Олійно-жировий комплекс України є яскравим прикладом переваг переходу від економіки сировинного типу до створення конкурентного продукту з високою доданою вартістю в межах країни. Саме на прикладі підприємств олійно-жирового комплексу України можна спостерігати, як створення умов для максимальної переробки насіння соняшнику на вітчизняних потужностях шляхом запровадження у 1999 році експортного мита на насіння соняшнику забезпечило не тільки його відродження, але й перетворення у потужний сектор аграрного виробництва, де встановлено баланс економічних інтересів держави, сільськогосподарської та переробної сфер виробництва та внутрішнього споживання.

Виробництво соняшнику в Україні за останні двадцять років зросло у 6 разів. За цей час побудовано 60 нових підприємств, реконструйовано та модернізовано діючі суб'єкти господарювання. У вітчизняній олійно-жировій галузі за вказаний період створено понад 100 тисяч робочих місць. Загальний обсяг інвестицій, вкладених у розвиток олійно-жирового комплексу, перевищує 3 млрд. дол. США. Розвиток інфраструктури у портах демонструє вагомий здобутки. Так, наприклад, у 6 портах збудовано 16 терміналів, оскільки 90% української олії експортується морським шляхом [4].

Однак, необхідно зауважити, що поряд із вагомими виробничими досягненнями підприємствам вітчизняної олійно-жирової галузі властива ціла низка проблем, що гальмують перспективи їхнього подальшого розвитку. До них слід віднести наступне:

- високий рівень монополізації олійно-жирової галузі, що спричиняє необґрунтоване завищення цін, використання нечесних методів ведення конкурентної боротьби, а також нераціональне використання виробничих потужностей;
- недостатню інноваційно-інвестиційну спрямованість підприємств олійно-жирового комплексу, що унеможливило процес діагностування наявного потенціалу галузі;
- неоптимальність системи зберігання й транспортування олійно-жирової продукції в Україні, що значно ускладнює процес її коригування у відповідності із світовими цінами.

Одним із провідних товаровиробників соняшникової олії в Україні є промислова група «ВіОйл», частка ринку якої у виробництві соняшникової олії складає 6,7%. Частка експорту продукції промислової групи «ВіОйл» від загального обсягу олії, що експортується українськими підприємствами, становить 5,1% [4].

З метою визначення чинників зовнішнього середовища, що здійснюють несприятливий

вплив на виробничо-господарську діяльність ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», який входить до складу промислової групи «ВіОйл», нами використано методику аналізу PEST+M на підставі зважування виявлених чинників. Вказана методика має певні переваги: по-перше, з її допомогою можна оцінити фактори не лише макро-, але й мікросередовища. Чинники мікросередовища обрано шляхом використання методики М. Портера. По-друге, на підставі проведення опитування експертів можна визначити не лише перелік несприятливих чинників та проаналізувати характер їхнього впливу, але й виявити рівень впливу та оцінити значущість кожного з них. Основним недоліком методики є значний рівень суб'єктивності експертного оцінювання. Однак, слід зауважити, що практично всі методи діагностування стану та характеристик зовнішнього середовища ґрунтуються на процесах формування, оцінювання та узгальнення суб'єктивних думок запрошених експертів.

Значний несприятливий вплив на процес виробничо-господарської діяльності ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» справляють економічні, технологічні та соціальні чинники. Майже всі чинники економічного спрямування у процесі діагностування отримали негативну експертну оцінку. Виняток склав лише чинник розвитку регіональної ринкової інфраструктури. Інші чинники здійснюють стримуючий вплив на процес функціонування ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат». Таку тенденцію можна пояснити достатньо високими темпами інфляції, значним податковим тиском, зниженням платоспроможного попиту з боку українських споживачів, економічно невигідними умовами кредитування, зниженням інвестиційної привабливості України на світових ринках. В цілому, експерти зафіксували негативний вплив чинників економічної складової середовища функціонування підприємства.

Негативний вплив на виробничо-господарську діяльність суб'єкта господарювання мають фактори соціальної групи. Цей факт можна пояснити скороченням чисельності населення регіону, та, відповідно, зниженням чисельності потенційних трудових ресурсів, а також зниженням загального рівня освіти, компетенцій та кваліфікації працівників. Сприятливий вплив на діяльність ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат» мають технологічні чинники, які тісно пов'язані з позитивними тенденціями у зазначеній сфері: бурхливим розвитком техніко-технологічної компоненти суспільного життя, підвищенням можливостей доступу фахівців-практиків до новітніх вітчизняних та зарубіжних бізнес-процесів та технологій.

Однією з найбільш репрезентативних методик діагностування характеристик зовнішнього середовища є індикатор, описаний Робертом Дунканом. Він вперше запропонував оцінювати рівень складності середовища за кількістю компонентів (чинників) середовища, до яких вони належать. Наприклад, рухомість середовища – за допомогою шкали від 1 до 5, невизначеність середовища – за шкалою від 0 до 1. З метою діагностування стану та характеристик середовища функціонування підприємства, зазвичай, вико-

ристовують експертний метод оцінювання шляхом проведення анкетування.

Зовнішнє середовище ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», згідно з проведеною експертною оцінкою, характеризується високим рівнем рухомості, невизначеності та значною кількістю чинників несприятливого впливу для процесу довготривалого функціонування підприємства. Така ситуація значно ускладнює процес формування та реалізації стратегії суб'єкта господарювання, адже нестабільність середовища створює додаткові перешкоди у процесі формування прогнозів щодо подальших перспектив стабілізації діяльності. Саме тому, організація системи взаємодії суб'єкта господарювання із зовнішнім оточенням у нинішніх умовах набуває особливо важливого значення, оскільки актуалізує завдання щодо формування дієвого механізму його адаптації.

Інструментом, який уможливує поєднання результатів діагностування як внутрішнього, так і зовнішнього середовища, є SWOT-аналіз. Він дозволяє визначити сильні та слабкі сторони підприємства, а також оцінити можливості та загрози, джерелом походження яких є турбулентність зовнішнього середовища. До сильних сторін суб'єкта господарювання можемо віднести широкий спектр сфер використання продукції (у харчовій галузі, косметології, виробництві біопалива), багаторічний виробничий досвід (підприємство засновано у 1928 році), високий рівень якості олійно-жирової продукції, а також можливості розширення її експорту. Можливості, які відкриваються у перспективі перед ПрАТ «Чернівецький олійно-жировий комбінат», передбачають наступне: обґрунтування оптимальної цінової стратегії, впровадження модернізованих технологій, участь у тендерах, підвищення рівня організації взаємодії з потенційними клієнтами на підставі впровадження елементів ABC-аналізу, раціоналізацію системи управління запасами, оптимізацію структури фінансових ресурсів, імплементацію системи адаптивного управління суб'єктом господарювання.

Незаперечним є той факт, що олійно-жировий комплекс України орієнтований на експорт продукції. Саме тому одним з дієвих важелів впливу на процес забезпечення стабільності функціонування підприємств з виробництва олії та олійно-жирової продукції є митна політика. Починаючи з 2012 року в Україні діє ставка експортного мита на насіння соняшнику з метою переробки його на вітчизняних підприємствах у розмірі 10% до митної вартості. Слід зазначити, що світові конкуренти українських товаровиробників захищають власні національні інтереси, насамперед, шляхом застосування експортного мита на соняшникове насіння. Так, наприклад, в Аргентині експортне мито на насіння соняшнику зросло з 23% до 32%, а згодом буде підвищено до 39% [4].

Одним із пріоритетних напрямів забезпечення інноваційної адаптивності українських підприємств олійно-жирової галузі є безвідходне виробництво. Таку тенденцію можна пояснити тим, що значні обсяги вторинної сировини, які утворюються на різних стадіях переробки насіння олійних культур, у процесі їхнього подальшого раціонального використання сприятимуть

поліпшенню фінансово-економічної та екологічної ситуації в країні. Ефективними методами використання соняшникового лушпиння є: виробництво альтернативних видів палива (брикетів та гранул); процес спалювання лушпиння (внаслідок чого отримують теплову енергію); виробництво добрива з метою підвищення якісних характеристик ґрунтів; використання у будівництві, у процесі вирощування грибів тощо.

Процес реалізації на практиці механізму безвідходного виробництва проводиться поетапно та передбачає наступне:

- економіко-виробничі обстеження та діагностування економічного потенціалу (оцінка та аналіз фінансового стану суб'єкта господарювання, обґрунтування пріоритетних напрямів імплементації безвідходного виробництва, оцінювання якості вторинної сировини);

- обґрунтування заходів з впровадження безвідходного виробництва (техніко-технологічних, економічних, інвестиційних та екологічних);

- практична реалізація заходів з впровадження безвідходного виробництва (застосування сучасних інноваційних технологій, використання нетрадиційних методів утилізації відходів, створення виробничих підрозділів, які спеціалізуються на подальшій переробці відходів олійного виробництва);

- моніторинг поточного стану (контроль за реалізацією заходів щодо впровадження на практиці безвідходного виробництва, ідентифікація показників, які характеризують динаміку стану мінімізації відходів).

Безвідходність бізнес-процесів виробництва органічної олії є дієвими важелями та перспективними напрямками розвитку й модернізації підприємств олійно-жирового комплексу. Імплементація на практиці такого механізму дасть змогу вітчизняним суб'єктам господарювання розширювати власне виробництво, створюючи нові види продукції у процесі використання відходів олійного виробництва, а також підвищувати рівень

ефективності використання економічного потенціалу підприємств олійно-жирової галузі.

Висновки і пропозиції. Враховуючи місію підприємства, стратегію у визначеному секторі ринку та орієнтуючись на виконання пріоритетних завдань у сфері економічної безпеки в умовах турбулентності зовнішнього середовища, кожен суб'єкт господарювання повинен дотримуватись стратегії й тактики гарантування власної безпеки. З огляду на викладене вище, забезпечення його економічної безпеки відбувається на трьох рівнях:

а) стратегічному рівні, що передбачає процес обґрунтування та ухвалення стратегічно важливих рішень, спрямованих на довготермінову перспективу. До них належать:

- організування та виконання планових рішень, діагностування та моніторинг показників виробничо-господарської діяльності підприємства із врахуванням впливу економічних загроз ззовні;

- контроль та аналіз кінцевих результатів, коригування фактичних показників та оптимізація діяльності суб'єкта господарювання;

б) у середньостроковому періоді передбачається виконання таких завдань:

- класифікація внутрішніх та зовнішніх загроз, обґрунтування критеріїв (показників та граничних меж, перевищення яких свідчить про існування реальної загрози для ефективного функціонування підприємства);

- моделювання нової (чи удосконалення існуючої) системи економічної безпеки суб'єкта господарювання;

- оптимізація процесу планування щомісячних витрат (складання бюджету) з метою раціонального функціонування системи економічної безпеки;

- обґрунтування та ухвалення управлінських рішень про перспективи функціонування підприємства та пріоритетні напрями їхнього досягнення;

в) оперативному рівні, що передбачає вирішення поточних господарських проблем, пов'язаних з обґрунтуванням оптимального рівня споживання виробничих ресурсів на підприємстві.

Список літератури:

1. Крисько Ж.Л. Адаптація підприємства до зовнішнього середовища через механізм реструктуризації. *Галицький економічний вісник*. 2009. Вип. № 2. С. 38–42.
2. Крочак М.С. Формування стратегії розвитку промислових підприємств в умовах невизначеності. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2017. Вип. 1(7). С. 85–90.
3. Кудляк С.В. Наукові засади формування економічного механізму адаптації підприємств до кризових умов. *Вісник Хмельницького національного університету*. 2011. Вип. 5. С. 32–36.
4. Офіційний сайт асоціації «Укроліяпром». URL: <http://www.ukroilprom.org.ua>
5. Терлецька Ю.О. Інноваційна діяльність як засіб адаптації суб'єкта господарювання до умов нестабільного зовнішнього середовища. *Науковий вісник Чернівецького університету: Економіка* : зб. наук. пр. Вип. 786 / Черн. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 2017. С. 65–69.
6. Терлецька Ю.О., Бачинська Ю.О., Марчук В.І. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств олійно-жирового комплексу в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Економіка та суспільство*. 2018. Вип. 14. С. 533–538.
7. Турко М.О. Теоретичні підходи до визначення категорії «економічна адаптивність підприємства». *Вісник Хмельницького національного університету*. 2014. Вип. 6. С. 38–41.
8. Ячменьова В.М., Османова З.О. Сутність понять «адаптація» та «адаптивність». *Вісник національного університету «Львівська Політехніка»*. 2010. Вип. 684. С. 346–353.

References:

1. Krysko Zh.L. (2009) Adaptatsiya pidpryyemstva do zovnishnoho seredovyscha cherez mekhanizm restrukturyzatsiyi [Adaptation of the enterprise to the external environment through the mechanism of restructuring]. *Galician Economic Bulletin*, vol. 2, pp. 38–42.
2. Krochak M.S. (2017) Formuvannya stratehii rozvytku promyslovykh pidpryyemstv v umovakh nevyznachenosti [Formation of strategy of development of industrial enterprises in the conditions of uncertainty]. *Scientific Bulletin of Mukachevo State University*, vol. 1(7), pp. 85–90.

3. Kudlayenko S.V. (2011) Naukovi zasady formuvannya ekonomichnoho mekhanizmu adaptatsiyi pidpriumstv do kryzovykh umov [Scientific principles of formation of the economic mechanism of adaptation of the enterprises to crisis conditions]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 5, pp. 32–36.
4. Ofitsynyy sayt asotsiatsiyi «Ukroliaprom» [Official site of the association «Ukroliaprom»]. Available at: <http://www.ukroilprom.org.ua>
5. Terletska Yu.O. (2017) Innovatsiyna diyalnist yak zasib adaptatsiyi subyekta hospodaryuvannya do umov nestabilnoho zovnishnoho seredovyshcha [Innovative activity as a means of adaptation of an economic entity to the conditions of unstable environment]. *Scientific Bulletin of Chernivtsi University*, vol. 786, pp. 65–69.
6. Terletska Yu.O., Bachynska Yu.O., Marchuk V.I. (2018) Shlyakhy pidvyshchennya konkurento-spromozhnosti pidpriumstv oliyno-zhyrovoho kompleksu v umovakh nevyznachenosti zovnishnoho seredovyshcha [Ways to increase the competitiveness of the oil and fat complex enterprises in the conditions of environmental uncertainty]. *Ekonomika ta suspilstvo*, vol. 14, pp. 533–538.
7. Turko M.O. (2014) Teoretychni pidkhody do vyznachennya katehoriyi «ekonomichna adaptyvnist» pidpriumstva [Theoretical approaches to defining the category «economic adaptability» of the enterprise]. *Bulletin of Khmelnytsky National University*, vol. 6, pp. 38–41.
8. Yachmenova V.M., Osmanova Z.O. (2010) Sutnist ponyat «adaptatsiya» ta «adaptyvnist» [The essence of the concepts «adaptation» and «adaptability»]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University*, vol. 6, pp. 38–41.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-42>

УДК 005.936.3

Чиж Л.П.

Одеський національний морський університет

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СТІЙКОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. Досліджено теоретичні питання сутності основних складових поняття стійкий економічний розвиток сучасного підприємства. Обґрунтовано, що однією з головних умов розробки управлінських рішень, щодо підтримки стійкого розвитку підприємства, є забезпечення керівників своєчасною і корисною інформацією. В числі функціональних складових економічної стійкості найважливіше місце займає фінансова. Підкреслено, що серед різноманітних інформаційних джерел в сучасних умовах впливу негативних, дестабілізуючих факторів зовнішнього середовища, на перший план виходять позаоблікові, зовнішні джерела. Серед них слід виділити інсайдерську інформацію. Акцентовано увагу на важливості використання бенчмаркінгу, як інструмента отримання відомостей про досвід кращих учасників ринку, що дозволить, за умови проведення якісного аналізу, ефективно підтримувати стійкий розвиток підприємства.

Ключові слова: стійкість, розвиток, економічна стійкість, інформація, облікова і позаоблікова інформація, бенчмаркінг.

Chyzh Lyudmyla

Odessa National Maritime University

FORMATION OF INFORMATION SUPPORT FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF THE ENTERPRISE

Summary. In the circumstances of rapid development of risk and uncertainty of external functioning factors, a manufacturing enterprise, as a socio-economic system, can successfully adapt if it has a reserve of stability. All this requires an appropriate informational support for management decisions. The literature review of foreign and domestic scientists showed that despite a significant amount of research on this matter, its scientific and practical investigation is far from being exhausted. Reality requires making adjustments to the seemingly established definitions. This necessitates the continuation of scientific knowledge formation and the building up of practical experience in the implementation and organization of an information system focused on the sustainable development of an enterprise. The purpose of this paper is to identify the essence of the concept of sustainable development of a modern enterprise, taking into account the features and problems of the formation of its informational support by means of the systematic approach. The meaning of economic sustainability can manifest itself in different ways depending on the subject of the economy, on the level of economic development and on the parameters of the economic system. Studies have shown that the term "enterprise sustainability" refers primarily to the economic component, whose most important element is being highlighted – the financial side. Our research is based on considering the enterprise as an informational mechanism. In this case, information is understood only as those data that remove uncertainty, namely being purposeful, useful in solving a certain problem of economic activity. Contemporaneity brings an understanding of the defining role of the external component of the informational system in order to provide managers with relevant, specially oriented information for making decisions to ensure the sustainable development of the enterprise. It is necessary to pay attention to the existence of inside information. Particular attention should be paid to those management concepts that have already proven their effectiveness. Among the latter worth highlighting is benchmarking as one of the universal ways of obtaining data on "best practice" from third-party enterprises, for improving the management methods of a sustainable enterprise development. Ukrainian researchers are still skeptical about this concept, although there are identified some elements of benchmarking.

Keywords: sustainability, development, economic stability, information, accounting and non-accounting information, benchmarking.

Постановка проблеми. У ринковій економічному середовищі корінної зміни піддаються зміст і цільові установки діяльності підприємства. Звідси випливає об'єктивна необхідність вирішення низки проблем, пов'язаних з пристосуванням його до мінливих умов макроекономічного середовища. Виробниче підприємство, як соціально-економічна система, може успішно адаптуватися, якщо воно має запас стійкості, який дозволяє змінюватися з тією ж швидкістю, що і зовнішнє середовище. Це твердження базується на законі необхідної різноманітності, відомому з кібернетики і сформульованому У.Р. Ешбі. З цього закону випливає, що бажано мати різноманітність можливих дій керівника не нижче різноманітності можливих дій керованої ним системи [1].

Область дії цього закону поширюється на всі процеси функціонування систем з контуром зворотного зв'язку, за яким йде обмін повідомленнями, і далі – їх інтерпретація і вибір цілеспрямованих впливів на нижчу підсистему. До таких систем відносяться і сучасні підприємства. Підвищення складності ведення бізнесу в умовах невизначеності факторів зовнішнього середовища, призводить до ускладнення процесів розробки і вибору керуючих рішень, зростання імовірності виникнення кризи підприємства. В будь-якому випадку управління виступає як інформаційний процес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Світові і вітчизняні науковці приділяли і продовжують приділяти багато уваги до розкриття теоретичних основ забезпечення стійкого розвитку:

Бланк І.О., Кілочичька Т.В., Мірошніченко Т.С., Ячменьова В.М., Колодізев О.М., Деркач ., Алексеев Н.В., Харитонов О.С., Василенко А.В., Видеке Б., Ляпунов О.М., Лагранж Ж., Пуанкаре А., Шумпетер Й.А., Дж.Б. Кларк, Ж. Ла Салль, Е. Daly, Graciela Chichilnisky, Miguel A. Rodriguez, Joan E. Ricart, Pablo Sanchez [2] і ін.

Такий інтерес ми маємо пояснити тим, що кожен дослідник формулює своє суб'єктивне розуміння, виходячи з рівня історичного розвитку економіки, галузевої приналежності досліджуваних підприємств, області наукових уподобань.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Активне і, головне, агресивне навколишнє середовище вимагає внесення коректив в, здавалося б, ustalені поняття і методики.

Виникає необхідність врахування проблемних аспектів при розробці інформаційного обґрунтування забезпечення стійкого розвитку підприємства з урахуванням особливостей впливу зовнішнього середовища.

Метою даної роботи є визначення сутності поняття стійкий розвиток сучасного підприємства, висвітлення особливостей і проблем формування його інформаційного супроводу за використанням системного підходу.

Виклад основного матеріалу. Для визначення змісту інформаційної складової стійкого розвитку підприємства, необхідно зупинитися, перед усім, на розкритті понять «стійкість», «стійкий розвиток».

В рамках загальної теорії організації систем з поняттям «стійкість» тісно пов'язане поняття «рівновага». Сстійкість визначається як здатність системи функціонувати в станах, щонайменше близьких до рівноваги, в умовах постійних зовнішніх і внутрішніх впливів [3].

Дослідження відносно стійкості підприємства стосуються, в першу чергу, його економічної складової.

Вперше термін «економічна стійкість» виник у зв'язку з розглядом проблеми обмеженості ресурсів, яка стала наслідком глобальних енергетичних криз 1973 і 1979 рр.

Відносно економічних процесів застосування терміну «Steady state» (стійкий стан, стан стаціонарної стійкості), введений Р. Солоу, відображає умови динамічної рівноваги економічної системи [4]. Цього підходу дотримуються такі відомі економісти, як Дж.С. Міль, Й. Шумпетер, Р. Харррод, Ф. Котлер, Д. Морріс та ін.

Економічні системи мають розглядаються в статичній і динамічній. З погляду статичності, підприємство зберігає певний застиглий стан рівноваги його елементів, тобто розвиток відсутній. Динамічний підхід передбачає дослідження підприємства у процесі зміни елементів його системи та їх співвідношення. Тому в динамічній економічній стійкості підприємства фактично означає його стійкий економічний розвиток [5, с. 12].

Різномісний характер фінансово-господарської діяльності підприємства зумовлює багатогранність поняття «економічна стійкість». Вивчення і узагальнення різних точок зору щодо досліджуваного терміну дозволило прийти до висновку, що в більшості випадків застосовуються такі підходи до його формулюванні поняття економічна стійкість:

– визначення засновані на ототожненні понять стійкого стану і рівноваги [6];

– визначення засновані на положеннях концепції стійкого розвитку («sustainable development»), точкою відліку для розвитку якої є звіт Міжнародної комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку у 1987 році [7];

– визначення, які розглядають економічну стійкість як стан ресурсів підприємства [8];

– визначення засновані на здатності підприємства до адаптації до умов реального середовища функціонування [9];

– визначення, які ототожнюють стійкість підприємства з його фінансовим станом [10].

Незважаючи ні на явні розбіжності, бачимо, що всі перелічені підходи об'єднує одне – це комплексна характеристика стану підприємства. Приймаючи до уваги багатогранність економічна стійкість, вважаємо за необхідне, для прийняття обґрунтованих рішень щодо забезпечення сталого розвитку підприємства, вибрати головну ланку, яка акумулює результати різноманітної діяльності підприємства. Поділяємо точку зору вчених, які розглядають фінансову сторону економічної стійкості, як її найважливіший елемент [10].

Не зупиняючись детально на доказовій базі головної ролі фінансової стійкості, нагадаємо про впровадження в Україні Міжнародних стандартів фінансової звітності (МСФЗ), які дозволяють підвищити прозорість та відкритість діяльності підприємств.

Підводячи підсумок, можемо стверджувати, що стійкий економічний розвиток підприємства передбачає здатність підприємства рухатися від максимізації ймовірності успіху до мінімізації ймовірності невдач, залежно від стадії життєвого циклу і агресивних, деструктивних зовнішніх і внутрішніх чинників, за рахунок накопичення і ефективного використання ресурсного потенціалу, перед усім, зберігаючи динамічну фінансову рівновагу.

Досвід фірм, процвітаючих в умовах ринкової конкуренції, переконує в тому, що для їх стійкого розвитку необхідні гнучкість і швидкість реакції на зміни кон'юнктури ринку, висока інвестиційна активність, ліквідність і фінансова стабільність, широке використання інноваційних факторів саморозвитку.

На реалізацію цієї мети має бути спрямовано інформаційне забезпечення підприємства шляхом виконання технологічних функцій накопичення, зберігання, передачі й обробки інформації.

Не зупиняючись на критичній оцінці різноманітних визначень інформації, які пропонуються вітчизняними та зарубіжними дослідниками, звернемо увагу на точку зору автора теорії інформації К. Шеннона. З позицій математики і кібернетики, інформація є мірою усунення невизначеності (ентропії), мірою організації системи. визначив поняття інформації як комунікацію, зв'язок, в процесі якої усувається ентропія (невизначеність). Ентропія – це кількісна міра невизначеності. Знищена відомостями ентропія і є інформація [12].

Це класичне визначення є основоположним для формування інформаційного забезпечення управління стійким розвитком підприємства. Тобто необхідно, щоб інформація була цілеспрямованою,

корисною, орієнтованою на відповідні завдання. Оцінювати ступінь корисності економічної інформації можна тільки стосовно до потреб конкретних завдань в певних умовах місця і часу, тобто оцінка має сенс тільки в межах даної інформаційної системи, даного конкретного завдання.

Збільшення кількості інформації не обов'язково підвищує якість рішення. Керівники страждають від надлишку інформації, яка не стосується до справи. Тому в ході спостережень важливо бачити відмінності між релевантною і недоречною інформацією і уміти відділяти одну від іншої. Релевантна інформація (relevant – відноситься до справи) – це дані, що стосуються тільки конкретної проблеми, людини, мети і періоду часу [13].

У зв'язку з тим, що нас цікавлять процеси забезпечення стійкого розвитку підприємства за рахунок фінансової складової, розглянемо особливості її інформаційної підтримки. Управління фінансовою стійкістю підприємства передбачає реалізацію наступних завдань: захист фінансових інтересів суб'єкта господарювання; управління його фінансовою діяльністю; попередження виникнення і розвитку загроз фінансової безпеки, зниження ступеня їх негативного впливу; управління фінансовими ризиками; облік альтернативних шляхів забезпечення стійкості підприємства шляхом застосування фінансових інструментів і методів фінансового аналізу; оцінка фінансового стану підприємства з використанням порогових значень показників; аналіз негативних фінансових наслідків для підприємства з точки зору зміни його платоспроможності, рентабельності і прибутковості; аналіз ринку цінних паперів з точки зору стану привабливості цінних паперів підприємства, залучення їм фінансових коштів на інвестиції та розвиток; захист від агресивного придбання акцій підприємства конкурентами і можливого встановлення контролю над ним; аналіз інвестиційних проектів; аналіз ділових пропозицій підприємству з точки зору ділової етики та ін. [14].

Наведений перелік відрізняється різноманітністю, що накладає особливі вимоги до їх інформаційного супроводу. Це пов'язано, перед усім, з тим, що реалізація декількох завдань засновано на внутрішньої облікової інформації, але є такі завдання, які потребують зовнішньої інформації.

Концептуальна модель інформаційного забезпечення фінансової стійкості підприємства, як складової частини економічної стійкості, наведено на рис. 1.

Традиційною думкою є те, що ядром економічної інформації є облікова інформація, на яку припадає майже 90 % її обсягу [15].

Не зменшуючи значення облікової інформації, необхідно врахувати реалії сьогодення, які вносять корективи в ранжування пріоритетів видів інформації для прийняття рішень.

Сучасність повинна принести розуміння підвищення ролі зовнішньої компоненти інформаційної системи з метою забезпечення менеджерів поточною, спеціально орієнтованою інформацією для прийняття рішень (про конкурентів, партнерів, покупців, їх матеріальних і фінансових ресурсах, про товарні і фондові ринки, інвестиційні можливості і т. д.).

В умовах ринкових відносин відносно до угруповання інформації на внутрішню і зовнішню слід звернути увагу на наявність аутсайдерської і інсайдерської інформації.

Аутсайдерська інформація є публічною, доступною широкому загалу, відкритої, тому що вона друкується в засобах масової інформації або в мережі інтернет. Джерело аутсайдерської інформації розташований поза фірми.

Традиційно під інсайдерської інформацією розуміють істотну публічно не розкрити службову і комерційну інформацію компанії, яка в разі її розкриття здатна вплинути на ринкову вартість цінних паперів компанії [16, с. 165]. Володар такої інформації без сумніву отримує переваги при виробленні управлінських рішень по відношенню до інших учасників ринку.

Поняття інсайдерської інформації в Україні регулюється Законом України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо інсайдерської інформації». Інсайдерська інформація може міститись як у бухгалтерських, фінансових, установчих документах, договорах, звітах, так і в усній формі. Порядок розкриття інсайдерської інформації встановлюється виключно нормативно-правовими актами Національної комісіїю цінних паперів та фондового ринку.

Все перераховане вище ще раз підтвержує невизначеність середовища функціонування підприємства, що ускладнює організацію інформаційного забезпечення і потребує пошуку законних засобів отримання закритої (неоприлюдненої, неформальної) інформації про ринок і роботу конкурентів.

В 40-х рр. минулого століття деякі підприємства почали розвивати теорію і застосовувати на практиці, так званий «бенчмаркінг» – процес порівняння товарів і бізнес-процесів компанії з товарами та процесами конкурентів чи провідних компаній інших галузей для пошуку шляхів поліпшення якості цих товарів й ефективності роботи компанії [17].

Аналітики Американського фонду (American Quality Foundation) стверджують, що понад 30% великих американських підприємств регулярно застосовують бенчмаркінг і цей показник продовжує зростати. Аналогічна тенденція спостерігається й у країнах Західної Європи. В нашій країні до цього поняття ставляться поки що насторожено, хоча елементи бенчмаркінгу зустрічаються в багатьох проектах із вдосконалення методів роботи українських підприємств [18].

Умовою для отримання даних по «найкращій практиці» від сторонніх підприємств повинна бути їх відкритість і певна зацікавленість або необхідне залучення фахівців конкурентної розвідки (англ. competitive intelligence).

Конкурентна розвідка передбачає постійний моніторинг даних про зовнішнє середовище компанії з відкритих та загальнодоступних, проте не завжди опублікованих на загальний огляд, джерел (наприклад, від випадкових свідків до експертів та працівників конкуруючої компанії).

Конкурентна розвідка, на відміну від промислового шпигунства, спирається на відповідні правові норми України, міжнародні кодекси Європейської асоціації дослідників громадської думки і маркетингу (англ. European Society of

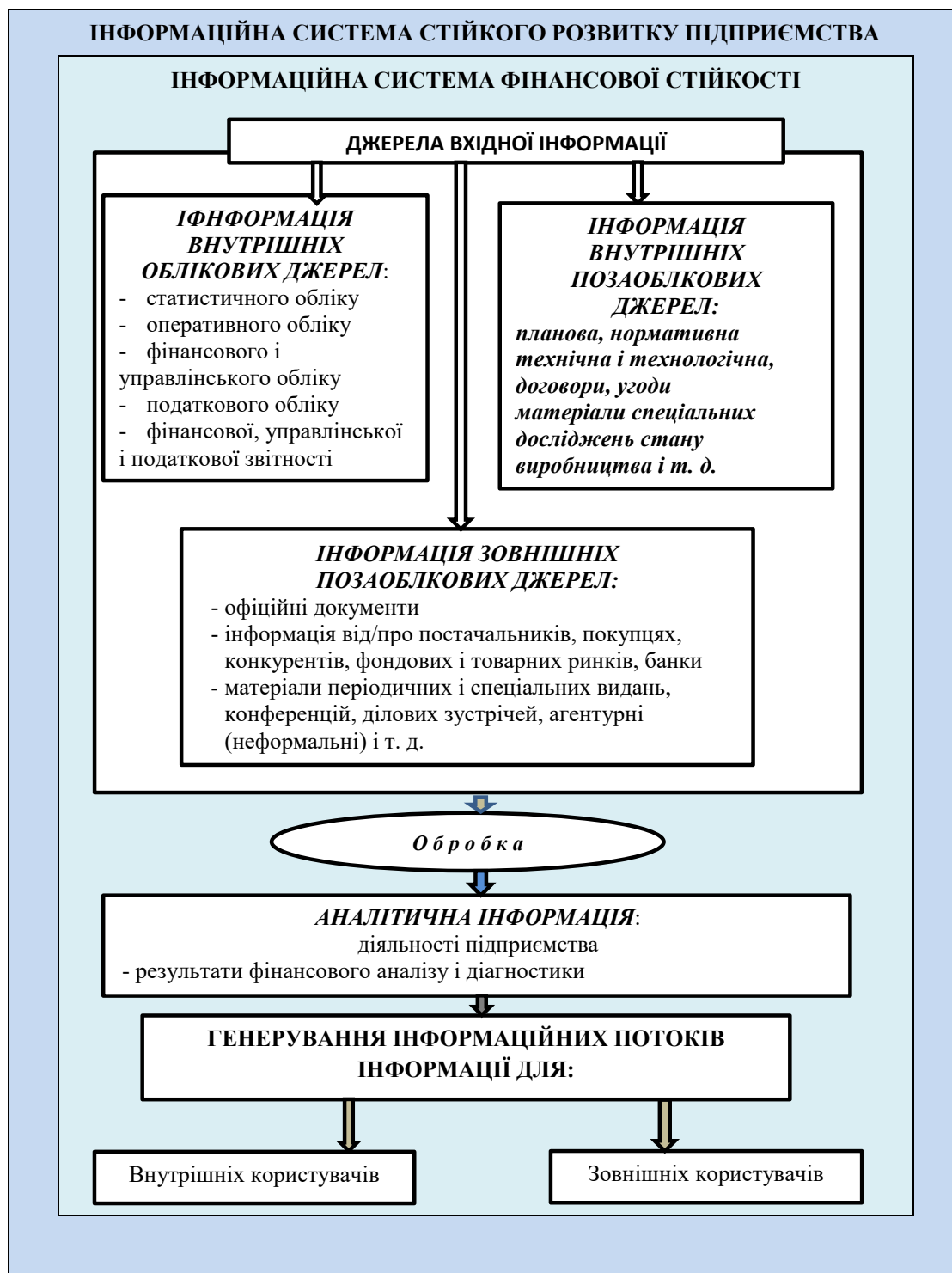

Рис. 1. Концептуальна модель інформаційного забезпечення фінансової стійкості підприємства

Marketing Research Professionals, ESOMAR), громадської організації «Українська Асоціація Маркетингу» (ГО «УАМ») з практики маркетингових і соціальних досліджень. Конкурентна розвідка відрізняється пошуком та отриманням всієї необхідної інформації лише законними та етичними методами. Тобто цьому процесу зовсім не властива крадіжка чужих секретів, використання інших «нечистих» способів отримання необхідної секретної інформації. Також для неї характерна робота з різноманітними джерелами та носіями інформації відкритого типу [19, с. 278].

Як свідчить статистика, 82 % великих підприємств і більше 90 % глобальних компаній зі списку Forbes 500 регулярно звертаються до конкурентної розвідки з метою прийняття рішень та управління ризиками [19].

Нерозуміння українськими підприємцями наукової сутності і значення конкурентної розвідки як засобу інформаційного підтримки забезпечення фінансової стійкості і в кінцевому рахунку успішного управління бізнесом є причинами того, що більшість компаній взагалі не використовують конкурентну розвідку, або використовують її непрофесійно.

Висновки. Вплив активного і агресивного зовнішнього середовища на діяльність підприємств підтверджує теоретичну і практичну значимість проблеми системного підходу до забезпечення їх сталого розвитку. Це обов'язково передбачає формування гнучкого інформаційного забезпечення, яке залежить, з одного боку, від чіткого формулювання понятійного апарату, з іншого – від особливостей джерел інформації. Користування тільки традиційною обліково-аналітичною інформацією не дає позитивних результатів. Результативність прийнятих рішень в сучасних умовах багато в чому визначається регулярністю, надійністю і достовірністю зовнішньої інформації. Система обліково-аналі-

тичного інформаційного забезпечення стійкого розвитку повинна бути складовою частиною інтегрованої системи управління підприємством і адаптивною до МСФЗ.

З метою підвищення якості інформаційної підтримки забезпечення сталого розвитку підприємства, необхідно запозичення передового досвіду з освоєння поширеного у багатьох країнах поєднання бенчмаркінгу і конкурентної розвідки.

Подальше дослідження має бути спрямовано на з'ясування типових і специфічних факторів, які впливають на економічну стійкість підприємства, причинно-наслідкових зв'язків між критеріями її оцінки, які визначаються його галузевою специфікою.

Список літератури:

1. Эшби У.Р. Введение в кибернетику / пер. с англ. Москва : Иностранная литература, 1959. 432 с.
2. Экономическая библиотека. URL: <http://economy-lib.com/otsenka-ustoychivosti-i-usloviya-ustoychivogo-razvitiya-predpriyatiy-promyshlennosti#ixzz6fx0eveba>
3. Алиев В.Г. Теория организации : учебник. Москва : Экономика, 2003. 431 с.
4. Solow R. A. Contribution to the Theory of Economic Growth : *Quarterly Journal of Economics*. 1956. № 70(1). Pp. 65-94. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Solow1956.pdf>
5. Швиданенко Г.О., Олексюк О.І. Сучасна технологія діагностики фінансово-економічної діяльності підприємства. Київ : КНЕУ, 2002. 192 с.
6. Ячменьова В.М. Ідентифікація стійкості діяльності промислових підприємств : монографія. Сімферополь : ДОЛЯ, 2007. 384 с.
7. Деркач А., Мельник Л., Семенов А., Фадеева А. Концепция устойчивого развития. *Культура народов Причерноморья*. 2006. № 89. С. 48–51.
8. Алексеенко Н.В. Устойчивое развитие предприятия как фактор экономического роста. *Економіка і організація управління : зб. наук. пр.* Вип. 3. Донецьк : ДонНУ, 2008. С. 59–65.
9. Василенко А.В. Менеджмент устойчивого развития предприятий : монография. Київ : Центр учебной литературы, 2005. 648 с.
10. Дерев'янюк Д.В. Інтегральні підходи до оцінювання економічної стійкості підприємств : *Збірник наукових праць Уманського державного аграрного університету. Сер. Економіка*. 2010. Вип. 72. Ч. 2. С. 68–80.
11. Шумпетер Й.А. История экономического анализа : монография / пер. с англ. под. ред. В.С. Автономова. Москва : Экономическая школа, 1998. 342 с.
12. Шеннон К. Работы по теории информации и кибернетике / пер. с англ. под ред. Р.Л. Дрбрушина. Москва : ИИЛ, 1963. 832 с.
13. Мескон М., Альберт М., Хедоури Ф. Основы менеджмента. Москва : Дело, 1997. 704 с.
14. Ареф'єва О.В., Кузенко Т.Б. Економічні основи формування фінансової складової економічної безпеки. *Актуальні проблеми економіки*. 2009. № 1(91). С. 98–103.
15. Фаріон В., Фаріон Т. Роль облікової інформації в системі управління банком. *Журнал європейської економіки*. 2013. Том 12. № 1. С. 96–108.
16. URL: <https://forex365.ru/terms/insajderskaya-informaciya.html>
17. Шандрівська О.С. Особливості застосування бенчмаркінгу в Україні. *Сучасні проблеми економіки і менеджменту* : тези доповідей міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 10-12 листопада 2011 року. Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2011. С. 140–141. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/16227>
18. Штангрет А.М. Методичні засади здійснення конкурентної розвідки в системі економічної безпеки підприємства. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2013. Вип. 23.4. С. 302–307.
19. Колосок А.М., Скорук О.В., Блянюк І.Я. Конкурентна розвідка як елемент комплексної системи фінансово-економічної безпеки підприємства. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2016. № 14. С. 394–398.

References:

1. Ashby U.R. (1959) *Vvedenie v kibernetiku* [Introduction to Cybernetics]. Moscow: Inostrannaya literatura, 432 p.
2. Ekonomicheskaya biblioteka [Economics Library]. URL: <http://economy-lib.com/otsenka-ustoychivosti-i-usloviya-ustoychivogo-razvitiya-predpriyatiy-promyshlennosti#ixzz6fx0eveba>
3. Aliev V.G. (2003) *Teoriya organizatsii : uchebnik*. [Organization theory: textbook]. Moscow: Ekonomika, 431 p.
4. Solow R.A. (1956) Contribution to the Theory of Economic Growth: *Quarterly Journal of Economics*, no. 70(1), pp. 65–94. URL: <http://piketty.pse.ens.fr/files/Solow1956.pdf>
5. Shvydanenko G.O., Olexsyuk O.I. (2002) *Suchasna tekhnolohiya diahnostryky finansovo-ekonomichnoyi diyal'nosti pidpryyemstva* [Modern technology of diagnostics of financial and economic activity of the enterprise]. Kyiv, 192 p.
6. Yachmenyova V.M. (2007) *Identyfikatsiya stiykosti diyalnosti promyslovykh pidpryyemstv: monohrafiya* [Identification of sustainability of industrial enterprises: a monograph]. Simferopol: DOLYA, 384 p.
7. Derkach A., Melnik L., Semenov A., Fadeeva A. (2006) *Kontseptsiya ustoychivogo razvitiya* [Sustainable Development Concept]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, no. 89, pp. 48–51.
8. Alekseenko N.V. (2008) *Ustoychivoye razvitiye predpriyatiya kak faktor ekonomicheskogo rosta* [Sustainable development of the enterprise as a factor of economic growth]. *Ekonomika i orhanizatsiya upravlinnya: zb. nauk. pr.*, vol. 3. Donetsk: DonNU, pp. 59–65.
9. Vasilenko A.V. (2005) *Menedzhment ustoychivogo razvitiya predpriyatiy: monografiya* [Management of sustainable development of enterprises: monograph]. Kyiv: Tsentruchebnoy literatury, 648 p.

10. Derevyanko D.V. (2010) Intehralni pidkhody do otsinyuvannya ekonomichnoyi stiykosti pidpryyemstv [Integrated approaches to assessing the economic stability of enterprises]. *Zbirnyk naukovykh prats Umanskogo derzhavnogo agrarnogo universitetu. Ser. Ekonomika*, no. 72, vol. 2, pp. 68–80.
11. Schumpeter J.A. (1998) *Istoriya ekonomicheskogo analiza: monografiya* [History of economic analysis: monograph] / per. s angl. pod red. V.S. Avtonomova. Moscow: Ekonomicheskaya shkola, 342 p.
12. Shannon K. (1963) *Raboty po teorii informatsii i kibernetike* [Works on information theory and cybernetics] / Per z anhl. pod red. R.L. Dobrushina. Moscow, 832 p.
13. Mescon M., Albert M., Khedouri F. (1997) *Osnovy menedzhmenta* [Management Basics]. Moskva: Delo, 704 p.
14. Arefieva O.V., Kuzenko T.B. (2009) Ekonomichni osnovy formuvannya finansovoyi skladovoyi ekonomichnoyi bezpeky [Economic bases of formation of the financial component of economic security]. *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 1(91), pp. 98–103.
15. Farion V., Farion T. (2013) Rol oblikovoyi informatsiyi v systemi upravlinnya bankom [The role of accounting information in the bank management system]. *Zhurnal evropeyskoyi ekonomiky*, vol. 12, no. 1, pp. 96–108.
16. URL: <https://forex365.ru/terms/insajderskaya-informaciya.html>
17. Shandrivska O.E. (2011) Osoblyvosti zastosuvannya benchmarkinhu v Ukrayini [Features of benchmarking in Ukraine]. *Suchasni problemy ekonomiky i menedzhmentu* (Ukraina, Lviv, Lystopad 10-12, 2011), Lviv: Lvivska politekhnika, pp. 140–141. URL: <http://ena.lp.edu.ua:8080/handle/ntb/16227>
18. Shtangret A.M. (2013) Metodychni zasady zdiysnennya konkurentnoyi rozvidky v systemi ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Methodological principles of competitive intelligence in the system of economic security of the enterprise]. *Naukovyy visnyk NLTU Ukrayiny*, vol. 23.4, pp. 302–307.
19. Kolosok A.M., Skoruk O.V., Bleyanyuk I.Y. (2016) Konkurentna rozvidka yak element kompleksnoyi systemy finansovo-ekonomichnoyi bezpeky pidpryyemstva [Competitive intelligence as an element of a comprehensive system of financial and economic security of the enterprise]. *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky*, no. 14, pp. 394–398.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-43>

УДК 657.9

Шпінь В.В., Мельник Т.Г.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МЕТОДИКА ОЦІНКИ ЗАПАСІВ ПІДПРИЄМСТВА ЗА ВІТЧИЗНЯНИМИ І МІЖНАРОДНИМИ СТАНДАРТАМИ ОБЛІКУ

Анотація. У статті проаналізовано та систематизовано основні положення стандартів бухгалтерського обліку, які регулюють такий метод і об'єкт обліку, як оцінка запасів. Публікація висвітлює спільні та відмінні риси щодо методів оцінки запасів у вітчизняних нормативно-правових актах та міжнародних стандартах. Виокремлення і аналіз даних відмінностей є необхідним для вирішення питання про необхідність імплементації чинних в Україні національних стандартів обліку до міжнародних в межах визначеного об'єкту дослідження – оцінки запасів. У роботі розкрито сутність основних видів оцінки запасів, а саме: первісна оцінка, оцінка при вибутті, оцінка на дату балансу. Таким чином, розглянута оцінка запасів є невід'ємною частиною процесу обліку на підприємстві, а достовірна, своєчасна та відповідна законодавству оцінка запасів є необхідною задля ефективного управління запасами.

Ключові слова: запаси, оцінка, первісна вартість, вибуття запасів, методи оцінки.

Shpin Veronika, Melnyk Tetiana

Taras Shevchenko National University of Kyiv

METHODOLOGY OF COST ESTIMATE OF THE ENTERPRISE INVENTORIES ACCORDING TO THE DOMESTIC AND THE INTERNATIONAL ACCOUNTING STANDARDS

Summary. The enterprise inventories are one of the foundations for ensuring the activities of any enterprise, because they constitute the material basis for the production process and ensure the continuity of this process. Therefore, the organization of accounting and this object is extremely important aspects in the activities of the enterprise. It is important today to resolve the issue of the compliance of the modern inventory accounting system at the enterprises with the requirements of efficiency and reliability of information to meet the needs of management and managers of various levels in order to effectively manage inventory and increase the efficiency of the enterprise as a whole. In the course of using inventories in the activities of the enterprise, there is a need for their reliable and timely assessment, which must comply with the requirements of the current legislation. The further display of information about this object in accounting and reporting will depend on the assessment of reserves, thus the assessment of reserves is extremely important in the accounting process of the enterprise. In the article the main provisions of accounting standards governing such a method and accounting object as cost estimate of inventories are analyzed and systematized. The publication highlights the main common and distinctive features for estimation methods of inventories in domestic regulatory legal acts and international standards. Selection and analysis of these differences is necessary to resolve the issue of the need to implement the national Ukrainian accounting standards with international ones within a certain research object as cost estimate of inventories. Therefore, the publication actualizes the development of the regulatory and legal framework for inventory accounting. In the article the essence of the main types of cost estimate of inventories, namely: initial valuation, valuation at disposal, valuation at the balance sheet date are disclosed. Thus, the cost estimate of inventories is considered an integral part of the accounting process at the enterprise, and a reliable, timely and legal estimate of inventories is necessary for effective inventory management.

Keywords: inventories, estimation, initial value, disposal of inventories, estimation methods.

Постановка проблеми. Запаси підприємства є однією з основ забезпечення діяльності будь-якого підприємства, адже вони становлять матеріальну базу для процесу виробництва і забезпечують безперервність цього процесу. За даними Державної служби статистики України оборотні активи підприємств за видами економічної діяльності станом на 31 грудня 2019 року – усього 6640282,4 (млн. грн.), в т.ч. запаси – 1624162,4 (24,5%) [11]. Тому організація обліку даного об'єкта є надзвичайно важливими аспектами у діяльності підприємства.

Важливим сьогодні є вирішення питання відповідності сучасної системи обліку запасів на підприємстві вимогам оперативності та достовірності інформації для задоволення потреб керівництва і менеджерів різних рівнів з метою ефективного управління запасами та підвищення результативності діяльності підприємства в цілому.

В ході використання запасів у діяльності підприємства виникає необхідність у їх достовірній та своєчасній оцінці, яка повинна відповідати вимогам чинного законодавства. Саме від оцінки запасів буде залежати подальше відображення інформації про даний об'єкт в обліку та звітності. Таким чином оцінка запасів має надзвичайно важливе значення в обліковому процесі підприємства.

Характерними сьогодні є і зміни у законодавчій та нормативно-правовій базі обліку. Наразі також широко відбуваються процес глобалізації та інтеграції України до європейського світу. Це зумовлює імплементацію вітчизняних нормативно-правових актів із обліку, в тому числі обліку запасів, до міжнародних вимог.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В ході дослідження теми обліку запасів, у тому числі їх оцінки, було виявлено досить велику кількість публікацій, присвячених даному питанню.

Зокрема, Бегун С. визначено особливості основних методів оцінки запасів при вибутті та запропоновано використовувати такі методи, як ЧІФО і ЕІФО в системі управлінського обліку [12]. Бержанір І.А., Демченко Т.А., Кістол А.А. в своїй праці розглядають проблеми обліку виробничих запасів та пропонують напрями вдосконалення управління виробничими запасами [13].

Гончаровим Ю.В. та Кравченко І.В. розглянуто застосування методів оцінки вибуття виробничих запасів в сучасних умовах та здійснено аналіз положень нормативно-правових актів України та зарубіжних країн щодо обліку запасів [14]. Плахтій Т.Ф. проведено аналіз та систематизація наукових праць за напрямком наукового дослідження щодо обліку запасів, розкрито основні проблеми, які підняті в них та шляхи їх вирішення [15]. Шендригоренко М.Т. здійснено критичний огляд нормативних джерел, що регламентують методи оцінки запасів у разі їх вибуття, розглянуто особливості кожного методу, а також сфери їх ефективного застосування [16].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Найявніші відмінностей в українських та міжнародних стандартах обліку і звітності, а також врахування основних вимог директив ЄС щодо оцінки запасів підприємства та Концептуальної основи фінансової звітності, на основі яких відбуваються процеси глобалізації та інтеграції України до європейського світу, визначення необхідності приведення всіх вітчизняних вимог щодо оцінки запасів у відповідність до міжнародних.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є обґрунтування методичних основ оцінки запасів підприємства залежно від їх надходження, використання, а також відображення у фінансовій звітності, аналіз вітчизняних положень нормативно-правових актів, порівняння їх із вимогами міжнародних стандартів фінансової звітності, директив ЄС.

Виклад основного матеріалу. Відштовхуючись від суті поняття «оцінка», можна визначити, що оцінка запасів на підприємстві – «це спосіб їх вартісного вимірювання» [17] та відображення даної вартості у відповідних бухгалтерських документах і звітності.

Запаси, як активи підприємства, підлягають відображенню у фінансовій звітності підприємства, зокрема у формі 1 Баланс (Звіт про фінансовий стан) за виконання двох умов [3]:

– в майбутньому будуть отримані економічні вигоди, пов'язані з використанням таких активів;

– вартість запасів може бути достовірно визначена.

Першочерговим у дослідженні оцінки запасів підприємства є виокремлення окремих її видів, які виходять із основних етапів відображення запасів у обліку та звітності підприємства. Таким чином, оцінка запасів відбувається на таких етапах: при зарахуванні на баланс, при вибутті запасів, при відображенні у фінансовій звітності (рис. 1).

Крім того, для визначення вартості запасів підприємств використовують такі види оцінок: первісна вартість, справедлива вартість, собівартість, відновлювальна вартість, чиста вартість реалізації [3; 5; 7].

В Україні порядок оцінки запасів регламентується Національним положенням (стандартом) бухгалтерського обліку (НП(С)БО) 9 «Запаси», Методичними рекомендаціями з бухгалтерського обліку запасів, які затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 10.01.2007 р. № 2 (МР № 2) – для суб'єктів господарювання, які не зобов'язанні вести облік та складати фінансову звітність за міжнародними стандартами фінансової звітності, та Міжнародним стандартом бухгалтерського обліку (МСБО) 2 «Запаси» – суб'єкти господарювання, перелік яких наведено в ст.121 Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні» з 2018 року обов'язково, зокрема [1]:

– підприємства, що становлять суспільний інтерес;

– публічні акціонерні товариства;

– суб'єкти господарювання, які здійснюють діяльність у видобувних галузях;

– підприємства, які провадять господарську діяльність за видами, перелік яких визначається Кабінетом Міністрів України.

При первісній оцінці «запаси зараховуються на баланс підприємства за первісною вартістю» [3; 7], яка визначається в залежності від джерела надходження запасів (табл. 1). Витрати, які формують первісну вартість запасів визначені у НП(С)БО 9 та МР № 2.

За МСБО 2 «Запаси оцінюють за меншою з таких двох величин: собівартість (рис. 2) та чиста вартість реалізації» [5].

Основна відмінність НП(С)БО 9 і МСБО 2 в тому, що за вимогами МСБО 2 постійні нерозподілені виробничі витрати є витратами звітного періоду, в той час, як за НП(С)БО 9 – списуються до складу собівартості реалізованої продукції (робіт, послуг), тобто визнаються у витратах на момент визнання доходів від реалізації.

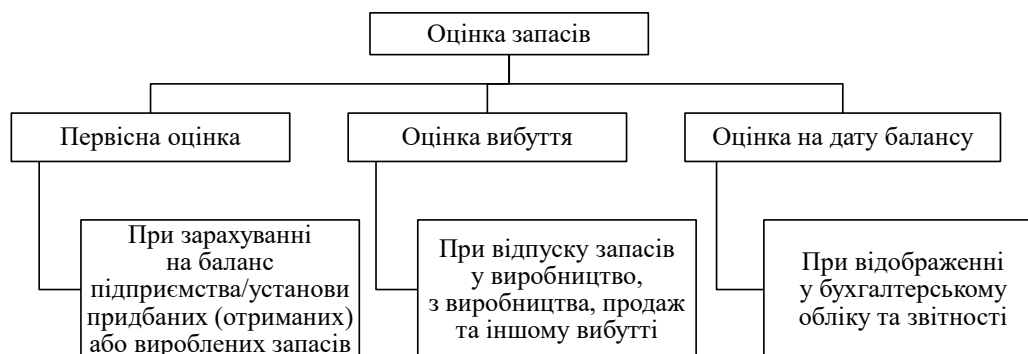

Рис. 1. Види оцінки запасів підприємства

Джерело: складено авторами за [3; 7]

Таблиця 1

Первісна вартість запасів за джерелами надходження

Джерело надходження	Значення первісної вартості
Придбання за плату	Дорівнює собівартості запасів, до якої входять такі фактичні витрати: – «суми, що сплачуються згідно з договором постачальнику (продавцю) за вирахуванням непрямих податків; – суми ввізного мита; – суми непрямих податків у зв'язку з придбанням запасів, які не відшкодовуються підприємству; – транспортно-заготівельні витрати; – інші витрати, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях».
Виготовлення власним силами підприємства	Дорівнює виробничій собівартості запасів, яка розраховується відповідно до НП(С)БО 16 «Витрати» [4].
Внесення до статутного капіталу підприємства	Дорівнює «погодженій засновниками (учасниками) підприємства їх справедливій вартості* з урахуванням витрат, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях».
Одержання безоплатно	Дорівнює «їх справедливій вартості з урахуванням витрат, які безпосередньо пов'язані з придбанням запасів і доведенням їх до стану, в якому вони придатні для використання у запланованих цілях».
Придбання у результаті обміну на подібні запаси	«Дорівнює балансовій вартості переданих запасів; якщо балансова вартість переданих запасів перевищує їх справедливую вартість, то первісною вартістю отриманих запасів є їх справедлива вартість; різниця між балансовою і справедливою вартістю переданих запасів включається до складу витрат звітного періоду».
Придбання в обмін на неподібні запаси	«Дорівнює справедливій вартості отриманих запасів».

Джерело: складено авторами за [3; 7]

* Справедлива вартість – це ціна, яку було б одержано в разі продажу активу чи сплачено за передання зобов'язання у звичайній операції між учасниками ринку станом на дату оцінки [5; 10].

Найбільш дискусійним питанням оцінки запасів є оцінка вибуття запасів, що несе за собою вибір найефективнішого методу оцінки для конкретного підприємства в межах його діяльності.

Підприємство самостійно визначає за яким методом буде відбуватися оцінка запасів при їх вибутті. При обранні методу на підприємстві потрібно спершу визначити коло методів, яке може бути застосоване відповідно до законодавства, і після оцінки і аналізу їх переваг та недоліків обрати метод для оцінки вибуття однієї групи запасів. Доцільність застосування того чи іншого методу оцінки запасів також залежить від технології їх використання, умов діяльності та облікової політики підприємства.

До методів оцінки вибуття запасів на підприємстві належить їх перелік, визначений у НП(С)БО 9 і описані у табл. 2.

Розглядаючи особливості кожного з методів, і безпосередньо методу ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів потрібно звернути увагу на те, що його варто застосовувати при досить невеликій кількості запасів, при можливості легкого відстеження вартості, за якою запаси були зараховані на баланс. Також на підприємстві, що має намір використовувати цей метод повинен бути організований індивідуальний облік за кожною групою запасів.

Особливістю даного методу є і те, що у ході його використання потрібно визначити ознаку, за якою можливо ідентифікувати одиницю запасів і її ціну. У разі коли ознаку неможливо ідентифікувати, варто зробити висновок, що запаси є взаємозамінними, і використовувати для оцінки метод ідентифікованої собівартості не є правильним.

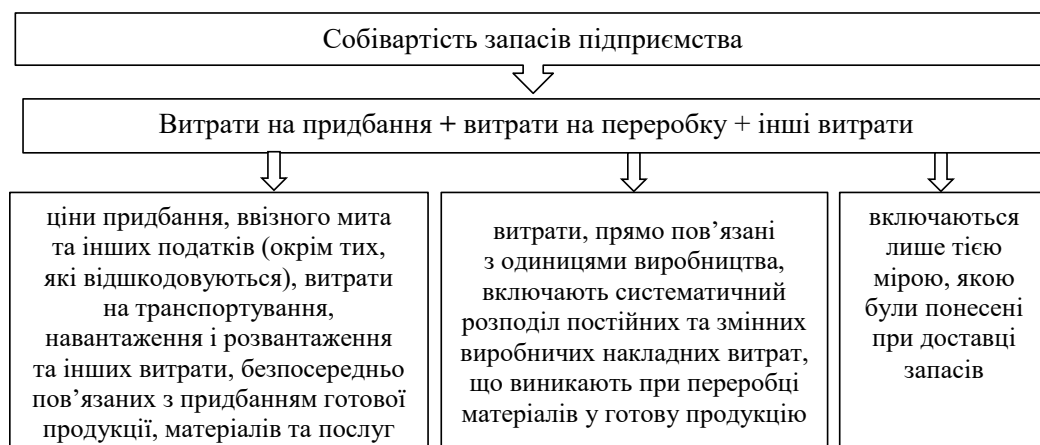

Рис. 2. Витрати, які формують собівартість запасів за МСБО 2

Джерело: складено авторами за [5]

Характеристика методів оцінки вибуття запасів

Метод	Сутність методу
Ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів	«Застосовується до запасів, які відпускаються, та послуг, що виконуються для спеціальних замовлень і проектів, а також до запасів, які не замінюють одне одного».
Середньозваженої собівартості	1. «Проводиться щодо кожної одиниці запасів діленням сумарної вартості залишку таких запасів на початок звітного місяця і вартості одержаних у звітному місяці запасів на сумарну кількість запасів на початок звітного місяця і одержаних у звітному місяці запасів». 2. «Оцінка кожної операції з вибуття запасів може здійснюватись за середньозваженою собівартістю діленням сумарної вартості таких запасів на дату операції на сумарну кількість запасів на дату операції».
ФІФО	«Базується на припущенні, що запаси використовуються у тій послідовності, у якій вони надходили до підприємства (відображені у бухгалтерському обліку), тобто запаси, які і першими відпускаються у виробництво (продаж та інше вибуття), оцінюються за собівартістю перших за часом надходження запасів».
Нормативних затрат	«Полягає у застосуванні норм витрат на одиницю продукції (робіт, послуг), які встановлені підприємством з урахуванням нормальних рівнів використання запасів, праці, виробничих потужностей і діючих цін».
Ціни продажу	«Заснований на застосуванні підприємствами роздрібною торгівлі середнього проценту торговельної націнки товарів».

Джерело: складено авторами за [3; 7]

Щодо методу середньозваженої собівартості, то його обирають підприємства, що мають велику кількість запасів різної номенклатури. Також особливістю даного методу є те, що при його розрахунку використовують один із двох способів: 1) за звітний місяць (п. 18 НП(С)БО 9); 2) на дату здійснення операції – середньозважену собівартість визначають на кожну дату вибуття запасів (п. 19 НП(С)БО 9). Періодичність розрахунку середньозваженої собівартості одиниці запасів повинна зазначатись у Наказі про облікову політику підприємства.

Метод нормативних затрат активно використовується на підприємствах з виробництвом, що має багатосерійний і масовий характер. При застосуванні даного методу необхідно, щоб нормативні витрати були максимально близькі до фактичних витрат, також на підприємстві виникає потреба регулярної перевірки і перегляду норми витрат.

Розглядаючи особливості методу ціни продажу, необхідно звернути увагу на те, що даний метод можуть використовувати підприємства, що мають змінну номенклатуру товарів з майже однаковим рівнем торговельної націнки.

Розрахунок собівартості реалізованих товарів за методом ціни продажу відбувається за такою послідовністю дій:

1) визначення середнього відсотка торговельної націнки:

$$CBTH, \% = \frac{ЗТНП + ТНОТ}{ПВЗТ + ПВТО} \times 100\%; \quad (1)$$

2) визначення торговельної націнки на реалізовані товари:

$$ТНРТ = ПВРТ \times CBTH; \quad (2)$$

3) визначення собівартості реалізованих товарів:

$$С / бРП = ПВРТ \times ТНРТ, \quad (3)$$

де *CBTH* – середній відсоток торговельної націнки; *ЗТНП* – залишок торговельних націнок на початок звітного місяця; *ТНОТ* – сума торговельних націнок у продажній вартості одержаних у звітному місяці товарів; *ПВЗТ* – сума продажної (роздрібною) вартості залишку товарів на початок звітного місяця; *ПВТО* – продажна (роздрібною) вартість одержаних у звітному міся-

ці товарів; *ТНРТ* – сума торговельної націнки на реалізовані товари; *ПВРТ* – продажна (роздрібною) вартість реалізованих товарів; *С/б РП* – собівартість реалізованих товарів [3; 7].

Відповідно до НП(С)БО 9 «для всіх одиниць бухгалтерського обліку запасів, які мають однакове призначення та однакові умови використання, застосовується тільки один із методів» [3; 7]. Водночас виходячи із даного положення, для різних одиниць обліку запасів, тобто тих, що мають різне призначення та різні умови використання існує можливість застосування різних методів оцінки вибуття. Так як у нормативно-правових актах відсутнє пояснення однакового призначення і умов використання запасів, то підприємство має можливість визначати, який метод оцінки вибуття запасів використовувати в розрізі різних одиниць – «найменування або однорідна група (вид)» [3].

Важливим є те, що обрані підприємством методи оцінки вибуття запасів зазначаються у розпорядчому документі про облікову політику підприємства, і не можуть бути зміненими без вагомих причин. У випадку коли підприємство має на меті змінити методи оцінки запасів при вибутті йому доведеться вносити зміни в облікову політику і застосовувати ретроспективно [2; 6].

Відповідно до НП(С)БО 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах» та МСБО 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки» «облікова політика може змінюватись тільки, якщо змінюються статутні вимоги, вимоги органу, який затверджує положення (стандарту) бухгалтерського обліку, або, якщо зміни забезпечать достовірне відображення подій або операцій у фінансовій звітності підприємства» [2; 6; 8]. Отже, підприємство має право на зміну методу оцінки запасів при вибутті тільки у випадку, коли ця зміна і відповідно зміна облікової політики буде відповідати зазначеним вище вимогам.

Наступним видом оцінки запасів є оцінка на дату балансу, за якою запаси оцінюються «за найменшою з двох оцінок: первісною вартістю або чистою вартістю реалізації» [3; 7].

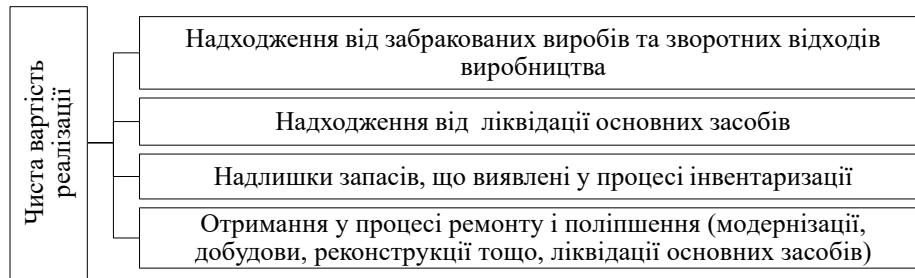

Рис. 3. Оцінка запасів під час їх надходження за іншими джерелами

Джерело: складено авторами за [7]

Основні особливості оцінки запасів за чистою вартістю реалізації виходять із таких положень і визначень:

– відповідно до НП(С)БО 9 «Запаси»: «чиста вартість реалізації запасів – це очікувана ціна реалізації запасів в умовах звичайної діяльності за вирахуванням очікуваних витрат на завершення їх виробництва та реалізацію» [3];

– «запаси відображаються за чистою вартістю реалізації, якщо на дату балансу їх ціна знизилась або вони зіпсовані, застаріли, або іншим чином втратили первісно очікувану економічну вигоду;

– чиста вартість реалізації визначається по кожній одиниці запасів вирахуванням з очікуваної ціни продажу очікуваних витрат на завершення виробництва і збут» [3].

Також існують певні види запасів, які отримані від інших джерел надходження і оцінюються за чистою вартістю реалізації (рис. 3).

В межах оцінки запасів на дату балансу необхідним є проведення переоцінки запасів у випадку, коли вони повинні оцінюватися за чистою вартістю реалізації. Для цього на підприємстві потрібно провести інвентаризацію запасів, у ході якої визначити, які запаси потребують переоцінки і відповідно переоцінену вартість.

Уцінка запасів відбувається у разі, коли «первісна вартість запасів перевищує чисту вартість їх реалізації, та вартість повністю втрачених запасів», при цьому суми цього перевищення «списуються на витрати звітного періоду» [3; 7].

Дооцінка запасів можлива лише у випадку «якщо чиста вартість реалізації тих запасів, що раніше були уцінені та є активами на дату балансу, надалі збільшується», і тоді «на суму збільшення чистої вартості реалізації, але не більше суми попереднього зменшення, визнається інший операційний дохід» [3; 7].

«Чиста вартість реалізації – попередньо оцінена ціна продажу у звичайному ході бізнесу мінус попередньо оцінені витрати на завершення та попередньо оцінені витрати, необхідні для здійснення продажу» відповідно до МСБО 2 [5]. При розрахунку чистої вартості реалізації враховуються [5]:

– діючі на момент розрахунку ринкові ціни;

– коливання цін або витрат, які безпосередньо належать до подій, що відбуваються після закінчення періоду, тією мірою, якою такі події підтверджують умови, що існували на кінець періоду (п. 30 МСБО 2);

– призначення, для якого утримують запаси (п. 31 МСБО 2).

НП(С)БО 9 та МСБО 2 мають низку спільних рис, так як НП(С)БО розроблені на основі Міжнародних

стандартів, проте мають і певні відмінності щодо регулювання обліку запасів, в тому числі і оцінки запасів. До основних відмінностей оцінки запасів у вітчизняних та міжнародних стандартах належать:

– відповідно до НП(С)БО 9 існує три види оцінки запасів: 1) оцінка при первісному визнанні (відбувається за первісною вартістю, яка формується в залежності від способу надходження запасів на підприємство); 2) оцінка вибуття запасів; 3) оцінка на дату балансу. Водночас, відповідно до МСБО 2 запаси оцінюють «за меншою з двох величин: собівартістю та чистою вартістю реалізації». «Собівартість включає витрати на придбання, переробку та інші витрати» [5]. Тобто, у МСБО 2 відсутній чіткий поділ оцінки запасів при первісному визнанні та на дату балансу, а також відсутнє поняття первісної вартості запасів, а фігурує лише категорія «собівартості»;

– НП(С)БО 9 визначено п'ять методів оцінки вибуття запасів: ідентифікованої собівартості відповідної одиниці запасів; середньозваженої собівартості; собівартості перших за часом надходження запасів (ФІФО); нормативних затрат; ціни продажу. Водночас у МСБО 2 виділено методи визначення собівартості, які застосовуються у тому випадку, коли результати розрахунків дають оцінку, наближену до фактичних витрат, а у інших випадках використовуються формули собівартості. При чому, до методів належать метод стандартних витрат та метод роздрібних цін, а формули собівартості, які можна використовувати це: 1) ідентифікації індивідуальної собівартості запасів; 2) формула «перше надходження – перший видаток» (ФІФО); 3) формула середньозваженої собівартості [5].

Інформація щодо оцінки запасів повинна розкриватися у фінансовій звітності підприємства, це визначено як і національними, так і міжнародними стандартами. Яка саме інформація про оцінку запасів наводиться у фінансовій звітності за НП(С)БО 9 та МСБО 2 описана в табл. 3.

Аналізуючи дані із у табл. 3, варто відзначити, що відмінності у НП(С)БО 9 та МСБО 2 щодо розкриття інформації про оцінку запасів у фінансовій звітності полягають лише у формулюваннях і наявності у НП(С)БО 9 позиції «сума збільшення чистої вартості реалізації, за якою проведена оцінка запасів» [3], яка відсутня у МСБО 2.

Інформація, яка розкривається у фінансовій звітності підприємства, в тому числі про оцінку запасів, повинна відповідати ряду вимог. Одним із документів, який визначає основоположні вимоги до фінансової звітності є Директива 2013/34/ЄС Європейського Парламенту та Ради

Розкриття інформації щодо оцінки запасів у фінансовій звітності

НП(С)БО 9	МСБО 2
1) «Методи оцінки запасів; 2) балансова (облікова) вартість запасів у розрізі окремих класифікаційних груп; 3) балансова (облікова) вартість запасів, які відображені за чистою вартістю реалізації; 4) балансова (облікова) вартість запасів, переданих у переробку, на комісію, в заставу; 5) сума збільшення чистої вартості реалізації, за якою проведена оцінка запасів» відповідно до НП(С)БО 9.	1) «Облікові політики, прийняті для оцінки запасів, включаючи використані формули собівартості; 2) загальна балансова вартість запасів та балансова вартість згідно з класифікаціями, прийнятими для суб'єкта господарювання; 3) «балансова вартість запасів, переданих під заставу для гарантії зобов'язань».

Джерело: складено авторами за [3; 5]

від 26 червня 2013 року про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність та пов'язані з ними звіти певних типів компаній. До основних положень та вимог щодо оцінки елементів фінансової звітності, які містяться у даному акті можна віднести наступні [9]:

– «для забезпечення розкриття порівнюваної та еквівалентної інформації, принципи визнання та оцінки повинні включати принцип безперервності діяльності підприємства, метод обачності та метод нарахування» (п. 16);

– «з метою забезпечення достовірності інформації, наведеної у фінансовій звітності, статті, відображені у щорічній фінансовій звітності, оцінюються за принципом ціни придбання або вартості виробництва» (п. 18);

– «для забезпечення порівнянності необхідно передбачити загальну структуру для визнання, оцінки та подання, зокрема, коригувань вартості, ... товарних запасів і взаємозамінюваних активів, а також доходів і витрат виняткового розміру або таких, що мають значний вплив» (п. 21);

– «розкриття облікової політики є одним з ключових елементів приміток до фінансової звітності. Таке розкриття має включати, зокрема, підхід до оцінки різних статей, виклад про відповідність облікової політики концепції безперервності діяльності, а також про будь-які суттєві зміни в прийнятій обліковій політиці» (п. 24).

У Концептуальній основі фінансової звітності (КОФЗ), виданій Радою з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку визначено, «елементи, що визнаються у фінансовій звітності, кількісно зазначаються в грошовому вираженні. Для цього необхідно обрати основу оцінки. Основа оцінки – це певна ідентифікована властивість (наприклад, історична собівартість, справедлива вартість чи вартість виконання) статті, що оцінюється. Застосування основи оцінки до активу чи зобов'язання породжує оцінку цього активу чи зобов'язання та відповідних доходів і витрат. Урахування якіс-

них характеристик корисної фінансової інформації та вартісного обмеження, цілком імовірно, потягне за собою вибір різних основ оцінки для різних активів, зобов'язань, доходів і витрат» [10].

Таким чином оцінка запасів, як одного із активів підприємства, відповідно до КОФЗ повинна відбуватися після вибору основ оцінки і може визначатися на основі історичної собівартості; справедливої вартості; вартості при використанні та вартості виконання; поточної собівартості.

Висновки і пропозиції. При оцінці запасів реалізується один з таких принципів бухгалтерського обліку та фінансової звітності як послідовність – «постійне (з року в рік) застосування підприємством обраної облікової політики» [1], адже підприємство повинне постійно застосовувати обрані методи оцінки запасів, які визначає у розпорядчому документі Наказі про облікову політику.

Основними відмінностями щодо підходів оцінки запасів за вітчизняними і міжнародними стандартами є те, що в міжнародних стандартах не передбачено відокремлення оцінки на окремі види, а саме не визначено оцінку запасів при їх первісному визнанні та на дату балансу, також в українських стандартах наявне більш широке коло методів оцінки запасів при їх вибутті (можливість використання методів нормативних затрат та ціни продажу).

Все ж просте дублювання положень міжнародних стандартів є неефективним у межах розвитку національної нормативно-правової бази з обліку та звітності, якщо перед цим не було проведено адаптацію цих положень до національних умов та особливостей. Наявність методів нормативних затрат та ціни продажу при оцінці вибуття запасів у вітчизняних нормативно-правових актах є достатньо обґрунтованим і необхідним для підприємств з багатосерійним і масовим характером виробництва у випадку застосування методу нормативних затрат, і для підприємств із змінною номенклатурою товарів у випадку використання методу ціни продажу.

Список літератури:

1. Про бухгалтерський облік і фінансову звітність в Україні : Закон України від 16.07.1999 р. № 996-14 зі змінами і доповненнями // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
2. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 6 «Виправлення помилок і зміни у фінансових звітах», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 28.05.1999 р. № 137 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>
3. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 9 «Запаси», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 20.10.1999 р. № 246 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>
4. Національне Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 16 «Витрати», затверджене Наказом Міністерства фінансів України від 31.12.1999 р. № 318 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>

5. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 2 «Запаси», затверджений Комітетом з міжнародних бухгалтерських стандартів (версія перекладу 2016 року). URL: https://mof.gov.ua/uk/307-international_financial_reporting_standards_archive
6. Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 8 «Облікові політики, зміни в облікових оцінках та помилки», затверджений Комітетом з міжнародних бухгалтерських стандартів (версія перекладу 2016 року). URL: https://mof.gov.ua/uk/307-international_financial_reporting_standards_archive
7. Методичні рекомендації з бухгалтерського обліку запасів, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 10.01.2007 р. № 2 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v0002201-07>
8. Методичні рекомендації щодо облікової політики підприємства, затверджені Наказом Міністерства фінансів України від 27.06.2013 р. № 635 // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13>
9. Директива 2013/34/ЄС Європейського Парламенту і Ради про щорічну фінансову звітність, консолідовану фінансову звітність і пов'язані з ними звіти певних типів компаній, яка вносить поправки до Директиви 2006/43/ЄС Європейського Парламенту і Ради і скасовує Директиви Ради 78/660/ЄС і 83/349/ЄС від 26.06.2013 / Неофіційний переклад. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU13169>
10. Концептуальна основа фінансової звітності від 01.09.2010 // Рада з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку. URL: https://mof.gov.ua/storage/files/2019_RB_ConceptualFramework_ukr_AH.pdf
11. Активи, власний капітал і зобов'язання великих, середніх, малих та мікропідприємств // Державна служба статистики. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Бегун С.І. Особливості визнання та оцінки виробничих запасів. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2015. № 3. С. 74–79.
13. Бержанір І.А., Демченко Т.А., Кістол А.А. Проблеми та напрями вдосконалення обліку виробничих запасів. *Економічний простір*. 2016. № 107. С. 161–168.
14. Гончаров Ю.В., Кравченко І.В. Оцінка виробничих запасів: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 50–53.
15. Плахтій Т.Ф. Порядок оцінки запасів: проблеми та шляхи їх вирішення. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2013. № 2(3). С. 292–299.
16. Шендригоренко М.Т. Особливості та сфери застосування методів оцінки запасів при їх вибутті. *Економічні науки. Сер. : Економіка та менеджмент*. 2012. Вип. 9(2). С. 572–579.
17. Швець В.Г. Теорія бухгалтерського обліку : 4-те вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2015. 572 с.

References:

1. Law of Ukraine on the accounting and financial reporting in Ukraine № 996-14 (1999, July 16). Verkhovna Rada of Ukraine. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/996-14>
2. National Accounting Regulation (Standard) 6 “Correction of errors and changes in financial statements”. Order of Ministry of Finance of Ukraine № 137 (1999, May 28). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0392-99>
3. National Accounting Regulation (Standard) 9 "Inventories". Order of Ministry of Finance of Ukraine № 246 (1999, October 20). Available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0751-99>
4. National Accounting Regulation (Standard) 16 “Costs”. Order of Ministry of Finance of Ukraine № 318 (1999, December 31). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0027-00>
5. International Accounting Standard 2 "Inventories". International Accounting Standards Board (version of the 2016 translation). Available at: https://mof.gov.ua/uk/307-international_financial_reporting_standards_archive
6. International Accounting Standard 8 “Accounting Policies, Changes in Accounting Estimates and Errors”. International Accounting Standards Board (version of the 2016 translation). Available at: https://mof.gov.ua/uk/307-international_financial_reporting_standards_archive
7. Methodical recommendations on inventory accounting. Order of Ministry of Finance of Ukraine № 2 (2007, January 10). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/en/v0002201-07>
8. Methodical recommendations on the accounting policy of the enterprise. Order of Ministry of Finance of Ukraine № 635 (2013, June 27). Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0635201-13>
9. Directive 2013/34/EU of the European Parliament and of the Council on the annual financial statements, consolidated financial statements and related reports of certain types of undertakings, amending Directive 2006/43/EC of the European Parliament and of the Council and repealing Council Directives 78/660/EEC and 83/349/EEC (2013, June 26). Unofficial translation. Available at: <https://ips.ligazakon.net/document/MU13169>
10. Conceptual Framework for Financial Reporting. Order of International Accounting Standards Board (2010). Available at: https://mof.gov.ua/storage/files/2019_RB_ConceptualFramework_ukr_AH.pdf
11. Assets, equity and liabilities of large, medium, small and micro enterprises. Data from the State Statistics Service. Available at: <http://www.ukrstat.gov.ua>
12. Behun S.I. (2015) Osoblyvosti vyznannya ta otsinky vyrobnychych zapasiv [Features of recognition and measurement of inventories]. *Economic Journal of the Lesia Ukrainka East European National University*, no. 3, pp. 74–79.
13. Berzhanir I.A., Demchenko T.A., Kistol A.A. (2016) Problemy ta napryamy vdoskonalennya obliku vyrobnychych zapasiv [Problems and directions of improvement of the account of production stocks]. *Economic space*, no. 107, pp. 161–168.
14. Honcharov Yu.V., Kravchenko I.V. (2011) Otsinka vyrobnychych zapasiv: vitchyznyanyy ta zarubizhnyy dosvid [Estimation of inventories: domestic and foreign experience]. *Accounting and finance of agro-industrial complex*, no. 1, pp. 50–53.
15. Plakhtiy T.F. (2013) Poryadok otsinky zapasiv: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya [Inventory valuation procedure: problems and ways to solve them]. *Collection of scientific works of Tavriya State Agrotechnological University (economic sciences)*, vol. 2, no. 3, pp. 292–299.
16. Shendryhorenko M.T. (2012) Osoblyvosti ta sfery zastosuvannya metodiv otsinky zapasiv pry yikh vybutti [Features and areas of application of methods of inventory valuation at their disposal]. *Economic sciences. Series: Economics and Management*, vol. 9, no. 2, pp. 572–579.
17. Shvecz V.G. (2015) Teoriya buxgalterskogo obliku: 4-te vyd., pererobl. i dopovn. [Accounting theory: 4th edition, revised and expanded]. Kyiv: Znannya. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-44>

УДК 338.439

Юрченко Н.С.

Інститут продовольчих ресурсів
Національної академії аграрних наук України

СТРАТЕГІЧНІ ОРІЄНТИРИ ПІДПРИЄМСТВ МОЛОКОПРОДУКТОВОГО ПІДКОМПЛЕКСУ

Анотація. У статті досліджено сучасний стан вітчизняного ринку молока і молочних продуктів та його місце на світовому ринку. Визначено експортний потенціал галузі. В ході досліджень було виявлено, що в сучасних умовах перед підприємствами молокопродуктового підкомплексу виникає потреба трансформації їх організаційної, управлінської та виробничої структури в межах єдиного виробничого комплексу. Стратегічними орієнтирами ефективного функціонування молочного ринку в такому випадку можуть виступати диверсифікація та спеціалізація, було виявлено потенційні можливості вказаних стратегій та актуальність як для великомасштабних виробників так і для малого та середнього бізнесу. Сфера застосування результатів дослідження: розраховано на економістів і фахівців молокопереробної галузі, органів державної влади, аспірантів, студентів та наукових співробітників. Проведені дослідження дають змогу впроваджувати необхідні інструменти для своєчасного реагування на потенційні загрози для продовольчої безпеки в сучасних умовах.

Ключові слова: молокопродуктовий підкомплекс, стратегія, виробництво, інтеграція, диверсифікація, спеціалізація.

Yurchenko Nataliia

Institute of Food Resources of
National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine

STRATEGIC ORIENTATIONS OF DAIRY SUBCOMPLEX ENTERPRISES

Summary. The article examines the current state of the domestic market of milk and dairy products and its place in the world market. The export potential of the industry is determined. In the course of research it was found that in modern conditions before the enterprises of the dairy subcomplex there is a need to transform their organizational, managerial and production structure within a single production complex. Diversification and specialization can be strategic guidelines for the effective functioning of the dairy market in this case, and research has revealed their potential and relevance for both large-scale producers and small and medium-sized businesses. Among the strategic objectives of the dairy subcomplex, we can highlight the following: improving its organizational structures by creating regional vertically integrated business structures; innovation and investment support of development; synthesis of diversification and specialization of agricultural production within the regional vertically integrated business structures of the subcomplex; expansion of international trade markets and accession to international organizations, participation in international projects; improvement of interregional economic relations; improvement of information and analytical support for the development of milk product subcomplex; application of the latest technologies; increasing the competitiveness of products; establishing cooperation between regional authorities and local communities in the conditions of decentralization; adaptation to the Common Agrarian Policy of the EU and subordination to the state strategic goals and regional priorities, etc. The need to reduce risks in dairy production on the basis of diversification of production, as well as the creation of preconditions for increasing the income of the enterprise determines the feasibility of investment projects for milk processing. Own milk processing system allows to level the imperfection of the market of agro-industrial products, which is due to the level of purchase prices for milk by large processing enterprises and sales companies. Scope of research results. Designed for economists and specialists in the dairy industry, public authorities, graduate students, students and researchers. The conducted research allows to implement the necessary tools for timely response to potential threats to food security in modern conditions.

Keywords: dairy subcomplex, strategy, production, integration, diversification, specialization.

Постановка проблеми. Ринок молока та молочних продуктів є однією із найважливіших складових АПК: від його розвитку залежить забезпечення населення України життєво необхідними харчовими продуктами. На функціонування зазначеного ринку впливає низка факторів: стан виробництва, ринкова інфраструктура, дієвість ринкових механізмів, платоспроможність споживачів тощо. Оскільки кон'юнктура на ринку молока постійно змінюється, виникає потреба періодично аналізувати поточну ситуацію та перспективи його розвитку. На сьогодні виробництво молока і молокопродуктів в Україні є одним із найбільш перспективних

напрямів розвитку в аграрному секторі. Молочна галузь, до складу якої входять маслоробна, сироробна, молочноконсервна підгалузі, а також виробництво продукції з незбираного молока, на сучасному етапі є однією з провідних в структурі харчової індустрії України [1].

Згідно Закону України «Про молоко і молочні продукти» від 24.06.2004 р. № 1870-IV з редакцією від 16.10.2020 р. контроль за якістю і безпекою молока, молочної сировини та молочних продуктів повинно здійснюватися центральним органом виконавчої влади з питань аграрної політики разом із центральним органом виконавчої влади у сфері технічного регулювання та споживчої політики.

Створення продовольчої безпеки країни все більше потребує взаємопов'язаного і взаємозалежного економічного розвитку сільського господарства з іншими галузями агропромислового комплексу. Поглиблення інтеграції, формування взаємозв'язків, процесів зближення, об'єднання зусиль підприємств однієї галузі з метою ведення діяльності з іншими сферами, а саме виробництво сільськогосподарської сировини, зберігання, транспортування та переробка – набуває на теперішній час масштабного характеру.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Шляхи успішного розв'язання проблем розвитку молочної галузі розглядаються не ізольовано, а завжди з урахуванням посилення тенденцій, які відбуваються під впливом глобалізації цих процесів на продовольчих ринках. Багато результатів в цьому напрямку досягли відомі науковці Рибачук В.М., Борщевський П.П., Чепурнов І.А., Оніщенко О.М., Гулий І.С., Лукінов І.І. та ін. Сучасні вчені продовжують працювати над даними питаннями, це – Саблук П.Т., Хвесик М.А., Шпичак О.М., Лупенко Ю.О., Сичевський М.П., Коваленко О.В., Юзефович А.Е., Куць О.І., Дейнеко Л.В., Мостенська Т.Л., Малік М.Й., Пугачов М.І. та ін. Актуальність нашого дослідження полягає в тому, що умови господарювання постійно змінюються, а це в свою чергу викликає необхідність визначати реальні можливості використання існуючих стратегій або ж мати змогу орієнтуватися на нові.

Мета статті полягає в оцінці соціально-економічного стану молочної галузі та визначенні основних стратегічних орієнтирів її подальшого розвитку.

Виклад основних результатів досліджень. Сьогодні виробництво молока стало невід'ємною складовою забезпечення національної продовольчої безпеки і підтримки соціально незахищених верств населення, а також основним джерелом добробуту та зайнятості мешканців сільської місцевості. Разом з тим, молочна галузь країни зазнала значного скорочення поголів'я корів в господарствах всіх категорій, зменшення обся-

гів виробництва молока, зростання цін на продукцію, зниження споживчого попиту, зумовленого низькою платоспроможністю населення.

У 2019 р. сільськогосподарські підприємства виробили 2,71 млн т молока і відправили на переробку. Згідно з офіційною статистикою, господарства населення виробили 6,96 млн т молока, з яких тільки 1 млн т пішов на переробку. Згідно даних Держстату в Україні відмічається постійне скорочення дійного поголів'я. Так, у 2019 році нараховувалося 1,8 млн корів, що на 27% менше, ніж у 2010 році. З них 22,85% – утримувалося на підприємствах та 70,33% – у господарствах населення (рис. 1).

Загалом, майже все молоко в Україні продається переробним підприємствам, що виробляють молочні продукти. Різниця в ціні на молоко для аграрних підприємств та для домогосподарств може бути в 2 рази більшою. Виробник невеликих масштабів зазвичай задовольняє попит на локальному (регіональному) рівні. Тим не менше, вже 16 підприємств в Україні мають доступ до європейського ринку і можуть реалізовувати свою продукцію на зовнішньому ринку. На рис. 1 показана пропорція між кількістю корів у домогосподарствах та аграрних підприємствах. Відповідно до даних, в домогосподарствах кількість корів була у 1,88 рази більша, ніж в аграрних підприємствах у 2007 році. Але у 2019 році співвідношення збільшилося до 3 разів, що свідчить про те що аграрні підприємства не нарощують власну долю ринку. Найбільше корів за підсумками 2019 року тримають у Полтавській (64,5 тис. голів), Чернігівській – 46,6 тис. голів та Черкаській областях – 46,4 тис. голів). У 2007 році трійкою лідерів були – Полтавська (65,1 тис. голів), Чернігівська (53,1 тис. голів) та Київська (50,9 тис. голів) області. Протягом аналізованих років збільшити обсяги поголів'я вдалося лише в Тернопільській та Черкаській областях на 11% та на 53% відповідно. На думку експертів молокопереробної промисловості, до основних причин скорочення поголів'я корів в Україні відносяться: 1) недосконала система дотацій для товаровироб-

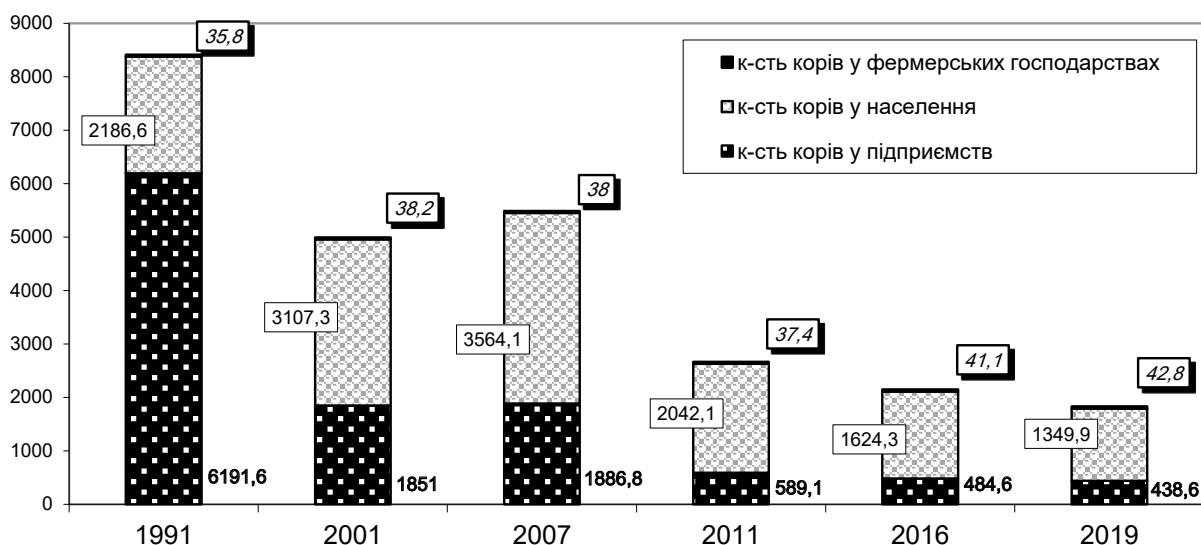

Рис. 1. Чисельність корів по категоріям господарств, тис. голів, 1991–2019 рр.

Джерело: сформовано на основі даних [2]

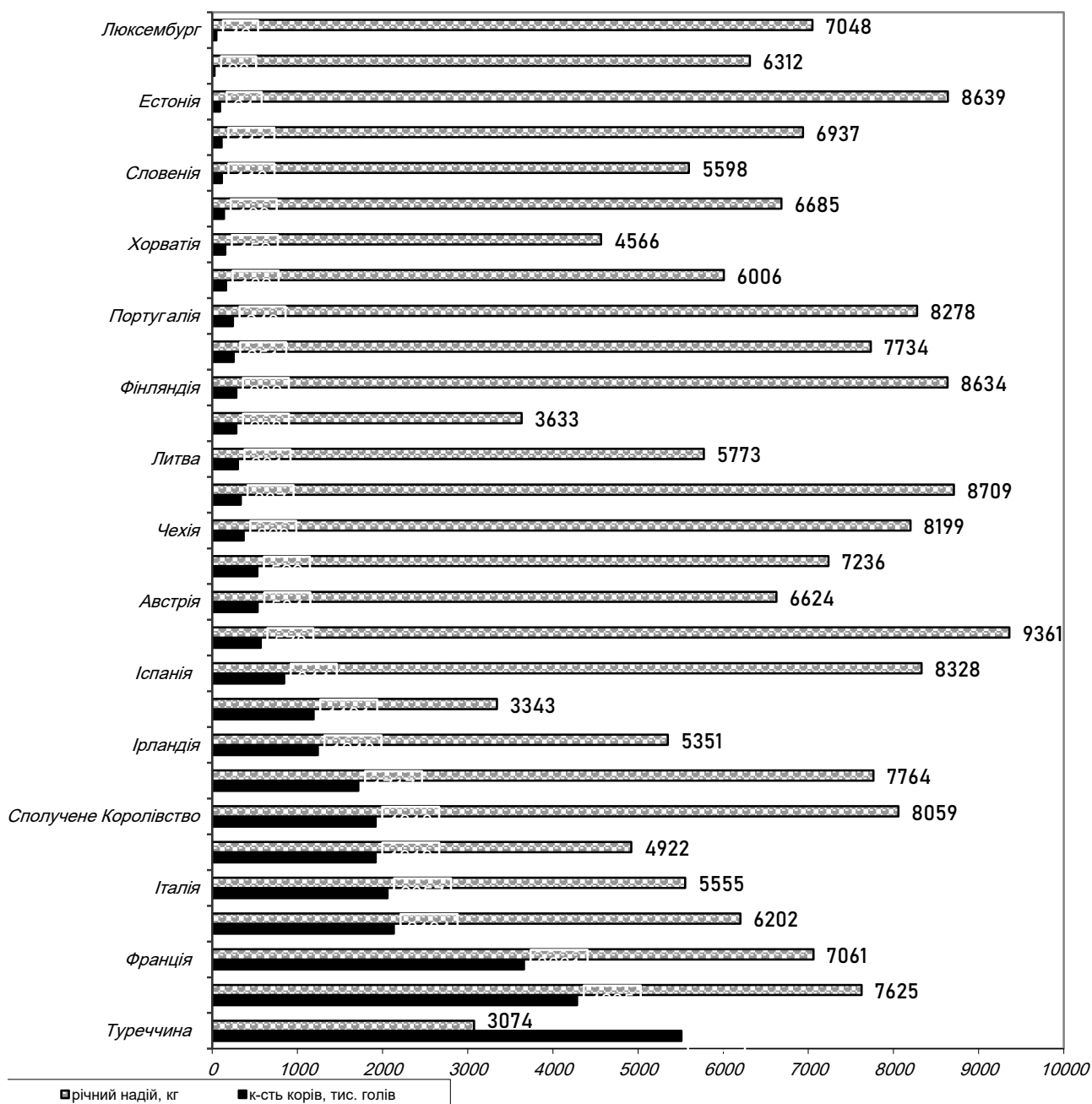

Рис. 2. Кількість корів та середній річний надій з 1 корови в Україні та в країнах ЄС у 2018 р.

Джерело: сформовано на основі даних [3]

ників; 2) низький експортний потенціал підприємств з переробки молока; 3) низька купівельна спроможність населення.

В Україні, станом на 2018 рік налічувалося 1919,4 тис. корів. При порівнянні цієї кількості з кількістю корів у країнах ЄС дослідження показали, що по їх чисельності Україна займає одне з провідних місць, проте порівнюючи обсяги річних надойв з багатьма країнами ЄС, помітно, що продуктивність вітчизняних корів значно нижча.

Середній річний надій молока по Україні від однієї корови у 2019 році становив – 4976 кг/рік, протягом 2010–2019 рр. його обсяги зросли на 894 кг/рік (рис. 3), і на 2113 кг/рік порівнюючи з 1990 роком.

Середній надій на корову в світі в середньому в 2015–2018 роках склав 1,15 тонни. Макси-

мальним є надій на корову в США – 10,4 тонн, в ЄС – 6,95 тонн, в Індії – 1,27 тонн, в Китаї – 2,51 тонн. Для порівняння в Російській Федерації середній річний надій на корову в 2019 році склав 6094 кг, в Білорусі 5004 кг на рік на одну корову [1].

Тривалий час виробництво молока в сільськогосподарських підприємствах було збитковим в Україні (з 1994 р. по 2006 р. за винятком 2003 та 2005 років та перебувало у стадії занепаду, проте тренд останніх 10 років є досить позитивним. Оптимальним вважається рівень рентабельності 25-45% який здатний забезпечувати розширене відтворення виробництва. У 2019 р. рівень рентабельності виробництва молока становив 20,6% (рис. 4). Результативність молочного виробництва безпосередньо залежить від кіль-

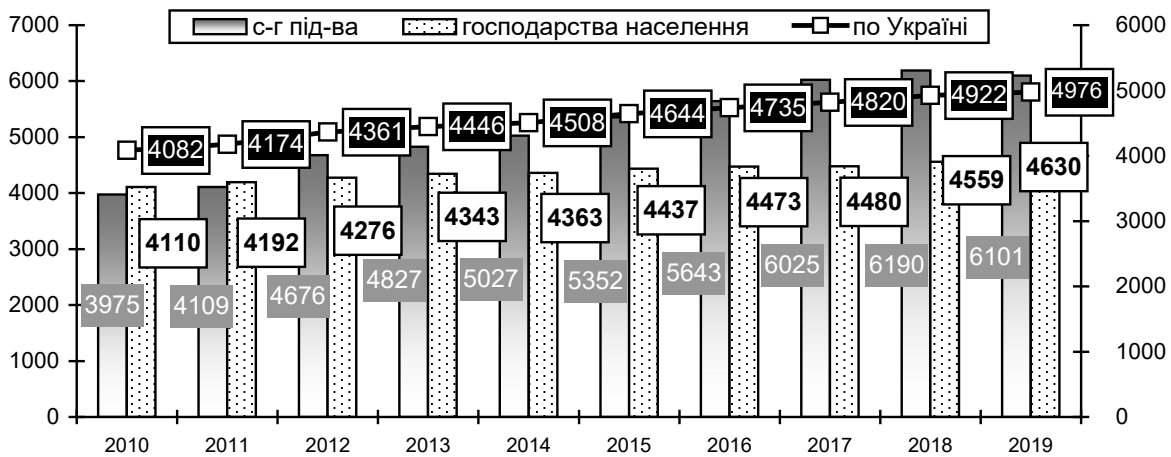

Рис. 3. Середній надій на одну корову на середнє поголів'я в розрізі сільськогосподарських підприємств і господарств населення

Джерело: сформовано на основі даних [2]

кості і якості проданої продукції – молока. Крім цього, до основних факторів, що впливає на рентабельність відносяться: генетичний потенціал продуктивності тварин; збалансованість раціонів годування; заготівля високоякісних кормів; дотримання технології утримання та доїння корів; інтенсивне вирощування корів молочних порід.

Рівень закупівельних цін на сире молоко протягом 2008–2020 рр. зазнавав значних коливань при закупівлях у всіх категоріях господарств (рис. 5). Найбільш стрімкими було зростання закупівельних цін на молоко у 2014–2017 роках, з 2018 р. по сьогоднішній час – ціни відносно стабільні, значних змін за останні роки не відбулося. Стосовно цін закупівлі у сільськогосподарських підприємствах, навпаки, саме в цей період (2017–2020 рр.) спостерігається найбільший пік зростання цін, в липні 2020 р. ціна сягнула 10024 грн/т, в той час

як ціна закупівлі у населення – 5800 грн/т (рис. 5). Тривалий час рівень закупівельних цін на молоко в господарствах населення небагато нижчий порівняно з цінами, що отримують сільськогосподарські підприємства, Зокрема, у 2007–2012 рр. розбіжність становила в різні періоди 26-54%, а в останні три роки – 35-72%.

Нестабільність цінової ситуації викликана багатьма чинниками. Собівартість виробництва молока на агропідприємствах зростає паралельно з підвищенням попиту на нього з боку переробних підприємств, які прагнуть не тільки забезпечити внутрішній ринок, а й збільшити обсяги експорту. Отже, існує реальна потреба у тісних технологічних і функціональних зв'язках між виробниками цієї сировини та базою переробки, в органічному поєднанні їх економічних інтересів. Налагодження взаємовигідних інтеграційних відносин

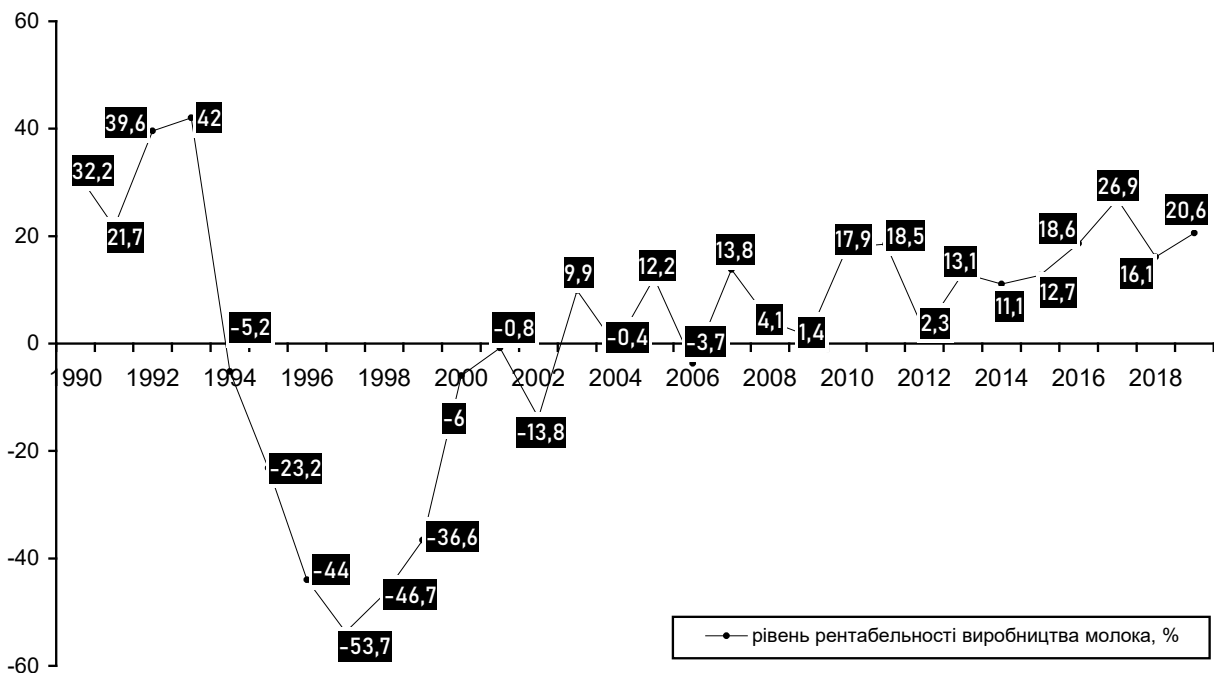

Рис. 4. Динаміка рентабельності виробництва молока в Україні, 1990–2019 рр.

Джерело сформовано на основі даних [2]

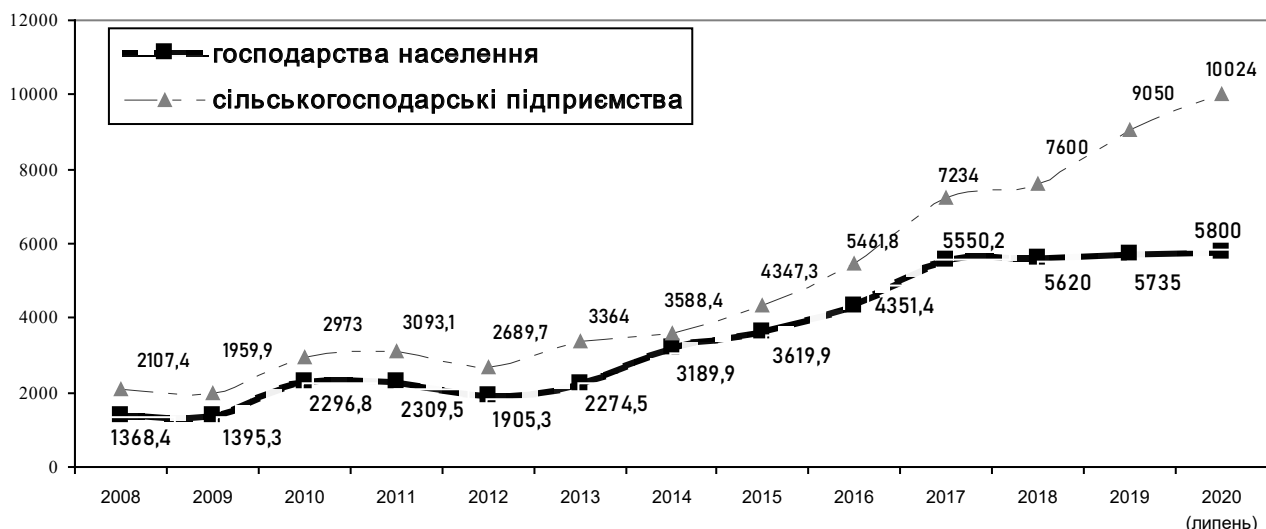

Рис. 5. Динаміка закупівельних цін на молоко у 2008–2020 рр., грн./т

Джерело сформовано на основі даних [2]

між різними сферами молокопродуктового підкомплексу є основою стабілізації його розвитку. У 2019 році ціни на молоко в Україні були вищими, ніж в багатьох інших країнах. Серед 11 країн (рис. 6) середньомісячні ціни на молоко в кінці 2019 р., обраховані для базисних в Україні показників жиру (3,4%) та білка (3%), знизились лише в Естонії (на 2,5%), Німеччині (на 1,6%), Нідерландах (на 0,8%). В Україні ціни збільшилися від 268 євро/т до 333 євро/т (на 24%), Росії – на 17%, Білорусі – 19%, Польщі – 0,3%, Литві – 21,9%, Фінляндії – 11,7%, Новій Зеландії – 14,9%.

Україна є країною-експортером молочної продукції, тому залежить від рівня світових цін. Унаслідок сезонності виробництва молока влітку зазвичай спостерігається падіння закупівельних цін. Так, за півроку 2020 р. (з січня по липень) вартість закупівлі молока знизилась на 29% – з 3,47 до 2,68 грн/л.

Безумовно важливим аспектом аналізу стану та перспектив розвитку ринку є визначення його експортноімпортного потенціалу (рис. 7).

У 2019 р. Україна імпортувала 14,9 тис. тонн сирів, що на 61% більше, ніж торік. Натомість експорт сирів знизився на 15%, до 5,14 тис. тонн. Тобто надійшло на ринок України втричі більше сирів, ніж було експортовано. Загалом ринок споживання твердих сирів і сирних продуктів у державі складає 127 тис. тонн. Як бачимо, фактично 18–20% нашого ринку споживання буде займати імпортний продукт. Ситуація з сирами складається так, що Україна повинна захищати свій ринок, шляхом введення квот на імпорту сирів та інших продуктів. У торговельній мережі з'явилося багато польського продукту, а виробники з Білорусі активно шукають ринки для збуту своєї продукції, поступово завойовуючи український. Ситуація, яка склалася, вимагає пошуку дієвих

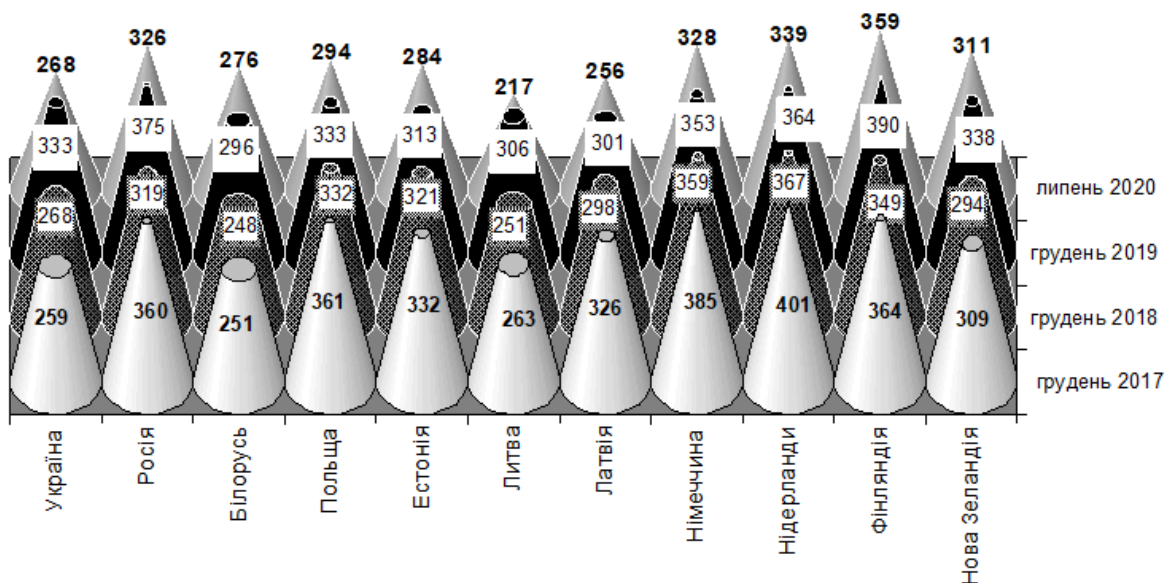

Рис. 6. Світові ціни на молоко (в натуральних показниках жир/білок), євро/т

Джерело: сформовано на основі даних [4]

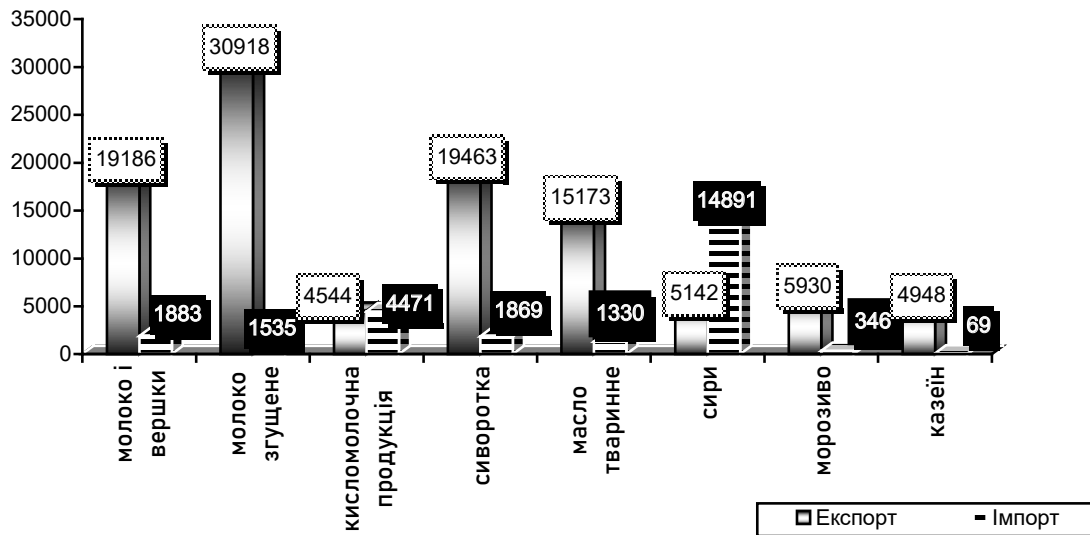

Рис. 7. Структура експорту-імпорту, 2019 рік

Джерело: сформовано за інформацією Національної асоціації молочників України «Укрмолпром»

шляхів захисту внутрішнього ринку. За даними 2018 року, Рада з питань експорту продовольства (UFEB) назвала лідерів з експорту молочних продуктів у 2018 році. Україна входила до ТОП-10 експортерів молочних продуктів.

Так, вершкове масло в 2018 р. найбільше експортувала компанія «Доменік». Її частка в загальному вітчизняному експорті становила 10,9%. На другому місці – «Славія» з часткою 8,4% і на третьому «Рошен» – 8,2%. Сирів у минулому році найбільше продавала за кордон компанія «Комо» – 23,7%. На другому місці з суттєвим відривом за обсягами експортованих сирів – компанія «Лакталіс» (14,8%). Третя – «Шостка», з часткою 12,6%. Згущене молоко і вершки на зовнішній ринку найбільше постачала компанія «Рошен» – 22,2%. За нею з великим відривом йшли «Ічнянський молочно-консервний комбінат» (14,4%) і «Блоцерківська агропромислова група» (7,6%). Майже половину кефіру та йогуртів за кордон відвантажувала компанія «Лакталіс-Україна» – 42%. Зі значним відривом на другому місці опинилася «Фуд девелопмент» – 14,1%. На третьому місці «Клуб сиру» – 11,4%. У поточному році експорт більшості молочних продуктів неможливий, він мотивований лише на суху сироватку, сухе знежирене молоко, морозиво. Світові ціни також є несприятливі для експорту масла і сиру.

В цілому на зовнішній ринок за 3 квартали 2020 року експортовано молочної продукції на суму 223,1 млн дол., що на 11% менше, ніж торік; імпортовано на суму 93,5 млн дол., що на 44% більше, ніж торік. Торгове сальдо залишається поки що позитивним і складає 129,6 млн дол. З початку 2020 року знизився експорт: масла – на 35%, сирів – 15%, казеїну – 24%, молочної сироватки – 17%. Зріс експорт сухого молока на 6%, молока і вершків незгущених – на 24%, кисломолочної продукції – на 13%, морозива на 2%. Що стосується імпорту, то обсяги поставок зросли по всіх товарних позиціях, крім сухого молока – знизився на 5,9% [4]. Дефіцит молочної сировини в Україні призвів до зростання імпорту всіх видів молочних продуктів. Продовольчий ринок вирішив пробле-

му вітчизняної сировини шляхом імпорту молокопродуктів з високою доданою вартістю.

Основні експортноорієнтовані молочні продукти: вершкове масло, сир, сухе молоко і суха сироватка. Німеччина, Франція, Нідерланди, Італія входять до п'ятірки експортерів і імпортерів сиру. Найбільший виробник і експортер сухого молока – Нова Зеландія. Вона сьогодні виробляє 22 млн т молока на рік, при тому що в 90-і роки ця країна не випускала і 10 млн т молока і не входила в ТОП-30 світових виробників, як Україна на період 2018 року.

Українське молочне виробництво все ще здатне забезпечити внутрішній молочний попит, незважаючи на скорочення поголів'я корів. Більш того, на вітчизняному ринку відзначається високий рівень конкуренції через наявність десятка великих і сотень дрібних учасників.

Відповідно до статистичних даних, Україна, виробляючи 10 мільйонів тонн молока в 2018 році, займала 18 місце (третьа десятка) в рейтингу країн-виробників, у 90-х роках Україна займала 6 позицію (рис. 8 і рис. 9).

Варто зазначити, що з ТОП-20 світових молочних компаній три перших гравця присутні в Україні, при тому, що з 20 найбільших компаній 11 – це кооперативи, тобто вони займаються і виробництвом, і переробкою молока (рис. 10).

Доступ до ринку ЄС для молочної продукції з України було відкрито 11 січня 2016 р. Тоді перші 10 українських виробників отримали дозвіл на експорт молочної продукції на ринок Євросоюзу. Станом на 2018 р., кількість затверджених експортерів з України до ЄС зросла до 21. Основними споживачами української молочної продукції були – Польща, Нідерланди, Фінляндія. Харчове законодавство країн ЄС досить вимогливе до виробників харчових продуктів і стоїть на захисті здоров'я споживачів. Це сприяє виробництву гарантовано якісних та безпечних харчових продуктів і стосується гігієни харчових продуктів, ветеринарного контролю за виробництвом, гігієни кормів, якості утримування тварин тощо. Контроль за виробництвом харчових продуктів в країнах Європи здійснюється як з боку державних структур, так

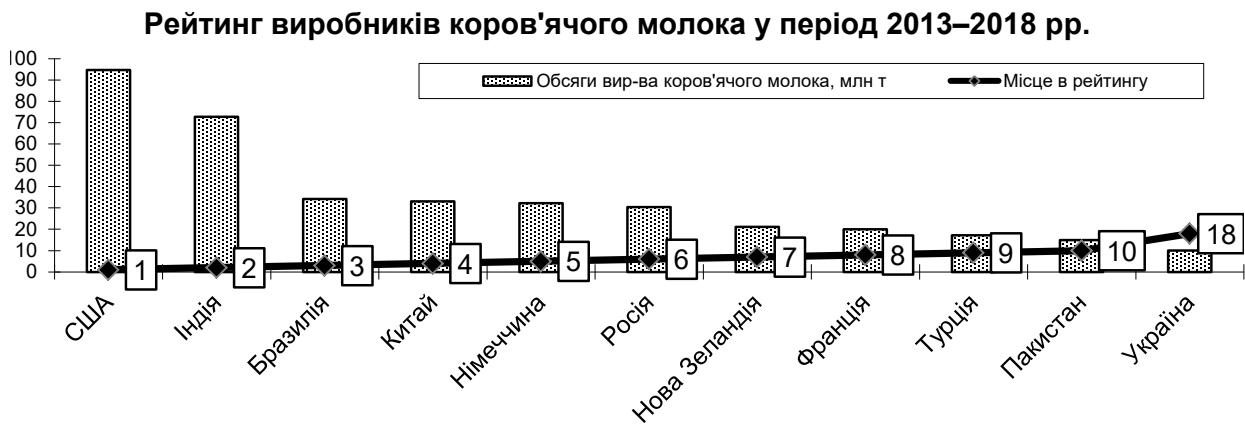
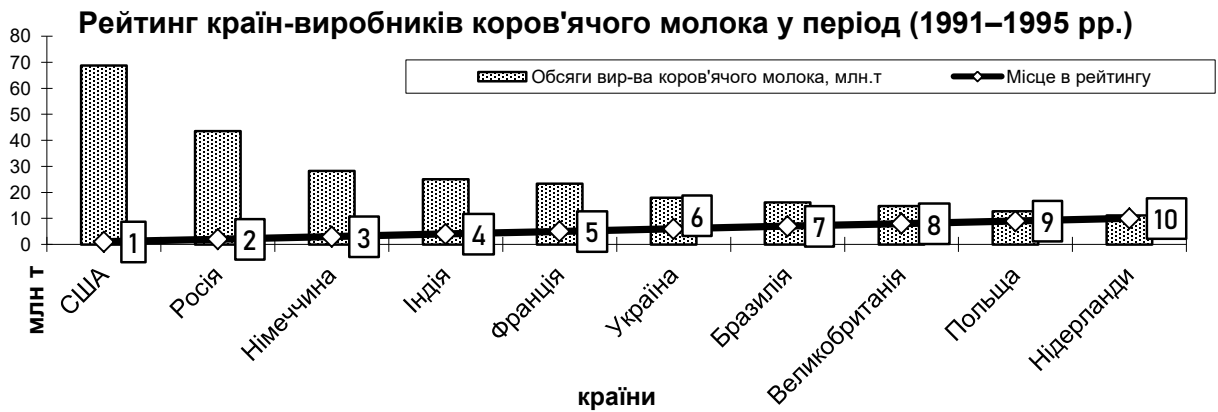

Рис. 8–9

Джерело сформовано на основі даних [2]

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Компанія	Головний офіс	Річний оборот, млрд. \$
1. Nestle	1. Швейцарія	1. 24,3
2. Lactalis	2. Франція	2. 20,8
3. Danone	3. Франція	3. 18,0
4. Forterra	4. Нова Зеландія	4. 14,3
5. Friesland Campina	5. Нідерланди	5. 13,8
6. Dairy Farmers of America	6. США	6. 13,6
7. Arla Foods	7. Данія/Швеція	7. 12,4
8. Yilli	8. Китай	8. 11,2
9. Saputo	9. Канада	9. 11,0
10. Mengiu	10. Китай	10. 10,3
11. Dean Foods	11. США	11. 7,5
12. Unilever	12. Нідерланди	12. 6,7
13. DMK	13. Німеччина	13. 6,7
14. Kraft Heinz	14. США	14. 6,0
15. Sodal	15. Франція	15. 6,0
16. Meiji	16. Японія	16. 5,8
17. Savencia	17. Франція	17. 5,7
18. Agropur	18. Канада	18. 5,2
19. Schreiber Foods	19. США	19. 5,1
20. Muller	20. Німеччина	20. 5,1

Рис. 10. Рейтинг світових молочних компаній, 2018 р.

Джерело: формовано на основі даних Rabobank

і з боку виробника, який застосовує систему самоконтролю для забезпечення якості та безпечності готової продукції. Характерним для міжнародного законодавства є також те, що контроль за виробництвом харчових продуктів повинен бути суцільним на всьому харчовому ланцюгу починаючи з якості корму для корів, закінчуючи готовою продукцією для кінцевого споживача. Жодна ланка цього харчового ланцюга не повинна випадати з поля зору вищезазначеного подвійного контролю.

В Україні триває процес гармонізації національного законодавства та стандартів до сучасних міжнародних вимог. В нашій країні діють такі закони, які стосуються забезпечення якості та безпеки продовольчої сировини та харчових продуктів: «Про безпечність та якість продовольчої сировини та харчових продуктів» № 2809-IV від 06.09.2005 р., «Про стандартизацію» № 1315-VII від 03.07.2020 р. (редакція, відбудеться 01.12.2020 р.), «Про ветеринарну медицину» № 2498-XII від 13.02.2020 р. (редакція, від 16.10.2020 р.), «Про забезпечення санітарного епідеміологічного благополуччя населення» № 4004-XII від 04.10.2018 р. (редакція, від 16.10.2020 р.), «Про молоко і молочні продукти» № 1870-IV від 05.04.2015 (редакція від 16.10.2020 р.), «Про дитяче харчування» № 142-V редакція від 20.05.2020 р., «Про захист прав споживачів» № 1023-XII редакція від 01.08.2020 р. тощо. Ці закони вдосконалюються, до них вносяться зміни, що гармонізують їх з міжнародними законодавчими та нормативними документами.

Відповідно до умов ПВЗВТ (Поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі) між Україною та ЄС ставка ввізного мита ЄС для частини молочних продуктів «Групи 04» (в тому числі сири всіх видів і кисломолочний сир, молочна сироватка) були зменшені до 0%.

В рамках асоціації з ЄС у нас є квоти на поставки різних молочних продуктів. Зокрема, на 2,4 тис. т вершкового масла, на 3,6 тис. т сухого

молока і т. д. По сирах взагалі немає квоти, в Європі інша культура споживання цієї продукції та інший асортимент сирів (табл. 1).

Для отримання вільного доступу на ринок ЄС у рамках ПВЗВТ необхідно підтвердити походження товару з України та отримати сертифікат EUR.1 (затверджений наказом МФУ від 18.11.2014 р. № 1142), який видається митницями безоплатно на кожен партію товару. Європейські замовники можуть також вимагати від виробника наявності сертифікат відповідності певному міжнародному стандарту безпечності харчових продуктів (зазначається у контракті), зокрема: ISO 22000, FSSC 22000, BRC, IFS. Ці сертифікати не є обов'язковими для ввезення на територію ЄС, проте вони часто є необхідною умовою для реалізації продукції в ЄС. Основні вимоги споживачів до технічних показників знаходять висвітлення в національних і міжнародних стандартах.

У міру поглиблення інтеграції національної економіки у світову економіку і розширення зовнішньоекономічного співробітництва товаровиробників усе більшого значення набувають розвиток міжнародної стандартизації товарів і досягнення відповідності національних стандартів міжнародним вимогам якості товарів. Саме стратегія розвитку молокопродуктового підкомплексу покликана сприяти системному вирішенню існуючих проблем, ресурсному забезпеченню, механізмам реалізації відповідних заходів, визначальною рушійною силою й мотивацією якої на рівні держави мають бути суспільні інтереси, серед яких: національна продовольча безпека та безпека продовольства, що визначаються фактором стабільності виробництва, наявності запасів і доступності ринку; наукової організації державного регулювання конкурентоспроможності молокопереробної галузі України на основі єдності політичних, економічних, юридичних, організаційних, технологічних заходів, що базуються на цілісній системній основі.

Таблиця 1

Квоти на експорт молочної продукції до країн ЄС

Категорія	Кількість, т					Вибрано квот, 2019 р.	Вартість поза межами квот	
	Домовленість	2017	2018	2019	2020			2021
Вершкове масло	1500-3000	1800	2100	2400	2700	3000	100%	від 189,6 до 231,3 € /100 кг чистої ваги
Сухе молоко	1500-5000	2200	2900	3600	4300	5000	30%	Від 0,95 до 1,65€/100 кг+* від 16 до 167,2€/100 кг чистої ваги
Молоко, вершки, згущене молоко та йогурти	8000-10000	8400	8800	9200	9600	10000	15%	Від 0,17 до 1,81€/кг + * від 18,5 до 183,7€/10 кг чистої ваги
Оброблена продукція з вершків (сметана)	300-500	340	380	420	460	500	2%	Від 5,4 до 15,4€/кг +*22,2€/100кгчистої ваги+*податок
Оброблена продукція з молока (сир кисломолочний, морозиво)	2000	2000	2000	2000	2000	2000	39%	8,3€/кг+*від 12,4 до 168,8€
Оброблена продукція з масла (спреди та суміші)	250	250	250	250	250	250	0%	9€/кг+ податок згідно додатку
Сир	<i>квот немає</i>							

* – залежно від продукту

Джерело: сформовано на основі даних [5]

Стратегічне значення продовольчого забезпечення наразі стоїть на одному щаблі з енергетичним та фінансовим. Існуючі військові конфлікти ще більше поглиблюють кризу. Не є виключенням і Україна, де, на превеликий жаль, продовжуються військові дії. Окрім цього, криза, пов'язана з пандемією COVID-19, оскільки масштаби спалаху вірусу COVID-19 продовжують збільшуватися, жодна група населення не застрахована від його наслідків.

Карантинні заходи не припиняються протягом тривалого часу, що справляє негативний вплив як на малий та середній бізнес, так і на великий бізнес внаслідок світової кризи. Через наслідки пандемії буде відбуватися скорочення виробництва. За оцінками експертів, низка країн, в тому числі європейських, демонструватимуть стрімке падіння ВВП найближчим часом.

Пандемія коронавірусу викликала раптове сповільнення економічної активності. За прогнозним сценарієм Світового банку, який передбачав спад епідемії у другій половині 2020 року, прогнозується скорочення ВВП на 3,5%, інфляція в Україні зросте до 8,9%, а реальні доходи українців впадуть на 4%. При цьому, дефіцит держбюджету очікують на рівні 4,9% від ВВП, а рівень державного боргу зросте до 59% від ВВП. За таких умов в Україні прогнозується більш глибоке падіння експорту та інвестицій. Вплив падіння попиту буде значною мірою нівелюватися факторами з боку низької пропозиції.

В Україні молочне виробництво функціонує у вигляді інтеграційної системи виробників сільськогосподарської продукції та їх партнерів на взаємовигідних засадах співпраці у процесі руху сільськогосподарської сировини та продовольчих товарів. Тобто, виробнича система базується на взаємозв'язках між учасниками процесу. Ефективний розвиток молокопродуктового підкомплексу передбачає формування інтегрованих підприємницьких структур з метою їх раціонального територіального розміщення та ефективного ресурсного використання в контексті забезпечення продовольчої безпеки України.

Взірцем потужного розвитку аграрного виробництва є США, де в цій галузі задіяно понад 20% працездатного населення, а частка аграрної продукції у ВНП перевищує 10%. Сільськогосподарське виробництво США вирізняється індустріальним типом розвитку сільського господарства з чітким розподілом праці та диверсифікацією функцій між його секторами. Формування цього сектору економіки в європейських країнах відбувалося під впливом світових інтеграційних процесів та з врахуванням наявних можливостей, а в окремих випадках – їх відсутності, внутрішнього забезпечення сільськогосподарською продукцією та засобами виробництва.

Значну частку вітчизняного виробництва формують агрохолдинги, які покращують свій фінансовий стан, зокрема за рахунок іноземних інвестицій. До агрохолдингів відносять аграрні підприємства які володіють понад 10000 га землі. Дані Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу» (УКАБ) свідчать про нарощування площі земель сільськогосподарського призначення 75 використовуваних агрохолдингами із 25% за 2012 рік до 30% за 2018 рік. За даними УКАБ, кількість аграрних холдингів в Україні за минулий рік скоротилася до 85 компаній проти 93 у 2018.

В якості узагальнюючого показника господарської діяльності, агрохолдинги використовують показник EBITDA – це прибуток до моменту відрахувань, тобто без податків, амортизації та без відсотків по кредитам.

В українських публічних агрохолдингах за 2018 рік загальний показник скоротився на 19%, в чистому вираженні – до 853,6 млн дол. [6].

Переважаюча кількість агрохолдингів зосереджена у Київській (32), Чернігівській (28) та Полтавській (26) областях. Крім того 5 агрохолдингів у Чернівецькій області, 5 – у Луганській та один агрохолдинг у Закарпатській області [8]. Агрохолдингами в Україні обробляється понад 15% ріллі.

В Європейському Союзі регулюючі норми та вимоги до ведення аграрного бізнесу диктує Спільна аграрна політика (САП). Спільний аграрний ринок ЄС розвивається на засадах зростання та оптимізації продуктивності праці, забезпечення доходів сільського населення від сільськогосподарської діяльності та участі у агробізнесі, забезпеченні продовольчої безпеки, збереженні природних ресурсів тощо [7].

Таким чином, виконання завдань САП необхідно дотримуватися не тільки на національному, а й на регіональному рівнях. Виконання завдань САП дасть можливість підвищити ефективність агробізнесу та підвищити рівень життя населення, і розумно використати сільськогосподарські землі. Окремі дослідники трактують САП виключно як економічну діяльність. Науковці визначають, що «САП – це інтегрована система заходів, завдяки яким забезпечується підтримка цін на аграрну продукцію та субсидується виробництво сільськогосподарських товарів» [8]. САП забезпечує підтримку виробникам сільськогосподарської продукції всіх країн-учасників між якими функціонує зона вільної торгівлі аграрною продукцією за єдиними цінами. Крім того, ЄС гарантує викуп сільськогосподарської продукції від виробників за рахунок спільної системи фінансування Європейським фондом орієнтації та гарантії в сфері сільського господарства (European Fund for Agricultural Guidance and Guarantees). Україна разом із країнами ЄС повинна вирішувати ряд питань, які стосуються виробництва харчових продуктів і носять характер глобальних викликів.

За принципами САП ТОВ «Органік Мілк» брало участь у швейцарсько-українському науково-практичному проєкті «Розвиток органічного руху в Україні, 2012–2016 рр.», метою якого було сприяння розвитку органічного сектору вітчизняного аграрного ринку, а також інтеграції українських дрібних і середніх підприємств в міжнародний простір в рамках експорту органічної продукції. Проєкт здійснювався Дослідницьким інститутом органічного сільського господарства (FiBL), Швейцарія. Виробничі потужності ТОВ «Органік Мілк» введено в експлуатацію у 2014 році. Основним напрямом діяльності підприємства є виробництво органічної сертифікованої молочної продукції, розвиток ринку органічної продукції в Україні. Компанія має повний завершений цикл виробництва від вирощування кормів, утримання поголів'я м'ясо-молочного стада до переробки молочної сировини та виробництва кінцевого продукту споживання.

На сьогодні ТОВ «Органік Мілк» пропонує на ринку лінійку сучасних органічних молочних

продуктів: молоко м'якої пастеризації, кефір термостатний, сметана термостатна, ряжанка термостатна, йогурт, твердий сир, органічний кисло-молочний сир, бринза та масло вершкове; продукція є унікальною для вітчизняного ринку за сукупністю таких характеристик, як користь, безпека споживання, смакові якості та кулінарні можливості.

Проектна потужність підприємства по переробці молока становить 30 тонн на добу. Основною сировиною для переробки є органічне молоко, яке надходить від ферм приватного підприємства «Галекс-Агро», основним напрямком діяльності якого є виробництво органічної сертифікованої продукції рослинництва і молочного скотарства. У 2008 – 2009 рр. було освоєно 2000 га земель в Новоград-Волинському районі Житомирської області. Створено сучасну технічну та господарську базу підприємства балансовою вартістю 24,2 млн. грн. Створені інноваційні молокопродуктові комплекси європейського зразка потужністю 500 та 800 голів великої рогатої худоби.

Приватне підприємство «Галекс-Агро» засноване у 2008 році. Метою створення підприємства є поліпшення якості земель, чисте довкілля, виробництво органічної продукції рослинництва та тваринництва, їх переробка для забезпечення населення органічно чистими харчовими продуктами, створення нових робочих місць у сільській місцевості.

Приватне підприємство «Галекс-Агро» представляє собою вертикальну інтеграцію підприємств (ТОВ «Органік мілк» – Organic milk ТМ, ТОВ «Органічний м'ясний продукт» – Organic meat ТМ), утворюючих виробничу ланку від виробництва органічної продукції рослинництва і тваринництва до переробки органічної сировини на першому в Україні молокозаводі ТОВ «Органік мілк» (ТМ «О»), який виробляє лише органічну сертифіковану продукцію.

Вся сільськогосподарська продукція та виробничі потужності підприємства сертифіковані Швейцарським інститутом екологічного маркетингу (ІМО), Міжнародним сертифікаційним органом «Органік Стандарт» та знаходяться під контролем і відповідають вимогам, викладеним у Постанові Ради (ЄС) № 834/2007 та №889/2008, стандарту Bio Suisse (Швейцарія) та Bioland (Німеччина). ПП «Галекс-Агро» входить до числа лідерів компаній швейцарсько-українського проєкту «Розвиток органічного ринку в Україні».

Органічність виробництва підтверджується європейською сертифікацією відповідності технології органічного виробництва молока, яка передбачає: підтвердження екологічних характеристик земельних ресурсів, як початкової точки формування всього органічного харчового ланцюжка; жорсткий контроль якісних і кількісних параметрів корів з високою продуктивністю та умов утримання тварин, насамперед їх ветеринарне обслуговування, відсутність продуктів лікування тварин (антибіотиків) в молоці. Крім того, важливим є технологічно інноваційна обробка (м'яка пастеризація), що дозволяє зберегти природність продукту.

Ключові фактори успіху компанії – наявність власної сировинної бази, багатоканальна дистрибуція, комунікації, що формують попит на органічну продукцію, моніторинг параметрів споживчого попиту), виробнича стратегія “eco-friendly” (екологічна дружність); сильні сторо-

ни – вертикально інтегрована структура, сертифікація всього циклу органічного виробництва, сучасна матеріально-технічна і технологічна база; слабкі сторони – відносно обмежені ресурси, формування бренду знаходиться на початковому етапі; точки диференціації (трансляються через товарну пропозицію); ключові компетенції – внутрішні: науковий супровід, наявність ефективних бізнес-процесів, зокрема, планування, бюджетування, мотивація персоналу, а також оволодіння унікальними технологіями виробництва органічної продукції глибокої переробки; зовнішні: налагоджені канали збуту, здатність забезпечити залучення необхідних фінансових ресурсів, участь у формуванні інституційного середовища, високий інноваційний потенціал.

Визначальними параметрами для споживачів молочних продуктів виступають: користь для здоров'я – відсутність будь-яких добавок, в т.ч. синтетичних, правильна технологія обробки, природна жирність; безпека споживання – замкнутий цикл виробництва за рахунок власної сировинної бази, безконтактне доїння, умови зберігання та транспортування; жорсткий контроль відповідності якості – перевірка якості за версією національних і міжнародних (європейських) систем якості, актуальні результати яких знаходяться у вільному доступі для цільових споживачів; смакові властивості, естетичне оформлення пляшки з молочними продуктами, що мимоволі привертає увагу і викликає зацікавленість цільової аудиторії. Внаслідок дії цих факторів кількість проданої молочної продукції з початку заснування компанії «Органік Мілк» збільшилася в 7,5 раз, а сума продажів зросла в 6,6 раз [9].

Стратегічна місія розвитку молокопродуктового підкомплексу України або навіть його окремого підприємства полягає у реалізації наявного соціально-економічного потенціалу та забезпеченні високого рівня якості життя для теперішніх та майбутніх поколінь. В умовах постійних змін внутрішнього та зовнішнього середовища перед підприємницькими структурами молокопродуктового підкомплексу нагальною потребою виступає необхідність постійної адаптації до цих змін та збереження конкурентоспроможності на ринку аграрної та продовольчої продукції. Серед можливих напрямів розвитку, на нашу думку, знаходять своє втілення диверсифікація та спеціалізація виробничих процесів.

Будь-які зміни на ринку молочної продукції та кризові явища економіки можна розцінювати як відкриття нових можливостей. Проте, ці зміни матимуть змогу реалізуватись лише за рахунок застосування інноваційних технологій та на засадах прийняття ефективних управлінських рішень з метою збереження конкурентоспроможності на ринку. Для агрохолдингів характерними є розширені можливості залучення іноземних інвестицій, а для малого та середнього бізнесу – власні та державні інвестиції.

В сучасних умовах економічного розвитку для досягнення цілей та виконання завдань перед підприємствами молокопродуктового підкомплексу постійно стоїть потреба трансформації організаційної, управлінської та виробничої структури або, принаймні, потреба постійної готовності до таких трансформацій. Тому нашу думку, найбільш

доцільним шляхом трансформаційних змін є саме диверсифікація та спеціалізація (рис. 11).

Диверсифікація передбачає розширення сфер діяльності (вирощування нових культур, вирощування нових тварин тощо), розширення ринків збуту, застосування нових технологій сільськогосподарського виробництва тощо. Диверсифікація передбачає нарощування витрат та забезпечення зростання прибутків. Так, М. Портер [10], розглядаючи питання конкуренції, визначає диверсифікацію як одну з можливих корпоративних та конкурентних стратегій, причому успішна корпоративна стратегія, на думку автора, повинна безперервно розвиватися та посилювати конкурентну стратегію. Диверсифікація, з його точки зору, є визначенням нових напрямів діяльності та розширення номенклатури продуктів. Дослідник підкреслює, що для здійснення диверсифікації підприємству варто обирати галузі, які не є привабливими на даний момент, але потенційно можуть бути реструктуризовані підприємством, що забезпечить йому стійкі конкурентні переваги в обраних галузях. Фактично компанія може мати користь, якщо входження до ринку відбудеться до того, як буде розкрито повний потенціал галузі.

Спеціалізація ж базується на обмеженні сфери діяльності та зосередженні на виробництві одного або декількох видів продукції, передбачає нарощування прибутків за рахунок зменшення витрат. Розвиток спеціалізації виробництва – важлива умова його швидкого зростання і вдосконалення.

В межах підприємницьких структур молокопродуктового підкомплексу можливе поєднання спеціалізації для окремих представників та диверсифікації для підприємницької структури в цілому. Тобто, диверсифікація може бути утворена за рахунок поєднання спеціалізації кожного окремого господарства на різних видах продукції. Обидва шляхи розвитку: і диверсифікація, і спеціалізація, ставлять за мету збільшення прибутків за рахунок оптимізації використання наявних ресурсів. Узагальнюючою характеристикою правильності

вибору напряму розвитку виробництва в умовах сучасних економічних та політичних викликів є рентабельність діяльності.

Тобто в межах підприємницьких структур можливе взаємодоповнююче поєднання диверсифікації та спеціалізації. Проте необхідно встановлювати розумне обмеження диверсифікації сільськогосподарського виробництва, адже обмеженість її процесів може призвести до втрати керованості виробничими процесами та збутом. Оптимальним для сільгоспвиробників вважається три-чотири, максимум п'ять товарних напрямів. Більша кількість напрямів вимагає високого професіоналізму ведення аграрного бізнесу. В межах інтегральних підприємницьких структур ефективність управління диверсифікованим виробництвом залежить від рівня самостійності та спеціалізації кожної окремої структурної одиниці. Спеціалізація є характерною для аграрних підприємств, що не володіють великими земельними ділянками. Диверсифікація притаманна здебільшого середнім і великим підприємствам аграрного ринку, що мають можливість використовувати 2000-4000 га землі, зокрема, це агрохолдинги [11].

Висновки. Дослідження проблем та стану вітчизняного молокопродуктового підкомплексу свідчить про те, що поліпшення взаємин підприємств уздовж технологічного ланцюжка «виробництво – переробка – реалізація» сприяє швидкому реагуванню на зовнішню конкуренцію, формуванню і реалізації стратегічних рішень для кращого використання власних ресурсів. У зв'язку з цим, питання обґрунтування результативності організації внутрішньогосподарської переробки молока, а також умови ефективності переробки на міжгосподарському рівні є надзвичайно актуальними. Крім того, протягом останніх років попит населення на молочну продукцію стабільно підтримується на досить високому рівні і має щорічну тенденцію зростання.

Серед стратегічних завдань розвитку молокопродуктового підкомплексу, можна виділити наступні: удосконалення його організаційних структур шляхом створення регіональних вер-

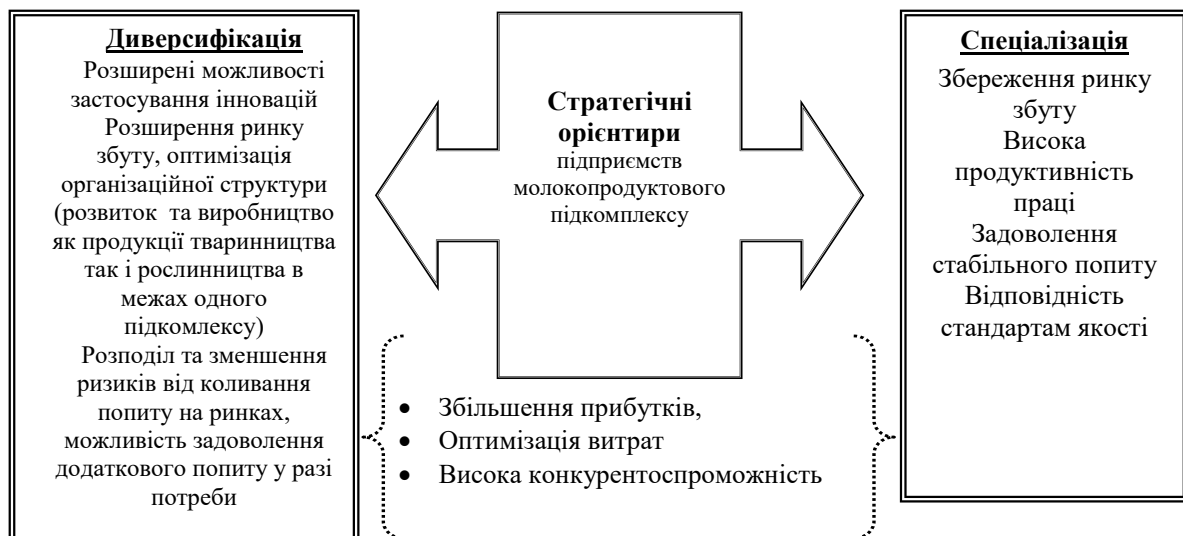

Рис. 11. Стратегічні орієнтири підприємств молокопродуктового підкомплексу

Джерело: складено автором на основі досліджень

тикально інтегрованих підприємницьких структур; інноваційно-інвестиційне забезпечення розвитку; синтез диверсифікації та спеціалізації аграрного виробництва в межах регіональних вертикально інтегрованих підприємницьких структур підкомплексу; розширення ринків міжнародної торгівлі та вступ у міжнародні організації, участь у міжнародних проектах; удосконалення міжрегіональних економічних відносин; удосконалення інформаційно-аналітичного забезпечення розвитку молока продуктового підкомплексу; застосування новітніх технологій; підвищення конкурентоспроможності продукції; налагодження співпраці між регіональною владою, місцевою громадою в умовах децентралізації; адаптація до Спільної аграрної політики ЄС та підпорядкування державним стратегічним цілям і регіональним пріоритетам тощо.

Необхідність зниження ризиків в молочному виробництві на основі диверсифікації виробництва, а також створення передумов зростання доходів підприємства обумовлює доцільність

інвестиційних проектів по переробці молока. Власна система переробки молока дозволяє нівелювати недосконалість ринку агропромислової продукції, що обумовлено рівнем закупівельних цін на молоко з боку великих переробних підприємств і збутових компаній.

Комплекси по виробництву молочної продукції замкнутого циклу в сільськогосподарській організації або при кооперації господарств є перспективним напрямком, так як можуть сприяти поліпшенню фінансового становища товаровиробників і розкривати можливості ефективного розвитку молочного виробництва. Крім того, завдяки державним програмам підтримки і розвитку сільського господарства, підприємства досліджуваної галузі повинні безпосередньо отримувати субсидії з державного бюджету, використовувати механізм лізингу та ін. При цьому безумовно всі рішення стосовно шляхів розвитку молокопродуктового підкомплексу повинні бути економічно обґрунтованими із врахуванням всіх загроз і наслідків, переваг та недоліків.

Список літератури:

1. Говорущко Т.А. Продовольчий ринок молока України, його розвиток та перспективи. *Вісник Одеського національного університету*. 2013. Т. 18. Вип. 1/1. С. 102–106.
2. Офіційний сайт Європейського банку реконструкції та розвитку (EBRD). URL: www.milkbalance.org.ua (дата звернення: 25.11.2020).
3. Офіційний сайт Державної служби статистики України. URL: www.ukrstat.gov.ua (дата звернення: 27.11.2020).
4. Інформаційно-аналітичний портал про молоко і молочне скотарство. MilkUA.info. URL: <http://milkua.info/ukr-milk-prices> (дата звернення: 27.11.2020).
5. Офіційний сайт Продовольчої та сільськогосподарської організації об'єднаних націй. URL: <http://www.fao.org/home/ru/> (дата звернення: 27.11.2020).
6. Офіційний сайт Міністерства розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (дата звернення: 01.12.2020).
7. Офіційний портал Асоціації «Український клуб аграрного бізнесу». URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_stalo_menshe_agrokhodiv (дата звернення: 01.12.2020).
8. Назаренко В.И. Аграрная политика Европейского Союза. Институт Европы РАН. Москва : ООО «Маркет ДС Корпорейшн», 2004. 362 с.
9. Горюнова С.О. Євроінтеграція : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 224 с.
10. Аксьонова О.В. Регулювання контрактних відносин регіональних вертикально інтегрованих підприємницьких структур агробізнесу : дис. на здобуття доктора економічних наук. Одеса, 2019. 212 с.
11. Портер М. Международная конкуренция: пер. с англ.; под ред. В.Д. Щетиминой. Москва : Международные отношения, 1993. 896 с.

References:

1. Hovorushko T.A., Duda V.P. (2013) Prodovolchyi rynek moloka Ukrainy, yoho rozvytok ta perspektyvy [Food Market milk Ukraine, its development and prospects]. *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu – Bulletin of the Odessa National University*, vol. 18, issue 1/1, pp. 102–106. (in Ukrainian)
2. Ofitsiynyyi sait Yevropeiskoho banku rekonstruktsii ta rozvytku (EBRD) [Official site of the European Bank for Reconstruction and Development (EBRD)]. URL: www.milkbalance.org.ua (accessed 25 November 2020).
3. Ofitsiynyyi sait Derzhavnoyi sluzhby statystyky Ukrayiny [Official site of the State Statistics Service of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (accessed 27 November 2020).
4. Informatsiino-analitychnyy portal pro moloko i molochne skotarstvo. MilkUA.info [Information Analysis Portal of the Dairy]. URL: <http://www.milkua.info/uk/aboutmilk/> (accessed 27 November 2020).
5. Ofitsiynyyi sait Prodovolchoi ta silskohospodarskoi orhanizatsii obiednanykh natsii [Official site of the Food and Agriculture Organization of the United Nations]. URL: <http://www.fao.org/home/ru/> (accessed 27 November 2020).
6. Ofitsiynyyi sait Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [Official site of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine]. URL: <https://www.me.gov.ua/?lang=uk-UA> (accessed 01 December 2020).
7. Ofitsiynyyi portal Asotsiatsii Ukrainy klub ahrarnoho biznesu [Official portal of the Association Ukrainian Club of Agrarian Business]. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/v_ukraini_stalo_menshe_agrokhodiv (accessed 01 December 2020).
8. Nazarenko V. (2004) Ahrarnaia polityka Yevropeiskoho Soiuzu [Agrarian policy of the European Union]. Institute of Europe, Russian Academy of Sciences. Moscow: LLC "Market DS Corporation". (in Russian)
9. Horiunova Y. (2013) Yevrointehratsiia [European integration]: textbook. Kyiv: Akademvidav. (in Ukrainian)
10. Aksyonova O. (2019) Rehuliuвання kontraktnykh vidnosyn rehionalnykh vertykalno intehrovanykh pidpriemnytskykh struktur ahrobiznesu [Regulation of contractual relations of regional vertically integrated business structures of agribusiness]. Odessa. (in Ukrainian)
11. Porter M. (1993) Mezhdunarodnaia konkurentsiya [International competition]: per. z anhl.; pod red. V.D. Shchetymyna. Moscow: Mezhdunarodnye otnosheniya. (in Russian)

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-45>

УДК 34-340.1

Новоженіна Н.Є.

Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

ЕКОНОМІКО-ПРАВОВА СПЕЦИФІКА ОПОДАТКУВАННЯ ЯК ОДНА З ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Анотація. У статті проаналізовано економіко-правову специфіку оподаткування як однієї з функцій держави. Зроблено аналіз складових-підсистем структури механізму реалізації функції держави у оподаткуванні. Досліджено економіко-правову взаємодію функцій держави у сфері оподаткування. Класифіковано структуру механізму реалізації функції оподаткування на складові-підсистеми: нормативно-правова база оподаткування як ядро механізму реалізації функції оподаткування; правових і організаційних засобів фіскальної спрямованості; регулятивного впливу; комплексу засобів з вибудовування збалансованого матеріально-фінансового забезпечення центру і регіонів; сприяння реалізації екологічної функції держави; засобів юридичної відповідальності у сфері оподаткування; засобів міжнародної співпраці з питань уніфікації систем оподаткування з країнами Євросоюзу; податкової правової політики держави.

Ключові слова: оподаткування, функції держави, механізм реалізації, понятійний апарат, категорія, теорія держави і права.

Novozhenina Natalia

International University of Business and Law, Kherson

ECONOMIC AND LEGAL SPECIFICITY OF TAXATION AS ONE OF THE FUNCTIONS OF THE STATE

Summary. The article analyzes the economic and legal specifics of taxation as one of the functions of the state. The analysis of components-subsystems of the structure of the mechanism of realization of the function of the state in taxation is made. The economic and legal interaction of the functions of the state in the field of taxation is studied. It proved that a prerequisite for the implementation of state functions is the presence. The structure of the mechanism of realization of the function of taxation on components-subsystems is classified: normative-legal base of taxation as a kernel of the mechanism of realization of function of taxation; legal and organizational means of fiscal orientation; regulatory impact; a set of tools for building a balanced material and financial support of the center and regions; promoting the implementation of the ecological function of the state; means of legal liability in the field of taxation; means of international cooperation on unification of taxation systems with EU countries; tax legal policy of the state. It is proved that a prerequisite for the productive implementation of the state's own functions is the presence in its arsenal of effective methods of governing society, ways to influence the behavior of all members of society and methods of implementing the functions of the state, including taxation. In the context of the theory of state and law, the methods of carrying out the functions of the state as set of techniques and methods by which state bodies of state implement various functions of the state, including in the field of taxation, are defined. It is generalized that the methods of performing state functions are the methods, means, techniques used in the process of functioning of the state. The study identifies the following types of methods for the state to perform its functions: legal regulation; method of coercion; method of recommendations; method of contractual regulation; methods of supervision and control – state supervision over the observance of obligatory instructions by the relevant subjects; method of informational influence on society etc.

Keywords: taxation, state functions, mechanism of implementation, conceptual apparatus, category, theory of state and law.

Постановка проблеми. Останнім часом у сучасних демократичних держав, зокрема і в Українській державі, посилюються тенденції до систематизації законодавства, удосконалення правових інституцій, які регулюють відповідні суспільні відносини. Це пояснюється такими причинами, як постійно зростаючі інформаційні, матеріальні, духовні потреби суспільства, збільшуються темпи глобалізації та інтеграції до світової правової, економічної, політичної і культурної систем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика оподаткування – достатньо досліджена в економічній та правовій науках. Однак в аспекті економіко-правової специфіки оподатку-

вання як однієї з функцій держави висвітлена недостатньо. За останні роки були опубліковані вперше і перевидані наукові праці, які стосуються системи оподаткування, її розробки та опрацювання: Білик М.Д. [1], Золотько І.А. [1], Крисоватий А.І. [2], Куцин М.А. [3], Опарін В.М. [4], Соколовська А.М. [5], Фрицький О. [6] та інші. У теорії держави і права визначені з деяких з методів здійснення функцій держави як сукупності прийомів і способів, за допомогою яких державні органи держави реалізують різні функції держави, зокрема і у сфері оподаткування. Однак ґрунтовного опрацювання цих питань не було проведено.

Виклад основного матеріалу. Підвищення ефективності реалізації функції оподаткування

безпосередньо залежить від чіткості, актуальності та якості роботи механізму реалізації даного найважливішого напрямку державної діяльності. Як відомо з положень теорії держави і права [1], за допомогою механізму реалізації відбувається втілення в життя державної функції оподаткування. Звісно ж, що в даному випадку під механізмом реалізації функції оподаткування слід розуміти єдину систему правових, організаційних та матеріально-фінансових коштів, об'єднаних у ряд відносно відокремлених підсистем з урахуванням раніше виділених у змісті даної функції основних підфункцій, ядром якої виступають нормативно-правові акти, що зачіпають різні сфери оподаткування і встановлена в них власне система правових і економічних принципів і правил справляння податків і акцизів, зборів, мит і платежів, а також комплекс правових процедур, що забезпечують здійснення оподаткування.

До структури механізму реалізації функції оподаткування необхідно включати такі складові-підсистеми:

- нормативно-правову базу оподаткування як ядро механізму, що має комплексний міжгалузевий характер, в якому поряд з власне податковим законодавством, включаються приписи конституційного, адміністративного, бюджетного, земельного, екологічного, кримінального права;

- підсистему правових і організаційних засобів фіскальної спрямованості;

- підсистему регулятивного впливу, а також інструменти стимулювання й обмеження окремих сфер економічної діяльності (наприклад, правові пільги, пільгові податкові режими, податкові кредити, додаткові податкові обмеження у вигляді підвищеної ставки оподаткування, правові покарання за податкові правопорушення та ін.);

- підсистему у вигляді комплексу засобів з вибудовування збалансованого матеріально-фінансового забезпечення центру і регіонів, що виражається у побудові системи оподаткування з урахуванням принципу поділу на регіональні та місцеві податки;

- підсистему правового і соціального захисту платників податків, що включає судові та позасудові форми захисту, інструменти диференційованого оподаткування різних категорій платників податків з метою вирівнювання на них податкового тиску;

- внутрішньовідомчі форми контролю і нагляду за фіскальними органами;

- підсистему сприяння реалізації екологічної функції держави, яка містить спеціалізовані податки, пільги, обмеження і вилучення;

- підсистему засобів юридичної відповідальності у сфері оподаткування, включаючи заходи конституційної, кримінальної, податкової, адміністративної та дисциплінарної відповідальності;

- підсистему податкової правової політики держави, основним змістом якої виступають планування, прогнозування, розробка стратегічних концепцій і програм подальшого вдосконалення реалізації функції оподаткування;

- підсистему засобів міжнародної співпраці з питань уніфікації систем оподаткування з країнами Євросоюзу, обміну досвідом з іншими

державами в цій сфері, гармонізації податкового законодавства з метою розвитку міжнародної торгівлі (міжнародні договори, міжурядові угоди, акти органів міждержавних об'єднань, резолюції, міжнародні декларації, модельні нормативні правові акти) [4] та ін.

Кожна з позначених підсистем механізму реалізації функції оподаткування перебуває в органічній єдності правових та організаційні засоби, що стимулюють і обмежують, містить інструменти примусу і переконання, а також розташовується у міжгалузевих системних зв'язках з іншими базовими функціями держави.

У контексті концептуальних положень теорії держави і права, взаємодія та взаємозабезпечення функцій держави [5] на практиці має тенденцію до поглиблення і розширення.

Нормативно-правовою базою дії механізму реалізації функції оподаткування є сукупність нормативно-правових актів, що належать до низки законодавчих галузей, а також норми і принципи міжнародного права, які регламентують суспільні відносини в сфері оподаткування [7].

Обов'язковою умовою продуктивної реалізації державою власних функцій є наявність в арсеналі ефективних прийомів управління суспільством, способів впливу на поведінку всіх його членів, методів реалізації функцій держави. У теорії держави і права визначені з деяких методів здійснення функцій держави як сукупності прийомів і способів, за допомогою яких державні органи держави реалізують різні функції держави, зокрема і у сфері оподаткування. Так, методи здійснення державних функцій – це способи, засоби, прийоми, використовувані у процесі функціонування держави.

Можна виділити такі види методів здійснення державною своїх функцій, як нормативно-правове регулювання, що застосовується у вигляді видання нормативно-правових актів, які регламентують суспільні відносини; метод примусу, застосовуваний шляхом реалізації імперативних приписів з перспективою застосування відповідальності за їх невиконання; метод рекомендацій, що полягає в орієнтуванні на конкретний варіант дій, соціально корисних і продуктивних з позицій суспільства і держави; метод договір-ного регулювання, основою якої є угода сторін, регламентує їхню поведінку у відповідних ситуаціях за відповідних обставин; методи нагляду і контролю, суть яких полягає у державному нагляді за дотриманням відповідними суб'єктами обов'язкових приписів, виданих у рамках реалізації основних напрямів державної діяльності на внутрішній і зовнішній арені; метод інформаційного впливу на суспільство за допомогою оповіщення населення про прийнятих державних рішеннях, шляхом ведення настановної роботи, цілеспрямованого регулювання інформаційних потоків та ін.

До прийомів і способам, застосовуваним державою в процесі здійснення основних напрямів своєї діяльності, відносить метод державного примусу; метод державного переконання, що полягає в заохоченні суб'єктів суспільних відносин до певної діяльності з власної волі, без силового тиску, що ґрунтується на зацікавленості, доказах законності і доцільності свідомої поведінки, що

відповідає нормам права і моралі; метод договірного регулювання; метод рекомендацій; метод заохочень [7].

Будучи одним з основних факторів успішного розвитку інших державних функцій і держави в цілому, функція оподаткування має специфічну економіко-правову природу, яка обумовлює особливості механізму її реалізації. З одного боку, в силу контрольної функції оподаткування її реалізація передбачає застосування переважно імперативних засобів і методів (примус, покарання). Разом з тим економіко-правовий характер суспільних відносин, завдяки якому виникає конституційно закріплений обов'язок кожного громадянина платити законно встановлені податки, і з яким безпосередньо пов'язане саме виникнення функції оподаткування, диктує гостру потребу в диференційованому підході до втілення в життя ідей оподаткування, оскільки пов'язаний не лише з необхідністю поповнення бюджетів всіх рівнів за рахунок фіскальної природи оподаткування, а й з реалізацією плану формування привабливого інвестиційного клімату як необхідної умови подолання бюджетного дефіциту держави, відходу від сировинної економіки і переважного формування доходів бюджету і як результат – створення передумов для збалансованої, чітко діючої податкової системи країни як основи функціонування всієї держави.

У такому контексті важливим вбачаються правові основи функції оподаткування як найважливішої підсистеми механізму її реалізації. Ефективна реалізація функції оподаткування можлива лише за наявності відповідних основ оподаткування. Одною з таких найважливіших передумов виступають правові основи функції держави у сфері оподаткування.

На сьогодні серед теоретиків теорії держави і права і спеціалістів з теорії оподаткування бракує єдності у визначення обсягу і змісту поняття «правова основа оподаткування», а також вичерпного кола правових елементів.

Існує точка зору [8], відповідно до якої під правовими основами розуміють винятково норми права, що регулюють суспільні відносини у відповідній сфері, що містяться в визначених правових джерелах – законах, підзаконних нормативно-правових актах, інших нормативно-правових актах органів державної влади і місцевого саморегулювання.

Однак з такою позицією, на наш погляд, важко погодитися, оскільки в даному випадку в контексті державних гарантій правової основи відповідні функції держави звелися б лише до прийняття нових нормативно-правових актів за відсутності контролю за реалізацією прийнятих рішень. Відповідно ж до загальної теорії управління ефективність прийнятих рішень, їх всебічна реалізація в практичній площині можуть

бути забезпечені лише за умов встановлення оптимальної системи контролю за виконанням таких рішень.

З нашої точки зору, під правовими основами функцій держави у галузі оподаткування слід розуміти не лише нормативно-правову базу, що регламентує суспільні відносини в цій сфері, а й всю правову підсистему механізму реалізації функцій держави в оподаткуванні, в якій норми права реалізуються за допомогою цілого набору правового інструментарію, за обов'язкового контролю з боку держави, а також інститутів громадянського суспільства. Нормативно-правова основа в даному контексті є необхідною передумовою правової основи виконання державою своїх функцій у царині оподаткування.

В сучасній податковій системі України нормативно-правову базу функцій держави у сфері оподаткування оподаткування становлять норми права, що регулюють суспільні відносини в сфері оподаткування. За суб'єктами прийняття і сфері дії їх можна розподілити на такі групи: по-перше, внутрішньодержавні нормативно-правові акти з питань оподаткування; і по-друге, акти міжнародного права з питань оподаткування, які, наприклад, мають широку сферу застосування і велике практичне значення. Як правило, виділяють такі сукупності угод міжнародного рівня, що регулюють питання оподаткування [7]:

- угоди, що встановлюють загальні міжнародні принципи оподаткування, які не підлягають прямому застосуванню, і містять правові норми, які реалізуються у внутрішньому законодавстві держав-учасників;

- податкові угоди, безпосередньо регламентують суспільні відносини у відповідних сферах з метою уникнення подвійного оподаткування, для запобігання ухиленню від сплати податків;

- угоди, які розглядають питання податкового права, наприклад, питання про надання взаємних податкових преференцій для певних груп людей.

Висновки і пропозиції. Для забезпечення дотримання законності податкового регулювання, недопущення порушення конституційних прав, свобод і законних інтересів громадян відповідні зміни в правових підсистемах механізму реалізації функцій держави у сфері оподаткування логічно вносити поступово, чітко прогнозуючи економіко-політичну ситуацію і контролюючи всі її найменші коливання в цілях прийняття негайних заходів з її стабілізації. При цьому для більш повного з'ясування сутності механізму реалізації функцій держави у сфері оподаткування вважається за необхідне його зіставлення з такими концептуальними положеннями теорії держави і права, як форми реалізації функцій держави. Підвищення ефективності реалізації функцій оподаткування безпосередньо залежить від продуктивності форм реалізації даної функції.

Список літератури:

1. Білик М.Д., Золотюк І.А. Податкова система України : метод. посібник для самост. вивчен. дисц. Київ : КНЕУ, 2015. 192 с.
2. Крисоватий А.І. Теоретико-організаційні домінанти та практика реалізації податкової політики. Тернопіль : Карт-Бланш, 2015. 250 с.
3. Куцин М.А. Сучасна теорія та практика оподаткування. 3-тє вид., доп. і перероб. Харків : Фоліо, 2020. 512 с.
4. Опарін В.М. Проблеми гармонізації податкової системи України: проблеми науки і практики. 2-ге вид. Київ : КНЕУ, 2017. 231 с.

5. Соколовська А.М. Податкова система держави: теорія та практика становлення. 2-ге вид., доп. Київ : КНЕУ, 2016. 454 с.
6. Фрицький О. Дослідження права країн світу на підставі порівняльного аналізу і в аспекті його теоретичного розвитку. *Право України*. 2018. № 4. С. 210–220.

References:

1. Bilyk M.D., Zolotko I.A. (2015). Podatkova systema Ukrainy: metod. posibnyk dlia samost. vyvchen. dysts [Tax system of Ukraine]. Kyiv: KNEU, 192 p.
2. Krysovatyi A.I. (2015) Teoretyko-orhanizatsiini dominanty ta praktyka realizatsii podatkovoi polityky [Theoretical and organizational dominants and practice of tax policy implementation]. Ternopil: Kart-Blansh, 250 p.
3. Kutsyn M.A. (2020) Suchasna teoriia ta praktyka opodatkuvannia [Modern theory and practice of taxation]. 3-tie vyd., dop. i pererob. Kharkiv: Folio, 512 p.
4. Oparin V.M. (2017) Problemy harmonizatsii podatkovoi systemy Ukrainy: problemy nauky i praktyk [Problems of harmonization of the tax system of Ukraine: problems of science and practice]. 2-he vyd. Kyiv: KNEU, 231 p.
5. Sokolovska A.M. (2016) Podatkova systema derzhavy: teoriia ta praktyka stanovlennia [The tax system of the state: the theory and practice of formation]. 2-he vyd., dop. Kyiv: KNEU, 454 p.
6. Frytskyi O. (2018) Doslidzhennia prava krain svitu na pidstavi porivnialnoho analizu i v aspekti yoho teoretychnoho rozvytku [Study of the law of the world on the basis of comparative analysis and in terms of its theoretical development]. *Pravo Ukrainy*, no. 4, pp. 210–220.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-46>

УДК 343.982.356

Семененко Р.Є., Грабовський Г.В.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ВСТАНОВЛЕННЯ ЦІЛОГО ЗА ЧАСТИНАМИ

Анотація. Розглядаються особливості експертного дослідження встановлення цілого за частинами. Актуальним є розгляд конкретного експертного дослідження, що поетапно описує та ілюструє механізм утворення слідів розділення, загальні та індивідуальні ознаки об'єктів розділення. Особлива увага надається способу розділення об'єктів. В процесі проведення експертного дослідження розібрані основні стадії проведення судово-трасологічної експертизи встановлення цілого за частинами. На прикладі конкретного експертного дослідження встановлення цілого за частинами, проаналізовано: вид встановлення цілого за частинами (за наявності загальної лінії розділення, за відсутності загальної лінії розділення, встановлення належності деталей складеному цілому або комплекту); комплекс ідентифікаційних ознак (загальних та індивідуальних). Проведена комплексна оцінка результатів дослідження, наукове обґрунтування, походження встановлених ознак та формулювання висновків. В розглянутих стадіях наведені приклади опису об'єктів дослідження, слідів розділення об'єктів, ходу встановлення приналежності частин до єдиного цілого, формулювання проміжного висновку; результатів проведеного дослідження та висновку.

Ключові слова: лінія розділення, трасологічна експертиза, монолітний об'єкт, мікрорельєф ліній розділення, механізм розділення об'єктів, єдине ціле, комплектне ціле, складене ціле.

Semenenko Roman, Hrabovskyi Hryhorii

Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

FEATURES OF EXPERT INVESTIGATION OF ESTABLISHMENT OF THE WHOLE BY PARTS

Summary. Features of expert research of establishment of the whole on parts are considered. It is important to consider a specific expert study, which gradually describes and illustrates the mechanism of formation of traces of separation, general and individual characteristics of the objects of separation. Particular attention is paid to the way objects are divided. In the process of conducting an expert study, the main stages of forensic examination of the establishment of the whole in parts are analyzed. On the example of a specific expert study of the establishment of the whole in parts, analyzed: the type of establishment of the whole in parts (in the presence of a common dividing line, in the absence of a common dividing line, establishing the belonging of parts to a composite whole or set); a set of identification features (general and individual). A characteristic feature is the absence of a trace-forming object in the form of a spatial configuration of the body, the signs of which would be reflected in the traces. Damage to objects occurs either by dismemberment or by separation. Dissection – the process of dividing the whole into parts and forming traces, the features of which are determined by the action of internal forces. The internal forces of molecular adhesion of each solid maintain its integrity. They resist the action of external forces, such as hand pressure on the glass. External force causes a shift of body particles relative to each other and a change in distance between them, but the direction of displacement and other features that determine the shape and structure of the dissection plane (ie traces of dismemberment) depend on internal forces that resist separation of particles. Separation – the separation from one object of its part by another object, immersed in the thickness of the first, while the mechanism of formation of features (on each plane of dismemberment) is already different. The features of the relief of each plane reflect not the properties of the opposite plane of the divided object, but the features of the object that caused the separation (eg chisel blade) and the mechanism of the process of this tool (change the direction of the chisel). A comprehensive assessment of the research results, scientific substantiation, the origin of the established features and formulation of conclusions. In the considered stages examples of the description of objects of research, traces of division of objects, a course of establishment of belonging of parts to a uniform whole, formulation of the intermediate conclusion are resulted; the results of the study and conclusion.

Keywords: dividing line, trasological examination, monolithic object, microrelief of dividing lines, mechanism of dividing objects, single whole, complete whole, composite whole.

Постановка проблеми. При розслідуванні кримінальних справ, нерідко виникає необхідність в криміналістичному дослідженні окремих частин будь-яких предметів, що являють собою речові докази.

До орієнтовного переліку питань, що вирішуються під час проведення експертного дослідження із встановлення належності частин одному цілому, відносять: Чи становили знайдені частини єдине ціле (чи є осколки скла частинами

розсіювача фар даного автомобіля, чи відколота дана тріска від певного поліна та інше)?; Яким способом відокремлено від предмета його частину?; До якого виду належить предмет, частина якого вилучена з місця події? З'ясування цих питань зазвичай дає можливість встановити: чи не становили об'єкти раніше одне ціле, тобто чи було у них одне загальне джерело походження, а в кінцевому підсумку приналежність досліджуваного об'єкта певній особі, приміщенню та інше,

що в кінцевому результаті може зіграти велике значення в розслідуванні злочину.

У процесі експертного дослідження встановлення цілого за частинами можливо встановити: спосіб розділення об'єктів, вид «цілого», чи мають частини предмета (уламки, шматки, осколки тощо) спільну лінію розділення, тобто чи становили вони раніше одне ціле, комплекс ідентифікаційних ознак які діляться на дві групи, ознаки які виникли до розділення об'єкту та які виникли у момент розділення об'єкту [1, с. 147].

Характерна особливість – це відсутність слідоутворюючого об'єкта у вигляді просторової конфігурації тіла, ознаки якого відобразилися би у слідах. Пошкодження об'єктів відбувається або шляхом розчленування, або шляхом відділення. **Розчленування** – процес поділу цілого на частини і формування слідів, особливості якого визначаються дією внутрішніх сил. Внутрішні сили молекулярного зчеплення кожного твердого тіла зберігають його цілісність. Вони чинять опір дії зовнішньої сили, наприклад, тиску руки на скло. Зовнішня сила викликає зсув частинок тіла відносно один одного і зміна відстані між ними, проте напрямок зміщення та інші особливості, що визначають форму і будову площини розчленування (тобто слідів розчленування), залежать вже від внутрішніх сил, що чинять опір роз'єднання частинок. Від них залежить і межа міцності, за яким слід відчленування. Розчленування може відбуватися, коли точка прикладання зовнішньої сили знаходиться на певній відстані від місця, де виникає лінія розчленування (розрив дверного ланцюжка під дією розтягування), і в тому місці, де з'являється зазначена лінія (розлом скла автомобільної фари в місці удару). Загальна – на ознаки площини розчленування безпосередньо впливають не об'єкт і сила, яка викликала розчленування, а внутрішні сили, які визначаються, зокрема, особливостями будови і розміщення волокон та інших частинок цілого. **Відділення** – відчленування від одного об'єкта його частини іншим об'єктом, що поринають в товщу першого, при цьому механізм формування ознак (на кожній площині розчленування) носить вже інший характер. В особливості рельєфу кожної площини відображаються не властивості протилежної площини розділеного об'єкта, а ознаки об'єкта, що викликав відділення (наприклад лезо стамески) та механізм самого процесу впливу цього інструменту (зміна напрямку руху стамески). Сліди відділення формуються в процесі безперервного чергування тиску і ковзання утворюючого об'єкта. Ознаки сліду – на неповному – тиску (статичний), на стінках – ковзання. Сліди на площинах відділення формуються під безпосереднім впливом і можуть бути використані з метою ідентифікації.

Розгляд конкретних прикладів, що описують та ілюструють процес встановлення належності частин одному цілому, беззаперечно необхідний для поповнення інформації в експертній галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання криміналістичного дослідження встановлення належності частин одному цілому були предметом наукових досліджень Курин Г.И., Кантор И.В., Пророков И.И., Фролов Ю.П., Степанов Г.Н., Майліс Н.П., та ін. [3; 5; 7–9; 11; 15].

В роботах розкриті загальні теоретичні положення трасології та трасологічної експертизи, а також експертне дослідження встановлення належності частин одному цілому. Розглянуті різноманітні види об'єктів з якими проводились дослідження для встановлення належності частин одного цілого. Однак у відомих роботах залишається недостатньо висвітлений, описаний та роз'яснений комплекс ознак, який дає змогу дати категоричний висновок про те, що об'єкти раніше складали одне ціле.

Метою даної статті є висвітлення та наочність особливостей експертного дослідження встановлення належності частин одному цілому під час проведення судово-трасологічної ідентифікаційної експертизи.

Виклад основного матеріалу. Встановлення цілого за частинами, це спосіб ідентифікації об'єкта, розділеного на частини у зв'язку з подією злочину. Для проведення трасологічної експертизи із встановлення належності частин одному цілому надаються всі знайдені частини, які, можливо раніше складали одне ціле.

Об'єктами дослідження можуть бути, наприклад, уламки скла розсіювача, знайдені на місці автомобільної аварії, що знаходилися у фарі автомобіля, частини паперу тощо. У процесі ідентифікації беруть участь об'єкти двох видів. Об'єкт, тотожність якого встановлюється (що ототожнюється), та об'єкти, за допомогою яких встановлюється тотожність (що ототожнюють).

Об'єктом, що ототожнюється під час встановлення цілого за частинами, є ціле, що існувало до розчленування (поділу) його на частини, тобто єдиний предмет, а ідентифікуючими об'єктами виступають частини цього об'єкту. Для ідентифікації використовують ознаки, що виникли одночасно в результаті дії однієї й тієї ж причини на частини цілого [3, с. 6].

Розрізняють три види «цілого»: **1. Однорідні (монолітні)** предмети (наприклад, клинок ножа, скло фари). **2. Складені предмети**, що складаються із з'єднаних між собою деталей (наприклад, пістолет, замок, велосипед). Кожна з деталей, що утворює складений предмет, у свою чергу є однорідним цілим. Деталі складеного предмета характеризуються комплектністю. Призначені для виконання визначених функцій, вони утворюють єдність. Промислові вироби характеризуються відносно високою сталістю складових деталей. Отже, для встановлення належності деталі складному предмету – стандартному виробу, насамперед, потрібно вирішити питання про те, чи входить він у комплект деталей зазначеного предмета. Визначення комплектності деталей об'єкта індивідуального виготовлення є складнішим, оскільки процес виготовлення такого об'єкта чітко не регламентується. Для деталей складеного предмета, що перебувають у русі, характерна припрацьованість, а також можливий вплив зовнішніх факторів (іржавіння, забруднення тощо). **3. Комплектне ціле** – це сукупність однорідних або складених предметів, що об'єднані спільним використанням або збереженням (пара взуття, коробка сірників, пачка цигарок, ніж і ножни, футляр і окуляри тощо).

Які б питання не були поставлені перед судовим експертом при проведенні судово-трасологіч-

ної експертизи, експерт зобов'язаний проводити дослідження за загальною схемою, описаною в нормативних документах [13].

Розглянемо на прикладі результати експертного дослідження встановлення цілого за частинами за основними стадіями проведення судово-трасологічної експертизи. Порядок проведення експертного дослідження встановлення цілого за частинами, як і при інших трасологічних ідентифікаційних експертизах загалом однаковий, різниться тільки за обсягом дослідження.

На експертизу було надано: «Два фрагменти полімерного матеріалу» (зображення 1).

На вирішення судової експертизи було поставлено питання: «Чи складала раніше одне ціле два полімерні фрагменти, надані на дослідження?».

На стадії роздільного дослідження судовим експертом проводиться: окреме самостійне дослідження кожного об'єкту; встановлюється вид встановлення цілого за частинами (наявність або відсутність спільної лінії розділення, або встановлення належності деталі складеному цілому); встановлення механізму розділення (розчленування) об'єкту; визначення групової належності, якщо об'єкт монолітний вивчають матеріал його частини, при цьому звертають увагу на однозначність матеріалу (склу має відповідати скло, деревині сосни – деревина сосна, а не інший вид деревини). Після встановлення однозначності та порівнюваності виявляються ідентифікаційні ознаки об'єктів:

1) Ознаки що виникли до розділення об'єкта внаслідок різних видів впливу (механічного, термічного, хімічного, біологічного) до таких ознак належать: форма, розміри, колір предмета; структура поверхні (шорсткість, наявність

і структура рельєфних малюнків), її забарвлення, наявність малюнків, написів, маркувальних позначень; наявність і особливості слідів від інструмента, що використовувався для виготовлення предмета тощо.

2) Ознаки що утворилися у результаті його розділення. На поверхнях (гранях), що з'явилися у результаті розділення, утворюється рельєф, особливості якого можуть розглядатися як ідентифікаційні ознаки. У результаті вивчення індивідуальних ознак виділяють найбільш суттєві з них, для того щоб індивідуалізувати об'єкт. Саме з метою індивідуалізації проводять аналіз ознак, що дає змогу під час порівняння зробити висновок про те, чи складала вони раніше одне ціле.

При вивченні ознак варто враховувати і можливі зміни властивостей об'єктів, що досліджуються, у часі – як до розділення або відділення, так і після них. Всебічний аналіз ознак – особливостей, їх форми, розмірів, механізму слідоутворення, взаємозв'язків і сполучень – сприяє встановленню характерних властивостей об'єктів, що підлягають ідентифікації. На стадії роздільного дослідження кожного об'єкта під час встановлення цілого за частинами здійснюється визначення індивідуальної сукупності ознак, їх причинного зв'язку і взаємозалежності.

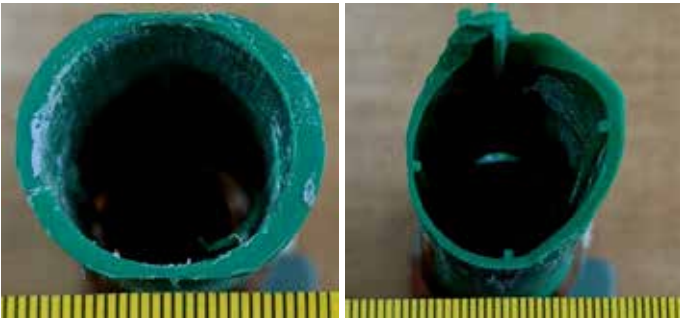
Приклад опису об'єктів (фрагментів полімерного матеріалу), загальних та індивідуальних ознак кожного фрагменту: «Один об'єкт, наданий на дослідження, являє собою фрагмент полімерного матеріалу зеленого кольору циліндричної форми круглий у поперечному перетині діаметром 26 мм, довжиною 90 мм, товщиною 2 мм (зображення 2).

Зображення 1. Об'єкти, надані на дослідження

Зображення 2. Фрагмент полімерного матеріалу розмірами 26 × 90 × 2 мм, наданий на дослідження

Зображення 3, 4. Край лінійної форми, ліворуч та край з шорсткою структурою, праворуч полімерного фрагменту розмірами 26 × 90 × 2 мм

Зображення 5. Фрагмент полімерного матеріалу розмірами 66 × 25 × 2 мм, наданий на дослідження

Оглядом поверхонь полімерного фрагменту розмірами 26 × 90 × 2 мм в різних положеннях до джерел освітлення, із застосуванням криміналістичної лупи збільшення (3X) та мікроскопа «МСП-1» (збільшення 10x-40x, світло штучне, відбите) виявлені потертості, подряпини та вдавнені ділянки експлуатаційного та виробничого характеру, а також встановлено, що краї даного об'єкту утворені двома площинами. Одна площина лінійної форми в поперечному перетині, розташована симетрично до верхньої та нижньої поверхонь, що характерно для виготовлення в заводських умовах (зображення 3). Друга площина хаотичного змінного рельєфу в поперечному перетині, розташована під кутом 20-180 градусів до верхньої та нижньої поверхонь та шорсткою структурою матеріалу, що характерно для розлому матеріалу (зображення 4).

Другий об'єкт, наданий на дослідження, являє собою фрагмент полімерного матеріалу зеленого кольору фігурної форми розмірами 66 × 25 × 2 мм (зображення 5).

Оглядом поверхонь полімерного фрагменту розмірами 66 × 25 × 2 мм в різних положеннях до джерел освітлення, із застосуванням криміналістичної лупи збільшення (3X) та мікроскопа «МСП-1» (збільшення 10x-40x, світло штучне, відбите) виявлені потертості, подряпини та вдавнені ділянки експлуатаційного та виробничого характеру, а також встановлено, що краї даного об'єкту утворені двома площинами. Одна площина лінійної форми в поперечному перетині, розташована симетрично до верхньої та нижньої поверхонь, що характерно для ви-

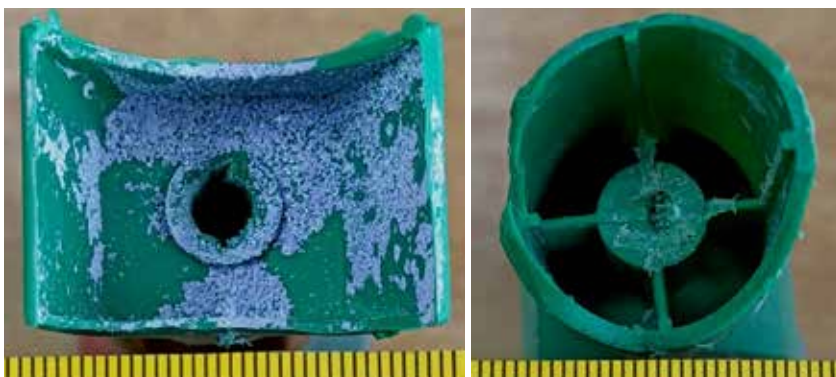
готовлення в заводських умовах (зображення 6). Друга площина хаотичного змінного рельєфу в поперечному перетині, розташована під кутом 20-180 градусів до верхньої та нижньої поверхонь та шорсткою структурою матеріалу, що характерно для розлому матеріалу (зображення 7).

Для відповіді на питання: «Чи складала раніше одне ціле два полімерні фрагменти, надані на дослідження?», використовуючи метод зіставлення проводилося суміщення країв досліджуваних полімерних фрагментів, між собою.

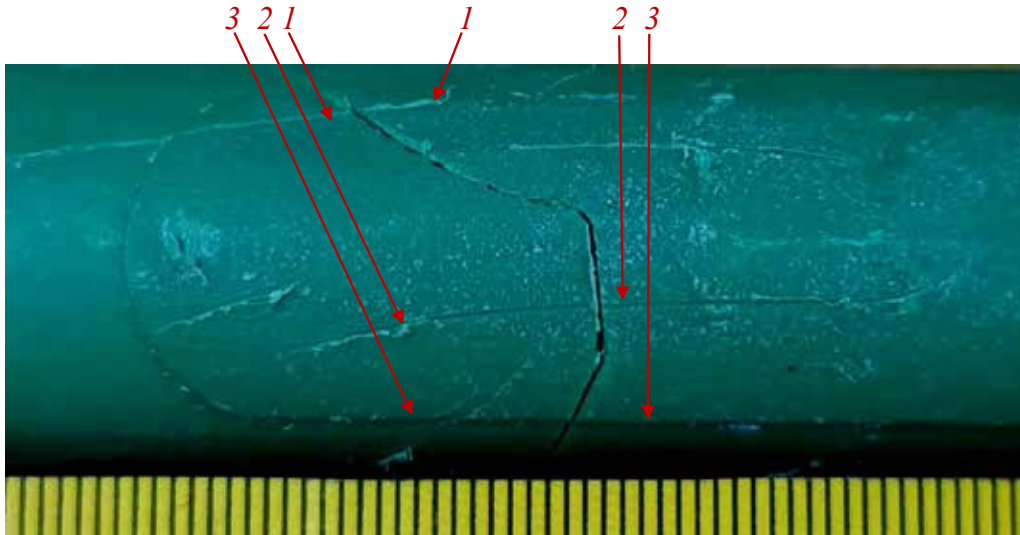
Встановлені збіги по лініям поділу, за загальними ознаками: матеріалом, кольором матеріалу, товщині матеріалу, форми лінії розділення та окремими ознаками: мікрорельєфу лінії поділу (співпадіння виступів на лінії поділу одного об'єкту з уступами на лінії поділу іншого об'єкту), за подряпинами експлуатаційного характеру, та слідами і напливами матеріалу виробничого походження, що проходять через лінії розділення, між краями полімерного фрагменту розмірами 26 × 90 × 2 мм та між краями полімерного фрагменту розмірами 66 × 25 × 2 мм (зображення 8-11).

Вищеописані збіги за загальними та окремими ознаками суттєві, стійкі, у своїй сукупності утворюють індивідуальний комплекс ознак, який дає підстави для висновку про те, що два полімерні фрагменти розмірами 26 × 90 × 2 мм та 66 × 25 × 2 мм, надані на дослідження, раніше складала єдине ціле».

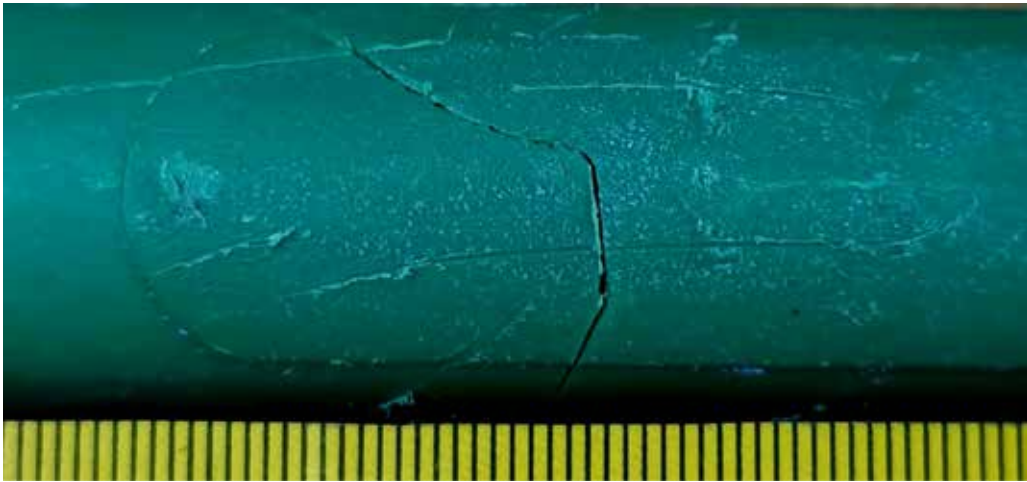
У подальшому, на стадії оцінки результатів проведеного дослідження та формулювання висновків, судовим експертом здійснюються комплексна

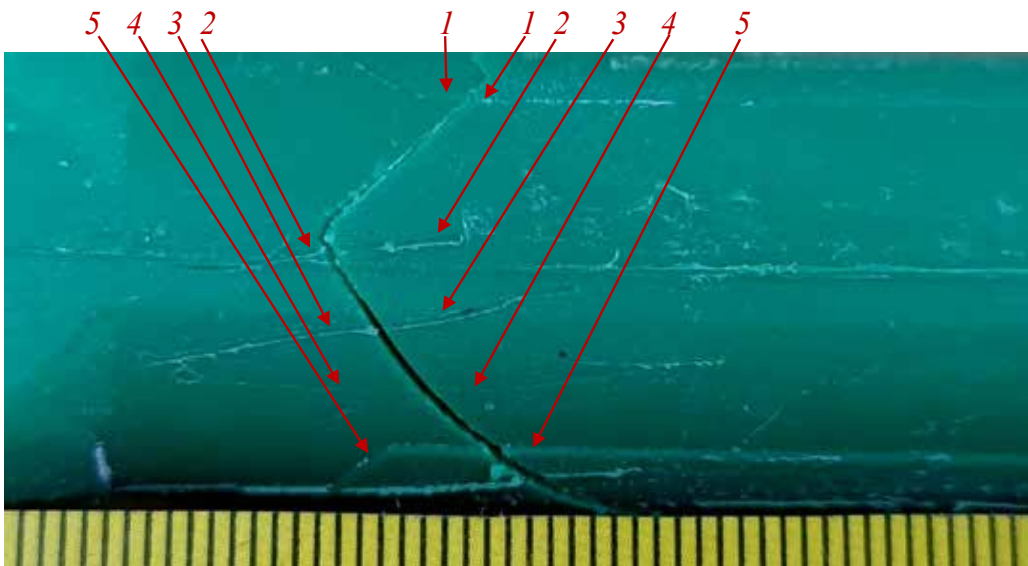
Зображення 6, 7. Край лінійної форми, ліворуч та край з шорсткою структурою, праворуч полімерного фрагменту розмірами 66 × 25 × 2 мм

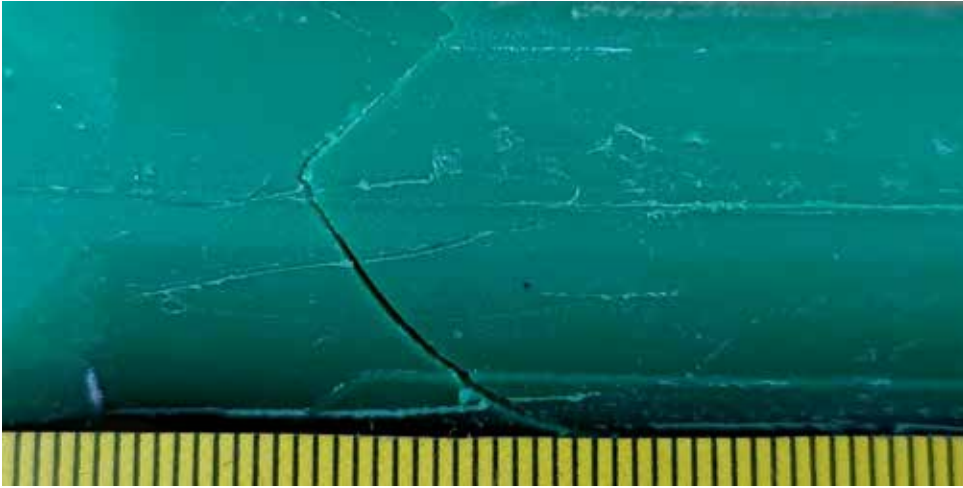
Зображення 8. Збільшене зображення суміжних країв полімерного фрагменту розмірами $26 \times 90 \times 2$ мм, ліворуч та полімерного фрагменту розмірами $66 \times 25 \times 2$ мм праворуч, барвником червоного кольору позначені окремі ознаки, що співпадають

Зображення 9. Контрольний знімок зображення 8

Зображення 10. Збільшене зображення суміжних країв полімерного фрагменту розмірами $26 \times 90 \times 2$ мм, ліворуч та полімерного фрагменту розмірами $66 \times 25 \times 2$ мм праворуч, барвником червоного кольору позначені окремі ознаки, що співпадають

Зображення 11. Контрольний знімок зображення 9

оцінка результатів проведеного експертного дослідження, наукове обґрунтування походження встановлених ознак та формулювання висновків.

Формулювання остаточних висновків виконується по суті поставлених перед експертом питань. Крім того, оцінюються виявлені при порівняльному дослідженні збіги та розбіжності ознак, встановлюється сталість, суттєвість та повторювальність співпадаючих ознак. Якщо мають місце ознаки відмінності, то необхідно вказати, чим вони викликані [1, с. 157]. Якщо відмінності визнаються несуттєвими і можуть бути пояснені частковими змінами сліду, об'єкту дослідження або різним механізмом слідоутворення, то експерт переходить до оцінки співпадаючих ознак.

Висновки. Таким чином, в роботі наведені особливості експертного дослідження встановлення належності частин одному цілому. За матеріалами експертного дослідження розглянуто

основні стадії проведення судово-трасологічної ідентифікаційної експертизи встановлення цілого за частинами.

На прикладі двох полімерних фрагментів, встановлений спосіб розділення даних об'єктів, групова приналежність об'єктів, проаналізований комплекс ідентифікаційних ознак (загальні та окремі ознаки), що проходять через спільну лінію розділення об'єктів.

Проведена комплексна оцінка результатів дослідження, наукове обґрунтування походження встановлених ознак та формулювання висновків.

В розглянутих стадіях наведено приклади опису дослідження та наочність: об'єктів дослідження (загальні та індивідуальні ознаки кожного); встановлений спосіб розділення даних об'єктів; комплекс ідентифікаційних ознак що збігаються; проміжного висновку; результатів проведеного дослідження та висновку.

Список літератури:

1. Сборник примерных заключений по трасологической экспертизе : Учебно-методическое пособие / Авт.-сост.: Х.А. Тураббаев, А.Ю. Югай, А.Д. Хусанов. Ташкент : Академия МВД Республики Узбекистан, 2012. С. 69.
2. Трасология и трасологическая экспертиза : учебник / И.В. Кантор и др. Москва : ВА ИМЦ ГУК МВД России, 2002. 376 с.
3. Методика встановлення цілого за частинами експертна спеціальність 4.2 «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами». Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2014. Реєстраційний код № 4.2.35 в реєстрі методик проведення судових експертиз Міністерства юстиції України.
4. Майлис Н.П. Трасология и трасологическая экспертиза : курс лекций. Москва : РГУП, 2015. 236 с.
5. Белкин Р.С. Криминалистическая энциклопедия. 2-е изд. доп. Москва : Мегатрон XXI, 2000. 334 с.
6. Грановский Г.Л. Основы трасологии. Второе издание. Москва : Деловой двор, 2006. 452 с.
7. Аверьянова Т.В. Судебная экспертиза : курс общей теории. Москва : Инфра-М, 2014. 480 с.
8. Сухарев А.Г., Калякин А.В., Егоров А.Г., Головченко А.И. Трасология и трасологическая экспертиза : учебник. Саратов : Саратовский юридический институт МВД России, 2010. 420 с.
9. Корухов Ю.Г. Судебная экспертиза в уголовном процессе : практическое пособие для экспертов и судей. Москва : СУДЭК, 2009. 95 с.
10. Ковальов К.М., Кузнецов В.А. Методика судової трасологічної експертизи (загальна частина). Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2019. 19 с.
11. Майлис Н.П. Судебная трасология : Учебник для студентов юридических вузов. Москва : Издательство «Экзамен», 2003. 272 с.
12. Россинская Е.Р., Галяшина Е.И., Зинин А.М. Теория судебной экспертизы : учебник / под ред. Е.Р. Россинской. Москва : Норма, 2009. 382 с.
13. Сухарев А.Г. Предмет и объекты трасологической механикографии. *Судебная экспертиза*. Саратов : Изд-во Саратовского юрид. ин-та МВД России, 2008. № 4. С. 7–18.
14. Пророков И.И. Криминалистическая экспертиза следов. Волгоград, 1980.

References:

1. Turabbaev X.A., Yugai A.D., Husanov A.D. (2012) *Sbornik primernix zakluchenii po trasologicheskoi jekspertize* [Collection of approximate conclusions on trasological examination]. Tashkent: Akademiya MVD Respubliki Uzbekistan.
2. Kantor I. i dr. (2002) *Trasologija i trasologicheskaja jekspertiza* [Trasology and trasological examination]. Moscow: VA IMC GUK MVD Rossii. (in Russian)
3. DNDEKTS MVS of Ukraine (2014) *Metodika vstanovlennja zilogo za chastinami ekspertna specialnist 4.2 «Doslidzhennya znaryad, ahrehativ, instrumentiv i zalyzhenyx nymy slidiv, identyfikatsiya tsiloho za chastynamy»* [Methods of establishing the whole in parts expert specialty 4.2 "Research of tools, units, tools and traces left by them, identification of the whole in parts"]. Kyiv. (in Ukraine)
4. Mailis N.P. (2015) *Trasologija i trasologicheskaja jekspertiza: kurs lekcij* [Trasology and trasological examination]. Moscow: RGUP. (in Russian)
5. Belkin R.S. (2000) *Kriminalisticheskaya entsiklopediya. Vtoroe izd. dop.* [Forensic encyclopedia]. Moscow: Megatron XXI. (in Russian)
6. Granovskij G.L. (2006) *Osnovy trasologii. Vtoroe izdanie* [Fundamentals of trace analysis]. Moscow: Delovoj dvor. (in Russian)
7. Averyanova T.V. (2014) *Sudebnaya ekspertiza* [Forensic examination]. Moscow: Infra-M. (in Russian)
8. Sukharev A.G. i dr. (2010) *Trasologija i trasologicheskaja ekspertiza* [Trasology and trasological examination]. Saratov: Saratovskii iuridicheskii institut MVD Rossii. (in Russian)
9. Korukhov Ju.G. (2009) *Sudebnaia ekspertiza v ugovnom protsesse: prakticheskoe posobie dlja ekspertov i sudei* [Forensic expertise in criminal proceedings: a practical guide for experts and judges]. Moscow: SUDEKS. (in Russian)
10. Kovalov K.M., Kuznetsov V.A. (2019) *Metodyka sudovoi trasolohichnoi ekspertyzy (zahalna chastyna)* [Methods of forensic trasological examination (general part)]. Kyiv: DNDEKTS MVS of Ukraine. (in Ukrainian)
11. Mailis N.P. (2003) *Sudebnaia trasologija: Uchebnik dlja studentov iuridicheskikh vuzov* [Forensics expertise: a Textbook for law students]. Moscow: Izdatelstvo «Ekzamen». (in Russian)
12. Rossinskaia E.R., Galiashina E.I., Zinin A.M. (2009) *Teoriia sudebnoi ekspertizy* [Theory of forensics expertise]. Moscow: Norma. (in Russian)
13. Sukharev A.G. (2008) *Predmet i ob#ekty trasologicheskoi mehanoskopii. Sudebnaja jekspertiza* [Subject and objects of trasological mechanoscopy. Forensic examination]. Saratov. (in Russian)
14. Prorokov I.I. (1980) *Kriminalisticheskaja jekspertiza sledov* [Forensic examination of traces]. Volgograd. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-47>
УДК 34-340.1

Сич В.І.

Міжнародний університет бізнесу і права, м. Херсон

ГАРАНТОВАНІ ПРАВА ПАЦІЄНТА НА ІНФОРМАЦІЮ

Анотація. Проаналізовано гарантовані права пацієнта на отримання вичерпної і достовірної інформації про стан здоров'я, права і обов'язки пацієнта, права і обов'язки лікаря. Досліджено групу прав «погоджувальні права пацієнта». Розглянуто поняття «законний представник пацієнта» і «уповноважена особа пацієнта». Проаналізовано приклади з практики застосування прав пацієнта на інформацію. Проаналізовано з теоретико-методологічних позицій медичне законодавство України в аспекті гарантування прав пацієнта на інформацію. Визначено з теоретико-методологічних позицій групу «лікування та організація медичної допомоги», що проголошує право кожної людини на одержання медичної допомоги, яка відповідатиме стану її здоров'я, включаючи допомогу профілактичного та лікувального характеру.

Ключові слова: гарантоване право пацієнта на інформацію, інформована усвідомлена згода пацієнта, погоджувальні права пацієнта, пацієнт, система охорони прав пацієнта на інформацію.

Sych Volodymyr

International University of Business and Law, Kherson

GUARANTEED PATIENT RIGHTS TO INFORMATION

Summary. The guaranteed rights of the patient to receive comprehensive and reliable information about the state of health, the rights and responsibilities of the patient, the rights and responsibilities of the doctor are analyzed. The group of rights «conciliatory rights of the patient» is investigated. The concepts of «legal representative of the patient» and «authorized person of the patient» are considered. Examples from the practice of applying the patient's rights to information are analyzed. The medical legislation of Ukraine in the aspect of guaranteeing the patient's rights to information is analyzed from the theoretical and methodological standpoint. From the theoretical and methodological point of view, the group "treatment and organization of medical care" is defined, which proclaims the right of every person to receive medical care that will correspond to the state of his health, including preventive and curative care. It is shown that in accordance with international norms and medical legislation of Ukraine, the consent of the patient is required in all cases of medical services and clinical trials. It has been established that in exceptional cases incapacitated patients can be involved in observational studies, provided that they do not object to participation in it. It is confirmed that the guaranteed right of the patient to information allows to minimize and avoid threats to the patient's health. It is proved that the patient has the right to quality medical care that meets high technological standards, the principles of humanity in the relationship between the patient and health care providers, to count on the continuity of medical care, which involves the cooperation of all medical staff in diagnosis, treatment and care per patient. It is defined as important that the patient has the right to choose and replace a doctor or other health care provider. It is shown that each patient should be provided with information about the rights and the right to receive appropriate professional medical advice. Therefore, guaranteed patient rights to information should be enshrined in national law.

Keywords: guaranteed right of the patient to information, conciliatory rights of the patient, international medical law.

Постановка проблеми. До гарантованих прав пацієнта на інформацію, як це поширено в медичному праві і закріплено в національному законодавстві, зараховують права пацієнта, які гарантують доступ до інформації про медичні послуги [1]. Ця проблематика недостатньо опрацьована з позицій теоретико-методологічних, хоча медична практика, і не лише в Україні, підтверджує, що не дотримання гарантованих прав пацієнта на вичерпну і достовірну інформацію про стан здоров'я пацієнта може мати низку негативних наслідків як суто медичного характеру, так і правового, етичного та ін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічні аспекти медичного права у контексті теорії держава і права неналежним чином висвітлені в науковій літературі. Хоча за останній період було опубліковано низку наукових і монографічних досліджень українських науковців, а саме Беденко-Зваридчук О.Ю., Москаленка В.Ф., Вороненка В., Лехан В.М., Слабкого Г.О., Шевченко М.В., Шекера О.Г., однак

питання гарантованих прав пацієнта і питання погоджувальних прав пацієнта висвітлювались побічно, без детальної класифікації та аналізу.

Мета статті полягає в деталізації та конкретизації гарантованих і погоджувальних прав пацієнта з теоретико-методологічних позицій концептуальних положень теорії держави і права.

Виклад основного матеріалу. З теоретико-методологічних позицій концептуальних положень теорії держави і права недостатньо розроблено у наукових доробках питання гарантованих і погоджувальних прав пацієнта, їхніх обов'язків і прав, правил дотримання гарантованих прав пацієнта, зокрема на вичерпну інформацію про стан власного здоров'я. Наприклад, пацієнт має право на вичерпну інформацію про стан свого здоров'я, включаючи дані про можливий ризик і переваги пропонованих та альтернативних методів лікування, відомості про можливі наслідки у разі відмови пацієнта від лікування, інформацію про діагноз, прогноз і плани лікувальних заходів. Пацієнтові має бути надана

можливість ознайомитись із альтернативними думками інших лікарів [5].

Варто наголосити, що відомості про стан здоров'я пацієнта може приховуватись лише в тих випадках, коли наявні реально вагомі підстави вважати, що надання всієї медичної інформації не лише не буде на користь пацієнтові, а й становитиме серйозну шкоду його стану здоров'я. Інформацію слід повідомляти в доступній для пацієнта формі, мінімізуючи використання незвичних для нього термінів. У разі надходження до медичної установи пацієнт повинен отримати відомості про імена і професійний статус тих, хто будуть надавати йому медичні послуги, а також бути ознайомлений з правилами внутрішнього розпорядку [7]. Після виписки з медичного закладу пацієнт має право отримати виписку з історії хвороби із діагнозу, проведеним лікуванням та рекомендаціями лікаря. Пацієнт має право відмовитись від інформації, однак таке бажання повинно бути виражено в явній формі. Також пацієнт може вибрати особу, якій слід повідомляти інформацію про стан його здоров'я.

Стосовно погоджувальних прав пацієнта, то в них регламентовано умови і процедури отримання погодження на медичне і дослідне втручання або призупинення такого проведення. Відповідно до них інформована усвідомлена згода пацієнта є попередньою умовою будь-якого медичного втручання. Якщо хворий не в змозі висловити свою волю, а медичне втручання потрібне за невідкладними показниками, слід усвідомлювати, що згода на таке втручання є винятком у тому випадку, коли пацієнт раніше заявляв, що не погоджується на медичне втручання в ситуації, схожій на ту, в якій опинився. У випадках, коли потрібна згода законного представника пацієнта, однак отримати її не становить можливості у зв'язку з екстремністю ситуації, медичне втручання може бути виконане, не чекаючи згоди законного представника. У ситуаціях, коли законний представник хворого не дає згоди на медичне втручання, а лікар або інший виробник медичних послуг вважає, що в інтересах пацієнта втручання слід проводити, рішення повинно бути ухвалено через суд або інший арбітражною інстанцією. У всіх інших випадках, коли хворий не в змозі дати усвідомлену згоду, а його законний представник або уповноважена особа відсутня, слід робити все можливе, щоб процес прийняття рішення був повноцінним, з урахуванням всього, що відомо, а також того, що можна припустити імовірно бажання пацієнта. Згода пацієнта потрібна в усіх випадках надання медичних послуг і клінічного дослідження. У виняткових випадках недіездатні пацієнти можуть залучатися до обсерваційних досліджень за умови, що вони не заперечують проти участі в цьому, загроза їх здоров'ю мінімальна і клінічне дослідження має важливе значення й інших можливостей його проведення немає [2]. Пацієнт має право в будь-який час відмовитися від медичного втручання або призупинити його проведення. Наслідки такої відмови слід ретельно роз'яснити пацієнтові.

За законодавством України та міжнародним правом, конфіденційність і приватність прав пацієнта закріплені права, які забезпечують кон-

фіденційність і приватність відомостей про стан здоров'я пацієнта, діагноз, прогноз і лікуванні його захворювання, а також будь-яка інша інформація особистого характеру, які потрібно буде тримати в секреті, навіть після смерті хворого [1; 3; 8].

Конфіденційну інформацію можна розкрити лише тоді, коли на це є чітко виражена згода пацієнта або цього вимагає закон. Передбачається також згода хворого на розкриття конфіденційної інформації медичному персоналу, який бере участь у його лікуванні. Усі відомості, які можуть розкрити особистість пацієнта, мають бути захищені. Рівень захисту має бути адекватної форми зберігання даних. Пацієнти, які приходять і надходять до медичного закладу, мають право розраховувати на наявність в цій установі спеціального обладнання, необхідного для гарантії збереження медичної таємниці, особливо в тих випадках, коли медичні працівники здійснюють догляд, проводять дослідні і лікувальні процедури [4].

Медичні працівники мають право доступу до історії хвороби, а також до матеріалів, які стосуються діагнозу та лікування. Пацієнт має право отримати копії матеріалів, вимагати корекції, доповнення, уточнення відомостей особистого і медичного характеру, якщо вони неточні або не стосуються обґрунтування діагнозу і процесу лікування. Забороняється втручання в особисте і сімейне життя хворого за винятком тих випадків, коли він не заперечує проти цього і необхідність втручання в приватне життя продиктована цілями діагностики та лікування. У будь-якому разі медичне втручання в особисте життя пацієнта передбачає повагу до таємниць особистого життя, тому може здійснюватися лише в присутності осіб, які потрібні для його проведення, якщо інше не побажає сам хворий.

Лікування та організація медичної допомоги проголошує право кожної людини на отримання медичної допомоги, що відповідає стану її здоров'я, включаючи допомогу профілактичного і лікувального характеру [2]. Надання медичних послуг має відповідати фінансовим, людським і матеріальним ресурсам і забезпечувати постійну доступність необхідної медичної допомоги для всіх у рівній мірі, без будь-якої дискримінації. У ситуаціях, коли медична допомога має бути надана одночасно кільком хворим, а працівник закладу охорони здоров'я змушений визначити її черговість надання, пацієнти мають право сподіватися, що вибір черговості буде заснований винятково на медичних критеріях, уникаючи дискримінаційних факторів.

Пацієнти мають право на якісну медичну допомогу, що відповідає високим технологічним стандартам, принципам людяності у відносинах між пацієнтом і надавачами медичних послуг. Вони мають право розраховувати на спадкоємність медичної допомоги, що передбачає співпрацю всіх медичних працівників медичної установи в справі встановлення діагнозу, лікування і догляду за пацієнтом. Пацієнт має право вибору і заміни лікаря або іншого постачальника медичних послуг. Якщо за медичними показниками доцільно переведення пацієнта до іншого медичного закладу або виписки додому, то йому важливо роз'яснити причини такого переміщення або виписки [2].

Аналізуючи нормативно-правові акти, які стосуються політики в сфері забезпечення прав пацієнта в Європі, класифікація перерахованих прав передбачає наявність певних механізмів їх реалізації, які рекомендовано створити урядам європейських держав [8]. Перш за все, кожному пацієнту має бути надана інформація про права і забезпечене право одержати медичну консультацію. Якщо хворий вважає, що його права порушені, то він може подати скаргу до відповідного органу. На додаток до судової процедури, на рівні медичного закладу і інших рівнях, повинні існувати незалежні механізми розгляду таких скарг і винесення рішень по них. Такі інстанції зобов'язані інформувати пацієнта про процедуру подання скарги і надавати консультації, а також за потреби забезпечувати захист інтересів пацієнта від його імені й інформувати про результати.

На практиці обмеження інтересів споживачів медичних послуг можуть бути продиктовані необхідністю підтримки громадського порядку, вимогами охорони здоров'я та дотримання прав інших членів суспільства. Так, в одних випадках причиною обмеження прав пацієнта можуть бути інтереси третьої сторони, коли їх необмеженість може завдати серйозної шкоди іншим особам. В інших ситуаціях аналогічні заходи виправдані в цілях захисту пацієнта – це терапевтичні обмеження.

Разом з тим жодні обмеження гарантованих прав пацієнта не повинні порушувати основні права і свободи людини та громадянина. При цьому будь-яке обмеження в обов'язковому порядку повинні мати під собою правову базу, закріплені у національному законодавстві.

Висновки і пропозиції. Таким чином, гарантовані права пацієнта на інформацію можна розглядати як базис для гарантування основних прав людини в галузі охорони її здоров'я:

- захистити гідність і цілісність особистості, а також забезпечити повагу до пацієнта як до особистості;
- допомогти пацієнтам отримати максимальну користь від належно і професійно одержаної інформації про стан здоров'я у разі звернення за послугами медичного характеру.

Дотримання гарантованих прав пацієнта на інформацію сприятиме становленню та розвитку взаємовигідних відносин між пацієнтами і медичними працівниками. Закріпиту існуючі та створити нові можливості для діалогу між пацієнтами, медичних працівників, іншими зацікавленими структурами. Привернути на національному, регіональному і міжнародному рівнях увагу до проблем гарантування прав пацієнта на інформацію, що сприятиме розвитку міжнародного співробітництва у сфері захисту загальних прав пацієнта.

Список літератури:

1. Основи законодавства про охорону здоров'я. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19. URL: <http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/medprav/lectures>
2. Медико-правовий тлумачний словник / за ред. І.Я. Сеньоти. Львів : Медицина і право, 2010. 250 с.
3. Соціальна медицина та організація охорони здоров'я / за ред. Ю. В. Вороненка і В.Ф. Москаленка. Тернопіль : Укрмедкнига, 2018. 680 с.
4. Лехан В.М., Слабкий Г.О., Шевченко М.В. Стратегія розвитку системи охорони здоров'я: український вимір. Київ : Медицина, 2019. 250 с.
5. Система прав людини у сфері охорони здоров'я. URL: <http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/medprav/lectures>
6. Шекера О.Г. Забезпечення прав людини у медичній галузі. *Здоров'я*. 2013. № 2. С. 56–85.
7. Беденко-Зваридчук О. Правовий статус медичного працівника в Україні. *Практика управління медичним закладом*. 2018. № 3. С. 85.
8. Міжнародний досвід реформування систем охорони здоров'я. URL: <http://radaprogram.org/infocenter/mizhnarodnyy-dosvid-reformuvannya-systemy-okhorony-zdorovya-dosvid-krayin-yevropeyskogo>

References:

1. *Osnovy zakonodavstva pro okhoronu zdorovia* (1993) [Fundamentals of health care legislation]. *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, no. 4, st. 19. URL: <http://intranet.tdmu.edu.ua/-data/kafedra/internal/medprav/lectures>
2. *Medyko-pravovy tлумachnyi slovnyk* (2010) [Medical and legal explanatory dictionary] / za red. I.Ya. Seniuty. Lviv: Medytsyna i pravo, 250 p.
3. *Sotsialna medytsyna ta orhanizatsiia okhorony zdorovia* (2018) [Social medicine and health care organization] / za red. Yu.V. Voronenka i V.F. Moskalenka. Ternopil: Ukrmedknyha, 680 p.
4. *Lekhan V.M., Slabkyi H.O., Shevchenko M.V. (2019) Stratehiia rozvytku systemy okhorony zdorovia: ukrainskyi vymir* [Health care development strategy: the Ukrainian dimension]. Kyiv: Medytsyna, 250 p.
5. *Systema prav liudyny u sferi okhorony zdorovia* [The human rights system in the field of health care]. URL: <http://intranet.tdmu.edu.ua/data/kafedra/internal/medprav/lectures>
6. *Shekera O.H. (2013) Zabezpechennia prav liudyny u medychnii haluzi* [Ensuring human rights in the medical field]. *Zdorovia*, no. 2, pp. 56–85.
7. *Bedenko-Zvarydchuk O. (2018) Pravovyi status medychnoho pratsivnyka v Ukraini* [Legal status of a medical worker in Ukraine]. *Praktyka upravlinnia medychnym zakladom*, no. 3, p. 85.
8. *Mizhnarodnyi dosvid reformuvannya system okhorony zdorovia* [International experience in health care reform]. URL: <http://radaprogram.org/infocenter/mizhnarodnyy-dosvid-reformuvannya-systemy-okhorony-zdorovya-dosvid-krayin-yevropeyskogo>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-48>

УДК 342.7

Шморгун Я.О.

Відкритий Міжнародний університет розвитку людини «Україна»

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРАВА ГРОМАДЯНИНА НА УЧАСТЬ В УПРАВЛІННІ СПРАВАМИ ДЕРЖАВИ

Анотація. Досліджено механізм реалізації права громадянина на участь в керуванні справами держави. Визначено, що статичний механізм реалізації права включає конкретні правові зобов'язання, юридичні факти їх реалізації, правореалізаційну діяльність суб'єктів права, правовідносини, в яких втілюється право. Доведено, що механізм реалізації конституційного права включає не лише діяльність з реалізації права правозобов'язання, а й правомірні дії спеціальних державних органів, спрямовані на створення умов реального втілення права в конкретних правовідносинах. Розглянуто компоненти статичного механізму реалізації права. Доведено, що базовим компонентом системи є право, наявність якого обумовлює правореалізаційну проблематику. Конституційне право на участь в управлінні справами держави – комплексне право, з системоутвірною характерологічною особливістю.

Ключові слова: механізм реалізації права громадянина, право, права громадянина, конституційне право громадяни, конституційні обов'язки громадянина.

Shmorgun Yaroslava

Open International University of Human Development «Ukraine»

REALIZATION OF THE CITIZEN'S RIGHT TO PARTICIPATE IN THE MANAGEMENT OF STATE AFFAIRS

Summary. The mechanism of realization of the right of the citizen to participation in management of affairs of the state is investigated. It is determined that the static mechanism of law implementation includes specific legal obligations, legal facts of their implementation, law enforcement activities of legal entities, legal relations in which the law is embodied. It is proved that the mechanism of realization of the constitutional right includes not only activity on realization of the right of legal obligation, but also lawful actions of special state bodies directed on creation of conditions of real realization of the right in concrete legal relations. The constitutional right to participate in the management of state affairs is a complex right with a system-forming characteristic feature. It is proved that the mechanism of realization of the right and the mechanism of maintenance of realization of the right – the legal phenomena representing system of guarantees. These two concepts "mechanism of realization of the right" and "mechanism of maintenance of realization of the right" are distinguished. It is shown that such a legal phenomenon as "the mechanism of realization of the right" is a legal practice of realization of the purposes of legal obligations of the subject in concrete lawful actions, and the legal phenomenon "mechanism of realization of the right" – practice of functioning of the special mechanism of guarantee of realization of such legal obligations. It is proved that the constitutional and legal mechanism of realization of each of the types of rights contributes to ensuring the possibility of a citizen to fully participate in the management of state affairs. It is shown that the constitutional norms are quite specific, and such a mechanism of implementation, which for many of them is associated with specific legal relations, such as the legal relationship of a citizen with the state. It is concluded that citizenship is one of the essential conditions for the subject to exercise the rights that are components of the multifaceted right to participate in the management of state affairs.

Keywords: mechanism of realization of the right of the citizen, right, the rights of the citizen.

Постановка проблеми. Конституційне право громадянина на участь в управлінні справами держави служить своєрідною базовою гарантією переходу до такої ідеальної моделі суспільства, що називається громадянським суспільством. Однак успішність побудови такої моделі демократії багато в чому залежить від того, наскільки реальними є можливості громадян брати участь у вирішенні важливих завдань державного і місцевого масштабів, наскільки деклароване в основному законі право має ефективний механізм реалізації, є достатнім для втілення в життя політичної активності будь-якого громадянина, який бажає скористатися таким правом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність вибраної тематики даного дослідження полягає в тому, що перед правовою наукою постає важливе і принципове завдання, пов'язане з встановленням механізму реалізації конституційного права громадянина, що й визначає мету статті. Зазначимо, що у цьому

напрямі вже були проведені окремі наукові дослідження, проте цими науковцями-правниками (Барабаш Г., Головін А.С., Євсєєв А.П., Кузнецова Ю.Ю., Орзіха П., Селіванов А.О. та інші).

Висвітлення невирішених частин загальної проблеми. На наше переконання, що підтверджують і результати нашого дослідження, не вдалося сформулювати завершеної та цілісної концепції, що ж становить сутність механізму реалізації конституційного права громадянина.

Постановка завдання статті. Дослідити механізм реалізації права громадянина на участь в керуванні державними справами, проаналізувати складові цього механізму і дослідити його правореалізацію.

Виклад основного матеріалу. На реальне втілення демократичних ідеалів спрямована вся система політичних прав, закріплених у конституції, серед яких особливе місце посідає право громадян на участь в управлінні справами держави, що виступає в ролі своєрідної базової конструкції

цієї системи. Реалізація цього права зумовлює втілення в життя демократичних концепцій, зокрема ідеї народовладдя. Механізм реалізації такого права можна досліджувати в кількох аспектах – статичному і правореалізаційному, через стадії здійснення, тобто у динаміці. Такий підхід до механізму реалізації прав людини можна знайти в роботах науковців-правників [1].

На нашу думку, статичне утримання механізму реалізації права включає конкретні правові зобов'язання, юридичні факти їх реалізації, власне правореалізаційну діяльність суб'єктів права, правовідносини, в яких втілюється відповідне право [1]. До статичного змісту механізму реалізації права можна ввести правові норми, юридичні факти, діяльність спеціальних органів з реалізації прав особистості, робота особистості на втілення власного права, охорону або захист прав і свобод людини.

Так, механізм реалізації конституційного права включає не лише власне діяльність з реалізації права володарем відповідного правозобов'язання, тобто внутрішнім параметр, а й правомірні дії спеціальних державних органів, спрямовані на створення умов реального втілення права в конкретних правовідносинах, а також систему заходів із захисту та охорони прав суб'єкта (зовнішній параметр механізму реалізації права) [2; 6].

На нашу думку, уявлення механізм реалізації конституційних прав можна визначити у вигляді системи факторів, що включає такі підсистеми: по-перше, забезпечення реалізації особистих конституційних прав і свобод; і по-друге, підсистеми дій, тобто активів поведінки громадян з користування благами, певними особистими конституційними правами. Такий широкий підхід до розуміння статичного змісту механізму реалізації права відображає класичне уявлення про загальний механізм реалізації права як про сукупність засобів і інститутів, за допомогою яких досягаються цілі правових приписів у правомірній діяльності суб'єктів права, який складається з цілого комплексу заходів організаційно-управлінського, матеріально-технічного, настановного аспектів.

За цього трактування до змісту включають відразу такі, як власне механізм реалізації права, і механізм забезпечення реалізації права, які, на нашу думку, необхідно розрізняти, і тому друге правове явище являє собою систему гарантій для першого правового явища. Ми чітко розмежуємо ці два поняття, підкреслюючи, що перше правове явище являє собою юридичну практику втілення цілей правозобов'язань суб'єкта у конкретних правомірних діях, а друге правове явище – практику функціонування спеціального механізму гарантування процесу втілення в життя цих правозобов'язань.

Механізм забезпечення спрацьовує тоді, коли суб'єкт права не в змозі втілити їх без допомоги і втручання компетентного суб'єкта. Таку саму диференціацію згаданих понять наведений підхід до розуміння категорій «механізм реалізації права» і «механізм забезпечення реалізації права» гармонізує з нашою концепцією про існування в принципах конституційного права принципу забезпечення права громадянина на участь в управлінні справами держави.

Розглянемо компоненти статичного змісту механізму реалізації права. Так, базовим компонентом цієї системи виступає право, наявність якого обумовлює правореалізаційну проблематику. Конституційне право на участь в управлінні справами держави – багатоскладне, комплексне право, що володіє системотвірною характерологічною особливістю для всіх політичних прав, за допомогою яких суб'єкти цього права реалізують свою активність в ухваленні та втіленні державних рішень безпосередньо або через вільно обраних представників, тим самим впливаючи на політику держави у різних сферах державної діяльності шляхом участі у виборчому, законотворчому, судовому та адміністративному процесах, шляхом звернення до органів державної влади та місцевого самоврядування, участі суспільних об'єднань, мирних зібраннях, мітингах, демонстраціях і пікетуваннях [3; 5].

Окремі компоненти цього багатоскладового права являють собою правомочності громадян, за допомогою яких реалізується власне це право.

Конституційно-правовий механізм реалізації кожного з різновидів прав сприяє забезпеченню можливості громадянина повноцінно брати участь в управлінні справами держави. При цьому необхідно враховувати, що для конституційних норм достатньо специфічних є такий механізм реалізації, який для багатьох з них пов'язаний з особливими відносинами правового стану, наприклад, правовий зв'язок громадянина з державою. Стан у громадянстві – одна з невідмінних умов реалізації суб'єктом деяких прав, що є компонентами багатоскладового права на участь в управлінні справами держави.

Правовий стан – це типовий юридичний факт для конституційних відносин загального характеру. Ці правовідносини безпосередньо витікають із закону, тобто роль юридичного факту в даному випадку відіграє закон, його прийняття і набуття чинності.

Однак для запуску механізму реалізації досліджуваного права потрібні певні юридично значимі дії суб'єктів права чи інших суб'єктів – юридичні факти, які пов'язують стадію правового стану зі стадією виникнення, зміни або припинення суб'єктивних прав і відповідних юридичних обов'язків, тобто які передбачені нормами права як підстави для настання правових наслідків.

Висновки даного дослідження і перспективи. Таким чином, юридичні факти, що впливають на реалізацію активного виборчого права, можуть бути традиційно класифіковані на такі види, що встановлюють, змінюють і припиняють відповідні правовідносини. Аналогічно диференціюємо й юридичні факти, які викликають правові наслідки у ході реалізації активності громадян в інших сферах, пов'язаних з управлінням справами держави.

Наступним важливим елементом статичного змісту механізму реалізації досліджуваного конституційного права є правореалізаційна діяльність суб'єктів права, яку можна подати як правомірну поведінку громадянина, спрямовану на втілення в життя їхніх прав брати участь в управлінні справами держави. Таким чином, підбиваючи підсумки, виділяють такі правові ознаки згаданої діяльності: нормативну регла-

ментацію правомірних дій суб'єкта права; єдність втілення в правореалізаційній діяльності правових можливостей і потреб; відповідність поведінки суб'єкта права в ході правореалізаційної діяльності нормам моральності; презумпцію правомірності правореалізаційної поведінки суб'єкта права; правова захищеність правореалізаційної поведінки суб'єктів права [4].

Список літератури:

1. Головін А.С. Захист прав і свобод людини і громадянина єдиним органом конституційної юрисдикції в Україні : монографія. Київ : Логос, 2012. С. 204–207.
2. Евсеев А.П. Психология конституционного судопроизводства : монография. Харьков : Юрайт, 2013. 232 с.
3. Конституційна юрисдикція : підручник. Нац. ун-т «Юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого» / за ред. Ю.Г. Барабаш, А.О. Селіванов. Харків : Право, 2012. С. 15.
4. Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. Харьков : Право, 2011. Т. 2. Конституционные основы правовой системы Украины и проблемы ее совершенствования. С. 540.
5. Проблеми сучасної конституціоналістики : навч. посіб. / за ред. М.П. Орзіха. Київ : Юрінком Інтер, 2011. С. 100.
6. Кузнецова Ю. Институт конституційної юстиції: теоретико-правовий аналіз категоріального апарату. *Юридичний журнал*. 2013. № 6/7. С. 73–80.

References:

1. Golovin A.S. (2012) *Zaxyst prav i svobod lyudyny i gromadyanyna yedynym organom konstytucijnoyi yurysdykciyi v Ukrayini: monografiya* [Protection of human and civil rights and freedoms by the only body of constitutional jurisdiction in Ukraine]. Kyiv: Logos.
2. Evseev A.P. (2013) *Psychologiya konstitucionnogo sudoproizvodstva: monografiya* [Psychology of constitutional proceedings]. Kharkiv: Yurajt.
3. *Konstitucijna yurysdykciya: pidruchnyk* (2012). Nacz. un-t «Yuryd. akad. Ukrayinyim. Yaroslava Mudrogo» / za red. Yu.G. Barabash, A.O. Selivanov. Kharkiv: Pravo.
4. *Pravovaya systema Ukrayini: ystoryya, sostoyanye y perspektyvi* (2011) [Legal system of Ukraine: history, state and prospects]: v 5 t. Xarkiv: Pravo. T. 2. Konstitucionnye osnovy pravovoj systemi Ukrayini y problemi ee sovershenstvovanyya.
5. *Problemy suchasnoyi konstitucionalistyky* (2011) [Problems of current constitutional studies]: navch. posib. / za red. M.P. Orzixa. Kyiv: Yurinkom Inter.
6. Kuzneczova Yu. (2013) *Instytut konstitucijnoyi yustyciyi: teoretyko-pravovyj analiz kategorialnogo aparatu* [Institute of Constitutional Justice: theoretical and legal analysis of the category of apparatus]. *Yurydychnyj zhurnal*, vol. 6/7, pp. 73–80.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-49>

УДК 321:316.94.891(477)

Воропаєва Т.С.¹

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСТВА НАУКОВЦЯМИ ЦЕНТРУ УКРАЇНОЗНАВСТВА КНУ ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Анотація. Стаття присвячена 20-ій річниці заснування Центру українознавства у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка. Автор висвітлює особливості феномена українства крізь призму постатей і подій. У статті представлені результати теоретичних і емпіричних досліджень групи «Етнологія» в рамках основних науково-дослідних проектів Центру українознавства. Упродовж 2000–2021 років співробітники Центру українознавства продовжили дослідження, які були розпочаті в рамках Інституту українознавства Київського університету. Ці дослідження були присвячені вивченню особливостей української ментальності та базових цінностей українського народу, відмінностей між «типовими українцями» і «типовими росіянами», колективної ідентичності та уявлень громадян України про сучасну національну ідею. Було продовжено вдосконалення категоріального апарату сучасного українознавства, а також розробка теоретико-методологічних засад етногенезу й етнічної історії українців. Цікаві результати були отримані під час розробки концепції походження українського народу, концепції українського націєтворення, а також у процесі вивчення національного характеру українського народу. Співробітниками групи «Етнологія» у рамках науково-дослідних тем було: 1) проаналізовано діяльність багатьох історичних особистостей від Аскольда, княгині Ольги, князя Володимира Святославича до В. Стуса, В. Чорновола, Л. Костенко, Є. Сверстюка та ін.; 2) запропоновано нове концептуальне бачення структури предметного поля українознавства, а також виокремлено основні структурні компоненти цього предметного поля; 3) доведено, що предметне поле українознавства дозволяє окреслити в межах цієї інтегративної науки внутрішній міжгалузевий контур, в межах якого можна коректно вивчати будь-які виміри українського світу; 4) уточнено визначення понять «етнічна картина світу», «національний образ світу», «цілісний світогляд»; 5) визначено поняття «когнітивна культура» і «конативна культура» українського народу; 6) уточнено специфіку становлення «українського Ми» та процесів розвитку етнічної й національної самосвідомості українського народу; 7) досліджено особливості культурогенезу й культуротворення на українських землях; 8) проаналізовано специфіку етнонімів «Русь» і «Україна»; 9) досліджено антропологічні особливості українського народу; 10) запропоновано науково обґрунтовану концепцію походження, становлення і розвитку українського народу; 11) запропоновано нове концептуальне бачення основних етапів і перспектив українського націєтворення, а також етапів цивілізаційного поступу українства; 12) проаналізовані базові цінності та основні чинники консолідації українства у постколоніальну добу; 13) визначено російську агресію як російсько-український міждержавний збройний конфлікт неоколоніального типу; 14) проаналізовано трансформації колективної ідентичності громадян України, починаючи з 1991 р.; 15) обґрунтовано стратегію «розумної сили» як основи для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій.

Ключові слова: українознавство, українство, етнос, нація, етногенез, процес націєтворення, колективна ідентичність, громадяни України.

Voropayeva Tetiana

Taras Shevchenko National University of Kyiv

RESEARCH OF UKRAINIANNES BY SCIENTISTS OF THE CENTER OF UKRAINIAN STUDIES OF THE TARAS SHEVCHENKO NATIONAL UNIVERSITY OF KYIV

Summary. The article is dedicated to the 20th anniversary of the Center for Ukrainian Studies of Taras Shevchenko National University of Kyiv. The author highlights the features of the phenomenon of Ukrainian heritage through the prism of figures and events. The article presents the results of theoretical and empirical research of the “Ethnology” group in the framework of major research projects of the Center for Ukrainian Studies. Between 2000 and 2020, the employees of the Center for Ukrainian Studies continued the research that was started by the Institute of Ukrainian Studies of the University of Kyiv. These studies were devoted to the study of the peculiarities of the Ukrainian mentality and basic values of the Ukrainians, the differences between “typical Ukrainians” and “typical Russians”, the collective identity and perceptions of Ukrainian citizens on the modern national idea. The improvement of the categorical apparatus of modern Ukrainian Studies was continued, as well as the development of theoretical and methodological foundations of ethnogenesis and ethnic history of Ukrainians. Interesting results were obtained during the development of concept of the origin of Ukrainians, the concept of Ukrainian nation building, as well as in the process of studying of national character of Ukrainians. In the framework of research topics the employees of the “Ethnology” group: 1) performed analysis of activities of many historical figures from Prince Askold, Princess Olga, Prince Vladimir Svyatoslavich (Vladimir the Great) to Vasyl Stus, Viacheslav Chornovil, Lina Kostenko, Yevhen Sverstyuk and others; 2) proposed a new conceptual vision of structure of the Ukrainian Studies object field, and singled out the main structural components of this object field; 3) proved that within this integrative science the Ukrainian

¹ ORCID: <http://orcid.org/0000-0001-8388-7169>

Studies object field allows to outline the internal intersectoral contour within which it is possible to study any dimensions of the Ukrainian world correctly; 4) clarified the definition of “ethnic picture of the world”, “national image of the world”, “comprehensive worldview”; 5) defined the concept of “cognitive culture” and “conative culture” of Ukrainians and Ukrainian nation; 6) clarified the specifics of formation of “Ukrainian We”, as well as the development processes of ethnic and national self-identification of Ukrainians; 7) researched the features of culture genesis and culture creation on Ukrainian lands; 8) analyzed the specificity of “Rus” and “Ukraine” ethnonyms; 9) the anthropological features of the Ukrainian people are researched; 10) the scientifically substantiated concept of an origin, formation and development of the Ukrainian people is offered; 11) proposed a new conceptual vision of the main stages and prospects of Ukrainian nation-building, as well as the stages of civilizational progress of Ukrainians; 12) analyzed basic values and main factors of consolidation of Ukrainians in the postcolonial era; 13) defines Russian aggression as a Russian-Ukrainian interstate armed conflict of the neocolonial type; 14) analyzes the transformations of the collective identity of the citizens of Ukraine since 1991; 15) substantiated the strategy of “reasonable force” as a basis for ending the armed conflict in Ukraine and reintegration of the occupied territories.

Keywords: Ukrainian studies, Ukrainianness, ethnos, nation, ethnogenesis, nation-building process, collective identity, citizens of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасні виклики, загрози й небезпеки, які стоять перед Україною, обумовлюють потребу інтегративного (трансдисциплінарного) наукового осмислення різних вимірів українського світу, специфіки етнічного й національного буття українського народу, а також цивілізаційного поступу українства. Цю потребу здатне реалізувати українознавство як інтегративна наука й цілісна система знань про Україну й українство (які мають онтологічні взаємозв'язки).

Тридцять років тому, у жовтні 1990 р. в Київському державному університеті ім. Т.Г. Шевченка було створено координаційний Центр «Інститут українознавства», 29 березня 1991 р. було зареєстровано Асоціацію «Інститут українознавства», головою якої був обраний тодішній декан філологічного факультету, професор П. Кононенко. 4 листопада 1991 р. Вчена рада Університету ухвалила рішення про створення Інституту українознавства. Двадцять років тому, 30 серпня 2000 р., було створено Центр українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка (далі – КНУ імені Тараса Шевченка) у зв'язку з перепідпорядкуванням університетського Інституту українознавства Міністерству освіти і науки України (який було реорганізовано у Науково-дослідний інститут українознавства МОН України).

Отже, університетська школа українознавства відзначає у 2020–2021 роках 30-ту річницю відновлення своєї діяльності. Відомо, що деякі автори стверджують, що київську школу українознавців «заснував В. Антонович» [17, с. 99], проте насправді засновниками київської університетської школи українознавства були М. Максимович і В. Антонович. Основними етапами розвитку українознавства в Університеті були: **I** (1834 р. – кінець 1840-х рр.) – етап становлення українознавчих досліджень у Київському університеті; **II** (кінець 1840-х – кінець 1850-х рр.) – етап фрагментації українознавчих досліджень; **III** (кінець 1850-х – 1890-ті рр.) – етап активізації (пожвавлення) українознавчих досліджень (створюються товариства, нові часописи, розгортається діяльність Південно-Західного відділу РГТ, в роботі цих організацій беруть активну участь викладачі та вихованці Університету); **IV** (1890-ті–1918 рр.) – етап поглиблення українознавчих досліджень та їх популяризації;

V (1918 – початок 1920-х рр.) – етап першого утвердження українознавства як науки та навчальної дисципліни; **VI** (1923 р. – початок 1930-х рр.) – етап формування радянського українознавства; **VII** (початок 1930-х – кінець 1980-х рр.) – етап активного розвитку українських студій в країнах Заходу та «репресованого українознавства» в СРСР; **VIII** (кінець 1980-х рр. – нинішній час) – етап відродження вітчизняних українознавчих досліджень, популяризації діаспориальних «українських студій» та початок розвитку українознавства як сучасної інтегративної науки.

Аналіз наукових публікацій. Процес становлення, розвитку і утвердження Інституту українознавства поетапно висвітлений у працях доктора філологічних наук, професора П. Кононенка – Директора НДІ українознавства Міністерства освіти і науки України (до 2013 р.), академіка АН ВШ України, президента Міжнародної асоціації «Україна і світове українство», члена УВКР, члена Правління товариства «Знання України», почесного доктора Тбіліського університету, академіка УВАН (Нью-Йорк, США) [14; 18; 19].

Доктор політичних наук, професор М. Обушний, якого призначили Директором Центру українознавства філософського факультету 15 березня 2007 р., проаналізував у своїй статті «Українознавці Київського університету у розвитку вітчизняної соціогуманітаристики» [21] науковий внесок вчених Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка у розвиток української соціально-гуманітарної науки. Ця стаття була присвячена 10-річчю діяльності Центру українознавства в Університеті.

Але, на жаль, поки що жодна стаття чи книга не була присвячена 20-річчю Центру українознавства і 30-тій річниці відновлення діяльності самобутньої школи українознавства в КНУ імені Тараса Шевченка.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Відомо, що феномен українства давно привертає увагу представників багатьох соціальних і гуманітарних наук, кожна з яких робить свій внесок у обговорення й дослідження даного феномена. Наші теоретико-емпіричні дослідження вітчизняного й зарубіжного українства (зокрема, етногенезу й етнічної історії українського народу, процесів націє- і державотворення, цивілізаційного поступу, базових цінностей та колективної ідентичності українства

тощо) показали, що **інтегративне осмислення феномена українства у часі Історії та просторах Природи й Культури з урахуванням теоретичних, емпіричних та практичних аспектів**, яке здійснює Центр українознавства, є дуже актуальним. На жаль, ця проблематика не дістала належного розвитку в сучасних наукових дослідженнях. Це й обумовило **мету статті** – вивчити досвід дослідження феномена українства крізь призму інтегративного підходу.

Виклад основного матеріалу. Отже, після того, як у жовтні 1990 р. було створено координаційний Центр «Інститут українознавства» (до Ради і Правління цього Центру були обрані: тодішній ректор Університету В. Скопенко, декани факультетів: В. Гончаренко, А. Москаленко, В. Нестеренко, А. Слюсаренко, М. Тарасенко; відомі діячі освіти, науки і культури: І. Драч, І. Дзевєрін, Д. Павличко, О. Прицак, Г. Удовенко, В. Шинкарук, В. Яворівський та інші), 29 березня 1991 р. було зареєстровано Асоціацію «Інститут українознавства», головою якої був обраний тодішній декан філологічного факультету, професор П. Кононенко. І вже 4 листопада 1991 р. Вчена рада Університету ухвалила рішення про створення Інституту українознавства. Асоціація «Інститут українознавства» та кафедри філологічного факультету виступили співзасновниками Інституту українознавства. До цієї справи долучилися також інші знані науковці: тодішній проректор і нинішній Ректор КНУ імені Тараса Шевченка Л. Губерський, а також Р. Дяків, Л. Залізник, Ф. Кислий, Т. Кононенко, М. Конончук, В. Мельник, С. Наливайко, С. Сегеда, О. Семашко, Ю. Сергєєв, В. Сергійчук, Л. Токар, О. Таланчук, П. Хропко, М. Чмихов та ін. Всебічну підтримку надавали новоствореному Інституту члени його Піклувальної ради: О. Гончар, Ю. Мушкетик, Б. Олійник, Д. Павличко, Б. Патон, Г. Удовенко, І. Юхновський [14, с. 6, 67, 70]. 24 січня 1992 р., був заснований самостійний навчально-науковий підрозділ Київського державного університету імені Тараса Шевченка – Інститут українознавства, директором якого став доктор філологічних наук, професор П. Кононенко. Створення цієї інституції підтримували Президент України Л. Кравчук та Міністр освіти П. Таланчук.

Серед перших співробітників Інституту були: Г. Бандура, В. Баран, І. Бичко, І. Вертіль, Т. Воропаєва, І. Грабовська, О. Гудим-Левкович, С. Ермоленко, Я. Калакура, О. Коновець, В. Крисаченко, І. Надольний, О. Пилипчук, В. Піскун, А. Погрібний, С. Сегеда, М. Сорока, Т. Усатенко та інші дослідники. Таким чином, Інститут українознавства став провідною інституцією України, до компетенції якої належала розробка наукової концепції українознавства, впровадження його здобутків в освітню практику, а також координація українознавчих студій в усіх країнах розселення українців [18; 19].

Двадцять років тому, 30 серпня 2000 р. (після перепідпорядкування університетського Інституту українознавства Міністерству освіти і науки України у червні 2000 р., який було реорганізовано у Науково-дослідний Інститут українознавства МОН України) було створено Центр українознавства КНУ імені Тараса Шевченка для збереження українознавчої інституції в Універ-

ситеті. Створення Центру українознавства підтримали тодішній Ректор Університету В. Скопенко та проректор з наукової роботи В. Гондюл. Директором Центру було призначено доктора історичних наук, професора В. Сергійчука, який раніше очолював відділ історії і теорії народознавства в університетському Інституті українознавства. Центр українознавства діяв як самостійний загальноуніверситетський підрозділ у складі науково-дослідної частини Університету під керівництвом професора В. Сергійчука до 15.03.2007 р. А 15 березня 2007 р., рішенням Вченої Ради Університету Центр українознавства був підпорядкований філософському факультету, Центр очолив доктор політичних наук, професор М. Обушний [21].

Доктор історичних наук, академік Академії наук вищої школи України, професор В. Сергійчук продовжував працювати на історичному факультеті Університету, у 2010–2012 рр. він був обраний головою Міжнародної громадської організації Платформа «Діалог Євразії», нині він – завідувач кафедри історії світового українства КНУ імені Тараса Шевченка, керівник освітньо-професійної програми з поглибленим вивченням іноземних мов для підготовки бакалаврів «Світове українство в цивілізаційному поступі» [25; 26; 27], голова правління Міжнародного культурного центру «Сяйво» у Києві. Після 15 березня 2007 року В. Сергійчук продовжував співпрацю із науковцями Центру українознавства, які завершували роботу над книгою «Україніці Санкт-Петербурга, Петрограда, Ленінграда...» (усього 711 сторінок), яка була видана у 2013 році. Після того, як Центр українознавства припинив публікувати Календар-щорічник «Українознавство», В. Сергійчук продовжував видавати власними силами Календар-альманах «Соборна пам'ять України».

Необхідно назвати співробітників Центру українознавства – Н. Авер'янова, І. Андрущенко, Т. Артюшенко, В. Баран, В. Барташ, Л. Божук, В. Борисенко, Б. Василик, І. Верба, І. Вінниченко, Т. Воропаєва, Б. Гончар, І. Грабовська, А. Денисенко, Т. Ємець, Л. Залізник, М. Зелінський, А. Зінченко, С. Кагамлик, Л. Кирик, Т. Кириленко, В. Кириченко, К. Кобченко, Л. Ковтун, С. Конча, Б. Короленко, В. Крисаченко, В. Лозицький, С. Матвєєва, Л. Мацько, Л. Мельник, О. Мостяєв, Т. Оришич, Л. Павелковська, І. Пасько, О. Пилипчук, В. Піскун, В. Радванська, Т. Сапрун, В. Святовець, С. Сегеда, Н. Сидоренко, М. Скірда, Ю. Солод, Л. Сорочук, Г. Стрельчук, О. Таран, Л. Тимошенко, З. Хижняк, А. Ціпка, Т. Шептицька, Н. Щербак, О. Щербатюк, Л. Яковлева. Науковці Центру продовжували і продовжують кращі традиції університетської школи українознавства, здійснюючи комплексні наукові дослідження найактуальніших українознавчих проблем: процеси нації- та державотворення в Україні; соціокультурні трансформації в Україні; розвиток освіти в українському зарубіжжі; організація стажування викладачів українознавства з України та зарубіжжя; визначення місця українства у світовому цивілізаційному процесі; надання наукової та навчально-методичної допомоги інституціям, які працюють у сфері українознавства тощо.

Оскільки автор даної статті, Т. Воропаєва, упродовж 2000–2015 років була керівником відділу етнології, а пізніше – групи «Етнологія» Центру українознавства, тому в цій статті представлені результати теоретичних і емпіричних досліджень даної групи в рамках основних науково-дослідних проектів Центру українознавства. **Результати досліджень даної групи найкраще репрезентували переваги інтегративного підходу**, оскільки в ній співпрацювали представники різних наук – антропології, археології, історії, мистецтвознавства, психології, релігієзнавства, філології, філософії. Співробітниками групи «Етнологія» у різні часи були: кандидат філософських наук, Н. Авер'янова; доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки В. Баран (1927–2019 рр.); кандидат психологічних наук, доцент Т. Воропаєва; доктор історичних наук, професор Л. Залізник; народний депутат України 1-го скликання, доктор історичних наук, професор А. Зінченко; кандидат історичних наук, старший науковий співробітник С. Кагамлик; кандидат психологічних наук, доцент Т. Кириленко; філософ другої категорії Л. Ковтун; кандидат історичних наук С. Конча (1968–2016 рр.); доктор історичних наук, професор С. Сегеда; кандидат філологічних наук, доцент Ю. Солод.

Всі названі співробітники продовжили дослідження, які були розпочаті в рамках Інституту українознавства Університету. Зокрема, вони досліджували етногенез та етнічну історію українського народу [5; 6; 7]; висвітлювали особливості феномена українства крізь призму постатей і подій (див. Календарі-щорічники «Українознавство»); вивчали особливості української ментальності та базових цінностей українського народу [12]; відмінності між «типовими українцями» і «типовими росіянами» [8; 12]; колективну ідентичність та уявлення громадян України про сучасну національну ідею [8; 11; 12; 23; 30]. Була продовжена розробка теоретико-методологічних засад і вдосконалення категоріального апарату сучасного українознавства [9; 10; 22]. Цікаві результати були отримані під час розробки концепції походження українського народу [7; 24], концепції українського націєтворення [12], а також у процесі вивчення національного характеру українського народу. Співробітниками групи «Етнологія» у рамках науково-дослідних тем Центру українознавства було: 1) проаналізовано діяльність багатьох історичних особистостей від Аскольда, княгині Ольги, князя Володимира Святославича до В. Стуса, В. Чорновола, Л. Костенко, Є. Сверстюка та ін.; 2) запропоновано нове концептуальне бачення структури предметного поля українознавства, а також виокремлено основні структурні компоненти цього предметного поля [9; 12; 22]; 3) доведено, що предметне поле українознавства дозволяє окреслити в межах цієї інтегративної науки внутрішній міжгалузевий контур, в межах якого можна коректно вивчати будь-які виміри українського світу [12; 22]; 4) уточнено визначення понять «етнічна картина світу», «національний образ світу», «цілісний світогляд» [12]; 5) визначено поняття «цивілізація», «конфліктизація», а також

«когнітивна культура» і «конативна культура» українського народу [4; 12]; 6) уточнено специфіку становлення «українського Ми» і процесів розвитку етнічної та національної самосвідомості українського народу; 7) досліджено особливості культурогенезу й культуротворення на українських землях [11; 12]; 8) проаналізовано специфіку етнонімів «Русь» і «Україна» [7]; 9) висвітлено особливості етнічних та етнодемографічних процесів на території України, починаючи з IX ст. [7; 20]; 10) проаналізовано антропологічні особливості українського народу [24]; 11) досліджено постать Іллі Муромця, проблеми зародження й розвитку билинного епосу [19; 20], а також стилі української словесності; 12) проаналізовано роль образотворчого мистецтва як чинника національного виховання особистості [2]; 13) досліджено історію української дипломатії від Київської Русі до Нового часу [13]; 14) проаналізовано роль української церковної еліти у контексті державотворчих і націєтворчих процесів [7; 15; 16]; 15) уточнено особливості згуртувальних практик українців; 16) оцінено внесок Києво-Печерської лаври в духовне життя українського та інших народів Європи [15; 16]; 17) вперше визначено основні етапи та перспективи українського націєтворення; 18) проаналізовано трансформації колективної ідентичності громадян України, починаючи з 1991 р. [8; 29; 30]; 19) запропоновано новий концептуальний підхід до вивчення поведінкової культури українців; 20) розроблено концепцію подолання громадянами України соціально-психологічних наслідків травматичного досвіду Голодомору (1932–1933 рр.).

Необхідно підкреслити, що у 2016 р. всі науково-дослідні групи Центру українознавства були розформовані, але завдяки тому, що співробітниками групи «Етнологія» упродовж 2000–2015 рр. були найактивнішими у сфері наукових досліджень і публікацій, то після всіх скорочень у Центрі сьогодні працюють 4 співробітники даної групи і 3 співробітники інших груп. Застосування інтегративного підходу при виконанні колишніми співробітниками групи «Етнологія» нових наукових тем («Консолідація українства в постколоніальну добу» (2016–2018) та «Конфліктизація культурно-історичного простору українства в умовах сучасних загроз» (2019–2021)) дозволило: 1) окреслити нове дослідницьке поле, яке обумовлює перехід з рівня політичної нації на вищій рівень – транскордонний, трансдержавний і трансконтинентальний (який відповідає сучасному українству); 2) запропонувати спільну категорію («кон'юнктивний процес») для позначення усіх процесів об'єднувального характеру (згуртування, консолідації, інтеграції, солідаризації); 3) виокремити типи та рівні (мега-, макро-, мезо- та мікрорівень) консолідації соціуму; 4) виділити основні виміри та чинники консолідації українства у постколоніальну добу; 5) проаналізувати особливості гібридної війни на теренах України [1]; 6) окреслити роль мистецтва в процесах консолідації українства постколоніального періоду [3]; 7) визначити поняття «культурно-історичний простір українства», «конфліктизація» та «деконфліктизація»; 8) довести, що конфліктизація є одним з традиційних способів насильницького вирішення будь-яких питань

колоніальними імперіями на теренах їхніх колишніх колоній; 9) виявити найбільші виклики, загрози та небезпеки для сучасного українства, а також окреслити специфіку зростаючих загроз національній безпеці України в інформаційній сфері [28]; 10) визначити російську агресію як російсько-український міждержавний збройний конфлікт неокolonіального типу [4]; 11) здійснити теоретико-емпіричний аналіз специфіки конфліктизаційних процесів у сучасній Україні, а також обґрунтувати стратегію «розумної сили» як основи для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій [4]; 12) проаналізувати вплив «Революції Гідності» та російсько-українського міждержавного збройного конфлікту на трансформацію колективної ідентичності громадян України (агресія РФ суттєво підірвала радянські стереотипи про «дружбу народів», знівельовала пострадянську ностальгію громадян України, здійснила потужний вплив на формування європейської цивілізаційної та української національної ідентичності громадян України) [29].

Також було започатковано **інтегральну ідентологію** – новий науковий напрям, у рамках якого на основі інтегративного (трансдисциплінарного) аналізу досліджуються різні форми ідентичності колективних та індивідуальних суб'єктів, динаміка їхнього розвитку й трансформацій з урахуванням різнопланових чинників, що зумовлюють становлення і розвиток певної форми ідентичності. Інтегральна ідентологія передбачає розгляд об'єкта дослідження у його зв'язках і взаємозалежностях з іншими процесами та явищами, а також з урахуванням теоретичних, емпіричних і практичних аспектів [8; 28; 29; 30].

У наступні роки співробітники Центру українознавства планують продовжити вивчення різних вимірів українського світу, а також українства як загальноцивілізаційного, транскордонного феномена, закономірностей і особливостей його формування й розвитку в часі Історії та просторах Природи і Культури як на теренах України, так і поза ними.

Висновки. Таким чином, співробітниками групи «Етнологія» Центру українознавства

було досягнуто значних наукових здобутків, які можна розглядати як відповідь науковців на виклики часу. Серед них: розробка теоретико-методологічних засад і термінологічного апарату сучасного українознавства; новітня, науково обґрунтована концепція походження, становлення і розвитку українського народу; смислова теорія колективної ідентичності; концепція інформаційно-психологічної безпеки як чинника зміцнення обороноздатності України та ключової умови консолідації українства в умовах гібридної війни; теорія соціокультурних трансформацій в Україні; концепція українського культуро-, націє- та державотворення; теорія взаємовпливу когнітивної та конативної культури українського народу; концепція подолання соціально-психологічних наслідків травматичного досвіду Голодомору (1932–1933 рр.); теорія становлення і розвитку української ментальності, національного характеру та базових цінностей; концепція цивілізаційного поступу українства; теорія українського буття (як етнічного, так і національного); концепція сучасної української національної ідеї як проекту спільного майбутнього та важливого підґрунтя для консолідації суспільства; оновлена постколоніальна теорія тотальної залежності людини і суспільства в умовах імперії; концепція українознавчої компетентності як інструмента нівеляції деструктивних інформаційних впливів на громадян України та актуалізації необхідності деколонізації українського соціуму.

Отже, українознавці КНУ імені Тараса Шевченка разом з іншими науковцями повинні знайти адекватні відповіді на сучасні виклики та механізми мінімізації загроз і небезпек для України; забезпечити стабільне економічне зростання та розвиток політико-правової та соціокультурної сфер України; створити потужну систему національної безпеки, армії та оборонно-промислового комплексу; знайти шляхи забезпечення національних інтересів в умовах нинішньої кризи; розробити оптимальні моделі вирішення російсько-українського збройного конфлікту, реінтеграції населення окупованих територій та відновлення територіальної цілісності України.

Список літератури:

1. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 30–34.
2. Авер'янова Н.М. Образотворче мистецтво як чинник національного виховання особистості (українознавчий аналіз) : автореферат ... канд. філос. наук. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 2007. 20 с.
3. Авер'янова Н.М. Феномен мистецтва в процесах консолідації українства постколоніального періоду. *Консолідація українства в постколоніальну добу : монографія* / Заг. ред. М. Обушного. Київ : Педагогічна думка, 2019. С. 218–273.
4. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Стратегія «розумної сили» як основа для припинення збройного конфлікту в Україні та реінтеграції окупованих територій. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Випуск 147 (№ 8). Ч. 2. С. 7–13.
5. Баран В.Д. Давні слов'яни. Київ : Альтернативи, 1998. 336 с.
6. Баран В.Д., Баран Я.В. Історичні витоки українського народу. Київ : Генеза, 2005. 208 с.
7. Баран В.Д., Воропаєва Т.С., Залізник Л.Л., Зінченко А.Л., Кагамлик С.Р., Конча С.В. *Походження, становлення та розвиток українського народу* / За ред. М.І. Обушного. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2010. 544 с.
8. Воропаєва Т.С. Идентификация как психологический механизм формирования этнического самосознания. *Мир психологии и психология в мире*. Москва, 1995. № 1. С. 7–12.
9. Воропаєва Т.С. Інтегративний потенціал сучасного українознавства: теоретико-методологічні аспекти. *VII Міжнародний конгрес україністів : Збірник наукових статей. Освіта. Українознавство* / Голов. ред. Г. Скрипник. Київ : ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАНУ, 2008. С. 45–54.
10. Воропаєва Т.С. Соціально-психологічні аспекти українознавства як комплексної навчальної дисципліни. *Українознавство і гуманізація освіти*. Ч. I. Дніпропетровськ, 1993. С. 13–15.

11. Воропаєва Т. Українство в цивілізаційному ракурсі. *Українознавчий альманах*. 2012. Вип. 8. С. 9–13.
12. Воропаєва Т.С. Українська спільнота крізь призму культурно-світоглядних трансформацій. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 5. С. 194–199.
13. Зінченко А.Л. Історія дипломатії: від давнини до нового часу. Київ : Проза, 2005. 560 с.
14. Інститут українознавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Довідник до 5-річчя Інституту 1992–1997 рр. Київ : КНУ імені Тараса Шевченка, 1997. 121 с.
15. Кагамлик С.Р. Києво-Печерська лавра: світ православної духовності і культури (XVII–XVIII ст.). Київ : Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник, 2005. 552 с.
16. Кагамлик С.Р. Світло духовності і культури: з історії Києво-Печерської лаври XVII–XVIII ст. Київ : Наш час, 2008. 328 с.
17. Київський університет імені Тараса Шевченка: сторінки історії і сьогодення / за заг. ред. В.В. Скопенка. Київ, 1994. 285 с.
18. Кононенко П.П. *Українознавство : Навчальний посібник*. Київ : Заповіт, 1994. 320 с.
19. Кононенко П. Українознавство – шлях пізнання, самопізнання, самотворення особистості й народу. *Вісник Київського університету імені Тараса Шевченка. Серія «Українознавство»*. 2000. Вип. 3. С. 4–12.
20. Конча С.В. Билинний Ілля Муромець: витоки епічного образу. Київ : ВПЦ «Київський університет», 2016. 560 с.
21. Обушний М.І. Українознавці Київського університету у розвитку вітчизняної соціогуманітаристики. *Українознавчий альманах*. 2010. Вип. 3. С. 7–13.
22. Обушний М.І., Воропаєва Т.С., Мостяєв О.І. Теоретико-методологічні засади сучасного українознавства. *Українознавство*. 2008. № 4. С. 45–50.
23. Піскун В., Воропаєва Т. Сучасна українська національна ідея: теоретико-емпіричне дослідження. *Календар-щорічник «Українознавство–2004»*. Київ : Українська Видавнича Спілка, 2003. С. 127–134.
24. Сегада С. Антропологічний склад українського народу: етногенетичний аспект. Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 2001. 256 с.
25. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2000. 560 с.
26. Сергійчук В. Що дала Україна світові. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2008. 504 с.
27. Сергійчук В. Як нас морили голодом. Київ : ПП Сергійчук М.І., 2006. 392 с.
28. Averianova N.M., Voropayeva T.S. Information and psychological security of Ukraine. *International scientific integration '2020. Conference proceeding. November 9-10, 2020*. Seattle, Washington : «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP, USA. P. 515–518.
29. Averianova Nina, Voropayeva Tetiana. Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*. 2020. No. 7. P. 45–71.
30. Voropayeva Tetiana. Formation of collective identity of citizens of Ukraine in the post-colonial period. *Virtus: Scientific Journal*. 2018. No. 27. P. 23–26.

References:

1. Averianova N.M. (2017) Hibrydna vniya: rosiys'ko-ukrayins'ke protystoyannya [Hybrid war: the Russian-Ukrainian confrontation]. *Molodyy vchenyy*, no. 3(43), pp. 30–34. (in Ukrainian)
2. Averianova N.M. (2007) *Obrazotvorche mystetstvo yak chynnyk natsional'noho vykhovannya osobystosti (ukrayinoznavchyy analiz): avtoreferat ... kand. filos. nauk* [Fine arts as a factor of national education of personality (Ukrainian studies analysis): abstract ... cand. philos. science]. Kyiv: Taras Shevchenko National University, 20 p. (in Ukrainian)
3. Averianova N.M. (2019). Fenomen mystetstva v protsesakh konsolidatsiyi ukrayinstva postkolonial'noho periodu [The phenomenon of art in the processes of consolidation of Ukrainians in the postcolonial period]. *Konsolidatsiya ukrayinstva v postkolonial'nu dobu: monohrafiya* / Ed. M. Obushnyy. Kyiv: Pedagogical Thought, pp. 218–273. (in Ukrainian)
4. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2019) Stratehiya «rozumnoy syly» yak osnova dlya pryypynennya zbroynoho konfliktu v Ukrayini ta reintehratsiyi okupovanykh terytoriy [The “reasonable force” strategy as a basis for ending the armed conflict in Ukraine and reintegrating the occupied territories]. *Hileya: naukovyy visnyk*, no. 147(8), part 2, pp. 7–13. (in Ukrainian)
5. Baran V.D. (1998) *Davni slov'yany* [Ancient Slavs]. Kyiv: Al'ternatyvy, 336 p. (in Ukrainian)
6. Baran V.D., Baran Ya.V. (2005) *Istorychni vytyky ukrayins'koho narodu* [Historical origins of the Ukrainian people]. Kyiv: Henezha, 208 p. (in Ukrainian)
7. Baran V.D., Voropayeva T.S., Zaliznyak L.L., Zinchenko A.L., Kahamlyk S.R., Koncha S.V. (2010) *Pokhodzhennia, stanovlennia ta rozvytok ukraïnskoho narodu* [Origin, formation and development of the Ukrainian people] / Ed. M.I. Obushnyy. Kyiv: VPTS «Kyivskyy universytet», 544 p. (in Ukrainian)
8. Voropayeva T.S. (1995) Identifikatsiya kak psikhologicheskyy mekhanizm formirovaniya etnicheskogo samosoznaniya [Identification as a psychological mechanism for the formation of ethnic self-awareness]. *Mir psikhologii i psikhologiya v mire*, no. 1, pp. 7–12. (In Russian)
9. Voropayeva T.S. (2008) Intehratyvnyi potentsial suchasnoho ukraïnoznnavstva: teoretyko-metodolohichni aspekty [Integrative potential of contemporary Ukrainian studies: theoretical and methodological aspects]. *VII Mizhnarodnyi konhres ukraïnistiv: Zbirnyk naukovykh statei. Osvita. Ukraïnoznnavstvo*. Ed. H. Skrypnyk, Kyiv: IMFE im. M.T. Ryl'skoho NANU, pp. 45–54. (in Ukrainian)
10. Voropayeva T.S. (1993) Sotsial'no-psikhologichni aspekty ukraïnoznnavstva yak kompleksnoy navchal'noy dystsypliny [Socio-psychological aspects of Ukrainian studies as a complex discipline]. *Ukraïnoznnavstvo i humanizatsiya osvity*. Dnipropetrov's'k, no. 1, pp. 13–15. (in Ukrainian)
11. Voropayeva T.S. (2012) Ukraïnstvo v tsyvilizatsiynomu rakursi [Ukraine in the perspective of civilization]. *Ukraïnoznnavchyy al'manakh*, no. 8, pp. 9–13. (in Ukrainian)
12. Voropayeva T.S. (2011) Ukraïns'ka spil'nota kruz' pryizmu kul'turno-svitohlyadnykh transformatsiy [Ukrainian community through the prism of cultural and ideological transformations]. *Ukraïnoznnavchyy al'manakh*, no. 5, pp. 194–199. (in Ukrainian)
13. Zinchenko A.L. (2005). *Istoriya dyplomatiyi: vid davnyny do novoho chasu* [History of diplomacy: from antiquity to modern times]. Kyiv: Proza, 560 p. (in Ukrainian)

14. Instytut ukrajinoznavstva Kyivskoho national'noho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Dovidnyk do 5-richchya Instytutu 1992–1997 rr. [Institute of Ukrainian Studies, Taras Shevchenko National University of Kyiv. Handbook for the 5th anniversary of the Institute 1992–1997] (1997). Kyiv: Taras Shevchenko National University, 121 p. (in Ukrainian)
15. Kagamlyk S.R. (2005) *Kyyevo-Pecherska lavra: svit pravoslavnoyi dukhovnosti i kul'tury (XVII–XVIII st.)*. [Kiev-Pechersk Lavra: the world of Orthodox spirituality and culture (XVII–XVIII centuries)]. Kyiv: National Kyiv-Pechersk Historical and Cultural Reserve, 552 p. (in Ukrainian)
16. Kagamlyk S.R. (2008) *Svitlo dukhovnosti i kul'tury: z istoriyi Kyyevo-Pechers'koyi lavry XVII–XVIII st.* [Light of spirituality and culture: from the history of the Kiev-Pechersk Lavra of the XVII–XVIII centuries]. Kyiv: Nash chas, 328 p. (in Ukrainian)
17. Kyivskyy universytet imeni Tarasa Shevchenka: storinky istoriyi i s'ohodennya [Taras Shevchenko University of Kyiv: pages of history and present] (1994) / Ed. V.V. Skopenko. Kyiv, 285 p. (in Ukrainian)
18. Kononenko P.P. (1994). *Ukrayinoznavstvo: Navch. posibnyk* [Ukrainian Studies: Textbook. manual]. Kyiv: Zapovit, 320 p. (in Ukrainian)
19. Kononenko P.P. (2000). Ukrayinoznavstvo – shlyakh piznannya, samopiznannya, samotvorennya osobystosti y narodu [Ukrainian studies – the path of cognition, self-knowledge, self-creation of the individual and the people]. *Visnyk Kyivskoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Seriya «Ukrayinoznavstvo»*, no. 3, pp. 4–12. (in Ukrainian)
20. Koncha S.V. (2016) *Byllynnnyy Ilya Muromets': vytoky epichnoho obrazu* [Bylinny Ilya Muromets: the origins of the epic image]. Kyiv: VPTS «Kyivskyy universytet», 560 p. (in Ukrainian)
21. Obushnyy M.I. (2010) Ukrayinoznavtsi Kyivskoho universytetu u rozvytku vitchyznyanoyi sotsiohumanitarnystryky [Ukrainian scholars of Kyiv University in the development of domestic socio-humanitarian sciences]. *Ukrayinoznavchyy al'manakh*, no. 3, pp. 7–13. (in Ukrainian)
22. Obushnyy M.I., Voropayeva T.S., Mostyayev O.I. (2008) Teoretyko-metodolohichni zasady suchasnoho ukrajinoznavstva [Theoretical and methodological principles of modern Ukrainian studies]. *Ukrayinoznavstvo*, no. 4, pp. 45–50. (in Ukrainian)
23. Piskun V., Voropayeva T. (2003) Suchasna ukrajins'ka natsional'na ideya: teoretyko-empyrychne doslidzhennya [Modern Ukrainian national idea: theoretical and empirical research]. *Kalendar-shchorichnyk «Ukrayinoznavstvo–2004»*. Kyiv: Ukrayins'ka Vydavnycha Spilka, pp. 127–134. (in Ukrainian)
24. Seheda S. (2001) *Antropolohichnyy sklad ukrajins'koho narodu: etnohenetychnyy aspekt* [Anthropological composition of the Ukrainian people: ethnogenetic aspect]. Kyiv: Vydavnytstvo im. Oleny Telihy, 256 p. (in Ukrainian)
25. Serhiychuk V. (2000) *Etnichni mezhi i derzhavnyy kordon Ukrayiny* [Ethnic borders and state border of Ukraine]. Kyiv: PP Serhiychuk M.I., 560 p. (in Ukrainian)
26. Serhiychuk V. (2008) *Shcho dala Ukrayina svitovi* [What Ukraine has given to the world]. Kyiv: PP Serhiychuk M.I., 504 p. (in Ukrainian)
27. Serhiychuk V. (2006) *Yak nas moryly holodom* [How we starved]. Kyiv: PP Serhiychuk M.I., 392 p. (in Ukrainian)
28. Averianova N.M., Voropayeva T.S. (2020) Information and psychological security of Ukraine. *International scientific integration '2020. Conference proceeding* (November 9-10, 2020). Seattle, Washington: «ISE&E» & SWorld in conjunction with KindleDP, USA, pp. 515–518.
29. Nina Averianova, Tetiana Voropaieva (2020) Transformation of the Collective Identity of Ukrainian Citizens After the Revolution of Dignity (2014–2019). *Kyiv-Mohyla Humanities Journal*, no. 7, pp. 45–71.
30. Voropayeva Tetiana (2018) Formation of collective identity of citizens of Ukraine in the post-colonial period. *Virtus: Scientific Journal*, no. 27, pp. 23–26.

КАТЕГОРІЯ «ЗНАННЯ» В АБРИСІ ФІЛОСОФІЇ ОСВІТИ

Анотація. Категорія «знання» у філософії має багато визначень, тому остаточно визначити її не можна. В статті розглядається поняття «знання», його види і роль та місце в житті людини в сучасній інтерпретації. Також розглядається сучасна проблема дистанційного навчання і його вплив на студентів і вчителів. Як відомо, саме дистанційне навчання стало популярним видом отримання знань у 2020 році. Саме воно є шляхом проведення уроків і засвоєння матеріалу студентів під час навчального процесу. Згідно із впровадженням такого виду навчання студенти, вчителі і батьки зіткнулися з різними проблемами, які розглянуті у статті. На основі цього проведено також опитування щодо ефективності впровадження дистанційного навчання.

Ключові слова: філософія, знання, пізнання, навчання, дистанційне навчання.

Shpachinsky Ihor, Huliamova Karyna
Mykolaiv V.O. Sukhomlynskyi National University

THE CATEGORY OF «KNOWLEDGE» IN THE OUTLINE OF THE PHILOSOPHY OF EDUCATION

Summary. The article deals with the category of «knowledge» as one of the most important categories in the philosophy of education. There may be different definitions of the word «knowledge», having no exact one. The meaning of the category of «knowledge» is the result of cognition. The article regards the knowledge types and their roles in a person's life. Each type of the category of knowledge is described in detail. The author of the article gives her own knowledge types and analyzes the importance of having them. The survey conducted on the classification of types of knowledge and their importance for a person allows to identify the most important and less important type of this classification of the category of «knowledge». The article also reveals the problem of implementation of distance education in Ukraine. Distance education has become the main way of teaching students in Ukraine in 2020. It is the education when students are not physically present at lessons. They are taught special techniques by their teachers online. With the help of distance education teachers can conduct lessons and monitor their students' knowledge. There are two ways that can be used by the teacher: conducting online classes or independent study. The first one is based on the establishment of a dialogue between the teacher and his students. The second way includes independent study when students learn the material themselves. The survey based on the effectiveness of distance education is carried out in the article. Therefore, there are advantages and disadvantages of the implementation of distance education in Ukraine that can be observed. Being the main way of acquiring knowledge, distance education has affected not only teachers and students, but also the parents of each student. The author of the article identifies some certain problems that arise in those who teach and those who learn. The examples given by the author provide the following kinds of problem: lack of motivation, skills, and sociability; low efficiency of distance education; inability to analyze information on the Internet; irresponsibility and disinterest of students.

Keywords: knowledge, cognition, distance education.

Постановка проблеми. На сьогодні інтерес до філософії освіти зростає як серед студентів, так і серед тих, хто більш конкретно і практично займається проблемами освіти. Звичайно, філософи, починаючи з часів Платона, цікавились і займалися освітою в контексті ширших проблем про знання життя. Знання, як відомо, є невід'ємною частиною кожної людини, адже є важливою ланкою, без якої досягти успіху в будь-якої сфери діяльності, неможливо.

Аналіз останніх досліджень. Як відомо, знання порівнюють зі скарбом, адже воно є цінним для кожної людини. Інтерес щодо категорії «знання» виник у роботах різних вчених. Слід зазначити, що спочатку Платон визначив знання як істину віри. Потім цим питанням зацікавилися такі вчені як Геттгер Е., Блекберн С., Крікхем Р., Віттгенштайн Л., Гаврилов О., Гіт В., Глушков В., Золотар О., Кастельс С., Пархоменко Н. та інші. Кант І. розглядав знання з наукової точки зору [1]. Як відомо, саме він визначив, що об'єктивне існування речей можливе поза свідомістю людини.

Підкреслюємо, що одного поняття і розуміння знання не існує досі у філософії, тому питання щодо його визначення залишається досі відкритим.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Слід зазначити, що хоча категорія «знання» у філософії і має своє важливе значення, через впровадження дистанційного навчання у 2020 році знання, вважаємо, стало своєрідне для багатьох студентів.

Мета статті. Головною метою статті є подальше уточнення визначення категорії «знання».

Виклад основного матеріалу дослідження. Концепція освіти припускає, що освіченою буде та людина, яка набула належних знань та навичок. Очевидно, що які саме знання, види розуміння та вміння отримують люди, залежатиме від тих, хто займається освітою, але будь-яке суспільство, щоб мати концепцію освіти, має розглядати деякі знання та деякі навички як такі, що варто передати їх наступному поколінню. Дійсно, майбутнє суспільства залежатиме від цієї культурної передачі. Слід більш детально розрізнити установку на освіту загалом та пра-

вила освітньої практики, тобто те, що викладають і як викладають.

Отже, навчальна програма – це питання компетентності, яку слід передати учням. Традиційно програма розбивається на різні предметні галузі або дисципліни: математику, природничі науки, історію тощо. Але загалом навчальну програму можна розглядати просто як сукупність знань, які, на думку тих, хто складає цю програму, повинні передаватися іншим. Що стосується навчального плану, то, як відомо, він є одним із засобів, за допомогою якого загальна позиція перетворюється на досягнення: люди набувають певних навичок та вмінь через освіту і практику. Філософ освіти ставить такі питання: «навіщо ці предмети?» і «навіщо ці знання та вміння?» Іншими словами, філософ має справу з обґрунтуванням. Його запитання: «що таке знання?» та «яке знання найцінніше?».

Отже, що ж таке знання? Знання розглядається як «форма духовного засвоєння результатів пізнання, процесу відображення дійсності, що характеризується усвідомленням їх істинності» [2]. Саме через засвоєння результатів пізнання людина набуває нового знання, тобто відкриває для себе щось невідоме, інакше. Пізнання – це розвиток, вивчення, створення самого себе.

Як відомо, існують різні види знань:

- наукове;
- позанаукове;
- буденне;
- інтуїтивне;
- релігійне.

Виокремимо такі види:

- шкільні;
- знання, отримані у вищому навчальному закладі;
- набуті знання від рідних;
- знання, що базуються на власному досвіді.

Шкільні знання являють собою систему знань, умінь і навичок, придбану в рамках навчання в школі. Вони потрібні для того, щоб людина могла впоратися з будь-якою проблемою (в рамках навчання), тобто вона повинна знати, що треба зробити, щоб отримати відповідь.

Коли людина набуває шкільних знань, згідно з програмою освіти України, вона може вступити

до університету. Знання, отримані у вищому навчальному закладі є невід'ємною частиною для здобуття вищої освіти, пов'язаної з ринком праці. Університет допомагає поліпшити свої здібності, знайти друзів, пізнати щось нове та покращити свої вміння. Важливо розуміти, для чого саме потрібне навчання у вищому навчальному закладі, від яких залежить успіх в кар'єрі і розмір заробітної плати.

Набуті знання від рідних і знання, що базуються на власному досвіді взаємопов'язані, адже можуть переплітатися протягом життя людини. Перші набуваються з самого народження. Дитина, з'явившись на світ, вчиться багатьом речам: сидіти, стояти, ходити, говорити, читати, рахувати. Саме батьки сприяють цим процесам. Надалі дитина отримує знання самостійно. Граючись у дворі з іншими дітьми, вона дізнається для себе важливі аспекти життя. Наприклад, раз підійшовши до собаки, яка у відповідь огризається, дитина знає, що робити це вдруге потрібно обережніше або не робити цього взагалі. Людина, набуваючи життєво-важливих знань, забезпечує собі безпеку і своєму духовному стану.

Розподіляючи види від найголовнішого до найменш головного, ми отримуємо наступне (див. рис. 1).

Таблиця 1
Кількісний розподіл у % відсотках від суми знань від найголовнішого до найменш головного

Види знань	Кількість тих, хто за це проголосував	% відсоток
Набуті від рідних	38	70%
Шкільні	6	10%
На власному досвіді	7	10%
Отримані у ВНЗ	6	10%

Згідно із таблицею 1 робимо висновок, що найголовнішим знанням кожної людини є знання, набуті від рідних, а найменш головним – отримані у вищому навчальному закладі (див. табл. 1). Отже, для того, щоб навчитися пізнавати щось

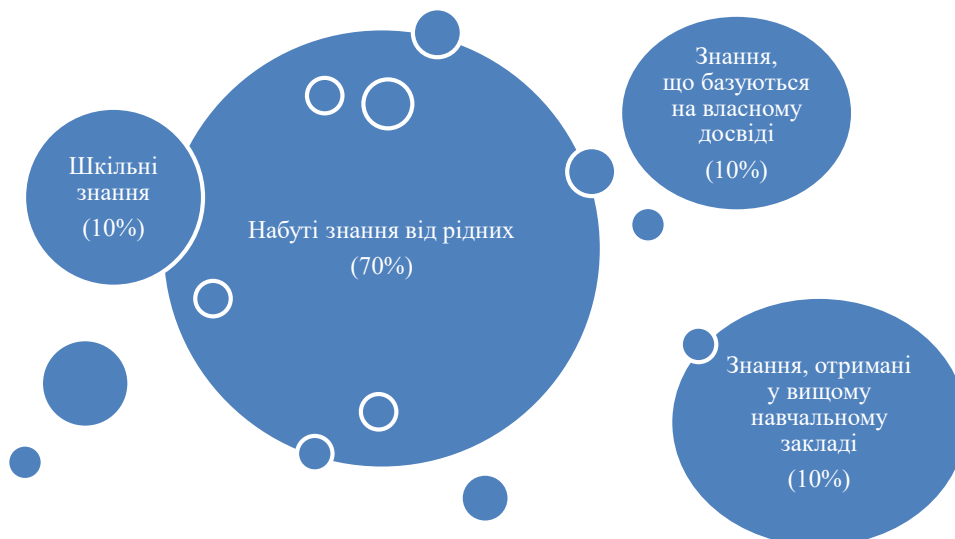

Рис. 1.

нове, треба мати своєрідний шаблон пізнання, який отримується від рідних з дитинства.

Виникає питання: «Чи може людина мати певні знання без процесу пізнання?» Пізнання, як своєрідний шлях до вершини знання, відповідає за існування людини. Кант висловився: «Людина, багато знаючи, вмюючи, ти все ж багато чого не знаєш, і жити, діяти на кордоні знання і незнання тобі судилося завжди, будь же обережний!» [3, с. 12]. Цим філософ підкреслює, що незважаючи на величезні людські можливості, на їх досягнення, на їх могутність, люди все одно не вбережені від помилок, котрі можуть привести до катастрофи. Саме тому потрібно розуміти важливість знань, адже вони є ключом до всього того, що є в нас зараз, і що буде в майбутньому.

Щоб досягти певної реальності, треба пройти шлях пізнання. Реальність – це філософський термін, який вживається в різних значеннях як щось існуюче; об'єктивний світ; об'єктивно існуючі явища, факти [4]. Іншими словами це те, як ми сприймаємо світ та певні явища в ньому. Реальність може бути різною, так як і сприйняття. Реальність, вважаємо, умовно можна поділити на:

- реальність самореалізації;
- реальність почуттів;
- реальність освіти тощо.

Пізнання і реальність тісно пов'язані, адже знання є верхівкою реальності, де відбувається усвідомлення того чи іншого реального явища. Процес пізнання є багатокроковим, адже включає відчуття, сприйняття, судження та поняття. Саме ці кроки, як відомо, (відчуття, сприйняття, судження та поняття) відіграють важливу роль у пізнанні, тим самим досягаючи певної категорії знання.

Відповідаючи на питання про те, чи може людина мати певні знання без процесу пізнання, слід сказати, що знання, необхідні для розширення горизонтів людського життя, стихійно не виникають. Тому на певному рівні особистого розвитку людина повинна усвідомити роль і функції пізнання і почати робити свідомі зусилля задля їх придбання. Якщо ж цього не відбудеться, то, знання, що базуються на власному досвіді, будуть превалювати і виконуватимуться автоматично.

Сучасна освіта, як бачимо, кардинально змінилася, адже набула фактично дистанційного формату у 2020 році. Найголовнішою проблемою, яка спіткала всіх студентів, на нашу думку, стало домашнє навчання. Не знаючи як навчатися самостійно, студенти втратили мотивацію, тим самим успішність у навчанні знизилась.

Отже, чи є ефективним самостійне навчання вдома і надалі? Ситуація із поширенням Ковіду не дає можливості студентам навчатися аудиторно і отримувати належні знання. Вчителям доводиться використовувати інтернет-платформу для спілкування і співпраці зі своїми студентами. Однак, не кожен вчитель дає цю можливість, тим самим обмежує студента в отриманні знання.

Можливо також констатувати, що студенти не мають обізнаності у пошуку в інтернеті з точки зору наукового обґрунтування. Інтернет, як відомо, є обширним ресурсом для отримання різного роду знання, але не всі сайти містять правдиву інформацію. Студенти не можуть однозначно

сказати, чи є сайти достовірними, адже вчителі не навчають цьому.

Таким чином, виникає питання: «Як вчитель в змозі допомогти студенту в такій ситуації?» Найголовніше для будь-якого вчителя – це розуміти той факт, що дистанційне навчання є іншою формою отримання знань, не тільки в різниці перевірки засвоєного матеріалу, але і в пошуку його.

Стикнувшись із проблемою дистанційного навчання, студенти почали використовувати інтернет як основний спосіб для отримання інформації. Підручники і допоміжні друковані матеріали відійшли на другий план. Для того, щоб виконати завдання, яке ставить вчитель, студент, так мовити, привласнює думки іншого автора, тим самим обмежує себе у вдосконаленні своїх навичок. Така ситуація стала поширеною серед багатьох українців, що навчаються у вищому навчальному закладі.

Як бачимо, плагіат став одним із найшвидших способів вирішення певних задач. Слід підкреслити, що не всі вчителі беруть це до уваги при перевірці успішності студента. Кожен поважуючий студента вчитель має дати змогу відчутти цінність самостійного навчання, тобто наголосити на розвитку своїх здібностей, не плагиатуючи. Отже, важливо перевіряти кожну письмову виконану роботу на плагіат.

Здобуваючи вищу освіту, студент опрацьовує матеріал аудиторно лише тридцять відсотків від ста, тобто сімдесят займає самостійне навчання. Якщо порівняти дистанційне і аудиторне навчання, маємо визнати, що різниця в отриманні належних знань є тридцять відсотків (дистанційне займає сто відсотків). Отже, студенти, як бачимо, здобувають освіту фактично самостійно в обох випадках.

Реальність освіти стала повсякденною, адже кожна людина, як відомо, навчається так, як вважає за потрібне і коли вважає потрібним. Певною мірою, освіта дає базу знань, але в реалі цього недостатньо, так як затребуваність на ринку праці новітніх знань є високою.

Отже, яким чином дистанційне навчання може дати певні знання і чи дає ці знання взагалі? Проблема також полягає в тому, як навчитися фільтрувати інформацію, яка подається в інтернеті. Будь-яку відповідь на питання студент отримує через електронний ресурс. З одного боку, цей спосіб є корисним, адже інтернет-мережа, як відомо, забезпечує користувачів необхідною інформацією, але, з іншого, є важким випробуванням для опрацювання отриманого матеріалу. В цьому випадку, єдине вирішення цієї проблеми є аналіз. Аналізувати інформацію є складним етапом не тільки для студента, а й для будь-якого користувача. Як відомо, аналіз означає всебічний розгляд чогось, іншими словами, – осмислення і обґрунтування. Звичайно, щоб отримати цінність інформації, треба знайти те, що потрібне. Проаналізувавши кожну думку, студент має змогу відтворити свою, удосконалюючи здібності і навички, тобто зростає його компетентність. Як відомо, слово «компетентність» з'явилося нещодавно в Україні і набуло обширного спектру в освіті. Слід підкреслити, що кожен вчитель чи педагог використовує це слово в мові не один раз, адже головна задача для кож-

ного з них – це допомогти сформувати ключові компетентності. Не дивлячись на те, що дистанційне навчання стало головним видом навчання у цьому році, не всі вчителі змогли студентам дати певні компетентності.

По-перше, не кожен педагог мав змогу продювати співпрацю через відео. Причини можуть бути різними, але, як бачимо, невелика кількість вчителів підтримували відео-зв'язок. Як відомо, спілкування через відео докорінно відрізняється від писемного, адже саме усна форма мовлення відіграє головну роль, зокрема, у вивченні іноземних мов. По-друге, відсутність мотивації студентів привела до низької успішності і небажання розвитку своїх здібностей. Слід зазначити, що студенти не вважають за потрібне вчитися самостійно. Дистанційне навчання, так би мовити, привело до невідповідальності студентів у навчальному процесі. Отже, дистанційне навчання є двобоким процесом, який потребує важливого ставлення обох сторін-комунікантів.

Найголовніше питання для кожного студента полягає у цінності знання під час дистанційного навчання. Слід підкреслити, що будь-яка наукова інформація є корисною, але не кожна є потрібною в конкретному випадку. За навчальною програмою, як відомо, студент повинен набути певних навичок. Вчитель може ознайомити студентів з нею, тим самим наголосити на важливих аспектах навчального процесу. Під час дистанційного навчання вчителі, зазначимо, наголошували на одному: засвоїти знання, вміння і навички, призначенні для обов'язкового засвоєння навчальної дисципліни. Майже кожен студент для себе визначив певну проблему: як оволодіти цими знаннями без допомоги вчителя. Вчитель, як відомо, є провідником в дорозі, яка веде до майбутнього. Не має значення якого віку студент, які навички він має і яким рівнем знань володіє, найголовніше для кожної людини, що готова впізнавати щось нове – це мати тьютора – людину, яка буде навчати.

Зауважимо, що дистанційне навчання не є самостійним, адже процес навчання залишається незмінним. Студенти повинні навчатися, здобувати знання, вдосконалювати свої здібності і опрацювати матеріал.

Вважається, що навчатися самостійно – зручно для кожного студента, адже він сам має можливість обрати собі час для навчання. Слід зазначити, це стосується лише тих, хто має свій денний план, згідно якому людина розподіляє свої справи. Звичайно, мати такий план під час дистанційного навчання є важливим для студента. По-перше, студент навчається організованості, а саме – дотримується правил роботи і життя загалом. По-друге, щоденний план справ допомагає студенту виконувати все вчасно. Як відомо, за час дистанційного навчання багато хто зі студентів зіткнулися із такою проблемою як борги у навчанні. Борги у навчанні стали найпоширенішою темою не тільки для тих, хто навчається, а й тих, хто навчає. Вчителі, як відомо, вирішують долю студента, а саме – оцінюють його знання. Дистанційне навчання, зазначимо, є способом перевірки не тільки знань, а й якостей людини. Вчителі не завжди толерантно відносяться до своїх студентів, не зважаючи на те, що деякі із них можуть мати борги. Слід підкреслити, що

вчитель – це не тільки людина своєї професії, а й друг і помічник. Серед сучасних вчителів мало кого можна назвати другом, адже для багатьох метою навчання є навчити. Звичайно, освіта грає велику роль у житті людини, але мораль – найкраща. Якщо студент має борги у навчанні, вчитель повинен бути толерантним. Цим він показує свою зацікавленість і небайдужість до студента. Як відомо, вчитель цінується не тільки своїми знаннями і навичками, а й людяністю.

Зазначимо, стан освіти стосується не тільки вчителів, а й насамперед батьків. Кожен батько прагне того, щоб його дитина отримала вищу освіту. Однак, дистанційне навчання, на думку батьків, не є способом отримання належних знань. Згідно із опитуванням (див. табл. 2), вісімдесят п'ять відсотків батьків вважають дистанційне навчання не ефективним шляхом отримання знань. Інші п'ятнадцять – навпаки.

Таблиця 2

Опитування батьків щодо впровадження дистанційного навчання у 2020 році

Кількість опитованих	51 чол.	Процент у %
За	8	15
Проти	43	85

Таким чином, впровадження такого формату навчання не є доцільним, адже ефективність, як бачимо, дорівнює п'ятнадцяти.

Безперечно, як і студенти, так і їхні батьки не були готові до такого виду навчання. Як відомо, дистанційне навчання широко використовується за кордоном. Студенти мають можливість навчатися онлайн, перебуваючи в своїй країні або іншій. Таким чином, вони отримують вищу освіту, знаходячись у будь-якому місці світу. Слід підкреслити, що студенти знають заздалегідь, що таке онлайн навчання і як навчатися самостійно. На жаль, в нашій країні «критерії готовності» студентів інакші. Отже, маємо відзначити, що студенти і батьки мають бути готові до змін у навчальному процесі, а саме – вчителі мають заздалегідь підготувати студентів, а студенти в той час виконувати свої обов'язки вчасно.

Висновки з даного дослідження. У цій статті розглянуто короткі відповіді на питання: «що таке знання?» і яким чином може людина мати певні знання в процесі пізнання. Відповідь на перше питання не можна дати остаточно, адже існує багато варіантів висловлювань на цю тематику. Однак, знання можна визначити як володіння певною інформацією, що дозволяє вирішувати поставлені задачі. Друге питання включає розгляд категорії пізнання та сам його процес. Пізнання – це і шлях до отримання певних знань, який може включати людські аспекти, такі як відчуття, сприйняття, судження та поняття. Сам процес пізнання є найголовнішим у житті людини, адже саме через нього вона усвідомлює закономірності пізнавальної діяльності, її можливості та здібності, а також навколишнього світу.

Також більш детально проаналізована ситуація із дистанційним навчанням. Підкреслюємо, що такий формат навчання запровадили у 2020 році, згідно якому студенти повинні навчатися і отримувати належні знання вдома.

Як бачимо, виникає ряд питань щодо оцінки належного рівня успішності студентів, які можливо розглянути в подальшому. Таким чином, дистанційне навчання є корисним лише в тому випадку, якщо воно двобічне, тобто студент і так само вчитель зацікавлені у співпраці.

Наприкінці відзначимо, що дистанційне навчання як порівняно нововведений спосіб отримання освіти, хоч і забезпечує сукупність знань, які студенти отримують під час навчального процесу, але питання організації потребує особливої уваги.

Список літератури:

1. Кант І. Критика чистого розуму. Київ : Юніверс, 2000. 504 с.
2. Філософський словник / за ред. В.І. Шинкарука. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Головна ред. УРЕ, 1986. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#cite_note-1 (дата звернення: 12.12.2020).
3. Философия : учебно-методический комплекс для студентов всех специальностей дистанционной формы обучения / сост. С.В. Гончарова. Хабаровск : РИЦ ХГАЭП, 2010. 119 с.
4. Михельсон А.Д. Объяснение 25000 иностранных слов, вошедших в употребление в русский язык, со значением их корней. 1865. URL: https://www.wikiznanie.ru/wp/index.php/%D0%A0%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C#cite_note-1 (дата звернення: 14.12.2020).

References:

1. Kant I. (2000) *Krytyka chystoho rozumu*. Filosoffia Kanta.
2. Shynkaruk V.I. (1986) *Filosofs'kyj slovnyk* [Philosophical Dictionary]. Kyiv: Ukrainian Soviet Encyclopedia, vol. 2, pp. 800. Available at: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%97%D0%BD%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F#cite_note-1 (accessed 12 December 2020).
3. Goncharova S.V. (2010) *Filosofiya: uchebno-metodicheskiy kompleks dlya studentov vseh spetsialnostey distantsionnoy formy obucheniya* [Educational and methodological complex for students of all specialties of distance education]. Habarovsk: Electronic library system «AgriLib».
4. Mihelson A.D. (1865) *Ob'yasnenie 25000 inostrannyih slov, voshedshih v upotreblenie v russkiy yazyk, so znacheniem ih korney* [Explanation of 25,000 foreign words that have come into use in the Russian language, with the meaning of their roots]. Available at: https://www.wikiznanie.ru/wp/index.php/%D0%A0%D0%B5%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%8C#cite_note-1 (accessed 14 December 2020).

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-51>

УДК 378.048.2

Матукова Г.І., Прус Н.В., Матукова-Ярига Д.Г.
Київський національний медичний університет
імені О.О. Богомольця

ІНТЕРАКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ НАВЧАННЯ: ФОРМУВАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ФАХІВЦЯ МЕДИЧНОЇ СФЕРИ

Анотація. Досліджено теоретичні питання становлення майбутнього фахівця медичної сфери, що передбачає розвиток і саморозвиток особистості, спрямований на формування професійно важливих якостей, підвищенню конкурентоспроможності та соціальної активності молодого фахівця. Виявлено різні аспекти впровадження інноваційних освітніх технологій у навчальний процес майбутніх фахівців медичної сфери, вплив освітніх технологій на розвиток управлінських компетентностей. Визначено, що ігрові педагогічні технології поєднують групу методів, прийомів організації педагогічного процесу у підготовці майбутніх медиків й сприяють конкурентоспроможності майбутніх фахівців. Виявлено за необхідне опанування майбутніми спеціалістами сфери медицини компетентностями формування бізнес-проектів та інших якостей майбутнього управлінця.

Ключові слова: професійне становлення, інноваційний розвиток, конкурентоспроможність, педагогічні технології, фреймовий підхід, творчий підхід, продуктивність навчального процесу, розвиток компетентностей.

Matukova Hanna, Prus Natalia, Matukova-Yaryga Daria
Bogomolets National Medical University

INTERACTIVE LEARNING TECHNOLOGIES: FORMATION OF COMPETITIVENESS OF THE MEDICAL SPHERE

Summary. Professional development of the future medical specialist is a process that involves the development and self-development of the individual, aimed at the formation of professionally important qualities, increasing the competitiveness and social activity of the young specialist. When choosing innovative technologies in the training of future medical workers, we used game technologies in our own pedagogical practice. Game technologies in the educational process occupy one of the leading places, perform the following functions: developing (entertaining, inspiring, arousing and exciting); communicative (learn the basics of the dialectic of communication); game therapy (overcoming light, various difficulties that arise in other activities); diagnostics (formation of analytical qualities), etc. Today, in the conditions of distance learning, high-quality video and audio materials play an important role in predictable situations, all this encourages future professionals to self-education in the transformation of pedagogical technologies. The success of training health professionals is closely linked to the use of innovative technologies. Their main advantages are flexibility, the ability to adapt to different methods, learning algorithms, as well as individual reactions to the actions of each individual student. The use of innovative educational technologies at the present stage of the educational process significantly affects the quality of training of qualified specialists and increase their competitiveness. The use of interactive technologies in the learning process can indicate a higher level and quality of knowledge acquisition by students, partnerships are established between partners in the game, communication is formed, a creative approach to solving problems, the learning environment is closer to professional and more. This method of teaching requires some time for training, interactive learning, development of a comprehensive system for assessing students' knowledge, the system requires methodological developments, the need for the teacher to master special techniques.

Keywords: professional development, innovative development, competitiveness, pedagogical technologies, frame approach, creative approach, productivity of educational process, development of competences.

Постановка проблеми. Професійне становлення майбутнього фахівця медичної сфери є процесом, що передбачає розвиток і саморозвиток особистості, спрямований на формування професійно важливих якостей, підвищенню конкурентоспроможності та соціальної активності молодого фахівця. Сучасний розвиток педагогічної освіти України тісно взаємопов'язаний з процесами євроінтеграції та глобалізації держави, входженням України до європейського освітнього простору. Обираючи інноваційні технології у підготовці майбутнього фахівця медичної сфери, дослідниками було визначено, що ігрові

технології в навчальному процесі посідають одне з провідних місць, виконують наступні функції: розвивальну (розважати, надихнути, викликати інтерес та збудувати до дій); комунікативну (за своєювати основи діалектики спілкування); ігрово-терапевтичну (подолання не складних, різних труднощів, які виникають в інших видах діяльності); діагностичну (формування аналітичних якостей) тощо. У підготовці майбутніх медиків доцільно використовувати інтерактивні вправи. Сьогодні в умовах дистанційного навчання, важливу роль відіграють якісні відео- та аудіо-матеріали, спрогнозовані ситуації, це спонукає

майбутніх фахівців до самоосвіти та саморозвитку. Мультимедійні лекції інтегруються в єдине інформаційно-навчальне середовище різні види інформації, як традиційних формах: вигляді тексту, таблиць, ілюстрацій, графіків тощо, так і оригінальних, які подані з супроводом музики, анімацією та ін. Успішність підготовки фахівців медичного профілю до професійної діяльності тісно пов'язана з використанням інноваційних технологій. Головними перевагами є гнучкість, можливість налаштування на різні методи, алгоритми навчання, а також направлення на індивідуальність студента. Використання інноваційних освітніх технологій у навчальному процесі значно впливає на якість підготовки кваліфікованих спеціалістів на їх конкурентоспроможність у майбутньому.

Економічні зміни, що відбуваються, закономірно в нашому суспільстві, спонукають введенню інноваційного підходу в систему професійної освіти. Професійне становлення майбутнього фахівця медичної сфери є процесом, що передбачає розвиток і саморозвиток особистості, спрямований на формування професійно важливих якостей, підвищенню конкурентоспроможності та соціальної активності молодого фахівця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Дослідники розглядають розвиток конкурентоспроможності особистості як системний динамічний багатоаспектний процес, що включає: прогнозування діяльності; проблемний аналіз, критичне мислення, аналіз особистих досягнень із подальшим засвоєнням і використанням досягнутого; системне бачення, яке ґрунтується на власному функціонуванні та дозволяє змінювати себе, розвивати свої сильні сторони, здатність вирішувати проблеми з метою «подолання труднощів на ринку», ситуацій «досягнення успіху» в контексті бізнес-планування, всі перелічені якості, доведено у багатьох наукових джерелах, формуються комплексно та ефективно засобами інтерактивних форм навчання [7, с. 137–139].

Виконання майбутніми фахівцями професійних завдань на рівні інновацій та творчості має забезпечити оволодіння студентами не лише професійними функціями, а й здатністю вирішувати проблеми з метою «подолання труднощів на ринку», ситуацій «досягнення успіху» в контексті бізнес-планування, «ситуацій довіри й партнерства», вирішення проблемних ситуацій як управлінця.

Різні аспекти впровадження інноваційних освітніх технологій у навчальний процес вищої школи є предметом дослідження вітчизняних науковців. Проблему розвитку особистості за допомогою технологій колективної і групової роботи студентів як засобу розвитку окремої особистості досліджували Г. Границька, М. Гузик, Б. Щедровський; використання комунікативної технології Д. Вількев, Г. Кудрявцев; особливості застосування інтерактивних технологій: О. По-метун, Л. Пироженко; окремі питання використання інтерактивних технологій у навчальному процесі вищої школи О. Сльникова, М. Кадемія, О. Комар, О. Копіца, І. Лов'янова, О. Пехота та ін. У зарубіжній педагогічній теорії та практиці проблеми педагогічних технологій учені: М. Кларк (Clark), Ф. Персиваль (Percival), Г. Еллінгтон (Ellington), П. Мітчелл (Mitchell) та ін.

Під інноваційним розвитком освіти розуміють «комплекс створених і впроваджених організаційних та змістових нововведень, розвиток низки факторів та умов, необхідних для нарощування інноваційного потенціалу освітньої системи. Педагогічні інновації вважаються як результат творчого пошуку «оригінальних, нестандартних рішень різних педагогічних проблем, ситуацій» [10, с. 57].

До основних понять інноваційних технологій відносять наступні: нестандартні (лекція-презентація, ділова гра); індивідуальну роботу; контроль та оцінку навчальних досягнень студентів; групове і додаткове навчання; факультативи за вибором; проблемне навчання; науковий експеримент при вивченні нового матеріалу; застосування досягнень техніки та ін.

Місце і роль ігрової технології в навчальному процесі та поєднання елементів гри і навчання багато в чому залежить від розуміння викладачем функцій і класифікацій навчальних ігор. За характером навчального процесу виділяються такі групи ігор: навчальні, тренувальні, узагальнюючі; пізнавальні, виховні, розвиваючі; репродуктивні, продуктивні, творчі; комунікативні, діагностичні, профорієнтаційні тощо. Поняття «ігрові педагогічні технології» включає групу методів, прийомів організації педагогічного процесу в формі різноманітних педагогічних ігор. У підготовці майбутніх медиків доцільно використовувати інтерактивні вправи, вони повинні містити: загальне інструктування (під час якого повідомляється студентам мета та зміст вправи); підготовка до проведення вправи (об'єднання студентів у групи, розподіл ролей, технічна підготовка); виконання завдання (максимальне виконання вправ самостійно, нестандартно); презентація результатів виконаної вправи; аналіз студентами власних результатів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Головним завданням вітчизняної професійної освіти, сьогодні є сформулювати конкурентоспроможного фахівця, важливим є формування у студентів комплексного бачення майбутньої діяльності, сприймання події життя як компоненти єдиної системи життєдіяльності, що включає пов'язані між собою професійні та особистісні аспекти. Це сприяє якісній професійній підготовці та формуванню індивідуальності особистості, що є однією з проблем сучасної професійної школи.

Відповідно європейських освітніх стандартів, що встановлено Європейською комісією (ЄКР), можна визначити наступні базові принципи адаптації вітчизняної освіти до європейських стандартів, зазначено три основних освітніх елементи, які відіграють вирішальне значення при адаптації: професійні профілі, навчальні плани, моніторинг оцінки та якості. Було підкреслено важливість відповідності цих елементів з врахуванням вимог ЄКР (європейська комісія). В національній системі освіти, навчальні плани мають забезпечувати кваліфікацію, яка повинна узгоджуватись з професійним профілем, що описує професію й відповідає кваліфікації, до якої вона належить; оцінка і забезпечення якості, відповідно, відносяться до продуктивності і результатів навчання і виховання [12].

Формулювання цілей статті (постановка проблеми). Метою статті є аналіз сучасних підходів до проблеми розвитку професійних та ділових якостей майбутніх фахівців медичної сфери. Визначення шляхів формування конкурентоспроможного фахівця медичної сфери як управлінця-менеджера власної справи.

Викладення основного матеріалу. Навчальні ігри для молоді привабливі тим, що студенти, це особистості, які прагнуть інформації, нових почуттів, розваг та самовдосконалення. А також розважальний чинник, може слугувати важливим мотивуючим стимулом для немотивованих студентів. Найбільш широко, сьогодні використовуються ділові комп'ютерні ігри, які надають можливість майбутньому фахівцю моделювати різні професійні ситуації, проектувати способи дій в умовах конкретних моделей. Активне використання комп'ютерних ігор у вищих навчальних закладах безпосередньо пов'язане з необхідністю інтенсифікації навчального процесу, новими підходами до організації навчання в умовах ринкових перетворень, які вчинили вплив і на конкретні процеси у системі освіти. Головною особливістю сучасного змісту освіти є збільшення «підтримуючої інформації», наявність комп'ютерного інформаційного середовища, яке включає на сучасному рівні бази інформації, гіпертекст і мультимедіа, мікросвіти, імітаційне навчання, електронні комунікації, експертні системи тощо.

Успішність підготовки фахівців медичного профілю до професійної діяльності тісно пов'язана з використанням інноваційних технологій у їх професійній підготовці. Головними їх перевагами є гнучкість, можливість налаштування на різні методи, алгоритми навчання, а також індивідуальні реакції на дії кожного окремого студента. Використання інноваційних освітніх технологій на сучасному етапі у навчальному процесі значно впливає на якість підготовки кваліфікованих спеціалістів, сприяє збагаченню й оновленню знань і умінь, розвитку особистісних якостей, удосконаленню навчального процесу та переведенню його на нові прогресивні технології.

Важливим для формування професійних компетентностей, а саме компетентностей управлінця власної справи, є використання фреймових технологій навчання, що передбачає подання й вивчення навчального матеріалу у визначеній послідовності (за сценарієм), дозволяє підвищувати рівень його систематизованості й цілісності; економить час, розвиває сплановані компетентності за рахунок алгоритмічності запропонованої діяльності й підвищує продуктивність навчального процесу загалом. Фреймовий підхід у навчанні, передусім, передбачає фреймове структурування знань за принципами системності, інтерактивності, модульності, адаптивності, з наступною організацією засвоєння знань у вигляді схем-фреймів. Така технологія передбачає: виокремлення ключових аспектів (провідних понять, «ключових кроків»); їх сутнісних ознак; порівняльне співставлення ознак різних понять, що вивчаються; встановлення ієрархії понять, що вивчаються; знаково-змістовне «згущення» навчального матеріалу шляхом пере-

кладу інформації в графічно-символічну, структуровану форму [1, с. 31–33]. Графічно створені фрейм-опори слугують інструкцією для орієнтовної основи майбутньої навчально-пізнавальної діяльності. При наданні інформації студентам у структурованому вигляді як схеми, таблиці, моделі, системи тощо, можна інтенсифікувати процес розвитку необхідних якостей, розвинути в них алгоритмічне, дискурсивне й системне мислення. Фреймова технологія дозволяє: систематизувати знання студентів; пов'язати матеріал теми горизонтально та вертикально; поступово та невимушено переходити від репродуктивної роботи до продуктивної; збільшувати обсяг знань без розширення періоду часу на опанування ними; реалізовувати принцип індивідуалізації навчання.

Зауважимо, що після отримання вищої медичної освіти майбутнім фахівцем будуть також необхідні компетентності бізнес-проекування. Ці комплексні компетентності відіграють значну роль у створенні власної справи та подальшої результативності підприємництва в умовах ринкового середовища. Від них залежить успіх підприємницької справи та максимальне нівелювання багатьох ризиків в умовах ринку. Тож при проведенні занять, було приділено певну увагу створенню творчого середовища та формуванню підприємницької компетентності в майбутніх фахівців, студентам пропонувалося сформулювати бізнес-ідею та бізнес-проект. Оскільки бізнес-планування є короткий, точний, доступний і зрозумілий опис передбачуваного підприємництва й водночас, вагомий інструмент аналізу великої кількості різноманітних підприємницьких ситуацій. Така діяльність дозволяє обрати фахівцю найбільш перспективні рішення й визначити засоби їх досягнення, а відтак – виявити й розвинути компетентності до підприємницької діяльності [5, с. 88–89]. Бізнес-план допомагає фахівцю, що прийняв рішення розпочати власну справу вирішити наступні завдання: визначити конкретні напрямки діяльності фірми, цільові ринки й місце фірми на цих ринках; вибрати послугу, яка буде запропонована споживачам і оцінити необхідні для цього витрати; сформулювати задачі з виробництва й реалізації послуги, необхідні дії з їх досягнення; визначити відповідальних осіб за реалізацію цих дій; виявити відповідність персоналу закладу й системи мотивації, що застосовується; визначити склад маркетингових заходів фірми з надання послуги; оцінити фінансовий стан закладу й відповідність потенційних ресурсів можливостям досягнення поставлених задач; передбачити труднощі, які можуть заважати практичному виконанню бізнес-плану [6, с. 152–155].

Бізнес-план є дієвим інструментом проектно-інвестиційного рішення, спрямованого на задоволення потреб ринку, заснований на комерційному принципі діяльності, що включає визначення й аналіз проблем і способів їх вирішення.

Розвиток конкурентоспроможності у майбутніх фахівців різних сфер діяльності, сьогодні розглядається як системний динамічний багатоаспектний процес, що передбачає: прогнозування діяльності; проблемний аналіз, критичне мислення, аналіз особистих досягнень із подальшим засвоєнням і використанням досягнутого;

системне бачення проблеми, вміння швидко реагувати й змінювати ситуацію, впроваджувати комплексні рішення та нестандартне бачення в практичну діяльність, а також розвивати свої сильні сторони [8, с. 211].

Робота над розвитком компетентностей управлінської діяльності спрямована протягом навчальних занять на орієнтацію на завдання і ситуації із наступним розширеним описом і подальшим рефлексивним аналізом. Виконання майбутніми фахівцями завдань на рівні інновацій та творчості має забезпечити оволодіння ними не лише професійними якостями, а й здатністю вирішувати проблеми з метою «подолання труднощів на ринку», ситуацій «досягнення успіху» в контексті бізнес-планування, «ситуацій довіри й партнерства».

Професійно орієнтована діяльність передбачає обмін інформацією з метою вироблення стратегій й оригінальних способів вирішення професійних проблем. Кожен із видів завдань має відповідати міжпредметному принципу й спиратися на платформу теоретичних знань і практичних умінь, ціннісних, соціальних та економічних орієнтацій майбутніх фахівців. Численними дослідженнями встановлено, що ефективність професійної підготовки зростає через введення до неї інформаційно-комунікативної складової, що дозволяє формувати висококваліфікованих фахівців, які володіють навичками електронного бізнесу; уміннями самостійно мислити, вільно оперувати ринковими поняттями, аналізувати ринкову ситуацію за допомогою інформаційних засобів [11, с. 105–113].

Інформацію можна: створювати, отримувати, комбінувати, зберігати; передавати, копіювати, обробляти, шукати; сприймати, формалізувати, поділяти на частини, вимірювати; використовувати, розповсюджувати, спрощувати, руйнувати; запам'ятовувати, перетворювати, збирати тощо. Тож грамотне використання інформаційних потоків і участь у формуванні організаційного знання, – один із напрямків оптимізації особистісного та організаційного розвитку, а також компетентного ведення підприємницької справи. Розвинена інформаційна компетентність у майбутніх управлінців здатна вирішити суперечності між: швидким нарощуванням знань та обмеженими можливостями їх засвоєння індивідом; правом отримати інформацію першим, що є запорукою рівня конкурентоспроможності у майбутньому [2, с. 23–27]. Дослідники наголошують на можливості формування у майбутніх фахівців поряд з професійними компетентностями: етичної компетентності – здатність до вибору свідомої етичної поведінки згідно з професійними нормами та соціокультурної компетентності – здатність ідентифікувати себе із цінностями професійного середовища, ефективно розв'язувати індивідуальні та колективні проблеми в процесі взаємодії з соціумом; креативно-конструктивної компетентності – здатність до пошуку оригінальних варіантів розв'язання професійних завдань. Вищезазначені компетентності мають сприяти підвищенню соціальної відповідальності й підвищенню етичності, оригінальності майбутніх фахівців. В процесі занять використовується методика роботи у малих групах, груповий (ко-

оперативний) метод, що передбачають групу об'єднаних спільною навчальною метою. Це передбачає систематичну участь кожного студента в навчанні всіх. Викладач керує роботою кожного студента опосередковано, через завдання, якими він спрямовує діяльність групи. Робота в малих групах формує навички спілкування, співпраці, мислення, умінь порівнювати, зіставляти, поєднувати разом, творчі здібності [9, с. 131].

Після того, як викладач висуває перед студентською аудиторією завдання й об'єднує студентів у малі групи, кожна група за короткий час (3-5 хв.) має, на основі розподілу обов'язків (головуючого, посередника, секретаря, доповідача тощо) виконати завдання й презентувати результати. Під час роботи в парах необхідно допомогти студентам визначитися, хто з них висловлюватиметься першим і запропонувати обговорити свої ідеї один з одним. Визначити час для обговорення, після завершення заслухати результати обмірковування завдань кожною парою. У цьому випадку можуть бути застосованими такі моделі: «спільний пошук», «вінегрет», «синтез ідей», «дерево рішень», що дозволяють студентам плідно обмінюватися своїми ідеями та аргументами з усією групою.

При проведенні занять з метою формування компетентностей у бізнес-плануванні, студенти охоче відповідали на питання «організації власної справи «сьогодні», або через 3-5 років. Яких знань не вистачає, як планується сформувати власний капітал для створення справи.

Отже, студенти 5 курсу не мають достатнього рівня розвитку компетентностей управлінського напрямку медичної сфери 78%, тому, вони вважають «не слід без знань, марно витратити кошти й час на справу, яка буде приречена.....», невеликий відсоток студентів прагнуть працювати в закладах де працюють їх батьки 22%, вбачають себе не впевнено, не володіють методиками розподілу ресурсів, управління персоналом, вивчення ринку тощо.

Результати анкетування студентів 6 курсу, що сформували компетентності із сфери управління за допомогою курсу «Економіка охорони здоров'я» були наступними: 67% мають намір розробити бізнес-проект й сформувати власну справу в медичній сфері протягом 3-5-років, прагнуть підвищувати професійні та управлінські компетентності; 33% планують працювати поряд з батьками (з них 18 % вважають за необхідне продовжувати формувати якості майбутнього управлінця й розширити сімейну справу у сфері охорони здоров'я (рис. 1).

Найбільш популярними інтерактивними методами, що розглядаються в науково-педагогічних дослідженнях, є: робота в малих групах, дискусія, дебати, «круглий стіл», «мозковий штурм», аналіз конкретних ситуацій («кейс-стаді»), евристична бесіда, ситуаційні задачі різного роду, тренінги, рольові та ділові ігри, ігрове проектування [3, с. 46–48]. У процесі професійної підготовки лікарів-інтернів слід дотримуватись таких андрагогічних принципів організації процесу навчання: пріоритет самостійного навчання; спільна діяльність студента з викладачем; опора на досвід студента; індивідуалізація; системність; контекстність; актуалізація результатів навчан-

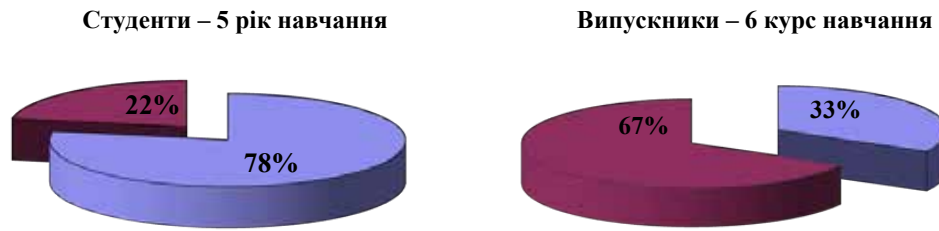

Рис. 1. Анкетування студентів університету щодо розвитку компетентностей сфери управління в охороні здоров'я, 5 рік навчання ВУЗу й 6 рік навчання (в %)

Джерело: розробка авторів

ня; елективність; розвиток освітніх потреб; свідомого навчання.

У цьому контексті особливо актуальним у процесі підготовки лікарів-інтернів постає застосування інтерактивного навчання [7, с. 28–29]. При використанні інтерактивних технологій в процесі навчання можна свідчити про більш високий рівень і якість засвоєння знань, визначення рівня засвоєння студентами знань проводиться в позитивному середовищі, встановлюються партнерські стосунки між партнерами по грі, формуються комунікативні зв'язки, формується творчий підхід до вирішення проблем, відбувається наближення навчального середовища до професійного тощо. При цьому такий метод навчання потребує певного часу для підготовки засобів інтерактивного навчання, розроблення комплексної системи оцінювання знань студентів, система потребує методичних розробок, потреба в оволодінні викладачем спеціальними методиками й засобами для реалізації кооперативних зв'язків у групі [4, с. 124–128].

Отже, підприємець-управлінець має сформулювати такий набір якостей: готовність до інноваційної, творчої діяльності, наукового підходу в умовах економічного ринку, практичне бачення, вміння здійснювати розрахунки, прораховувати ступінь ризику в підприємницькій діяльності; сформовані мотиви, інтереси, ставлення до підприємницької діяльності, яскраво виражені менеджерські здібності та якості управлінця, ділова активність, здатність продемонструвати «особистий рівень» освіченості; прагнення до партнерських стосунків, здатність творити в умовах суспільства, здатність до соціальної творчої праці. Професійна компетентність майбутнього фахівця-управлінця медичної сфери має включати в себе професійну й моральну позиції, що стають підґрунтям для розвитку системи професійних ціннісних орієнтацій. Доцільно, таке визначення показати (рис. 2), ілюструвати проходження майбутнього фахівця щаблями до високих освітніх результатів. Від платформи загальної культури, грамотності до освіченості у багатьох сферах, компетентності в професійному напрямі й загального менталітету людини, що постійно вдосконалюється, є конкурентною на ринку праці.

Від платформи загальної культури, грамотності до освіченості у багатьох сферах, компетентності в професійному напрямі й загального менталітету людини, що постійно вдосконалюється і конкурентна на ринку праці.

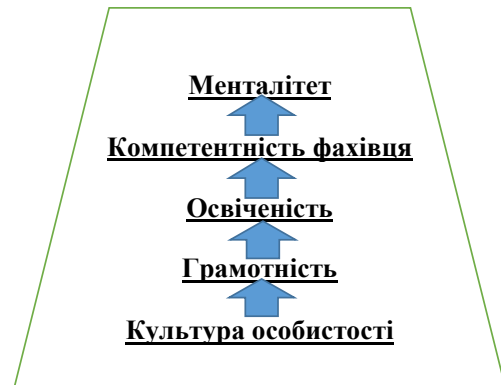

Рис. 2. Розвиток ціннісних орієнтацій майбутніх фахівців

Джерело: розробка авторів

Висновки з даного дослідження та перспективи. Становлення майбутнього фахівця медичної сфери, передбачає розвиток і систематичний саморозвиток особистості, спрямований на формування професійно важливих якостей, підвищенню конкурентоспроможності, дослідниками доведено, необхідність їх вчасного формування в процесі навчання у ЗВО (заклади вищої освіти). Доведено, що при використанні інтерактивних технологій в процесі навчання, у студентів відбувається засвоєння знань на більш високому рівні (швидше і якісніше), формуються комплексні компетентності в позитивному та креативному середовищі, встановлюються партнерські стосунки між партнерами по грі, комунікативні зв'язки, відбувається наближення навчального середовища до професійного. Отже, для розвитку конкурентоспроможності у майбутніх фахівців, необхідним є розвиток наступних компетентностей: прогнозування власної діяльності; критичний аналіз (аналіз особистих досягнень із подальшим засвоєнням і використанням досягнутого), системне бачення проблеми, вміння швидко реагувати й змінювати ситуацію, впроваджувати комплексні рішення та нестандартне бачення в практичну діяльність тощо. Виявлено різні аспекти впровадження інноваційних освітніх технологій у навчальний процес майбутніх фахівців медичної сфери, вплив освітніх технологій на розвиток управлінських компетентностей. Наголошується про можливість формування у майбутніх фахівців поряд з професійними компетентностями: етичної компетентності, соціокультурної, креативно-конструктивної компетентності.

Список літератури:

1. Волошко Л.Б. Фреймові технології в навчанні студентів ВНЗ. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. проблеми фізичного виховання і спорту*. 2006. № 12. С. 31–33.
2. Дрогайцев О.І. Формування інформаційної компетентності студентів вищих навчальних закладів у процесі навчання гуманітарних дисциплін : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Кривий Ріг, 2009. 334 с.
3. Інтерактивні методи навчання : навч. посібник / за ред. П. Шевчука і П. Фенриха. Щецін : Вид-во WSAP, 2005. 170 с.
4. Нові технології навчання менеджменту в медицині: навч.посібник / за ред. В.В. Вороненка, Н.Г. Гайди, О.П. Мінцера, М. Мічелла. Київ : Книга плюс, 2009. 419 с.
5. Оноприенко О. Проектна діяльність в освіті. *Директор школи*. 2010. № 47. С. 20–31.
6. Волошина С.В., Матукова Г.І., Качагіна Л.В. Підприємництво та бізнес-культура : навч. посібник. Сімферополь : ДІАІПІ, 2012. 368 с.
7. Матукова Г.І. Підприємницька компетентність майбутніх фахівців економічного профілю: теорія і практика : монографія. Кривий Ріг, 2015. 542 с.
8. Сисоєва С.О. Інтерактивні технології навчання дорослих : навч. посібник. Київ, 2011. 324 с.
9. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник / за ред. О.І. Пометун. Київ, 2004. 331 с.
10. Химинець В.В. Інновації в сучасній школі. Ужгород, 2004. 168 с.
11. Швалб Ю.М. Психологічні аспекти компетентнісного підходу в освіті. *Реалізація європейського досвіду компетентнісного підходу у вищій школі України* : матеріали методолог. семінару. Київ, 2009. С. 105–113.
12. Comprehensive Report on Legal Regulations. Occupational Standards. Prepared by: Hanna Schrankel, IG Metall (DE), Claudia Ball & Gerald Thiel, DEKRA (DE). URL: <http://www.project-predict.eu>

References:

1. Voloshko L.B. (2006) Freymovi tekhnolohiyi v navchanni studentiv VNZ [Frame technologies in the education of university students]. *Pedagogy, psychology and medical biol. problems of physical education and sports*, no. 12, pp. 31–33. (in Ukrainian)
2. Drogaytsev O.I. (2009). Formuvannya informatsiyanoi kompetentnosti studentiv vyshchikh navchal'nykh zakladiv u protsesi navchannya humanitarnykh dystsyplin [Formation of information competence of students of higher educational institutions in the process of teaching humanities]. *Kryvyi Rih*. (in Ukrainian)
3. Shevchuk P., Fenrich P. (2005) Interaktyvni metody navchannya [Interactive teaching methods]. Szczecin: WSAP Publishing House. (in Ukrainian)
4. Voronenko V.V., Gaidi N.G., Mintzer O.P., Michella M. (2009) *Novi tekhnolohiyi navchannya menedzhmentu v medytsyni* [New technologies of management training in medicine]. Kiev: Book Plus. (in Ukrainian)
5. Onoprienko O. (2010) Proektna diyal'nist' v osviti [Project activity in education]. *Director of the school*, no. 47, pp. 20–31. (in Ukrainian)
6. Voloshin S.V., Matukova G.I., Kachagina L.V. (2012) *Pidpryyemnytstvo ta biznes-kul'tura* [Entrepreneurship and business culture]. Simferopol: DIAIPI. (in Ukrainian)
7. Matukova G.I. (2015) *Pidpryyemnyts'ka kompetentist' maybutnikh fakhivtsiv ekonomichnoho profilyu: teoriya i praktyka* [Entrepreneurial competence of future specialists of economic profile: theory and practice]. Kryvyi Rih: Publisher FOP Chernyavsky. (in Ukrainian)
8. Sysoeva S.O. (2011) *Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya doroslykh* [Interactive technologies of adult education]. Kyiv: VD "Ekmo". (in Ukrainian)
9. Pometun O.I., Pyrozhenko L.V. (2004) *Suchasnyy urok. Interaktyvni tekhnolohiyi navchannya* [Modern lesson. Interactive learning technologies]. Kyiv: ASK Publishing House. (in Ukrainian)
10. Khiminets V.V. (2004) *Innovatsiyi v suchasniy shkoli* [Innovations in the modern school]. Uzhhorod. (in Ukrainian)
11. Shvalb Yu.M. (2009) *Psykhologichni aspekty kompetentnisnoho pidkhodu v osviti* [Psychological aspects of the competence approach in education]. Proceedings of the Realization of the European experience of the competence approach in the higher school of Ukraine: Materials methodologist. seminar. Kyiv, pp. 105–113.
12. Comprehensive Report on Legal Regulations. Occupational Standards. Prepared by: Hanna Schrankel, IG Metall (DE), Claudia Ball & Gerald Thiel, DEKRA (DE). Available at: <http://www.project-predict.eu>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-52>

УДК 378.147

Ponomarenko Tetiana

Vytautas Magnus University, Education Academy (Kaunas, Lithuania)

CONCEPT OF TEACHER PROFESSIONAL AGENCY

Summary. The purpose of the current article is to explore the usage of „teacher professional agency” concept and explore the perspectives of the concept usage through creation of different modelling cases. The concept analysis method was applied in order to collect the recent literature and explore the concept of teacher professional agency. The results indicate that the concept of teacher professional agency is viewed from diverse perspectives, depending on theoretical foundations of authors. The implications for further theoretical research on teacher professional agency are provided.

Keywords: agency, teacher professional agency, intentional action.

Пономаренко Т.Ю.

Університет імені Вітаутаса Великого, Академія Освіти (м. Каунас, Литва)

КОНЦЕПЦІЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЄВОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Анотація. Мета цієї статті – дослідити використання концепції «професійної дієвості вчителя» (*teacher professional agency*) та дослідити перспективи її використання шляхом створення різних зразків для моделювання. Метод аналізу концепції був застосований для збору літератури та вивчення концепції професійної дієвості вчителів. Новизна дослідження полягає в тому, що за результатами аналізу концепції професійної дієвості вчителя, були виділені характерні особливості даної концепції та на їх основі змодельовані зразки ситуацій, де професійна дієвість вчителя представлена емпірично. Результати вказують на те, що концепція професійної дієвості вчителя розглядається з різних точок зору, залежно від теоретичних основ авторів. Взагалі, дієвість людини проявляється, якщо система висуває певні вимоги, що суперечать її переконанням чи особистим цінностям. Поняття "професійної дієвості" охоплює спроможність професіональних працівників чи керівників здійснювати контроль над своєю роботою, робочим середовищем або впливати на них. Професійна дієвість вчителя розглядається як спроможність вчителя чи колективу вчителів планувати та робити навмисні дії (*intentional action*), впливаючи на власну професійну діяльність, ініціювати зміни в навчальному процесі, сприяти розвитку та вдосконаленню якості шкільного навчання. Професійна дієвість розглядається як явище, що проявляється через певні дії, а не через окремі властивості чи риси характеру вчителя. Ставлення вчителя до своєї професійної дієвості залежить від його або її індивідуального сприйняття своєї професії, а також професійних поглядів та переконань. На основі своїх професійних переконань вчитель обирає певну позицію. Професійна дієвість передбачає саме позицію активного втручання та впливу вчителя в професійному оточенні. Професійна дієвість залежить від рівня професійної автономії вчителя, а також від матеріальних та соціальних чинників. В статті наголошується, що наявність професійної дієвості у вчителів сприяє закріпленню статусу вчителя як «агента змін», прискоренню впровадження освітніх іновацій, покращенню результатів навчання та виховання, розвитку та вдосконаленню школи.

Ключові слова: дієвість, професійна дієвість вчителя, навмисна дія.

Introduction. Nowadays teachers are seen as main actors of school improvement who are expected to go beyond their prescribed roles and act within the structures of professional environment. Teachers are required to make professional decisions, implement innovations, negotiate personal, professional and social requirements and cope with different situations and challenging environments in their daily practices, and, as a result, provide better learning environments for their students [12], lead own learning and personal development [5]. Thus, the topic of teacher professional agency gets attention in recent educational literature. Giddens [6] states that people are able to exercise agency if the system poses some irrelevant requirements which contradict one's conceptions. The concept of "professional agency" refers to professional actors (employees and leaders) who can exercise control over, or have an effect on, their work and work environment [9]. Professional agency is viewed as action-based phenomenon manifested through actions rather than individual properties or character traits [13]. The action is intentional in nature and the agency is seen as a combination of

intention and action [7]. Professional agency refers to professional actors (employees and leaders) who are able to exercise control and make an impact on their work and work environment [9], and manifested in making choices, influence and decisions, negotiating, and taking stances at the professional environment [12].

Problem statement. The research is aimed at investigation of teacher professional agency concept (TPA). The research questions are what are the main attributes of the concept? What are the model and contrary cases of teacher professional agency?

Methods. The research process was comprised of two stages:

- 1) Systematic literature review, including scientific sources selection, abstract and article review,
- 2) "teacher professional agency" concept analysis applying Walker and Avant [15] methodology.

Stage 1. Conducting the literature review

According to Wenner and Campbell [16], the criteria of literature selection for teacher professional agency concept analysis should be based on several practical criteria, inclusive and exclusive. The in-

clusive/exclusive criteria for sources selection were the following:

- Exclude studies in which participants are not schoolteachers (academics, pre-school teachers, administration staff).

- Include pieces where teacher professional agency in education is a subject of the study; studies with peripherally included TPA were excluded.

- Include articles published in the peer-reviewed journals with open access and full-text articles.

The Academic Search Complete (EBSCO) database was used to search for the relevant scientific literature using the defining word “teacher professional agency”. The search was narrowed to sources published in a decade period from 2010 to 2020 and was not limited to specific publishing journals or geographical location. However, only articles published in English were considered. The primary search provided 824 pieces.

The next step included the abstract review applying the inclusion/exclusion criteria, described above. As a result, the sample of 28 pieces of literature were included for full review.

Stage 2. Concept analysis

The concept analysis method of Walker and Avant [15] is the most frequently utilized method, used mostly in fields of nursing and business studies. The method implies 8 steps of concept analysis: concept selection, determination of the aims or purposes of analysis, identifying all uses of concept, determining the model, borderline and contrary cases. The goal of the concept analysis is to determine the ordinary and scientific usage of the same concept, to make the meaning of an existing concept clearly comprehensible, to enrich an existing theory, and to develop an operational definition [15].

Research results

Literature review: Attributes of teacher professional agency concept

The notion of teacher agency emerged to conceptualize teacher efforts to make choices and conduct intentional actions that make significant impact within their professional environments [12], when teachers act autonomously and to effect change [10].

Professional agency is something that people do in practice [2]. However, this does not imply that mere teacher behavior can be used as criterion for professional agency. Rather, the teacher behaviors combined with internal processes such as attitudes, emotions and cognitive processes which constitute the complexity of professional agency [12]. Thus, agency is viewed as intentional action and teachers are able to elaborate on reasons behind those actions. Teachers are led by certain self-encompassing values and self-determined goals through planning and execution of strategic actions [5]. Thus, teacher professional agency can be manifested through teacher’s conscious actions which correspond to one’s professional goals and values. Accordingly, actions performed accidentally or without any purpose cannot be perceived as teacher professional agency, but rather reaction or response.

Teacher professional agency can be manifested individually or collectively and practiced when professional subjects and/or communities make choices, take stances, and have an influence on their work and/or professional identities. Teacher agency is viewed as professional actions teacher

take within the working contexts, which condition, allow and determine those actions [4]. The emphasis of pedagogical action is a core characteristic of teachers’ professional agency [12]. Sense of agency is reflected in the internal locus of control, taking responsibility of the situation as well as making suggestions, pedagogical choices and conscious decisions on the basis of their own professional goals and reflection [4; 13].

Agentic action can also come from a teacher’s curiosity [14]. In this there seems to be something related to teachers as generators of changed practice. van der Herijden et al.’s study identified four characteristics of agency from the literature: mastery, entrepreneurship, collaboration and lifelong learning. Mastery is seen through being skilled and competent to execute professional duties. Entrepreneurship is manifested in being engaged in innovative professional practices, which is linked to the collaboration culture at certain professional environment. The characteristic of lifelong learning is manifested through readiness to learn and seek to increase own professional qualification and skills.

Antecedents and consequences of teacher professional agency

The antecedents of teacher professional agency

The notion of professional identity is crucial when speaking about agency. Identity is formed through the particular interaction of the individual and the context and so it is unique for each individual teacher [1]. The impact of the policy environment with increased accountability, international comparisons and policy emulation on teachers’ work can challenge teachers’ understanding of what it means to be a teacher and their identity as a teacher [4]. Therefore, teachers compare their own pre-existing beliefs and expectations of what it means to be a teacher to interpret, evaluate and appropriate the conditions of professional environment [5]. Teacher professional agency can be developed during pre-service teacher training practice when perspective teachers are being involved into emancipatory dialogue towards positive change [8].

The most salient and expected consequence of teacher agency is change. Teachers act and bring change into school life in terms of better student learning [7], influence school policy and make it more favorable for marginalized groups of students [11] and spread agentic actions beyond their classrooms [3]. Teacher professional agency plays an important role in student engagement into learning, enhancement of student achievement and learning results [7].

Model, borderline and contrary cases of teacher professional agency

Model case

The construction of the model case requires a real-life example in order to demonstrate all possible aspects and attributes of the central concept [15]. These key attributes were addressed in order to seek for a real-life example and illustrate the notions of teacher professional agency. The following examples were taken from the real-life experiences of in-service teachers; however, names and teaching subjects were changed.

“Anna had been working as a Biology teacher at school for ten years. She noticed that her students

are not motivated to learn. Some of them have problems with attention, others are not interested in lessons. Earlier, being a student at university, Anna imagined her teaching differently: interested students, who listen the meaningful information, and engage into learning (*attitude*). Thus, she decided to change the way lessons were held in order to engage her students (*intentional action*). She decided to teach differently, so the next lesson was organized outdoors (*act differently*). Anna read the relevant literature on a topic (*professional learning*). She knew that the school administration would support her decision, and indeed, the school principal approved this novelty (*autonomy*). Together with students they went to the schoolyard and had a lesson there. The students were investigating the symbiosis of plants and insects. Anna noticed that student involvement significantly increased. Later, together with colleagues Anna initiated the “Outdoor school” (*collaboration*), where teachers could organize their outdoor lessons.”

Thus, the teacher professional agency was triggered by the internal attitude of teacher, so Anna wanted to bring her aspirations into reality. Thus, the intentional influence of a single teacher and later developed into a collective effort. Teacher professional agency manifested through intentional effort of teacher aimed at improvement of student learning and assurance of student and teacher well-being at school. The teacher had a choice to act or not to act, therefore, the outdoor school would not appear without Anna’s intervention. The action was a volunteering in nature and teacher devoted her personal time. Teacher professional agency is dependent on external conditions and resources available. The resources may encompass school’s material conditions, relationships within school community, attitudes and beliefs of teachers. The current case demonstrated the availability of different resources and favorable material conditions for teacher agency to appear and develop.

Borderline case

The borderline cases demonstrate the examples which include almost all defining attributes of the concept.

Rita is a novel in-service teacher working about 6 months as the Primary school teacher-assistant. She had a very helpful mentor, officially assigned by the school principal, as this was her first year of teaching. Rita’s teaching style was rather monotonous and lacking variety, and sometimes her students were bored and disobedient. Her mentor

noticed this problem and suggested Rita to review her teaching style and bring more gamification into teaching process. Rita agreed and for the next lesson she brought some board games to teach numbers. This innovation was positively accepted by students and by the mentor, so Rita continued to develop her teaching involving games and their elements into learning process.

Although, the current example demonstrates the action of teacher to change the existing order, the action is not intentional in nature, but rather a reaction of teacher to external stimulus (the mentor’s request). Thus, the significant characteristic of agency is intentional character of action.

Contrary case

The contrary case, conversely, requires showing the opposite side of the concept, what the concept is not [15]. In order to demonstrate the contrary case, the real-life example from interview with teacher was taken.

Tomas has been working as a History teacher for almost two years. He enjoyed his work; however, he faced the issue that his teenage students did not want to read a historical literature and refused to think critically about history of humanity. Tomas was very upset, when one of the students could not name the reasons of industrial revolution and its’ consequences in our everyday life. Instead of searching for some other ways of action, Tomas started to blame students’ parents and saw their fault in absence of interest in History. Tomas did not quit his job, he remained at school extremely dissatisfied and demoralized.

The current case demonstrates the acceptance of failure by the teacher, and, as a result, he experienced dissatisfaction and anxiety. Absence of intentional action to influence the situation, to motivate students for learning, but instead blaming others (students, their parents) show teacher’s humility and acceptance of own incapability to impact. Thus, the current example does not contain any of the defining attributes of teacher professional agency.

Conclusions. Teacher professional agency is related to teacher’s professional identity, expertise and experience and depends on sociocultural conditions of certain period of time and availability of resources. Teacher professional agency depends on teacher professional beliefs and attitudes, whether the desired aims and outcomes were achieved and correspond to teacher’s value system. Intentional action and striving to change the existing situation evoke agentic capacity of teacher.

References:

1. Beijaard, D., Meijer, P., & Verloop, N. (2004) Reconsidering research on teachers’ professional identity. *Teaching and Teacher Education*, 20(2), 107–128.
2. Biesta, G., Priestley, M., & Robinson, S. (2015) The role of beliefs in teacher agency. *Teachers and Teaching*, 21(6), 624–640. DOI: 10.1080/13540602.2015.1044325
3. Bonner, S.M., Diehl, K. & Trachtman, R. (2020) Teacher belief and agency development in bringing change to scale. *Journal of Educational Change*, 21, 363–384. DOI: <https://doi.org/10.1007/s10833-019-09360-4>
4. Buchanan, R. (2015) Teacher identity and agency in an era of accountability. *Teachers and Teaching: theory and practice*, 21(6), 700–719.
5. Frost, D. (2012) From professional development to system change: teacher leadership and innovation. *Professional Development in Education*, 38(2), 205–227.
6. Giddens, A. (1984) *The constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge: Polity Press.
7. Hadar, L.L., & Benish-Weisman, M. (2019) Teachers’ agency: Do their values make a difference? *British Educational Research Journal*, 45(1), 137–160.
8. Hogle, L.A., & Bramble, C. (2020) Teacher agency through duoethnography: Pedagogical DNA in a community of learner-teachers. *International Journal of Education & the Arts*, 21(15). DOI: <http://doi.org/10.26209/ijea21n15>

9. Hökkä, P., Rautiainen, M., Silander, T., & Eteläpelto, A. (2019) *Collective Agency: Promoting Leadership in Finnish Teacher Education*. J. Murray et al. (eds.), International Research, Policy and Practice in Teacher Education.
10. Molla, T., & Nolan, A. (2020) Teacher agency and professional practice. *Teachers and Teaching*. DOI: <https://doi.org/10.1080/13540602.2020.1740196>
11. Morley, A. (2019) Unraveling the 'Female Teacher Effect': The Positioning and Agency of Female Teachers in Girls' Education Reform. *Education Policy Analysis Archives*, 27(141), 1–32.
12. Toom, A., Pyhältö, K., & O'Connell Rust, F. (2015) Teachers' professional agency in contradictory times. *Teachers and Teaching*, 21(6), 615–623.
13. Vähäsantanen, K., Räikkönen, E., Paloniemi, S., Hökkä, P., & Eteläpelto, A. (2019) A Novel Instrument to Measure the Multidimensional Structure of Professional Agency. *Vocations and Learning*, 12(2), 267–295.
14. Van der Heijden, H., Geldens, J., Beijaard, D. & Popeijus, H. (2015) Characteristics of teachers as change agents. *Teachers and Teaching*, 21(6), 681–699.
15. Walker, L.O., & Avant, K.C. (2005) *Strategies for theory construction in nursing*. Pearson.
16. Wenner, J.A., & Campbell, T. (2017) The theoretical and empirical basis of teacher leadership: A review of the literature. *Review of Educational Research*, 87(1), 134–171.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-53>

УДК 371.124:51

Руденко Н.М.

Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка

Антипова С.О.

Спеціалізована школа № 129 м. Києва

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ТЕХНОЛОГІЙ ТА ІКТ НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті аналізується поняття інтерактивні технології навчання на уроках математики в загальноосвітніх закладах середньої освіти. Проаналізовано як вітчизняний, так і зарубіжний досвід застосування інтерактивних технологій у поєднанні з інформаційно-комунікаційними технологіями на уроках математики; розглядаються особливості та обґрунтовується необхідність використання нових підходів у процесі навчання математики в загальноосвітніх закладах середньої освіти, описуються переваги інтегрування сучасних інтернет-технологій в освітній процес, застосування інтерактивних технологій на заняттях та в процесі організації самостійної роботи учнів, а також розглянуто можливості застосування даної інноваційної технології в освітньому процесі загальноосвітнього закладу середньої освіти. У статті відображено практичне застосування інтерактивних технологій на платформі Padlet при вивченні методів розв'язування тригонометричних рівнянь, описуються особливості організації роботи для вчителя і вимоги, що пред'являються при цьому до рівня підготовки учнів.

Ключові слова: технологія навчання, інтерактивні технології, урок математики, віртуальна інтерактивна дошка Padlet, тригонометрія, тригонометричні рівняння.

Rudenko Nina

Pedagogical Institute of the Borys Grinchenko Kyiv University

Antypova Svitlana

Specialized School № 129, Kyiv

APPLICATION OF INTERACTIVE TECHNOLOGIES AND ICT IN MATHEMATICS LESSONS IN A SECONDARY SCHOOL

Summary. The entry of humanity into the information age, the globalization of social processes, the development of new technologies are closely linked with innovative transformations in all spheres of human life and in education in particular. Therefore, a high level of education, especially STEM, which covers the natural sciences (Science), technology (Technology), technical creativity (Engineering), and mathematics (Mathematics) is crucial for building the scientific and innovative potential of the state. Since mathematics is one of the components of STEM-education and it occupies a special place in the knowledge system of mankind, playing the role of a universal and powerful method of modern science, the formation of mathematical competencies of a secondary school student is of particular importance. Mathematical methods penetrate into all branches of science and are widely used in everyday life, it is difficult to name a branch of this science, even the most abstract, which has not found application in practice, so the function of mathematics in modern environment strengthens the role of mathematics as a subject in a secondary school and challenges a modern school to educate students of secondary education, capable of creative thinking, making effective solutions to complex problems of their own lives, which determines competitiveness of an individual in today's economic conditions. In this regard, it is extremely important to ensure the development of STEM education in secondary education. The challenges posed to humanity by the COVID-19 pandemic are forcing teachers around the world, as well as in Ukraine, to actively move to e-learning. Intensive development of educational technologies requires revision of the content of education, forms, methods, learning technologies in order to enhance the cognitive activity of students, increase their motivation, which promotes the development of key competencies that enable to form a personality ready to choose a future profession. The article analyzes the concept of interactive learning technologies in mathematics lessons in a secondary school. Both domestic and foreign experience in the use of interactive technologies in combination with information and communication technologies in mathematics lessons is analyzed; the features of using new approaches in teaching mathematics in a secondary school are considered as well as their necessity is substantiated, the benefits of integrating modern Internet technologies in the educational process, the use of interactive technologies in the classroom and in the process of organizing independent work of students are described, and the use of this innovative technology in the educational process in a secondary school is considered. The article suggests the practical application of interactive technologies on the Padlet platform while studying methods for solving trigonometric equations, describes the features of the work organization for a teacher and the requirements for the level of preparation of students.

Keywords: learning technology, interactive technologies, mathematics lesson, virtual interactive Padlet board, trigonometry, trigonometric equations.

Постановка проблеми. Вхідження людства в інформаційну епоху, глобалізація суспільних процесів, розвиток новітніх технологій тісно пов'язані з інноваційними перетвореннями в усіх сферах життєдіяльності людини

і в освіті зокрема. Тому високий рівень освіти, особливо STEM, яка охоплює природничі науки (Science), технології (Technology), технічну творчість (Engineering), та математику (Mathematics) є визначальним для розбудови наукового та ін-

новаційного потенціалу держави. Оскільки математика, є однією із складових STEM-освіти і вона займає особливе місце у системі знань людства, виконуючи роль універсального та потужного методу сучасної науки, тому, особливого значення набуває формування математичних компетентностей учнів загальноосвітніх закладів середньої освіти. Математичні методи проникають в усі галузі науки й широко використовуються у повсякденному вжитку, важко назвати галузь цієї науки, навіть найабстрактнішу, яка не знайшла застосування на практиці, тому функція математики в сучасному середовищі підсилює і роль математики як навчального предмета в загальноосвітньому закладі середньої освіти та створює виклики сучасній школі такі, як виховання учнів, здатних до творчого, креативного мислення, вміння ефективно вирішувати складні проблеми власної життєдіяльності, що визначає конкурентоспроможність особистості у сучасних економічних умовах. У зв'язку з цим вкрай важливим є забезпечення розвитку напрямів STEM-освіти в загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Виклики які поставила перед людством пандемія COVID-19 змушують вчителів в усьому світі, зокрема і в Україні, активно переходити на е-навчання. Інтенсивний розвиток освітніх технологій потребує перегляду змісту освіти, форм, методів, технологій навчання з метою активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, підвищення мотивації, що сприяє розвитку ключових компетентностей, які дозволяють сформувати особистість, готову до вибору майбутньої професії та навчання впродовж життя.

Інтерактивні технології навчання у тандемі з інформаційно-комунікаційними технологіями є надзвичайно важливими інноваціями у галузі освіти, тому існує нагальна потреба впровадження цих технологій навчання, зокрема застосування цих технологій на уроках математики в середній школі. Майбутній випускник загальноосвітнього закладу середньої освіти (ЗЗСО) повинен не тільки накопичувати в пам'яті готові знання, а й вміти орієнтуватися в зростаючому потоці наукової інформації, володіти загальними ідеями і методами, що дозволяють охопити із загальної точки зору різноманітні факти і явища. Необхідно підготувати майбутнього випускника ЗЗСО з математичним мисленням, з певною системою особистісних якостей, необхідних знань, умінь і навичок, який володіє не тільки теоретичними математичними знаннями, а й уміє застосовувати ці знання на практиці, що сприятиме формуванню готовності випускників середньої школи до вибору професії, успішної здачі зовнішнього незалежного оцінювання та продовження навчання у ВНЗ.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченням форм та методів навчання займалися багато вчених-педагогів, зокрема С. Батишев, В. Беспалько, І. Васильєв, Р. Гуревич, В. Ортинський, І. Підласий та ін. Методиці вивчення математики в середній школі присвячені роботи Г. Бевза, М. Бурди, О. Долгової, О. Дубинчук, А. Кузьмінського, Л. Коваль, Ю. Мальваного, Є. Неліна, З. Слєпкань, С. Скворцової, Н. Тарасенкової та ін. Проблема застосування інфор-

маційно-комунікаційних технологій та особливостям використання Інтернету в навчальному процесі присвячені дослідження вчених: В. Бикова, Р. Гуревича, Г. Кедровича, М. Кадемїї, М. Козяра, Н. Морзе, Н. Опущко, С. Сисоевої та ін. Питання використання віртуальних інтерактивних дошок також є предметом вивчення світової наукової спільноти, зокрема А. Ганашок, І. Морквян, К. Уолш (К. Walsh), Н. Хміль, О. Смалюк та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Упровадження дистанційного навчання потребує нової організації навчального процесу в загальноосвітніх закладах середньої освіти. Вчителям необхідно навчитися якісно проводити он-лайн уроки, а учням ЗЗСО потрібно оволодіти вміннями вчитися самостійно. Новітні технології дистанційного навчання є могутнім засобом пізнання, тому щоб підвищити ефективність інформаційних технологій у навчанні, слід сформувати певну систему, яка передбачає інше розуміння сутності навчання, ролі суб'єктів освітнього процесу, взаємовідносин між ними, оснащення освітнього середовища, застосування ІКТ ресурсів, що дозволяють чітко регламентувати діяльність учасників освітнього середовища за комп'ютером, одночасно візуалізуючи всі етапи уроку. Успішне вирішення проблеми впровадження дистанційної освіти в Україні сприятиме підвищенню якості знань учнів загальноосвітніх закладів середньої освіти.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є визначення ролі і місця інтерактивних технологій та ІКТ на уроках математики в загальноосвітніх закладах середньої освіти. **Завданням** цієї статті є: визначити основні поняття статті – інтерактивні технології, віртуальна інтерактивна дошка, тригонометрія, тригонометричні рівняння; визначити компоненти структури дистанційного інтерактивного уроку математики та описати методику застосування інтерактивної дошки Padlet, яка дозволяє успішно провести дистанційний урок математики в загальноосвітніх закладах середньої освіти.

Виклад основного матеріалу. Математика займає особливе місце у системі знань людства, виконуючи роль універсального та потужного методу сучасної науки. Тому особливу увагу варто приділити навчанню математики в школі, зокрема в 10-11 класах. Згідно навчальної програми з математики рівня стандарту для учнів 10-11 класів ЗЗСО, в основу побудови змісту та організації процесу навчання математики покладено *компетентнісний підхід*, відповідно до якого кінцевим результатом навчання предмета є сформовані певні компетентності, які сприятимуть здатності учня застосовувати свої знання в реальних життєвих ситуаціях, нести відповідальність за свої дії, брати повноцінну участь в житті суспільства. Для реалізації практичної спрямованості в процесі навчання математики необхідно: створити запас математичних моделей, які описують реальні явища і процеси, мають загальнокультурну значущість, а також вивчаються у суміжних предметах; сформувати в учнів знання та вміння, які необхідні для дослідження цих математичних моделей; навчити учнів побудові і дослідженню найпростіших ма-

тематичних моделей реальних явищ і процесів. Практична спрямованість математичної освіти суттєво підвищується завдяки впровадженню інформаційно-комунікаційних засобів (ІКТ) у навчання математики. Забезпечення прикладної спрямованості викладання математики сприяє формуванню стійких мотивів до навчання взагалі і до навчання математики зокрема [3].

Обґрунтуємо основні дефініції нашої статті, а саме: *технологія навчання, інтерактивні технології, урок математики, віртуальна інтерактивна дошка, тригонометрія, тригонометричні рівняння*.

Технологія навчання – системна категорія, структурними складовими якої є цілі та зміст навчання, засоби педагогічної взаємодії, організація навчального процесу, результати діяльності, ґрунтуючись на яких вчителі мають зробити освітній процес дієвим, результативним та ефективним. По-перше, *технологія навчання* – це сукупність методів і засобів обробки, подання, зміни і пред'явлення навчальної інформації, по-друге, це наука про засоби впливу викладача (вчителя) на студентів (учнів) у процесі навчання з використанням необхідних технічних або інформаційних засобів. У технології навчання зміст, методи і засоби навчання є взаємопов'язаними та взаємообумовленими.

Під педагогічною технологією розуміють вже не тільки використання технічних засобів навчання у навчальному процесі, а відбувається процес осмислення педагогічної технології як педагогічної системи.

Аналізуючи наукову літературу, констатуємо, що під технологізацією навчання вчені розуміють, перш за все, застосування технічних засобів у навчанні, зокрема ІКТ, а за рахунок цього – підвищення ефективності, результативності процесу оволодіння знаннями, вміннями та навичками. Запровадження технічних засобів навчання в навчальний процес сприяє індивідуалізації процесу навчання, дозволяє враховувати рівень підготовленості учнів, їхні інтереси, потреби, дає можливість зробити пізнавальну діяльність учнів більш самостійною, дослідницькою.

Урок математики – форма організації навчання математики у певному класі ЗЗСО, за якої вчитель проводить заняття з групою учнів постійного складу, певного віку, одного рівня підготовки впродовж навчального року відповідно до вибраної навчальної закладом програми з математики та підручника «Математика» («Алгебра» та «Геометрія»), який відповідає обраній програмі. Урок математики, так само, як і будь-який урок, має основні характеристики: мету, завдання, зміст, методи і засоби навчання, організаційні форми навчальної діяльності. Водночас уроки математики мають певну специфіку, яка визначається особливостями науки і шкільного предмета математики.

Інтерактивне навчання – це навчання на основі взаємодії однієї людини з іншою в режимі діалогу, продукування, обміну та засвоєння знань. До цих процесів долучають і взаємодію з комп'ютером або іншими технічними засобами навчання, що також сприяє засвоєнню нових знань [1, с. 32–33].

Під інтерактивним навчанням розуміється навчання, що здійснюється за умови взаємодії

учня з учителем, з іншими учнями, з навчальним оточенням, спираючись на власний досвід, який і є джерелом пізнання. Упродовж процесу інтерактивного навчання вчитель не надає «готових знань», його активність замінюється активністю здобувачів освіти, він тільки досвідчено керує навчальним процесом, спонукаючи учнів до самостійного пошуку вирішення тієї чи іншої навчальної проблеми. Завдання педагога – збудити в учнях власну ініціативу, активність, він виступає в ролі помічника, але за необхідності – як одне з джерел інформації.

Отже, на нашу думку, *інтерактивні технології* на уроках математики – сукупність і певна послідовність педагогічних методів, спрямованих на реалізацію дидактичної мети, активізацію суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, що впливає на якість математичної підготовки учнів, активізацію їхньої мисленнєвої діяльності [5, с. 171–183].

Віртуальна інтерактивна дошка – (онлайн-дошка, стіна, whiteboard-проект) – це мережевий ресурс, який застосовують для координації спільної роботи зі створення та редагування зображень і документів, комунікації в реальному часі. Це новітній інструмент для навчання, який уможливив поєднати текст, зображення, аудіо-та відеофайли одночасно на одній платформі. На даний час в Інтернеті створено велику кількість веб-ресурсів та віртуальних інтерактивних дошок, які розділено умовно на чотири групи, відповідно до особливостей застосування в освітньому процесі: дошки для створення інтерактивних плакатів, шкільних газет (Wikiwall; Gloster та ін.); дошки для малювання (Drawonthe.net; Flockdraw; Scribblar; CoSketch та ін.); дошки для зберігання нотаток (Srumblar; Conceptboard та ін.); дошки для організації сумісної роботи із різноманітним контентом із можливістю спільного його редагування (Educreations; Lino it; Padlet; Popplet та ін.).

Тригонометрія (від грец. *τρίγωνο* – трикутник та *μετρέω* – вимірюю, тобто буквально *вимірювання трикутників*) – розділ елементарної математики, що лежить в основі алгебри та геометрії і вивчає співвідношення між сторонами й кутами трикутників, дозволяючи проводити кутові обчислення через спеціально визначені функції кутів [6].

Рівняння називається *тригонометричним*, якщо невідома величина знаходиться під знаком тригонометричних функцій. До найпростіших тригонометричних рівнянь відносять рівняння виду: $\cos x = a$, $\sin x = a$, $\operatorname{tg} x = a$, $\operatorname{ctg} x = a$ [2].

Розв'язувати тригонометричні рівняння досить складно, тому існує певна класифікація таких рівнянь та алгоритми їхніх розв'язань, засвоєння яких потребує від учнів досить великої самостійної роботи для практичних вправлень.

Практична спрямованість математичної освіти суттєво підвищується завдяки впровадженню інтерактивних технологій та інформаційно-комунікаційних засобів у навчання математики. Забезпечення прикладної спрямованості викладання математики сприяє формуванню стійких мотивів до навчання взагалі і до навчання математики зокрема. Навчальний процес у старшій школі потребує і робить можливим викорис-

тання специфічних форм та методів навчання. Можливість їх використання зумовлена віковими особливостями старшокласників, набутими в основній школі навичками самостійної роботи, рівнем розвинення загальнонавчальних і пізнавальних видів діяльності. Відповідно до Програми з математики, основною формою проведення занять залишається система уроків: вивчення нового матеріалу, формування вмінь розв'язувати задачі, узагальнення та систематизації знань, контролю і корекції знань. Поряд із цим використовується шкільна лекція, семінарські та практичні заняття, інтегровані уроки математики з профільним предметом тощо). У зв'язку з епідемією COVID-19, навчальні заклади змушені переходити на дистанційне навчання і актуальним залишається проведення уроків математики на достатньому методичному рівні так, що досягнути якісного засвоєння учнями вивченого матеріалу. Головною умовою ефективності навчання є реалізація рівневої диференціації на практичних заняттях із постійним залучення учнів до самостійної роботи. Доцільно спільно обговорити ідею та алгоритм розв'язування певного класу задач, застосовуючи інтерактивні технології навчання. Після цього кожний учень може виконувати запропоновану систему вправ, спілкуючись із вчителем [3].

Українські вчені О. Пометун і Л. Пироженко запропонували класифікацію інтерактивних технологій навчання, що відповідає певним формам (моделям) навчання, в яких реалізуються інтерактивні технології. Таким чином, залежно від мети уроку та форм організації навчальної діяльності учнів інтерактивні технології навчання були цими авторами розподілені на 4 групи: кооперативного навчання («Робота в парах», «Ротаційні трійки», «Два – чотири – всі разом», «Карусель», «Робота в малих групах», «Діалог», «Синтез думок», «Спільний проект», «Пошук інформації», «Коло ідей», «Акваріум» тощо); колективно-групового навчання («Обговорення проблеми у загальному колі», «Мікрофон», «Незакінчені пропозиції», «Мозковий штурм», «Навчаючись – учусь», «Мозаїка», «Аналіз ситуації» (case-study), «Вирішення проблем», «Дерево рішень» тощо); ситуативного моделювання («Судове слухання», «Громадське слухання», розігрування ситуацій за ролями); відпрацювання дискусійних питань.

Урок математики з використанням інтерактивних технологій можна будувати, дотримуючись загальної структури, яку пропонують О. Пометун та Л. Пироженко. Структура інтерактивного уроку зазвичай складається з 5-ти елементів: мотивація діяльності – мета сфокусувати увагу учнів на проблемі та викликати інтерес до теми уроку, займає не більше 5% часу заняття; оголошення, представлення теми та очікуваних навчальних результатів – мета забезпечити розуміння учнями змісту їхньої діяльності, тобто того, чого вони повинні досягти на уроці і чого від них чекає вчитель, доцільно долучити до визначення очікуваних результатів усіх учнів, займає 5% часу; надання необхідної інформації, займає до 10% часу; інтерактивна вправа, завдання – центральна частина заняття – мета засвоєння навчального матеріалу, досягнення результатів уроку, займає 50-60% часу на уроці та проводить-

ся за регламентом, що наведемо нижче; підбиття підсумків (рефлексія), оцінювання результатів уроку, займає до 20% часу на уроці [4, с. 114].

Ефективним на уроках математики ЗЗСО є застосування інтерактивних технологій, зокрема «Навчаючись-вчусь». Технологія дозволяє учням працювати разом, щоб вивчити значну кількість інформації за короткий проміжок часу, а також заохочує учнів допомагати одне одному «вчитися навчаючи». Розглянемо застосування інтерактивних технологій навчання з використанням стіни Padlet – це спільна дошка, на якій учні та вчитель можуть синхронно або по черзі писати, додавати фотографії та організувати вміст.

Пропонуємо Вашій увазі фрагменти дистанційного уроку на тему: «Способи розв'язування тригонометричних рівнянь».

Вчитель, знаючи рівень кожного учня класу, виділяє групу найсильніших учнів («домашню групу», «експертів з даного питання»), надсилає їм домашнє завдання (на електронну пошту, месенджер, Viber тощо) підготувати частини матеріалу, який буде розглядатися на уроці з метою застосування інтерактивної технології навчання і створити процес навчання учнів 10 класу спільним і цікавим. Для того, щоб підвести учнів до формулювання теми, мети та завдань уроку було підготовлено стіну Padlet, на якій в блочно-хронологічному порядку висвітлено всі етапи уроку (рис. 1).

Застосовуючи теорію Л. Виготського про зони найближчого розвитку, вчитель стимулював інтерес учнів до процесу навчання, підводячи їх до розв'язання тригонометричних рівнянь, які на даний час знаходяться за межами індивідуальних можливостей учнів, але за допомогою вчителя та «домашньої групи учнів» вони оволодіють необхідними знаннями.

Розв'язувати тригонометричні рівняння різними методами легко за допомогою інтерактивної технології «Навчаючи-вчуся». Ця технологія дає можливість учням взяти участь у навчанні своїх однокласників та передати їм свої знання. Кожен учень з «домашньої групи» готує приклад з поясненням одного із способів розв'язування тригонометричних рівнянь, який пояснює учням в загальному колі.

Правила застосування технології: 1) вчитель називає тему і мету уроку, пересилає по електронній пошті (або месенджерах Viber, Telegram тощо) частину теоретичного матеріалу (спосіб розв'язування тригонометричного рівняння) кожному учневі «домашньої групи» свій спосіб; учні знайомляться з інформацією; 2) якщо щось не зрозуміло, учень запитує про це та перевіряє у вчителя чи правильно він зрозумів інформацію; 3) учні «домашньої групи» готуються до передавання інформації іншим учням у доступній формі; 4) всім потрібно ознайомити зі своєю інформацією однокласників; завдання полягає в тому, щоб поділитися своєю інформацією з іншими учнями та самому дізнатися нову інформацію від інших; 5) коли всі поділилися і отримали інформацію, розказати на онлайн уроці, що нового дізналися від інших.

Інтерактивна дошка Padlet відмінно слугує зручному розташуванню інформації, яку вчитель завчасно може підготувати, щоб учні не витрачали

Рис. 1. Етапи уроку на стіні Padlet

часу на її пошуки бо головним є те, що учні мають засвоїти матеріал за допомогою інтерактивних засобів та методів навчання. Під час пояснень учнями алгоритмів розв'язування тригонометричних рівнянь, зокрема методу введення допоміжного кута, можна натиснути на відповідний блок і алгоритм з'явиться на стіні Padlet (рис. 2).

Після пояснень всіх учнів «домашньої групи» можна провести «Мозкову атаку» – це ефективна технологія колективного обговорення, пошук рішень, який спонукає учасників виявляти свою уяву і творчість, розвиває математичне мислення, що передбачає вільне висловлення думок усіх учасників і допомагає знаходити багато ідей та рішень.

Правила проведення «Мозкової атаки»: 1) всі учасники «атаки» пропонують ідеї щодо розв'язання тригонометричного рівняння певного виду (як застосувати нові методи для розв'язання рівняння, умова висвітлена на віртуальній дошці); 2) один учень («секретар») записує на Padlet всі

пропоновані ідеї; 3) ідеї групують, аналізують, розвивають класом, можна вдосконалювати чужі ідеї; 4) обирають найкращі розв'язання.

Для набуття практичних навичок у розв'язуванні тригонометричних рівнянь продовжується «Робота в парах». Ця форма роботи дозволяє учням набути навичок співробітництва, оволодіти вміннями висловлюватися та активно слухати.

Правила проведення: 1) учні отримують рівняння; 2) визначають, яким методом його краще розв'язати; 3) висловлюють свої думки, погляди на проблему по черзі; 4) мають спільно розв'язати рівняння; 5) визначають, хто доповідатиме про результати роботи всьому класу та готуються до цього.

Підсумовуючи таке дистанційне заняття можемо сказати, що застосування інтерактивних технологій – це дуже важка та кропітка праця вчителя. Вчитель повинен вміти організовувати таку роботу і мати всі необхідні для цього знання. Суттєво полегшують роботу викладача комп'ютерні технології, а саме інтерактивна дошка Padlet.

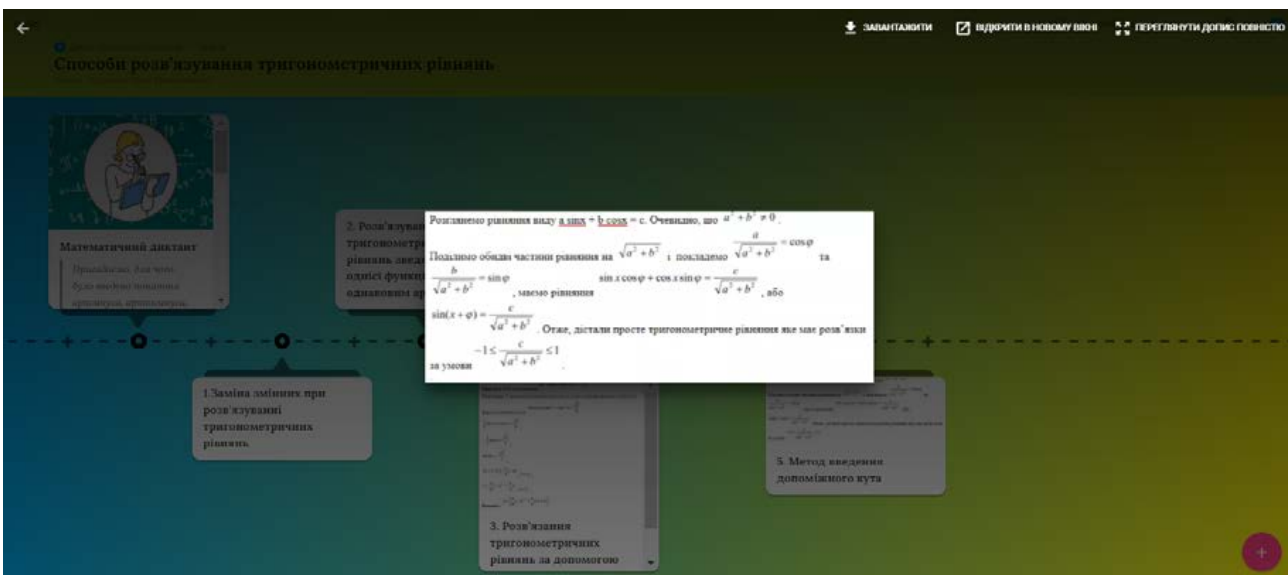

Рис. 2. Унаочнення блоку

Висновки і пропозиції. Інтерактивні технології навчання на дистанційних уроках математики є ефективним засобом, що сприяє розвитку в кожного учня математичних здібностей та системи загальнолюдських цінностей і загальноприйнятих норм поведінки як на уроках математики, так і в суспільному житті. Застосування цих технологій на уроках математики в середній школі поглиблює здатність учнів цінувати знання та вміння користуватися ними; сприяють усвідомленню особистої відповідальності та вмін-

ню об'єднуватися з іншими членами колективу задля розв'язання спільної проблеми, розвивають здатність визнавати і поважати цінності іншої людини, формують навички спілкування та співпраці з іншими членами класу.

Отже, застосування інтерактивних технологій на уроках математики з використанням віртуальної дошки Padlet є досить дієвим засобом для формування ключових та предметних компетентностей учнів закладів загальної середньої освіти на уроках математики.

Список літератури:

1. Бекірова Л.Е. Формування готовності майбутніх учителів початкових класів до застосування інтерактивних технологій навчання : дис. канд. пед. наук : 13.00.04. Ун-т менеджменту освіти НАПН України. Київ, 2010. 374 с.
2. Істер О.С. Математика: (алгебра і початки аналізу та геометрія, рівень стандарту) : підруч. для 10-го кл. закл. заг. серед. Київ : Генеза, 2018. 384 с.
3. Навчальна програма з математики алгебра і початки аналізу та геометрія) для учнів 10-11 класів загальноосвітніх навчальних закладів, рівень стандарту. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (дата звернення: 06.01.2021).
4. Пометун О.І., Пироженко Л.В. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посіб. Київ : А.С.К., 2004. 192 с.
5. Руденко Н.М. Використання інтерактивних технологій навчання у формуванні математичного мислення студентів коледжу. *Освітнологічний дискурс*. 2014. № 2(6). С. 171–183. URL: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/109/121> (дата звернення: 07.01.2021).
6. Тригонометрія. *Вікіпедія: вільна енциклопедія*. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D1%8F> (дата звернення: 07.01.2021).

References:

1. Bekirova L.E. (2010) Formation of readiness of future primary school teachers for the use of interactive learning technologies: candidate dissertation: 13.00.04. University of Education Management, National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine. Kiev, 374 p.
2. Easter O.S. (2018) Mathematics: (algebra and the beginnings of analysis and geometry, the level of the standard): textbook for the 10th grade. lock head among. Kyiv: Genesis, 384 p.
3. Curriculum in mathematics, algebra and the beginnings of analysis and geometry) for students of 10-11 grades of secondary schools, the level of the standard. Available at: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv> (accessed 06 January 2021).
4. Pometun O.I., Pirozhenko L.V. (2004) Modern lesson. Interactive learning technologies: scientific method. way. Kyiv: A.S.K., 192 p.
5. Rudenko N.M. (2014) The use of interactive learning technologies in the formation of mathematical thinking of college students. *Educational discourse*, no. 2(6), pp. 171–183. Available at: <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/109/121> (accessed 07 January 2021).
6. Trigonometry. *Wikipedia: free encyclopedia*. Available at: <https://en.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D1%80%D0%B8%D0%B3%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D1%82%D1%80%D1%96%D1%8F> (accessed 07 January 2021).

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-54>

УДК 811.111'23'371'42

Федоренко О.І.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ЗАСОБИ ВИРАЖЕННЯ МОВЛЕННЄВОГО АКТУ ПРИПУЩЕННЯ В БРИТАНСЬКОМУ ДЕТЕКТИВНОМУ СЕРІАЛІ «ENDEAVOUR»

Анотація. У статті викладено результати комунікативно-прагматичного аналізу засобів вираження мовленнєвого акту припущення в британському детективному серіалі «Endeavour» («Молодий Морс») (2012–2020). Припущення кваліфікують як репрезентативний мовленнєвий акт, який реалізується тоді, коли мовець не володіє певною інформацією, сумнівається в її достовірності, або не хоче брати на себе відповідальність за її достовірність. Припущення тісно пов'язане з категорією модальності і представляє епістемну модальність, що виражає впевненість чи невпевненість, сумніви та здогадки мовця. Припущення є частотним мовленнєвим актом у взаємодії між поліцейськими детективами та підозрюваними. Проведений комунікативно-прагматичний аналіз діалогів із серіалу демонструє, що мовленнєвий акт припущення може бути реалізований різноманітними мовними засобами, які виражають припущення на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Широкий арсенал лексичних та граматичних засобів робить можливим вираження різних ступенів припущення, від найвищого ступеню ймовірності, впевненості до сумнівів та невідповідності дійсності. Висловлюючи припущення, мовці також використовують просодичні, мімічні та кінесичні невербальні засоби.

Ключові слова: лінгвістична прагматика, комунікативно-прагматичний аналіз, прагматичне значення, комунікативний намір, мовленнєвий акт, епістемна модальність, припущення.

Fedorenko Olha

Lviv Ivan Franko National University

MEANS OF EXPRESSING THE SPEECH ACT OF SUPPOSITION IN THE BRITISH DETECTIVE DRAMA SERIES “ENDEAVOUR”

Summary. At the current stage of development of linguistics, the study of speech acts and means of their expression in different languages is of considerable interest. The paper offers a communicative-pragmatic analysis of the means of expressing the speech act of supposition in the British detective drama series “Endeavour” (2012–2020). Supposition is qualified as a representative speech act that occurs when the speaker does not have certain information, doubts its authenticity, or does not want to take responsibility for its accuracy. Personal opinions, impressions, or messages conveyed by other speakers are typical sources of supposition. Supposition is closely related to the notion of modality; it represents epistemic modality which is connected with the truth status of the proposition in the light of what the speaker knows. Supposition is a recurrent speech act in the interaction between police detectives and suspects. When surveying crime scenes or questioning suspects, detectives deconstruct what happened and come up with their hypotheses. Then they search for more evidence to validate their initial assumptions. Analysis of relevant dialogues from the series shows that the speech act of supposition can be either direct or indirect. The majority of examples are direct speech acts that include lexical units of different parts of speech with the meaning of supposition. Indirect speech acts of supposition are less common. In the series, the speech act of supposition is expressed by different linguistic means, namely: nouns, adjectives, verbs, modal verbs, modal adverbs, fixed expressions, clichés, pragmatic idioms, verb tenses (Future Simple, Future Progressive, Future Perfect, Present Simple, Past Simple), subjunctive mood, conditional sentences, complex object, complex subject and synonymous complex sentences with object clauses, one-member nominal sentences, elliptical sentences, and interrogative sentences. Such wide variety of lexical and grammatical means makes it possible to express different degrees of supposition, from the highest degree of strong probability, certainty to uncertainty, doubt, and inconsistency with reality. Verbal means of expressing supposition are reinforced by non-verbal communication and body language (prosodic, mimic, and kinesic non-verbal means).

Keywords: linguistic pragmatics, communicative-pragmatic analysis, pragmatic meaning, communicative intention, speech act, epistemic modality, supposition.

Постановка проблеми. У сучасному мовознавстві відбувається бурхливий розвиток комунікативно-прагматичних досліджень, коли мова вивчається в реальних процесах спілкування. Вивчаються загальні закони комунікації; проблеми функціонування мовних знаків в процесі комунікативної взаємодії мовців; проблеми впливу слова на мовця; вплив на засоби мови психічних, соціальних, когнітивних, куль-

турних чинників; особливості взаємодії мовних і позамовних засобів комунікації. Спостерігається підвищення інтересу до вивчення мовних явищ з точки зору лінгвістичної прагматики та комунікативної лінгвістики. Все більше уваги приділяється теорії мовленнєвих актів, предметом якої є аналіз саме тих чинників комунікації, що кореняться в соціальній взаємодії людей і спілкуванні [1, с. 175].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Припущення кваліфікують як репрезентативний мовленнєвий акт, який реалізується тоді, коли мовець не володіє певною інформацією, сумнівається в її достовірності, або не хоче брати на себе відповідальність за її достовірність. Джерелом припущення може бути особиста думка, враження, повідомлення інших осіб. У вислові *A supposes that P*, дієслово *suppose* (нарівні з *say, pretend, hypothesize, imagine*) вживається для вираження переконань про можливість, ймовірність чогось, іноді припускаючи можливість помилки [3, с. 376].

На думку Кента Баха та Роберта М. Харніша [2], мовленнєвий акт припущення належить до категорії констативів (*constatives*), які виражають переконання мовця та його перлокутивний намір чи бажання, щоб у слухача виникло схоже переконання. Констативи охоплюють різноманітні мовленнєві акти, а саме: асертиви (*assert, claim, say, state*), предиктиви (*forecast, predict*), дескриптиви (*assess, characterize, classify, describe*), інформативи (*advise, inform, notify, tell*), конфірмативи (*conclude, confirm, corroborate*), респонсиви (*answer, reply, respond*), сугестиви (*conjecture, guess, hypothesize, speculate, suggest*), супозитиви (*assume, hypothesize, postulate, stipulate, suppose, theorize*) тощо.

Окремі категорії сугестивів (*suggestives*) та супозитивів (*suppositives*), які мають прагматичне значення припущення серед констативних висловлювань, виражають переконання в тому, що є підстави вважати, що певне твердження (P) істинне (оскільки це можливо або правдоподібно), а тому варто врахувати наслідки P. Також мовець може мати перлокутивний намір заохотити слухача брати участь в обговоренні P або його наслідків [2].

Елоїза Пірсон [4] розрізняє два підкласи репрезентативних мовленнєвих актів, а саме: репортативи (*reportatives*) та опіни (*opines*), в яких мовець висловлює оцінку референта щодо ступеню впевненості у його ймовірності або з точки зору присвоєння характеристики чи якості з позитивною або негативною оцінкою. Переконання, думки, оцінки, припущення та інші схожі мовленнєві акти віднесені в підкатегорію опінів (*opines*).

В таких мовленнєвих актах мовець і слухач не обов'язково мають однакову оцінку стану речей, про який йдеться. Статус істинності твердження є невизначеним, оскільки згаданий стан речей не підлягає негайній перевірці, яка визначила б його як "істинний" або "хибний". В опінах представлена суб'єктивна реальність, на відміну від репортативів, які відображають об'єктивну реальність. Наприклад, вислів *He thinks that's \$4.00* може бути репортативом, що означає "I report that ..." або "He said that he thinks that's \$4.00", а може бути опіном, що означає "I suppose he thinks that's \$4.00". До якого класу належить таке висловлювання залежить від ситуативного контексту [4, с. 683].

Опіни поділяються на тентативи (*tentatives*) та власне припущення (*suppositions*). До тентативів належать модальні дієслова *may, might, can, could, should, must*, прислівники *maybe, probably, certainly, of course*, розділові та заперечні питання, які виражають можливість, ймовірність, необ-

хідність. Припущення можна розрізнити як такі, якщо перед висловом може стояти "As far as I can ascertain from what information you have given me or that I already have, I can suppose...". Мовець робить припущення на основі інформації, яку він вважає неповною або неперевіреною на момент мовлення, напр., *I think, I guess, I believe, I feel, it sounds (like), it looks (like)* [4, с. 683].

Ще однією характеристикою опінів є те, що мовець може використати у висловленні лише один маркер такого мовленнєвого акту, або більше одного, напр., *It should probably be just pilot tested*, де *should* та *probably* є маркерами припущення. Таке подвійне маркування розглядається як спроба мовця підкреслити суб'єктивність свого висловлювання [4, с. 683].

Припущення тісно пов'язане з категорією модальності, яка відображає різні види відношення висловлювання до дійсності та різні види суб'єктивної кваліфікації висловлювання. Припущення представляє епістемну модальність, яка виражає впевненість чи невпевненість у ймовірності, сумніви та здогадки мовця. Епістемна модальність стосується статусу істинності твердження у світлі того, що знає мовець, вона орієнтована на мовця, суб'єктивна і стосується оцінки ймовірності: можливості, необхідності чи передбачення.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз останніх досліджень і публікацій доводить, що, незважаючи на бурхливий розвиток прагматичних досліджень, у сучасному мовознавстві мовленнєвий акт припущення та засоби його вираження залишаються недостатньо дослідженими у комунікативно-прагматичному аспекті. Припущення не часто обговорюється в фундаментальних дослідженнях мовленнєвих актів, незважаючи на його значну роль у спілкуванні. Недостатню увагу мовознавців до припущення як до мовленнєвого акту, на відміну від інших мовленнєвих актів, таких як вибачення, привітання чи подяка, частково можна пояснити тим, що припущення часто тлумачиться як форма удавання, коли той, хто припускає щось, робить вигляд, що це відповідає дійсності з метою встановити, що з цього випливає [3, с. 378]. Однак розгляд припущення як різновиду удавання не означає, що припущення не є мовленнєвим актом. Отож, мовленнєвий акт припущення варто докладніше вивчати за допомогою поглибленого аналізу мовної поведінки. Аналіз різноманітних засобів вираження припущення, опис їхнього функціонального потенціалу та комунікативних можливостей є актуальним.

Мета статті. Головною метою цієї статті є викласти результати комунікативно-прагматичного аналізу засобів вираження мовленнєвого акту припущення в популярному британському детективному серіалі «Endeavour» («Молодий Морс») (2012–2020 рр.). Матеріал (200 прикладів) відібрано за допомогою методу суцільної вибірки.

Виклад основного матеріалу. Припущення є частотним мовленнєвим актом у взаємодії між поліцейськими детективами та підозрюваними. Оглядаючи місця злочинів або допитуючи підозрюваних, детективи деконструють те, що сталося, і висувають свої гіпотези, слідчі версії, обгрунтовані припущення. Потім вони шукають

більше доказів, щоб підтвердити свої початкові припущення. Кримінальні розслідування неможливі без висунення гіпотез, слідчих версій. Саме тому для аналізу було обрано популярний британський детективний серіал. Головні герої серіалу інспектор Ендевор Морс та головний інспектор Фред Фьоздей розслідують вбивства в Оксфорді. Припущення, які виникають у них під час розслідування кримінальних справ, ґрунтуються на фактичних даних про злочин. Припущення допомагають слідчим проникнути в сутність злочину, встановити обставини злочину та причетних осіб.

Вивчення мовлення героїв серіалу показує, що вираження припущення може бути прямим та непрямим. Розмежування проводиться за принципом відповідності чи невідповідності структурно-семантичного змісту вислову його прагматичній (іллокутивній) функції в ситуаційному контексті. Більшість прикладів (60%) становлять прямі висловлювання, напр.: *And I suppose he thought he might get a raise out of me. He supposedly lives in a village near here. You're probably what's caused this. Maybe he never finished it.* Прямими мовними засобами вираження припущення є лексичні одиниці різних частин мови зі значенням припущення у їхній семантичній структурі, напр., іменники *supposition, assumption, hypothesis, guess*, дієслова *suppose, believe, assume, presume*, модальні дієслова *may, might, can, could, must*, модальні прислівники *presumably, probably, supposedly*, сполучення та речення з такими словами.

Непрямі мовленнєві акти (40%), які характеризуються імпліцитним вираженням припущення, зустрічаються рідше, напр.: *Distinct smell of alcohol from his mouth. – Straight-forward drink-drive then? Showing off for the girl?* Непрямий характер висловлень виявляється в межах ситуаційного контексту.

Вираження мовленнєвого акту припущення у серіалі здійснюється за допомогою різноманітних мовних засобів, до яких можна віднести:

1. Іменники (*supposition, assumption, hypothesis, guess, speculation, presumption, suspicion, theory, gut feeling, hunch*) (2%), напр.: *Well, my only supposition is that he wasn't mad to begin with. Some kind of plaster would be my best guess, recovered from his nostrils. Suspicion was that she had set the fire.*

2. Прикметники (*sure, certain, convinced, afraid*) (1,2%), що позначають переконання мовця, напр.: *But I'm sure they'll be rutting in the streets by daybreak. And I'm convinced that it's going to be the same material. I'm afraid it's unlikely to have been the murder weapon.*

3. Прикметники (*possible, probably, likely, unlikely, hypothetical, alleged*) (0,7%), що позначають ймовірність, напр.: *Is it possible she was involved with Greville Cresswell?*

4. Дієслова розумової діяльності (*suppose, believe, think, expect, feel, figure, hope, assume, presume, suspect, consider, understand*) (7,4%), що позначають припущення засновані на розумовому сприйнятті, напр.: *Well, she could have changed her name, I suppose. I presume she was meeting someone. I expect he lied to Rosie the same way he lied to Emily. We're assuming whoever bled*

the brakes had it in for Mr Humbolt. – He's rubbed somebody up the wrong way, you reckon? I think they were using substandard material, charging full price, and pocketing the difference.

5. Дієслова фізичного сприйняття (*sound like, look like, seem like, feel like*) (1%), які виражають припущення, що ґрунтуються на фізичному сприйнятті, напр.: *Car crash. Supposedly. But looks more like a murder-suicide. There was somebody there. I could hear 'em. Sounded like... I don't know... somebody sawing wood.*

6. Модальні дієслова (*may, might, can, could, should, must, ought to, have got to*) (14,8%), що можуть виражати різні ступені припущення, від найвищого ступеню ймовірності, впевненості до невизначеності, сумніву чи невідповідності дійсності, напр.: *Somebody bled the brakes on the car that Drake was driving, which is why there were no skid marks at the site of the crash. Yeah, it also means that Drake couldn't have pulled over to kill Christine Chase, so she must have already been dead when he drove away from the party.*

Модальні дієслова *must, should, ought to, have got to* виражають припущення, що передає найвищий ступінь ймовірності (strong probability) та межує з впевненістю (“напевно”), напр.: *There must be some sort of malfunction at the bottling plant. Must be antique stock he's got hold of somewhere. She must have hit her head. You have made a mistake. It's got to be some other girl.*

Can та *could* виражають припущення з відтінком сумніву, напр.: *Initial reports said she was wearing an Alice band in her hair when she left school. It wasn't at the scene. – Could be in the field. Well, he could've come back.*

May та *might* виражають припущення з найнижчим ступенем ймовірності, передають сумніви та невпевненість мовця (“можливо”), напр.: *Miss Polfrey may have been closer to the doctor than his wife cared for. Is there any suggestion she might have been kidnapped? They thought it might have been this stomach bug.*

7. Модальні прислівники (*possibly, presumably, probably, supposedly, allegedly, likely, seemingly, maybe, perhaps*) (7,4%), які виконують функцію вставних слів, напр.: *You are looking at Emily Bayard's case, presumably. Girl's free, white, single and over 21. Probably run off with the milkman. Last seen by her parents Saturday, four o'clock when she left, supposedly to go to the pictures with another girl, Valerie. There's a known pervert seen back in the area. Maybe he knows where the boy is. – Maybe. Some sort of con artist? – Possibly. Anyway, I thought Dr. DeBryn said he might have jumped from the train. – Yeah. Perhaps.*

8. Сталі сполучення, кліше, прагматичні ідіоми (*I would say, I venture to say, I'm inclined to think, To the best of my belief, To my way of thinking, I have (strong) reason to believe/think, word on the wire is, I'm told, one hears, at best, at a rough/wild guess, at (the) most, by the feel of it, by the look of it, or so it seems, more or less, most likely*) (5,2%), напр.: *I would say they were connected. – To your way of thinking, maybe. Word on the wire is he's got pretty tight with Box. We've reason to believe someone may have tampered with your vehicle. It means your vehicle was most likely interfered with outside the Wingqvists', while you were at this party.*

9. Майбутній час (5,2%). Майбутній неозначений та майбутній тривалий часи використовуються для вираження припущень про майбутні дії або дії, які відбуваються в момент мовлення, напр.: *So, we've a set of car keys found in Adam Drake's pocket and no idea whose car they belong to. – Someone'll claim 'em when they miss 'em, won't they? It won't be any stroke of genius that finds him. And how will Armstrong, Aldrin and Collins be feeling right now? – Well, I think it's safe to say they'll be feeling a mixture of trepidation and excitement.*

Майбутній доконаний час використовується для вираження минулої припущеної дії, він виражає припущення, що дія була виконана, і є аналогом конструкції *must have done*, напр.: *Stones in his pockets. Suicide, most likely. – I don't suppose there's a note? He'll have had his reasons, I expect.*

Майбутній час вживається в складнопідрядних реченнях з підрядними з'ясувальними, в яких головне речення містить дієслова *suppose, think, believe, expect, be afraid, be sure* або прислівники *probably, perhaps* тощо, напр.: *I suppose it'll be to do with some boy she's been mooning over. I've ordered roadblocks, sir. 15 mile perimeter. – Well, that's something, I suppose. Though, I suspect he'll be long past any cordon by now.*

10. Граматична конструкція *to be going to, to be gonna* (0,7%), що виражає припущення про майбутні дії, які повинні або дуже ймовірно можуть відбутися у майбутньому, напр.: *He's gonna pin Ann Kirby on the first passing suspect.*

11. Теперішній неозначений час (8,9%) використовується для того, щоб відтворити припущені дії та події, які розгортались у минулому (narrative, dramatic, or historic present), напр.: *So, they leave this party, park up somewhere, presumably, she ends up dead, and he does for himself by crashing the car.*

Теперішній час посилює драматичну силу розповіді, дозволяє описувати припущені події так, ніби вони все ще розгортаються, або висувати на перший план певні дії, коли детективи обговорюють свої гіпотези, напр.: *So, she dies in a fall, and Van Horne leaves the mess for them to sort out. They're in so deep with his Single Way mumbo-jumbo they cover it up. Must be more to it than that.*

12. Минулий неозначений час (7,4%), напр.: *The brakes had been bled. There's not a drop of fluid in them or the reservoir. This was sabotage.*

Детективи використовують припущення у минулому часі у розмовах з підозрюваними та під час допитів, щоб представити власні слідчі версії подій, напр.: *You cut the brakes on Isobel Humbolt's car. But you couldn't have known that instead of Isobel driving, it would be the man you loved. Eric Gidby told you that he'd seen the car that had killed his wife. The same car Isobel Humbolt was driving when she visited the station. So you killed him and made it look like a suicide.*

13. Умовний спосіб дієслів (4,4%), напр.: *Death would have been more or less instantaneous. Between 8 and 12 hours ago. Пор. також: You think he interfered with Humbolt's car? – He'd've have had the know how. But not the motive. Пор. також: She wouldn't do anything, would she, to herself or the boy? She wouldn't hurt Mathew.*

14. Складнопідрядні речення з підрядними умови (4,4%), напр.: *A straight razor, perhaps, one or two scalpels I can think of. If the blade was sharp enough, even a kitchen knife would do. Пор. також: We'd assumed till now that Drake had parked somewhere and killed her after leaving the party, but if the brakes on the car were shot, she was already dead before she left the Wingquists'.*

15. Конструкції зі складним додатком, складним підметом та синонімічні складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними, напр.: *I would suppose him to be near 40. I'm of a mind it's unlikely to have been the murder weapon. He appears to have been hit by a train late on Saturday evening. Пор.: It appears your wife had an appointment in her diary last night for supper with someone called Josephine. It seems to have been a regular occurrence these past few weeks. Any idea who that might be?*

16. Іменні односкладні речення та еліптичні двоскладні речення з пропущеним присудком (3%), напр.: *Possibly drug use. I've a syringe recovered from the church.* Такі конструкції переважно використовуються у діалогічному мовленні детективів, особливо в репліках-відповідях, напр.: *Well, there's no skid marks. – Asleep at the wheel, possibly? – Alcohol, perhaps. And speed. Right. Також: Still unidentified, I presume? – A soldier, possibly. He wears subfusc as a matter of habit. – A don, then. – Perhaps, sir.*

17. Питальні речення (22,2%), серед яких частотними є розділові питання, напр.: *Could be coincidence, couldn't it? It is suicide, isn't it? – It's textbook. Well, he's killed himself, hasn't he?*

У діалогічному мовленні детективи часто вживають сугестивні питання (suggestive or declarative questions), що мають форму розповідного речення та задаються заради підтвердження. Мовець майже впевнений, якою буде відповідь, але, ставлячи запитання, висуває своє припущення: *No sign of heart attack, but there is a sizeable contusion on the back of her head and a few bruises that look to be perimortem. – So what? She's slipped in the bath, hit her head and gone under? She's drowned then? – Looks that way.*

Герої серіалу у діалогах часто використовують еліптичні питальні речення для висловлення припущень, напр.: *A single circular wound about half an inch in diameter to the base of the skull. – Shot, then, surely? Пор. також: Overdose? – He was a habitual user, but... No. Також: Single shot to the head. Star-shaped contact burns around the entry side. – Suicide? – Nothing to suggest otherwise.*

Для висловлення обгрунтованих припущень використовується також супозиційне питання *What if...?* (suppositional question), напр.: *He can't kidnap Verity Richardson if he's dead. – He can't, no. But what if he had confided in someone or had a partner maybe? Пор. також: What if he didn't do it? What if Eric Gidby's suicide is actually something else?*

Зафіксовано прямі мовленнєві акти, у яких одночасно вживаються кілька маркерів припущення, напр.: *Could have been a glancing blow, I suppose, tossed him into the air.* Слід також відзначити прагматичну неоднозначність висловлень припущення, їхню здатність передавати різні додаткові прагматичні значення та комунікативні наміри мовця. Так, припущення

може поєднуватися з недовір'ям, напр.: *Then, presumably the vehicle is still at your house, Dr Wingquist?* чи здивуванням, напр.: *Can you think of anything that could have led her husband to do what he did? – No. No, he must've gone mad.*

Висловлюючи припущення, мовці можуть використовувати просодичні, мімічні та кінесичні невербальні засоби, котрі вживаються свідомо або спонтанно. Під час вираження припущення акторами спостерігається незначна зміна інтонації висловлювань, підвищення тону голосу, емоційно-експресивна забарвленість голосу, збільшення або ослаблення сили голосу, прискорення або уповільнення темпу мови, паузи, напр.: *Well, perhaps, he started out trying to choke her... and changed his mind. – You don't sound terribly convinced. – I'm not.* Пор. також: *Dead about 36 hours. No obvious signs of injury. A glancing blow to the skull perhaps. Or... he fell from the train. He could have leant out of the window, the door's come open... and good night, Irene.*

Такі жести як дотик до носа, потирання чола, нечіткі рухи руками, кивання головою, знизування плечами, легке підняття плечей, а також незначне підняття брів, опущені куточки губ говорять про сумніви, невпевненість мовця під час висунення припущень. Насуплені брови, закриті на декілька секунд очі, дотик рукою до щоки або

лиця, задумливий вираз обличчя відображають стан замисленості, зосередженості, вказують на інтенсивність процесу мислення, напружені роздуми, що призводять до формування та висловлення припущень.

Висновки і пропозиції. Проведений комунікативно-прагматичний аналіз демонструє, що мовленнєвий акт припущення може бути реалізований різноманітними мовними засобами, які виражають припущення на лексичному, морфологічному та синтаксичному рівнях. Широкий арсенал лексичних та граматичних засобів робить можливим вираження різних ступенів припущення, від найвищого ступеню ймовірності, впевненості до сумнівів та невідповідності дійсності. Висловлюючи припущення, мовці також використовують просодичні, мімічні та кінесичні невербальні засоби.

Проведений аналіз засобів вираження припущення буде корисним для поглиблення комунікативної граматики англійської мови. У перспективі подальших пошуків у даному напрямку цікавим видається глибше дослідження залежності вираження мовленнєвого акту припущення від міжособистісних, ситуаційних, соціальних та культурних факторів, які впливають на добір та організацію мовних засобів вираження мовленнєвих актів.

Список літератури:

1. Бацевич Ф.С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Академія, 2004.
2. Bach K., Harnish R.M. *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge : MIT Press, 1979.
3. Green M.S. The status of supposition. *Noûs*. 2000. Vol. 34. P. 376–399.
4. Pearson E. Agreement and disagreement: A study of speech acts in discourse and ESL/EFL materials. *TESOL Quarterly*. 1983. Vol. 17. P. 683–684.

References:

1. Batsevych F.S. (2004) *Osnovy komunikativnoy linhvistyky*. Kyiv: Akademia. (in Ukrainian)
2. Bach K., Harnish R.M. (1979) *Linguistic Communication and Speech Acts*. Cambridge: MIT Press.
3. Green M.S. (2000) The status of supposition. *Noûs*, vol. 34, pp. 376–399.
4. Pearson E. (1983) Agreement and disagreement: A study of speech acts in discourse and ESL/EFL materials. *TESOL Quarterly*, vol. 17, pp. 683–684.

КУЛЬТУРОЛОГІЯ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-55>

УДК 7.038.6:130.2

Лазарович Н.В.

Львівський національний університет імені Івана Франка

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКИХ ТЕНДЕНЦІЙ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Проаналізовано основні концепти постмодернізму, на яких ґрунтується західна філософсько-світоглядна парадигма («ризوما», «деконструкція», «симулякр», «смерть автора/суб'єкта», абсолютизація феномену гри, принципи нелінійності, плюральності, іронії та ін.). Здійснено спробу екстраполювати ідеї західного постмодернізму на контекст сучасної української культури із врахуванням відсутності спадкоємності традицій модернізму та домінування постколоніальних практик. Український постмодернізм передусім намагався подолати ідеологічні та світоглядні стереотипи соцреалізму, який був штучно вкорінений на українському соціокультурному ґрунті. Проаналізовано та окреслено основні світоглядні засади літературного, художньо-мистецького, театрального дискурсів постмодернізму в сучасній українській культурі, а також виокремлено основних його adeptів.

Ключові слова: постмодернізм, постмодерн, постколоніалізм, ризома, постмодерна іронія, плюралізм.

Lazarovych Nadiya

Ivan Franko National University of Lviv

PECULIARITIES OF POSTMODERNISTIC TRENDS IN THE CONTEXT OF CONTEMPORARY UKRAINIAN CULTURE

Summary. The basic concepts of postmodernism, on which the Western philosophical and ideological paradigm is based (rhizome, deconstruction, simulacrum, death of the author / subject, absolutization of the game phenomenon, principles of nonlinearity, plurality, irony etc.) are analyzed. Postmodernism is a multifaceted socio-cultural phenomenon, which generally has the following characteristics: institutionalization of the paradigm, which is based on the assertion of equality and synchronicity of different cultural systems («and – and» as opposed to «or–or»; ambivalence; lack of integrity of textual formations; play with meanings, deliberate avoidance of unambiguity in statements and definitions; the principle of «double coding»; contempt for authorities; doubts about the adequacy of the relationship between man and the outside world; denial of the unambiguous relationship between cause and effect, and ultimately any static relationship at all; loss of «purity» of style, eclectic styles and directions; decanonization of traditional values; use of citation as a method of artistic creativity, fragmentation and principles of editing, forms of pastiche, potpourri, collage; principles of irony, parody, «carnivalization» of life, buffoonery and dramatization; forms of palimpsest and bricolage; hedonism, the aestheticization of the ugly, the mixing of «high» and «low» genres, samples of elite and mass cultures; replication, focus on consumer aesthetics, borrowing the principles of information technology, etc. Postmodernism is characterized by openness, fragmentation, liberation, pluralism, destruction of the centered structure, self-reflection, kitsch and others. An attempt is made to extrapolate the ideas of Western postmodernism to the context of modern Ukrainian culture, taking into account the lack of continuity of modernist traditions and the dominance of postcolonial practices. Ukrainian postmodernism primarily sought to overcome the ideological stereotypes of socialist realism, which was artificially rooted in Ukrainian socio-cultural soil. The basic worldview principles of literary, artistic, theatrical discourses of postmodernism in modern Ukrainian culture are analyzed and outlined, as well as its main adherents are singled out.

Keywords: postmodernism, postcolonialism, rhizome, postmodern irony, pluralism.

Постановка проблеми. Стрімкий інформаційно-науковий прогрес, глобалізаційні процеси, інтегруючи зовнішній культурний простір, посилюють внутрішню диференціацію, внаслідок чого сучасна людина опиняється у велетенському мозаїчному та фрагментарному колажі культурних традицій. Власне, нелінійність, дисперсність, фрагментарність буття сучасної людини тісно пов'язані зі світоглядними домінантами нашої доби – постмодерними тенденціями соціокультурного простору, коли відбувається стрімке «зростання інтересу до розмаїтих форм виявлення плюральності, нелінійності, індетермінізму, дисенсусу і т. ін.» [18, с. 501].

Не випадково відмова від «центризмів», догматичного та раціонального підґрунтя засад мо-

дернізму скерували гуманітарну думку до ідей культурного розмаїття, культурного плюралізму, які яскраво представлені в контексті сучасного українського соціокультурного простору – поліетнічного, поліконфесійного, білінгвістичного тощо. За влучним визначенням Тетяни Кулікової, «мультикультуралізм як ідеологія-апологія плюральності є результатом виникнення постмодерної реальності з притаманними їй процесами множення та диференціації в усіх секторах соціального буття» [11, с. 9]. Відтак, тенденційні засади посмодернізму в контексті різних царин буття сучасної української культури заслуговують детального соціокультурного аналізу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дає можливість простежити динаміку теоре-

тичних запитів щодо проблеми постмодернізму в українській культурі, в якій репрезентовано потужний літературознавчий та художньо-мистецький дискурси. Водночас культурно-історична спадкоємність (перервана традиція модернізму, засилля соцреалізму) та специфіка постмодернізму в контексті української культури (зокрема, постколоніалізм, посттоталітаризм та ін.) проілюстрована теоретико-світоглядними працями таких відомих дослідників та літераторів як Юрій Андрухович, Наталка Білоцерківець, Тамара Гундорова, Тамара Денисова, Лілія Лавринович, Марко Павлишин, Оксана Пахльовська, Микола Рябчук, Ростислав Семків, Роксана Харчук та ін.

Виокремлення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У статті здійснюється спроба комплексно репрезентувати прояви та тенденції феномену постмодернізму у різних царинах сучасної української культури – суспільній, літературній, художньо-мистецькій, театральній тощо, актуалізуючи постмодернізм як світоглядну симптоматику сучасності.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є окреслити риси та вияви постмодернізму, простеживши магістральні постмодерністські тенденції та їхнє втілення в сучасній українській культурі, проаналізувавши як теоретичний дискурс, так і згадавши про титульних представників, для творчості яких є притаманне звернення до засад постмодерністського світовідчуття.

Виклад основного матеріалу. Загальновідомо, що вперше поняття «постмодерн» вжив у 1917 р. німецький мислитель Рудольф Панвіц у праці «Криза європейської культури», проте поширення цей термін у західному теоретичному дискурсі набув у 60-х – 70-х роках ХХ ст. Як влучно зазначає Юрій Андрухович, «постмодернізм є не що інше, як певний стан, певна кондиція – передусім у культурі, хоч і не тільки в культурі. Цей стан (цю кондицію) або... цю ситуацію було спричинено – даруйте банальність – усім попереднім розвитком людства. Але найвідчутніше модернізмом» [1]. Відтак, в сучасному філософському тезаурусі важливо розрізнити поняття «постмодернізм» та «постмодерн», «постмодерність». Перше доречно застосовувати як одну з характеристик інноваційних змін у літературі, філософії, архітектурі, образотворчому мистецтві, театральній та музичній культурі тощо. Своєю чергою, поняття «постмодерн», «постмодерність» найчастіше вживають щодо епохи, яка прийшла на зміну доби модернізму, як певний синонім «постсучасності», який використовується для означення проявів постмодернізму у соціокультурній сфері.

Західна філософсько-культурологічна традиція постмодернізму, рецепція якої здійснюється в контексті українського постмодерністичного дискурсу, ґрунтується на низці титульних концептів: «занепаду гранднартивів» (Жан-Франсуа Ліотар), поняття «різони» та «культурного номадизму» (Жіль Дельоз, Фелікс Гваттарі), принцип «деконструкції» (Жак Дерріда), ідеї «смерті суб'єкта», «занепаду суб'єкта», «смерті автора» (Ролан Барт, Мішель Фуко, Фредерік Джеймсон, Джанні Ваттімо та ін.), принципи інтертекстуальності (Юлія Крістева) та гіпертекстуальності (Умберто Еко, Мілорад Павіч) та ін.

Магістральною постмодерністською ідеєю постає феномен «симулякра» («simulacrum») – це, на переконання Жана Бодрійяра, – «муляж, видимість, імітація образу, символу, знаку, за якою не постає ніякої дійсності, ... порожня оболонка, що маніфестує принципову присутність відсутньої реальності» [4, с. 39]. «Симулякр» як штучно втілена подоба, емблема відсутності дійсності, змінив у сучасній культурі художній образ. У сучасному постмодерному світі на перший план виходить позірність, «look» (те, ким ми хочемо видаватися та що можна змінити залежно від ситуації), на відміну від «style» (те, якими ми є насправді). Доба постмодернізму – це епоха естетики симулякрів, які репрезентуються штучністю, поверхневим конструюванням, антиєрархічністю, кількісними критеріями оцінки тощо.

Для ілюстрації смислових вимірів постмодернізму доволі репрезентативно вважається відома таблиця пар-опозицій, яку свого часу запропонував Іхаб Гассан [цит. за: 2, с. 173]:

Романтизм/символізм	Парафізика, дадаїзм
Закрита, замкнута форма	Відкрита, розімкнута антиформа
Ціль	Гра
Задум	Випадок
Єрархія	Анархія
Майстерність/логос	Вичерпаність/мовчання
Предмет мистецтва/завершений твір	Процес/перформанс/хепенінг
Дистанція	Участь
Творчість/тотальність/синтез	Деконструкція/антитеза
Присутність	Відсутність
Центрованість	Розсіювання
Жанр/кордони	Текст/інтертекст
Семантика	Риторика
Парадигма	Синтигма
Гіпотаксис	Паратаксис
метафора	Метонімія
Селекція	Комбінація
Корені/глибина	Ризома/поверхня
Інтерпретація/тлумачення	Проти інтерпретації/неправильне тлумачення
Означуване	Означник
Читальня	Письмо
Оповідь/велика історія	Антиповідь/мала історія
Основний код	Ідіолект
Симптом	Бажання
Тип	Мутант
Фаллоцентризм	Поліморфність/андрогінізм
Паранойя	Шизофренія
Витоки/причини	Різниця/слід
Бог-Отець	Святий Дух
Метафізика	Іронія
Визначеність	Невизначеність
Трансцендентне	Іманентне

Зокрема, Чарльз Вінквіст та Віктор Тейлор, досліджуючи та систематизуючи феномен постмодернізму в сучасному науковому, суспільному та культурному дискурсах («Енциклопедія

постмодернізму»), переконливо вважають його «етикеткою певного періоду, що навішується на культурні продукти, які виявляють або показують рефлексивність, іронію, іноді грайливу суміш високих та низьких елементів [9, с. 327]. Постмодернізм у сучасному науково-теоретичному дискурсі – це багатогранний соціокультурний феномен, якому загалом притаманні наступні характеристики: абсолютизація феномену гри; інституалізація парадигми, котра ґрунтується на утвердженні підходу рівноцінності та синхронності різних культурницьких систем (принцип «і–і» на противагу «або–або»); амбівалентність; відсутність цілісності текстуальних утворень; гра смислами, навмисне уникання однозначності у висловлюваннях та визначеннях; принцип «подвійного кодування»; зневажливе ставлення до авторитетів; сумнів щодо адекватності зв'язків людини і зовнішнього світу; заперечення однозначного взаємозв'язку причини і наслідку, а в підсумку взагалі будь-яких статичних зв'язків; втрата «чистоти» стилю, еkleктичність стилів і напрямків; деканонізація традиційних цінностей; використання цитування як методу художньої творчості, фрагментарності й принципів монтажу, форм пастишу, попури, колажу; принципи іронії, пародійності, «карнавалізації» життя, буфонади і театралізації; форми палімпсесту та бріколажу; гедонізм, естетизація потворного, змішування «високих» і «низьких» жанрів, взірців елітарної та масової культур; тиражування, орієнтація на споживацьку естетику, запозичення принципів інформаційних технологій та ін. Постмодернізму притаманні «відкритість, фрагментарність, визволення, плюралізм, руйнування зцентрованої структури, саморефлексивність, кітч... З постмодернізмом також асоціюються невизначеність, відсутність канонів, перформанс, взаємодія» [6, с. 278].

Однак на переконання Вольфганга Вельша, у сучасному соціокультурному просторі ми можемо вести мову про «два постмодернізми» – «постмодернізм дифузії» та «постмодернізм точності» [5, с. 13]. Перший, за словами В.Вельша, – «фейлетонівський постмодерн» – притаманний літературно-розважальним жанрам, нівелює значення понять та концептів, це «постмодернізм всіякості, попури й відхилення за всяку (власне кажучи, за ніяку) ціну має нині велику популярність та поширення» [5, с. 12]. Натомість «постмодернізм точності», якого автор визначає як «чинний» та «справжній», «не насолоджується безладом попури, не потребує невибагливо-незграбного ліцензування плутанини, а виступає за справжню плюральність, оберігає та розвиває її, дотримуючись заповіту дефініцій...постмодернізм не луна-парку, а реальної конфронтації, не культури споживання, а розмаїттю дійсності, не фейлетонові, а життєвим світам» [5, с. 14].

Екстраполюючи світоглядні засади постмодернізму на українське соціокультурне підґрунтя, постмодернізм в контексті української культури зазвичай розглядається як закономірний етап розвитку, що поєднує її світоглядні засади зі світовими культурними тенденціями. Однак дослідники одноставно зазначають, що український постмодернізм є вторинним явищем щодо західного. Визначальним у цьому є ваго-

мий історико-культурний розлам, який відбувся з тотальним винищенням зародження традиції українського модернізму першої третини ХХ ст. На превеликий жаль, на українському ґрунті не відбулося органічної спадкоємності культурних смислів «модернізм» – «постмодернізм», а штучне засилля соцреалізму, як уніфікованого та редукованого методу мистецько-літературної творчості, віднесло українську культурологічну думку та практику на далекий марґінес. Відтак, український варіант постмодернізму, який пролягав себе після періоду перебудови та здобуття нашої держави незалежності, є своєрідним намаганням подолати ідеологічні та естетичні стереотипи соцреалізму, які довгий час були абсолютно штучно глибоко вкоріненими в українську культуру під час радянського періоду. Тож зважаючи на той факт, що українська світоглядна традиція була повністю відірвана від світового культурного та наукового контексту, вперше термін «постмодернізм» у теоретичному дискурсі сучасної української культури вжила у 1991 р. Наталка Білоцерківець, аналізуючи літературну та музичну творчість тогочасних угруповань «Бу-Ба-Бу», «Пропала грамота», «Брати Гадюкіни», «Сестричка Віка» та ін. [див.: 3]. Також неможливо не погодитися із переконанням Тамари Гундорової, що постмодерна свідомість в українській культурі почала формуватися із світовідчуттям, яке сформувалося в українському суспільстві після Чорнобильської трагедії: «Чорнобиль розглядається як постмодерний симптом, який сприяє карнавалізації пізнорадянського життя, з одного боку, і постапокаліптичній візії сучасності, з іншого» [7, с. 393]. Тож, за словами Лілії Лавринович, постмодернізм в Україні є «данністю, спричиненою соціально-культурною ситуацією у світі» [12, с. 39].

Відома дослідниця Оксана Пахльовська називає український варіант постмодернізму «клонуванням без правил». Адже інерційне засвоєння взірців західної культури зумовило механічну аплікацію цих парадигм до специфіки українського культурного контексту, що й занурило українську критичну думку в теоретичний, методологічний та термінологічний хаос, а також зумовило тотальне розповсюдження культу епігонства [15].

Водночас в українському теоретичному дискурсі доволі часто висувуються гіпотези про те, що варіант західного постмодернізму є неприйнятним для українського соціокультурного простору. Тому в українській культурі ми можемо вести мову, радше, про «пострадянське», «посттоталітаризм» тощо. Нерідко український варіант постмодернізму зіставляють зі світоглядними моделями «постколоніалізму». Адже, на переконання М. Рябчука, колоніальна спадщина в українському суспільстві та українській культурі є глибше вкоріненою у суспільну свідомість, аніж комуністично-тоталітарна. Так, у соціокультурній царині вона передусім породжує «амбівалентність» українського посткомуністичного й постколоніального суспільства, його світоглядну розгубленість, «шизофренічність», одночасну зорієнтованість на протилежні, взаємовиключні цінності... ця «амбівалентність» не є лише «спадком» – закономірним наслідком різкого переходу суспільства від однієї системи цінностей до

іншої, а й свого роду набутком – результатом цілеспрямованої діяльності посткомуністичних еліт, спрямованої на атомізацію та дезорієнтацію суспільства» [16, с. 45]. Як стверджує Марко Павлишин, «у політиці постколоніалізм створює свободу орієнтуватися на прагматизм, звільнений від ідеології, а в творі мистецтва він відкриває можливість використовувати старі колоніальні міти й гратися ними – не так заперечуючи чи стверджуючи їх, як використовуючи для власних, нових, естетичних задумів. У цьому процесі нерідко відіграють роль прийоми іронії, пародії та карнавалу», відтак, постколоніальне «вписується в знайому раму постмодерного» [13, с. 227]. Наголошуючи колоніальній спадщині, яка глибоко проникла у всі царини української національної культури, Марко Павлишин зауважує, що звільнення від тоталітарних максим та стереотипів відбувається у площині постмодерної іронії [14, с. 214]. На переконання Ростислава Семківа, титульним інструментом постмодерної прози та поезії постає метод іронії у контексті «гри в літературу» [див.: 17] або ж, за словами Тамари Гундорової, «постмодерна гра з канонами класики» [7, с. 360]. Цю ситуацію Юрій Андрухович ілюструє тим, що «література минулих епох пропонувала (а точніше нав'язувала) певну цілісну картину світу, перейняту вірою і довірою. Постмодернізм же пропонує хаос і фрагментарність, уламки колишньої цілісності, руїни (отож він швидше «руїнний», аніж «руйнівний») колишньої єдності, ним же висміяної, – і все це перейняте виключно іронічною настановою, бо нічого більше не залишається» [1].

Аналізуючи феномен постмодернізму в сучасній українській літературі, Роксана Харчук слушно наголошує, що «у соцреалістичних літературах постмодернізм передусім був альтернативою соцреалізму. І це перша, найістотніша риса, що відрізняє постмодернізм колишніх соцреалістичних літератур від його західного варіанта, в якому він був хай м'якою, але альтернативою модернізму» [19, с. 6], відтак, «постмодернізм уможливив переформування соцреалістичного канону й повернення української літератури до традиції, звільненої від одновимірного соціологічного трактування» [19, с. 15].

В постмодерній українській літературі 90-х років ХХ ст. стає популярним новий жанр – антології, коли в межах однієї праці ми маємо змогу поверхово ознайомитися з великою кількістю авторів та уривків їхніх творів. Тамара Денисова у постмодерній літературі виокремлює діалогізм та плюралізм – сюжетний, образний, композиційний, хронологічний, а також такі літературні інструментарії як співтворчість автора та читача та поєднання конкретних історичних категорій із позачасовими тощо [див.: 8]. Постмодерністські методи, які найчастіше використовуються в сучасному українському літературному дискурсі – це передусім: гра смислами та ієрархічними цінностями, звернення до карнавальності та «радісності тексту», «загравання» із прийомами соцарту, використання у текстах суржиків чи його елементів («суржикізмів»), застосування гіпертекстуальності та інтертекстуальності тощо.

Зокрема, у сфері постмодерністських літературних пошуків варто виокремити такі творчі

угруповання як Асоціація українських письменників (АУП), Творча Асоціація «500», «Бу-Ба-Бу», «Музейний провулок, 8», «Нова дегенерація», «Орден чину ідіотів» (ОЧІ), «ЛуГоСад», «Пропала грамота», «Пси Святого Юра», «Червона Фіра», «Друзі Еліота», «СТАН», «БАСКИ», «OST», «ГЕРАКЛІТ», «Західний вітер», «Нова Література», «Позадесятники» та багато інших.

Постмодерністський дискурс літературних практик представлений плеядою українських письменників, поетів, критиків, есеїстів, з-поміж яких помітними постають є: Віра Агеєва, Іван Андрусак, Юрій Андрухович, Юрій Бедрик, Дмитро Білий, Наталка Білоцерківець, Ігор Бондар-Терещенко (ІБТ), Михайло Бриних (псевдонім деяких творів – «Доктор Падлюччо»), Юрій Винничук, Тарас Возняк, Павло Вольвач, Микола Воробйов, Василь Габор, Тимофій Гаврилів, Василь Герасим'юк, Павло Гірник, Василь Голобородько, Назар Гончар, Григорій Грабович, Михайло Григорів, Юрій Гудзь (псевдоніми – Юрій Тетянич, Хома Брут, Хома Брус), Тамара Гундорова, Олег Гуцуляк, Тарас Девдюк, Леся Демська-Будзуляк, Любка Дереш, Володимир Діброва, Анатолій Астаф'єв (псевдоніми – Анатолій Дністровий, Гліб Успенський), Ярослав Довган, Володимир Єшкілев, Сергій Жадан, Володимир Жовнорук, Богдан Жолдак, Оксана Забужко, Дмитро Затонський, Ніла Зборовська, Юрій Издрик, Олександр Ірванець, Ірена Карпа, Маріанна Кіяновська, Василь Кожелянко, Іван Козаченко, Тарас Кознарський, Андрій Кокотюха, Віктор Кордун, Олег Коротащ, Володимир Костирко, Олександр Кривенко, Роман Кухарук, Віктор Лапкін (псевдонім – Віктор Недоступ), Олег Лишега, Микола Луговик-Сениця, Іван Лучук, Тарас Лучук, Андрій Малащук, Іван Малкович, Тетяна Малярчук, Марія Матіос, Василь Махно, В'ячеслав Медвідь, Ростислав Мельников, Тарас Мельничук, Марія Микицей, Петро Мідянка, Микола Мірошніченко, Антон Морговський, Володимир Моренець, Костянтин Москалець, Володимир Мулик, Тарас Мурашко, Володимир Назаренко, Віктор Неборак, Андрій Охрімович, Соломія Павличко, Марка Павлишина, Галина Пагутяк, Василь Пахаренко, Оксана Пахльовська, Євген Пашковський, Галина Петросаняк, Світлана Пиркало, Світлана Пovalaєва, Лесь Подерев'янський, Юрій Лисенко (псевдонім – Юрко Позаяк), Юрій Покальчук, Василь Портяк, Тарас Прохасько, Степан Процюк, Ігор Римарук, Ірен Роздобудько, Богдан Рубчак, Микола Рябчук, Роман Садловський, Олекса Семенченко (псевдоніми – Семен Либонь, Ріо Кундер), Роман Скиба, Василь Слапчук, Наталя Сняданко, Ірина Старовойт, Вікторія Стах (псевдоніми – Мстислава Чайка, Яніра Мева, Мотря Чуйбіска, Жирка Зигзиця, Віктор Остап), Любомир Стринаглюк, Василь Трубай, Олесь Ульяненко, Олександр Ушкалов, Тарас Федюк, Володимир Цибулько, Іван Ципердок, Григорій Чубай, Валерій Шевчук, Володимир Яворський, Мирослав Ягода та багато інших.

Особливості та перспективи розвитку українського театрального мистецтва пов'язані передусім з тенденціями сучасної постмодерністської культури. З-поміж них варто виокремити: феномен втрати авторитету автора, на зміну якому

приходить культ режисера; інтенції до рефлексивності, медитативності, іронічності й самоіронічності; принципи маргінальності; синтез в межах однієї театральної постановки східної інтровертності та західної дєвості; мозаїчне поєднання елементів різних типів культур (регіональних, етнічних, національних, загальносвіттових); калейдоскопічність «піднесеного» і «нищого» стилів; синтеза професійного мистецтва з молодіжними субкультурами тощо. Ці тенденції простежуються у творчій діяльності багатьох українських режисерів, зокрема: Андрія Білоуса, Дмитра Богомазова, Романа Віктука, Оксани Дмитрієвої, Ростислава Держипільського, Андрія Жолдака, Валентина Козьменка-Делінде, Володимира Кучинського, Олексія Лісовця, Віталія Малахова, Едуарда Митницького, Станіслава Мойсеєва, Сергія Проскурні, Владислава Троїцького, Віктора Шулакова та ін.

Що стосується образотворчого мистецтва в сучасній українській культурі, то постмодерністські експерименти зумовлюють нівелювання граней між традиційними видами і жанрами мистецтва, постулюючи розвиток тенденції синестезії. Удосконалення і доступність технічних засобів відтворення, розвиток комп'ютерної техніки й інформатики, а також сучасних комунікативних технологій зумовлюють перехід до новітніх художніх практик. Подекуди це зумовлює «дизайнізацію» сучасного мистецтва, конструювання артефактів методом аплікації тощо. Так, українське «Contemporary art» чи «теперішнє мистецтво» (дефініція Ю. Андруховича) та його перспективні напрями розвитку характеризується поєднанням трансавангарду, концептуального мистецтва, постмодерністського неobaroko, медіамистецтва (відеоарт, віджеїнг, саунд-арт, медіаландшафт, нет-арт, веб-арт тощо). Вражає також розмаїття форм вираження – колаж, асамбляж, інсталяція, перформанс, хепенінг, ready-made тощо.

Новаційними моментами позначені творчі пошуки Олександра Бабака, Василя Бажая, Андрія Блудова, Володимира Бовкуна, Сергія Браткова, Гліба Вишеславського, Олександра Войтовича, Артема Волокітіна, Євгенії Гапчинської, Тетяни Гершуні, Ганни Гідори, Олександра Гнилицького, Ксенії Гнилицької, Олега Голосія, Ігоря Гусєва, Гриці Ердє, Олександра Животкова, Микити Кадана, Владка Кауфмана, Володимира Кожухаря, Анатолія Криволапа, Миколи Мазура, Павла Макова, Максима Мамсікова, Івана Мар-

чука, Оксани Мась, Миколи Маценка, Бориса Михайлова, Ярослава Присяжнюка, Влади Ралко, Костянтина («Вінні») Реунова, Олександра Ройтбурда, Степана Рябенка, Арсена Савадова, Андрія Сагайдаковського, Івана Семєсюка, Юрія Сенченка, Юрія Сивиріна, Віктора Сидоренка, Тіберія Сільваші, Юрія Соломка, Олега Тістола, Валерії Трубіної, Оксани Чепелик, Іллі Чічкана, Марії Шубіної, Василя Цаголова, Мирослава Ягоди та багатьох інших.

Таким чином, як влучно висловилася Тамара Гундорова, «епоха постмодерну відкривала нові можливості для розвитку української культури, спрямовуючи її на плюральність, за якої відмінності не повинні були згладжуватися у якійсь універсальній єдності. Однак утримування різнорідності за відсутності єдності і без уніфікації виявилось зовсім не простим завданням» [7, с. 544]. Для цього необхідно, за надзвичайно актуальними словами Ліни Костенко, «розробити свою гуманітарну політику, її стратегію та пріоритети. Зафіксувати себе у свідомості людства парадоксом молоді держави з тисячолітньою культурою, що була досі заблокована в силу історичних причин. Бути відкриттям для світу, а не морально ущербним народом в аберациях чужих віддзеркалень [10, с. 11].

Висновки і пропозиції. Таким чином, постмодерні практики діячів сучасної української культури зумовлюють зближення вітчизняного та світового художньо-мистецького, літературного, театрального дискурсів, що, безсумнівно, постає вагомою тенденційною спрямованістю сьогодення. Відтак, важливо й надалі відкривати межі та долати стереотипи усталених «центризмів» та репрезентувати українську культуру у її багатоманітні та унікальності водночас, адже сучасна українська культура втягнена у цивілізаційний вир нелінійних масштабних взаємодій, міжкультурної асиміляції та інтеграції.

Без сумніву, постмодерністські практики репрезентують вітчизняний теоретичний дискурс у світлі актуальних світових тенденцій, що засвідчує чільний пласт творчих надбань представників літературної, художньо-мистецької, театральної царини буття сучасної української культури. Український варіант постмодернізму слугує чільною світоглядною основою для формування та розвитку для більш сучасних напрямків – постпостмодернізму, метамодернізму, цифрового модернізму та ін., окреслюючи нові виміри та перспективи розвитку сучасної української культури.

Список літератури:

1. Андрухович Юрій. Повернення літератури? *Плерома. Мала Українська Енциклопедія Актуальної літератури*. 1998. № 3. URL: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/andr-pl.htm> (дата звернення: 28.01.2021).
2. Андрущенко Т.І. Постмодернізм як протиставлення. *Мультиверсум: Філософський альманах*. 2008. Вип. 67. С. 168–174.
3. Білоцерківець Н. Бу-Ба-Бу та ін.: український літературний неоавангард: портрет одного року. *Слово і час*. 1991. № 1. С. 42–52.
4. Бодрийяр Ж. Симулякри и симуляції. *Філософія епохи постмодерна*. Мінск, 1996. С. 32–47.
5. Вельш В. Наш постмодерний модерн. Київ, 2004. 328 с.
6. Горбатенко В.П. Політичне прогнозування: Теорія, методологія, практика. Київ, 2006. 400 с.
7. Гундорова Т. Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми. Київ, 2013. 548 с.
8. Денисова Т. Феномен постмодернізму: контури й орієнтири. *Слово і час*. 1995. № 2. С. 18–31.
9. Енциклопедія постмодернізму / за ред. Ч.Е. Вінквіста, В.Е. Тейлора. Київ, 2003. 503 с.
10. Костенко Л. Гуманітарна аура нації, або Дефект головного дзеркала. Київ, 2005. 31 с.
11. Кулікова Т.М. Мультикультуралізм: соціально-методологічний аспект : автореф. дис. канд. філософ. наук : 09.00.03. Харків, 2006. 18 с.

12. Лавринович Лілія. Сучасний український постмодернізм – Напрямок? Стиль? Метод? *Слово і час*. 2001. № 1. С. 39–46.
13. Павлишин М. Козаки в Ямайці: постколоніальні риси в сучасній українській культурі. *Канон та іконостас: Літературно-критичні статті*. Київ, 1997. С. 223–237.
14. Павлишин М. Українська культура з погляду постмодернізму. *Канон та іконостас: Літературно-критичні статті*. Київ, 1997. С. 213–222.
15. Пахльовська О. Українська культура у вимірі «пост»: посткомунізм, постмодернізм, поствандалізм. *Сучасність*. 2003. Ч. 10. URL: <http://www.ukrcenter.com/> (дата звернення: 28.01.2021).
16. Рябчук М. Постколоніальний синдром. Спостереження. Київ, 2011. 240 с.
17. Семків Р. Постмодернізм та іронія (типологізація нетипового). *Слово і Час*. 2000. № 6. С. 6–12.
18. Філософський енциклопедичний словник / за ред. В.І. Шинкарука. Київ, 2002. 742 с.
19. Харчук Р.Б. Сучасна українська проза: Постмодерний період. Київ, 2008. 247 с.

References:

1. Andrukhovych Yuriy (1998) Povernennya literatury? [Return of literature?]. *Pleroma. Mala Ukrayinska Encyklopediya Aktualnoyi literatury*, vol. 3. Available at: <http://www.ji.lviv.ua/ji-library/pleroma/andr-pl.htm> (accessed 28 January 2021).
2. Andrushhenko T.I. (2008) Postmodernizm yak protystavlennya [Postmodernism as an opposition]. *Multyversum: Filozofskiy almanax*, vol. 67, pp. 168–174.
3. Bilocerkevich N. (1991) Bu-Ba-Bu ta in.: ukrayinskyj literaturnyj neoavangard: portret odnogo roku [Bu-Ba-Bu and others: Ukrainian literary neo-avant-garde: a portrait of one year]. *Slovo i chas*, vol. 1, pp. 42–52.
4. Bodryjyar Zh. (1996) Symulyakry i symulyacii [Simulacra and simulations. The philosophy of the postmodern era]. *Fylosofyia epohy postmoderny*. Mynsk, pp. 32–47. (in Russian)
5. Velsh V. (2004) *Nash postmodernyj modern* [Our postmodern modernism]. Kyiv: Alterpres. (in Ukrainian)
6. Gorbatenko V.P. (2006) *Politychne prognosuvannya: Teoriya, metodologiya, praktyka* [Political forecasting: Theory, methodology, practice]. Kyiv: Geneza. (in Ukrainian)
7. Gundorova T. (2013) *Tranzytna kultura. Symptomy postkolonialnoyi travmy* [Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma]. Kyiv: Grani-T. (in Ukrainian)
8. Denysova T. (1995) Fenomen postmodernizmu: kontury j oriyentyry [The phenomenon of postmodernism: contours and landmarks. Word and time]. *Slovo i chas*, vol. 2, pp. 18–31.
9. Vinkvist Ch.E., Tejlor V.E. (ed.) (2003) *Encyklopediya postmodernizmu* [Encyclopedia of postmodernism]. Kyiv: Vydavnytstvo Solomiyi Pavlychko Osnovy. (in Ukrainian)
10. Kostenko L. (2005) *Gumanitarna aura naciyi, abo Defekt golovного dzerkala* [Humanitarian aura of the nation, or the Defect of the main mirror]. Kyiv: Vydavnychiy dim “KM Academia”. (in Ukrainian)
11. Kulikova T.M. (2006) *Multykulturalizm: socialno-metodologichnyj aspekt: avtoref. dys. kand. filosof. nauk: 09.00.03* [Multiculturalism: socio-methodological aspect: author's ref. dis. cand. philosopher. science: 09.00.03]. Kharkiv, 18 p.
12. Lavrynovych Liliya (2001) Suchasnyj ukrayinskyj postmodernizm. Napryam? Styl? Metod? [Contemporary Ukrainian Postmodernism. Direction? Style? Method?]. *Slovo i chas*, vol. 1, pp. 39–46.
13. Pavlyshyn M. (1997) Kozaky v Yamajci: postkolonialni rysy v suchasnij ukrayinskij kulturi [Cossacks in Jamaica: postcolonial features in modern Ukrainian culture]. *Kanon ta ikonostas: Literaturno-krytychni statti*, pp. 223–237.
14. Pavlyshyn M. (1997) Ukrayinska kultura z poglyadu postmodernizmu [Ukrainian culture in terms of postmodernism]. *Kanon ta ikonostas: Literaturno-krytychni statti*, pp. 213–222.
15. Paxlovska O. (2003) *Ukrayinska kultura u vymiri «post»: postkomunizm, postmodernizm, postvandalizm* [Ukrainian culture in the dimension of «post»: post-communism, postmodernism, post-vandalism]. *Suchasnist*, vol. 10. Available at: <http://www.ukrcenter.com/> (accessed 28 January 2021).
16. Ryabchuk M. (2011) *Postkolonialnyj syndrom. Sposterezhennya* [Postcolonial syndrome. Observation]. Kyiv: K.I.S. (in Ukrainian)
17. Semkiv R. (2000) *Postmodernizm ta ironiya (typologizaciya netypovogo)* [Postmodernism and irony (typology of the atypical)]. *Slovo i Chas*, pp. 6–12.
18. Shynkaruk V.I. (ed.) (2002) *Filozofskiy encyklopedychnyj slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: NAN Ukrainy, In-t filosofiyi imeni G.S. Skovorody. (in Ukrainian)
19. Xarchuk R.B. (2008) *Suchasna ukrayinska proza: Postmodernyj period* [Contemporary Ukrainian prose: The postmodern period]. Kyiv: Akademiya. (in Ukrainian)

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-56>

УДК 376.015.31-056.3:793.3

Драч Т.Л.¹

Національна академія керівних кадрів культури і мистецтв

РОЗВИТОК ПЛАСТИЧНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ-АУТИСТІВ ЗАСОБАМИ ТАНЦЮ-МОДЕРН

Анотація. В повсякденній реальності досить часто трапляються випадки захворювань дітей аутизмом. Тому важливим є шукати методи соціальної адаптації дітей-аутистів шляхом їх творчого розвитку, зокрема, навчання їх сучасній танцювальній культурі. Дослідження можливостей хореографічного мистецтва як засобу розвитку дітей-аутистів визначає актуальність обраної теми. Мета публікації – визначити методи розвитку творчих здібностей дітей-аутистів засобами сучасної хореографії, зокрема – танцем-модерн. Для дитини з аутизмом характерними є стереотипні, часто незвичні рухи головою, тілом, руками, пальцями, ногами інтенсивніші при збудженні, моторні манеризми, така дитина любить крутитися на місці чи захоплюється предметами, що крутяться. Тому важливо розвивати пластичні здібності таких дітей, навчити танцювати таку дитину вкрай важко, але можливо. При правильному підході з боку викладача, на нашу думку, можна розвинути творчі здібності дитини-аутиста засобами сучасної хореографії.

Ключові слова: діти дошкільного віку, аутизм, хореографічне мистецтво, пластичні здібності, танець-модерн, методика викладання.

Drach Tamara

National Academy of Managerial staff of Culture and Art

DEVELOPMENT OF AUTISTIC CHILDREN' PLASTIC SKILLS BY MODERN-DANCE

Summary. In everyday reality we often can meet the cases of illnesses children by autism. It is exeteremely important to seek the methods of their social adaptation by the way of their artistic development, particular, teaching them of modern dance culture. The investigation of opportunities of choreographic art as the way of autistic children development is determined the actuality of chosen theme. The aim of our research is to determine the methods of developing the creative abilities of autistic children by modern choreography. To do this, we need to decide the following tasks: to study the main features of behavior and plasticity of autistic children; identify important relevant creative areas for the development of autistic children; explore the possibilities of using modern dance techniques in the development of autistic children; to characterize the program of modern choreography for the development of such students. In our work, we used systematic and comparative methods, as well as problem and analytical analysis of the literature to study methods of developing autistic children through art therapy and choreography, to improve their plastic capabilities and study the latest trends in art and psychology. The question of development of creative abilities of autistic children by art therapy has already been studied in modern literature, but it's the first attempt to determine methods of developing plastic abilities of children with autism by means of modern dance. The results of this study can be used in preschools for the plastic development of children with autism during choreography classes. A child with autism is characterized by stereotypical, often unusual movements of the head, body, hands, fingers, feet, more intense when aroused, motor manners, such a child likes to spin on the spot or is interested in objects that spin. Therefore, it is important to develop the plastic abilities of such children, although it is very difficult to teach such child to dance professionally, but it is possible to develop the choreographic grace of movements. With the right approach on the part of teacher, in our opinion, it is possible to develop the creative abilities of an autistic child through modern dance.

Keywords: preschool children, autism, choreographic art, plastic abilities, modern dance, teaching methods.

Постановка проблеми. Наразі хореографічне мистецтво введено в програму дошкільних навчальних закладах, загальноосвітніх та позашкільних організаціях, які забезпечують творчий розвиток та культурне дозвілля дітей різного віку та рівня підготовки.

Однак серед фізично та психічно здорових дітей трапляються випадки, коли на заняття з хореографії приводять учнів з різними видами відхилень у психічному та фізичному стані, тож доводиться зважати на особливості підготовки цих дітей. Одним з таких відхилень у мозковій діяльності дитини є аутизм.

Аутизм (розлади аутистичного спектру (РАС)) – це стан, який виникає внаслідок порушення

розвитку головного мозку і характеризується вродженим та всебічним дефіцитом соціальної взаємодії та спілкування. Його неможливо вилікувати, проте з часом можна скоригувати і адаптувати людину до соціального життя. В Україні з 2008 по 2013 рік за даними МОЗ України захворюваність на розлади зі спектру аутизму зросла в 3,8 разів з 2,4 до 9,1 на 100 000 дитячого населення [6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання творчого розвитку дітей-аутистів засобами арт-терапії досліджували такі науковці, як Н.С. Анреєва, В. Бабіч, Н.В. Базима, Н.П. Волощина, Н.Г. Івашура, Н.П. Кравець (2003), однак питання пластичного розвитку дітей-аутистів

¹ ORCID: <http://orcid.org/0000-0002-7657-700>

засобами танцю-модерн ще не піднімалося у науковій літературі.

Актуальність теми дослідження. Вже давно доведено, що творчий розвиток дітей з аутизмом є важливим етапом у їхній адаптації до нормального соціального життя. Для того, щоб адаптувати дитину до суспільного життя, слід залучати її до соціально бажаної діяльності (сучасної хореографії, занять співом і т.д.). Збагачувати знання дитини про власний організм та здоров'я; формувати у неї потребу дбати про своє здоров'я, розвивати рухові якості – швидкість, спритність, загальну витривалість; розвивати потребу в щоденній руховій діяльності та самостійність у рухливих іграх, створювати сприятливі умови для виховання самостійності, наполегливості, працелюбності. Саме танець-модерн може стати хорошою мотивацією до спілкування та самовдосконалення, що слід науково обґрунтувати та дослідити.

Мета публікації – довести важливість (необхідність) систематичних занять хореографією для дітей-аутистів. Для цього перед нами були поставлені **завдання**:

– проаналізувати матеріали досліджень щодо аутизму та визначити особливості поведінки дітей-аутистів;

– дослідити можливість застосування танцю-модерн у процесі розвитку дітей-аутистів як одного із засобів становлення їх творчих здібностей;

Виклад основного матеріалу дослідження Розлади аутистичного спектру починаються у дитинстві, проте зберігаються у підлітковому і дорослому віці. У більшості випадків ці стани проявляються у перші п'ять років життя. Діагностувати ризик розвитку аутизму можна вже в півторарічному віці дитини за допомогою спеціального скринінгового тесту.

Люди з аутизмом можуть бути надзвичайно обдарованими, проте їм потрібно набагато більше часу, щоб навчитися чомусь дуже простому. Рівні розумової діяльності у людей з РАС варіюють в надзвичайно широких межах – від важкого порушення функцій до чудових невербальних когнітивних навичок. Такі діти проявляють здібності – іноді просто геніальні – до малювання, музики, конструювання, математики, хореографії, тощо. При цьому інші сфери життя не будуть цікавити дитину. До 6 років мозок дитини активно засвоює інформацію. І якщо намагатися розвивати «дитину дощу», як їх ще називають, до цього віку зусиллями психологів, арт-терапевтів, логопедів, то з часом таку дитину можна адаптувати до соціального життя [1, с. 6].

Такі діти мають: *порушення мови:* часто повторюють почуті десь слова і фрази, придумують власні слова (неологізми) і не користуються мовою для спілкування; *відсутність емоційного контакту з людьми:* малюки не дивляться людям в очі, не тягнуться до батьків на руки, не посміхаються, часто чинять опір спробам взяти їх на руки, приголубити; *усамітнення:* дитина з аутизмом відчуває сильний дискомфорт серед інших людей, а часом – тривогу. Вони не завжди бавляться з однолітками, не розуміють емоцій інших людей і тому віддають перевагу усамітненню, яке захищає їх від сильних переживань з приводу складнощів спілкування; *напади агресії:*

будь-яка невдача може викликати у дитини спалах гніву, спровокувати істеріку, фізичну атаку. Агресія у дітей-аутистів може бути спрямована на інших і на самих себе, останнє зафіксовано у 30% хворих; *слабкий інтерес до іграшок:* наприклад, дитина не катає машинку, а годинами крутить її колесо. Інший варіант – прихильність тільки до однієї іграшки або її частини, до одних і тих же дрібних предметів; *стереотипність поведінки, страх змін:* діти артисти схильні здійснювати одні й ті ж дії протягом довгого часу, повторювати одне і те ж саме слово, бігати по колу, розгойдуватися з боку в бік, дивитися на обертові об'єкти, вертати щось тощо [2, с. 52].

Працюючи з дітьми-аутистами, навіть, якщо це одна дитина в групі або індивідуальні заняття, стикаєшся з повною ізоляцією дитини від спілкування з іншими дітьми та викладачем, доводиться постійно тримати їх увагу, привертати до себе різноманітними засобами. Ці діти не реагують на оточуючий світ, більше сприймають фізичний контакт, тому важливо спонукати їх до активного та різноманітного руху. Діти-аутисти вкрай рідко роблять різноманітні вправи, повторювання одного і того самого руху для них є своєрідним засобом зняття нервового напруження. Як ми вже зауважили, рідко діти-аутисти в дошкільному віці розмовляють. Переважно їх лексикон є бідним, але вони потребують нашої підтримки та уваги, адже вони залежні від оточуючих, котрі спрямовують їхні дії у потрібному напрямку розвитку їх пластичних здібностей.

Важливим є те, що діти-аутисти проявляють іноді геніальні здібності в творчості, науці або спорті. Їх цікавлять речі, які є незвичними для адаптованої до соціуму одногрупників. Дітей-аутистів приваблює яскраве світло, предмети, що рухаються, а під час занять – складні акробатичні трюки на спортивних снарядах, пілоні, повітряному кільці, повітряних полотнах тощо. Серед танцювальних стилів, якими, на нашу думку, можна займатися з дітьми-аутистами, викремлюються хіп-хоп, диско, техно або, наприклад, модерн, танець модерн-джаз.

Спочатку робота з такими дітьми може викликати паніку та непорозуміння у недосвідченого викладача, адже учень, який не реагує на зауваження та повторює одні й ті самі рухи, важче піддається навчанню. Такі діти можуть агресивно реагувати на те, що їм не подобається чи не цікаво. Важливо на цьому етапі не розгубитися та продовжувати заняття. Придивлятися, до чого дитина проявляє цікавість та як реагує на ті чи інші вправи та заняття, щоб постаратися сформувати програму, яка би була цікава саме цій дитині. Це можуть бути елементи повітряної акробатики та полотнах та на кільці (якщо зал обладнаний відповідними снарядами), а також відповідне поєднання з хореографічними елементами танцю-модерн.

Такі діти реагують на зміни інтонацій в голосі під час проведення занять з хореографії, яскраву музику, особливі засоби для кожного заняття. Важливо зауважити, що дітей-аутистів важко передбачити, тому з ними варто займатися індивідуально або у такій групі, щоб з цією дитиною поряд був дорослий. Дуже часто діти-аутисти різко змінюють зацікавлення одним заняттям

на інше, можуть почати бігати або кричати. Такі зміни настрою повинні слугувати сигналом, що варто змінити направлення діяльності та спробувати переключитися на щось інше. Окрім того, важливо усвідомлювати наскільки фізично здорова така дитина та що саме можна з нею практикувати.

В танці-модерні чудовим засобом може стати імпровізація з різними реквізитами, наприклад, хусточками, шишками, листям, іграшкою чи м'ячем. Варто розуміти, що дитину з аутизмом не слід до чогось примушувати, на відміну від здорових дітей, адже вона може на це реагувати агресивно та робити непередбачувані речі. Тож, тільки спираючись на зацікавлення дитини, можна будувати заняття, щоб воно було корисним для неї. З танцю-модерн найкраще використовувати елементи хореографічних зв'язок, які би вона змогла повторити [4, с. 28].

Дитина з відхиленнями у психіці стикається з рядом труднощів, які не дозволяють їй адаптуватися до нормального соціоактивного життя. Однак залучення дітей-аутистів до танцювальної практики дозволяє сформувати їх навички у хореографії та адаптувати їх до корисного соціального спілкування. Хореографія модерну формує в них відчуття музики, розвиває танцювальність та гнучкість, формує в них пластичність. Важливо зазначити, що діти-аутисти при правильному підході у викладанні можуть вдало проявляти свою артистичність та виконливість.

З ними можна виконувати bounce з модерну або робити партнерну гімнастику в стилі модерн. Однак, не бажано довго виконувати одну і ту

саму вправу, адже в них не вистачає для цього зосередженості. Слід відразу переключати їхню увагу на нову вправу, наприклад, це можуть бути вправи на пілоні, підлази, виси, крутки на динамічному знарядді. Такі діти легко вдаються до імпровізації під музику та різноманітних творчих завдань, наприклад, зобразити звірятко чи якийсь предмет [5, с. 65].

Таких дітей можливо підготувати і до виступу чи показового заняття при правильному підході та взаємодії з батьками. В такому випадку дитина йде на контакт та може вивчити потрібні рухи, і під час виступу вдало показати свої хореографічні таланти [3, с. 25].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Для дитини з аутизмом характерними є стереотипні, часто незвичні рухи головою, тілом, руками, пальцями, ногами інтенсивніші при збудженні (гойдання, скакання, крутіння частинами тіла, ходіння на пальчиках), моторні манеризми (наприклад, крутіння долонями, пальцями, складні рухи усім тілом), така дитина любить крутитися на місці чи захоплюється предметами, що крутяться. Навчити танцювати таку дитину вкрай важко, але можливо. При правильному підході з боку викладача, на нашу думку можна розвинути творчі здібності дитини засобами сучасної хореографії. В ході нашого дослідження ми проаналізували наявні наукові матеріали щодо аутизму та визначили особливості поведінки дітей-аутистів та вивчили можливості застосування танцю-модерн у процесі розвитку дітей-аутистів як одного із засобів становлення їх творчих здібностей.

Список літератури:

1. Буров О.Ю., Камишин В.В. Оцінювання обдарованості: проблеми кількісної міри. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. Київ: Інститут обдарованої дитини АПН України. 2004. Вип. 2. С. 5–9.
2. Волощук І.С. Обдарованість: сутність і типологія. *Навчання і виховання обдарованої дитини: теорія та практика*. Київ: Інститут обдарованої дитини АПН України. 2004. Вип. 2. С. 9–24.
3. Громадська спілка «Захист прав осіб з розладами аутистичного спектру». URL: http://аутизм.com.ua/?page_id=438
4. Никитин В.Ю. Модерн-джаз танец: История. Методика. Практика. Москва: Изд-во ГИТИС, 2000. 440 с.
5. Шариков Д.І. Теорія, історія та практика сучасної хореографії: Генезис і класифікація сучасної хореографії – напрями, стилі, види [Текст]: монографія / Денис Шариков. Київ. Міжнародний ун-т, Ін-т телебачення, кіно і театру, Каф. театр. мистец. Київ: КиМУ, 2010. 208 с.
6. Аутизм. «Люди дощу» – хто вони? Що треба знати про аутизм. URL: <https://phc.org.ua/news/lyudi-doschu-khto-voni-abo-scho-vi-znaete-pro-autizm>

References:

1. Burov O.U. (2004) Estimation of giftedness: problems of quantitative measure. *Education and upbringing of a talented child: theory and practice*. Kyiv: Institute of Talanted Children of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, issue 2, pp. 5–9. (in Ukrainian)
2. Voloshchuk I.S. (2004) Giftedness: essence and typology. *Education and upbringing of a talented child: theory and practice*. Kyiv: Institute of Talanted Children of the Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, issue 2, pp. 9–24. (in Ukrainian)
3. Public Union «Protection of the Rights of Persons with Autism Spectrum Disorders». Available at: http://аутизм.com.ua/?page_id=438
4. Nikitin V.U. (2000) Modern jazz dance: History. Method. Practice. Moscow: GITIS Publishing House, 440 p. (in Russian)
5. Sharikov D.I. (2010) Theory, history and practice of modern choreography: Genesis and classification of modern choreography – directions, styles, types [Text]: monograph / Denis Sharikov; Kiev. International University, Institute of Television, Film and Theater, Dept. theater. art. Kyiv: Kyiv Medical University, 208 p. (in Ukrainian)
6. Autism. «Rain people» – who are they? What you need to know about autism. Available at: <https://phc.org.ua/news/lyudi-doschu-khto-voni-abo-scho-vi-znaete-pro-autizm>

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-57>

УДК 7.03:7.001.12

Филиппова О.Н.

Политехнический музей (г. Москва)

ТВОРЧЕСТВО А. Н. МОКРИЦКОГО (1810–1870) – ХУДОЖНИКА И ЛИТЕРАТОРА

Аннотация. Развитие русской национальной культуры первой половины XIX века было сложным и противоречивым. Идейной опорой, уходящих в прошлое традиций стала в эти годы Академия художеств. Перевод Академии в 1829 году в ведение Министерства императорского двора поставил ее под непосредственное наблюдение Николая I, считающего себя тонким знатоком и ценителем искусства. Вследствие этого, сохраняя значение первоклассной школы профессионального мастерства, Академия художеств постепенно лишалась роли ведущего творческого художественного центра страны. Поиски новых путей в искусстве шли вне и помимо Академии. Неоценима в эти годы была деятельность А.Г. Венецианова и его многочисленных учеников. Творческие и педагогические принципы А.Г. Венецианова, обращавшие художников к внимательному изучению природы, природы, легли в основу, созданной им школы. А.Н. Мокрицкий (1810–1870), будучи учеником Академии художеств, занимался у А.Г. Венецианова. Он не только уважал его, как учителя, но и искренне любил этого пожилого, доброжелательного, простого и приветливого человека, а затем он провел четыре года вблизи К.П. Брюллова, как старательный ученик и восторженный почитатель: «Великого Карла».

Ключевые слова: творчество А.Н. Мокрицкого, знакомство с А.Г. Венециановым, первое самостоятельное произведение художника, жанр интерьера, рисунок, автопортрет, ученик портретного и исторического класса Академии под руководством К.П. Брюллова, портретист и пейзажист, ученики художника.

Filippova Olga

Polytechnic Museum (Moscow)

THE CREATIVE WORK OF A.N. MOKRITSKY (1810–1870) AS AN ARTIST AND WRITER

Summary. The development of Russian national culture in the first half of the XIX century was complex and contradictory. During these years, the Academy of Arts became the ideological support of the traditions that go back to the past. The transfer of the Academy in 1829 to the Ministry of the Imperial Court put it under the direct supervision of Nicholas I, who considers himself a fine connoisseur and connoisseur of art. As a result, while maintaining the importance of a first-class school of professional skills, the Academy of Arts gradually lost its role as the leading creative art center of the country. The search for new ways in art went beyond and beyond the Academy. During these years, the activities of A.G. Venetsianov and his numerous students were invaluable. Creative and pedagogical principles of A.G. Venetsianov, who drew artists to the careful study of nature, nature, formed the basis of the school he created. It was the works of A.G. Venetsianov and his followers that determined the further development of Russian art, preparing the speech of P.A. Fedotov and later the Peredvizhniki. The work of the famous K.P. Bryullov also played a huge, though controversial, role in this period. A.N. Mokritsky, being a student of the Academy of Arts, studied with A.G. Venetsianov. He not only respected him as a teacher, but also sincerely loved this elderly, benevolent, simple and friendly man, and then he spent four years near K.P. Bryullov, as a diligent student and enthusiastic admirer of "the Great Karl". About the creative activity, life, life, interests not only of A.N. Mokritsky, but also of his contemporaries, we can judge from the "Diary of the artist A.N. Mokritsky", which entered the collection of the State Tretyakov Gallery in 1932 together with the archive of the artist N.A. Martynov, who was at one time a student of A.N. Mokritsky at the School of Painting and Sculpture. The manuscript is poorly preserved. Some of its pages seem to have been lost, some of the pages are difficult to read, the handwriting is illegible, and the text contains many corrections and crossed-out words. We also recall the important contribution made by A.N. Mokritsky in the establishment of close contacts between Russian and Ukrainian writers, artists, scientists, about the big role it played in the fate of T.G. Shevchenko: he was one of those, thanks to whom the great poet was friends with A.G. Venetsianov and his school, entered the circle of Russian and Ukrainian democratic intelligentsia.

Keywords: the creative work of A.N. Mokritsky, introduction to A.G. Venetsianov, the first independent work of the artist, the genre of the interior, drawing, self-portrait, student of the portrait and history class of the Academy under the guidance of K.P. Bryullov, portrait and landscape painter, students of the artist.

Постановка проблемы. Аполлон Николаевич Мокрицкий (1810–1870), посторонний ученик Академии Художеств (у русского писателя, историка и журналиста – С.Ф. Либровича он был ошибочно назван К.П. Мокрицким), брал уроки живописи у К.П. Брюллова; портретист и исторический живописец, с 1849 года – он стал академиком. Был известен не только, как замечательный художник, учитель, но и, как автор мемуаров «Дневник художника А.Н. Мокрицкого», поступивший в собрание Государственной Третьяковской галереи в 1932 году, содержащий богатый и разнообразный фактический матери-

ал, разбросанный по страницам рукописи, стал неоценимым источником сведений о той эпохе, о творческой деятельности, жизни, быте, интересах выдающихся современников автора [5, с. 250].

Анализ последних исследований и публикаций. Об А.Н. Мокрицком у немногочисленных исследователей его творчества сложилось представление, как о мастере, который мало работал творчески, и не оставил после себя большого художественного наследия. В какой-то мере это суждение подкреплялось малочисленностью, сохранившихся до наших дней произведений художника. Первое подробное перечисление работ

А.Н. Мокрицкого содержится в «Автобиографии» художника, опубликованной его бывшим учеником А.Н. Нисчонковым в «Художественном журнале» за 1882 год [7].

В книге Т.В. Алексеевой «Художники школы Венецианова» (М., 1958) в списке произведений А.Н. Мокрицкого, являющемся до середины 1970-х годов наиболее полным, значится 50 названий, из которых лишь тринадцать портретов, пейзажей и жанров отмечены, как находящиеся в государственных музеях СССР и в частных коллекциях [1]. Некоторые произведения А.Н. Мокрицкого, преимущественно копии с картин К.П. Брюллова, упомянуты в книге Э.Н. Ацаркиной «К.П. Брюллов. Жизнь и творчество» (М., 1963) [3]. Однако, изучение исследователями архивных документов, каталогов выставок, современных художников и позднейших, картин А.Н. Мокрицкого, сохранившихся в частных и музейных собраниях, показало, что художник был автором довольно значительного количества работ. Эти сведения при подготовке публикации «Дневник художника А.Н. Мокрицкого» (М., 1975), представляющего большой интерес для исследователей живописи, музыки, театра и литературы первой половины XIX века, позволили им существенно расширить список произведений А.Н. Мокрицкого и внести в него ряд уточнений, касающихся названий и датировок [4, с. 233]. Цель данной публикации, на основе библиографических источников, раскрыть творчество А.Н. Мокрицкого, проанализировать его работы.

Аполлон Николаевич Мокрицкий родился 28 июля 1810 года (в аттестате, выданном Мокрицкому от имп. Воспитательного дома Санкт-

Петербургской ссудной казны, указана другая дата: 31 июля) на Украине в семействе скромного пирытинского почтмейстера Николая Алексеевича Мокрицкого. Мать будущего художника, Ульяна Даниловна, увлекалась рисованием и художественным рукоделием, и от нее, по-видимому, воспринял он интерес и любовь к изобразительному искусству. Семья, хоть и дворянская, была небогатой, однако, детям стремились дать хорошее образование. В 1818 году А.Н. Мокрицкого помещают в Полтавский дом воспитания бедных дворян, откуда он в январе 1824 года был выпущен на «собственное попечение отца» [4, с. 7].

Вскоре А.Н. Мокрицкий был принят в недавно, открытую Нежинскую гимназию высших наук, первым директором, которой, был профессор В.Г. Кукольник, отец известного впоследствии поэта и журналиста Н.В. Кукольника, также, окончившего эту гимназию. В 1836 году А.Н. Мокрицким был написан «Портрет Н.В. Кукольника» – один из лучших в его творческом наследии (илл. 1).

Нежинская гимназия высших наук была основана в небольшом уездном городке Полтавской губернии – Нежине на средства, завещанные екатерининским вельможей князем А.А. Безбородко. Гимназия была одним из наиболее серьезных и хорошо поставленных высших учебных заведений в России в конце 1820-х годов. Особенное внимание уделялось преподаванию гуманитарных наук. Воспитанники увлекались литературой, историей и философией, но получали также прочные и обширные знания в области естественных наук, математики, старых и новых языков. Не были забыты в гимназии и изобразительные искусства. Одновременно

Илл. 1. А.Н. Мокрицкий. «Портрет Н.В. Кукольника». 1836 г. Холст, масло, 36,0 × 16,0 см // Литературный музей института русской литературы РАН (г. Санкт-Петербург)

Илл. 2. А.Н. Мокрицкий. «Портрет Е.П. Гребенки». 1833 г. Холст, масло, 70,0 × 60,0 см // Национальный музей Тараса Шевченко (г. Киев)

с А.Н. Мокрицким в Нежине учились Н.В. Гоголь, его друзья А.С. Данилевский и Н.Я. Прокорович, будущий писатель Е.П. Гребенка и его братья, юрист П.Г. Редкин, К.М. Базили, ставший впоследствии дипломатом, художник-любитель граф С.П. де Бальмен. Два «Портрета Е.П. Гребенки» были исполнены А.Н. Мокрицким уже гораздо позже – в 1833 и в 1840 году (илл. 2).

Дружественные связи, возникшие в годы пребывания в гимназии, многие нежинцы сохраняли на всю жизнь. А.Н. Мокрицкий был известен среди гимназических товарищей своими художественными способностями. В письме братьев Е.П. и А.П. Гребенок к родителям из Нежина, от 14 сентября 1829 года, есть фраза: «...покорнейше Вас прошу прислать картину А.Н. Мокрицкого, которую я забыл дома» [4, с. 8]. К сожалению, это всего лишь единственное упоминание о живописи А.Н. Мокрицкого в конце 1820-х годов. Окончив в 1830 году Нежинскую гимназию, А.Н. Мокрицкий переехал в Петербург, желая заняться по примеру старшего брата, Александра, изучением медицины. Однако, его постигла неудача на этом поприще. Недостаток денежных средств заставил его искать работу. Он пытался поступить на службу в Департамент народного просвещения, т.к. в феврале 1831 года из Петербурга в Нежин поступил запрос об «обучавшемся в гимназии высших наук князя Безбородко студенте Аполлоне Мокрицком, утвержденном господином министром в сем звании 22 октября 1830 года» [4, с. 8]. С 1 апреля 1831 года он уже значился канцеляристом при Департаменте горных и соляных дел, а с 11 февраля по 22 сентября 1832 года – писарем при журналисте экспедиции Ссудной казны Санкт-Петербургского опекунского совета. Зарабатывая себе на жизнь, А.Н. Мокрицкий сделал также перевод с немецкого языка для «Литературной газеты» [4, с. 9]. Следует отметить, что, несмотря на службу, уже в сентябре 1831 года А.Н. Мокрицкий числился «посторонним учеником» Академии художеств [4, с. 9]. К этому же времени, по-видимому, относится и его знакомство с А.Г. Венециановым, ставшим его учителем в начале 1832 года. В 1833 году А.Н. Мокрицкий написал у А.Г. Венецианова одно из первых своих самостоятельных произведений «Галерея Эрмитажа (Вид внутренности коридора Зимнего дворца. Перспективный вид галереи Эрмитажа вдоль висячего сада. Западная галерея)» (Государственный Эрмитаж), попробовав себя в жанре интерьера, столь популярного среди художников венециановской школы [5, с. 251] (илл. 3).

Написание «внутренности», как тогда говорили, или перспективы комнат были хорошим упражнением для начинающих художников [5, с. 251]. «Каков же этот род живописи, оставляющий нам так много удовольствия и пользы и до того доступный и подручный, что каждый, начинающий писать красками может с небольшим пособием учителя создать приятную картину!» – так молодой живописец высказывает свое впечатление об этом жанре и продолжает: «дворцы и подвалы дают живописный интересный материал для художников, здесь учатся стройности, согласию в целом и в частях» [5, с. 252]. Венециановские ученики, прежде всего, за интересом удаивались от Академии художеств

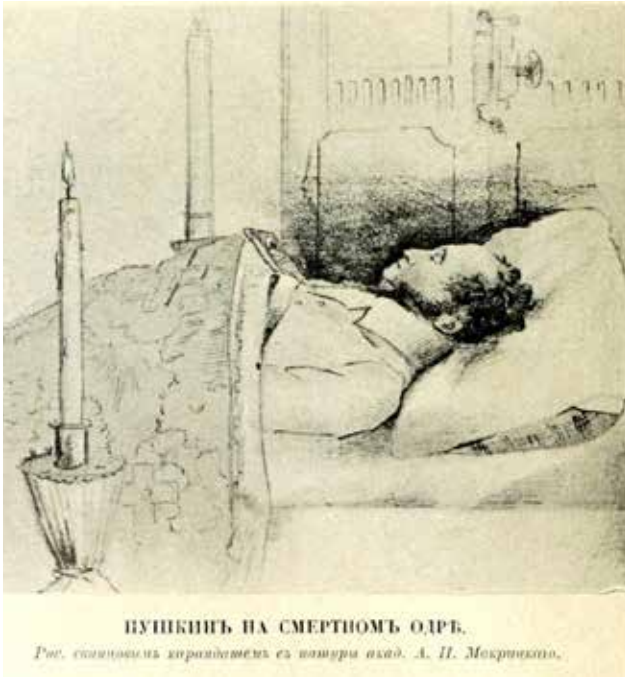

Илл. 3. А.Н. Мокрицкий. «Галерея Эрмитажа (Вид внутренности коридора Зимнего дворца. Перспективный вид галереи Эрмитажа вдоль висячего сада. Западная галерея)». 1833 г. Холст, масло, 91,0 × 70,5 см // Государственный Эрмитаж (г. Санкт-Петербург)

золотых медалей, а выполненные ими изображения дворцовых зал снискали им милостивое внимание высоких особ, которые в ряде случаев специально заказывали им писать тот или иной интерьер во дворце. Работа А.Н. Мокрицкого «Вид картинной галереи Эрмитажа» обнаруживает, как достаточно высокую профессиональную подготовку автора, так и является своеобразным историческим документом [5, с. 252]. Как известно, именно при Малом Эрмитаже впервые в России были созданы специальные галереи для экспозиции живописи.

Первой, в 1775 году, построили западную галерею. На картине А.Н. Мокрицким мы можем видеть архитектурное убранство этого интерьера, еще, сохраняющего свой первоначальный облик. В этом произведении проявился и интерес художника к жанру группового портрета, также, характерного для венециановцев.

Любопытно, что персонажами группового портрета в этой композиции стали, кроме придворных и Марии Васильевны Коссовской – воспитателя – англичанки, сыновья императора Николая I – шестилетний Константин, трехлетний Николай и годовалый Михаил. А А.Н. Мокрицкий был одним из тех художников, кто был вхожим в государевы апартаменты – и не только для написания с натуры, но и когда, по его словам, нужно было «идолопоклонничать», т.е. делать визиты по случаю рождения или поздравления с праздником членов царской семьи и Марии Васильевны [5, с. 252]. Вскоре, однако,

ПУШКИНЪ НА СМЕРТНОМЪ ОДРЪ.

Рис. сделанъ карандашомъ съ шапши акад. А. Н. Мокрицкимъ.

Илл. 4. А.Н. Мокрицкий. «А.С. Пушкин на смертном одре». 29-30 января 1837 г. Бумага, карандаш. На обороте подложки: «Снят с натуры академиком Аполлоном Николаевичем Мокрицким вечером 30 января 1837 года и подарен им Петру Андреевичу Каратыгину // Музей-квартира А.С. Пушкина (г. Санкт-Петербург)

Илл. 5. А.Н. Мокрицкий. «Портрет Е.И. Пузино». 1835 г. Холст, масло, 82,5 × 62,0 см // Государственный Русский музей (г. Санкт-Петербург)

А.Н. Мокрицкий из-за трудностей, как он писал впоследствии, вынужден был прервать свои занятия и в конце 1833 года уехать к себе на родину. А.Н. Мокрицкий живет в Пирятине, в доме отца своего, почтмейстера. Он пишет портреты окрестных помещиков, зарабатывая себе, тем самым, деньги на второе путешествие в Петербург. Так, сохранились свидетельства об исполнении А.Н. Мокрицким портретов Н.А. Маркевича и членов его семьи. Много работал А.Н. Мокрицкий в имении Дегтяри, принадлежавшем богачу П.Г. Галагану. Особый интерес представляет упоминание о написанной там А.Н. Мокрицким «Полуперспективе гостиной», показывающей, что молодой художник хорошо запомнил недолгие уроки А.Г. Венецианова [4, с. 10]. Перечисление работ, исполненных в это время, и их подробное описание в «Дневнике», представляют огромную ценность для исследователей [4, с. 10]. 30 ноября 1834 года, как говорит запись в «Дневнике», А.Н. Мокрицкий вновь приехал в Петербург, чтобы посвятить себя, теперь уже окончательно, занятиям живописью [4, с. 10]. С семьей А.Н. Мокрицкого были дружны родители В.И. Григоровича, жившие в Пирятине.

Близкое знакомство с всемогущим, по отзывам современников, конференц-секретарем Академии В.И. Григоровичем, сыграло большую роль в дальнейшей судьбе художника. А.Н. Мокрицкий часто, почти ежедневно, бывал в квартире Григоровичей в Академии художеств.

Квартира В.И. Григоровича при Академии художеств в 1830-х годах была не только уютным домом его милого семейства, но и центром художественной интеллигенции, чем-то вроде очень значительного и очень влиятельного центра в Петербурге. Здесь часто собирались и маситые, и подающие надежды молодые художники: вице-президент Академии художеств граф Ф.П. Толстой, профессор Петербургского университета П.А. Плетнев, скульптор-барон П.К. Клодт, А.Г. Венецианов, В.И. Штернберг, К.П. Брюллов, И.К. Айвазовский. А.Н. Мокрицкий почти каждый день бывал у Григоровичей, здесь его поощряли в занятиях живописью, даже пророчили ему большое будущее. В августе на обеде у поэта, критика, профессора и ректора Императорского Санкт-Петербургского университета – Петра Андреевича Плетнева А.Н. Мокрицкий впервые встретился с А.С. Пушкиным. Александр Сергеевич Пушкин посвятил роман «Евгений Онегин» своему близкому другу и помощнику – П.А. Плетневу. А.Н. Мокрицкий первым из художников запечатлел, ушедшего рано из жизни А.С. Пушкина (илл. 4).

Известный рисунок Ф.А. Бруни «А.С. Пушкин в гробу» был выполнен на второй день после его смерти [5, с. 253]. Сегодня уникальный рисунок А.Н. Мокрицкого находится в Музее-квартире А.С. Пушкина в Санкт-Петербурге. В декабре 1835 года А.Н. Мокрицкий получил 2-ую серебряную медаль за «Портрет Е.И. Пузино» (парный «Портрет П.И. Пузино», был написан в том же году) и стал благодаря собственным заслугам и при содействии В.И. Григоровича – пенсионером Академии художеств [4, с. 11] (илл. 5, 6).

Несмотря на поддержку Академии и пособие от Общества поощрения художников, ему при-

Илл. 6. А.Н. Мокрицкий. «Портрет П.И. Пузино». 1835 г. Холст, масло, 81,5 × 65,0 см // Государственный Русский музей (г. Санкт-Петербург)

Илл. 7. А.Н. Мокрицкий. «Автопортрет». Декабрь 1835 – январь 1836 года. Холст, масло, 32,7 × 26,5 см // Государственный Русский музей (г. Санкт-Петербург)

ходится писать портреты и давать уроки, чтобы заработать себе на жизнь. Судя по записям в «Дневнике» молодым художником за 1835 год было исполнено более двадцати пяти работ, среди которых, преобладали портреты [4, с. 11]. В конце 1835 года он начал свой «Автопортрет» [4, с. 11] (илл. 7).

Уже будучи в Академии художеств, А.Н. Мокрицкий не порывает связей и со своим первым учителем – А.Г. Венециановым, постоянно, пользуясь его советами, показывая ему работы, часто, бывая в доме художника. В отдельных фразах, в изобилии, разбросанных по «Дневнику», вырисовывается образ пожилого, доброжелательного, простого и приветливого в обращении – А.Г. Венецианова, авторитет, которого, для А.Н. Мокрицкого в это время был столь велик, что произведение его учителя не меркли в его глазах рядом с прославленной картиной К.П. Брюллова «Последний день Помпеи», привезенной из Италии еще в 1834 году [4, с. 11].

В конце мая 1836 года, после многолетнего пребывания за границей, в Петербург возвратился К.П. Брюллов. Вскоре, благодаря поддержке В.И. Григоровича, А.Н. Мокрицкий становится учеником портретного и исторического класса Академии, руководимого К.П. Брюлловым. Страницы «Дневника», относящиеся к этому периоду жизни (с 1836 по 1839-е годы) А.Н. Мокрицкого, особенно ценны и увлекательны для нас, т.к. он не был просто одним из учеников довольно многочисленного по составу класса К.П. Брюллова, но жил рядом с ним, навещал его и утром, и вечером, сопровождал на прогулках, при визитах

к друзьям, постоянно и заинтересованно наблюдал за работой великого художника, проникал в секреты его «кухни» [4, с. 13]. Публикуемая рукопись интересна с разных точек зрения: читая ее, мы как будто бы вместе с автором присутствуем в классах Академии художеств, встречаемся с его товарищами художниками и др. В «Дневнике» прекрасно запечатлены стремления, привязанности, идеалы академической молодежи того времени: споры о назначении и роли художника в обществе, оценки творчества мастеров прошлого, рассуждения о современном искусстве. Даже быт учеников Академии, их повседневные заботы, дела становятся нам яснее и ближе, когда мы знакомимся с рукописью [4, с. 16]. Занятия А.Н. Мокрицкого в Академии художеств шли довольно успешно. 2 октября 1838 года он был награжден большой серебряной медалью за картину «Святой Себастьян» и «Портрет, написанный с натуры» [4, с. 17]. 24 сентября 1839 году ему была присуждена малая золотая медаль за конкурсную картину «Римлянка, кормящая грудью отца», упоминание об эскизе к которой, показанном К.П. Брюллову, есть в «Дневнике» [4, с. 17]. А.Н. Мокрицкий закончил Академию со званием «свободного художника», не получив право пенсионерской поездки за границу [4, с. 17]. Неудачная женитьба К.П. Брюллова отдала его от учеников, неровными стали отношения А.Н. Мокрицкого с учителем. Но, благодарный ученик сохранил преклонение перед своим кумиром, которого обожествлял всю жизнь.

В конце 1839 года А.Н. Мокрицкий вернулся в Пирятин, откуда 2 августа 1841 года на соб-

Илл. 8. А.Н. Мокрицкий. «Девушка на карнавале». 1840–1845 гг. Холст, масло, 135,0 × 99,0 см // Таганрогский художественный музей (г. Таганрог)

ственные средства, заработанные написанием портретов и полученные от лотереи, в которой была разыграна его конкурсная картина, отправился в Италию – «край чудес природы и искусства». Живя в Италии, А.Н. Мокрицкий изучал памятники прошлого, много писал с натуры, работал, как портретист и пейзажист, мастерская его была наполнена этюдами, полуоконченными и неоконченными картинами. В 1840 году он начал работу над картиной «Девушка на карнавале» (другие названия этой работы «Итальянка с цветами на балконе дома на Корсо в Риме во время карнавала», «Итальянка в костюме Чочары, бросающая цветы с балкона во время карнавала», «Сцена из римского карнавала») [5, с. 248] (илл. 8).

При первом взгляде на картину у нас невольно вспоминаются портретные изображения самого К.П. Брюллова, но перед нами работа не «великого Карла», а его ученика, продолжателя брюлловских традиций в русской живописи середины XIX века, усвоившего ценные стороны творческого метода учителя, и одновременно художника с достаточно ярко выраженной индивидуальностью, которая в данном произведении особенно проявилась в выборе темы, в отдельных композиционных находках [5, с. 249]. В этом портрете-картине – типичном образце искусства романтического академизма – А.Н. Мокрицкий своеобразно выразил свое восхищение Италией, соединив об-

раз очаровательной итальянки с атмосферой самого шумного и красивого итальянского действия – римского карнавала. Получившая высокую оценку современников художника в России, отмеченная очень хорошо в 1845 году на Римской выставке, эта картина при неизвестных обстоятельствах оказалась в семье таганрожцев Палласовых, поступив в Таганрогский художественный музей при национализации их имущества, как работа неизвестного художника. Вновь она была «открыта» только при реставрации [5, с. 248].

Сегодня, являясь одним из признанных шедевров, работа введена в музейный оборот, не обделена она и вниманием искусствоведов, «царствует» на столичных выставках, занимает определенное место в ряду широко известных произведений, созданных русскими художниками в Италии [5, с. 249]. В 1842 году А.Н. Мокрицкий, будучи в Италии, написал работу: «Вилла Фальконьери во Фраскати. Вход к «Зеркалу кипарисов»», которая сейчас хранится в Государственной Третьяковской галерее. Прекрасный художник-портретист, он проявил себя здесь и как неплохой пейзажист (илл. 9).

В 1844 году Академией художеств А.Н. Мокрицкому было выдано единовременное пособие, а спустя два года, в 1846 году по ходатайству великой княжны Марии Николаевны по «уважению успехов А.Н. Мокрицкого, оказанным в короткое время» ему было назначено, «как не имеющему никакого состояния, не в пример другим, содержание за границей на два года» [5, с. 254]. В 1847 году А.Н. Мокрицкий был написан «Пейзаж (Итальянский пейзаж с руинами)» (илл. 10).

Мы видим тихую, скромную и уютную работу непритязательного художника. Возвратившись на родину в 1849 году уже признанным мастером, А.Н. Мокрицкий в сентябре того же года получил звание академика за «Портрет преосвященного Никанора, митрополита Новгородского и Санкт-Петербургского» и другие известные Академии работы [4, с. 17]. С 1851 года А.Н. Мокрицкий был принят на службу в московское Училище живописи и ваяния (впоследствии – Училище живописи, ваяния и зодчества).

В делах Училища сохранилось письмо, в котором, В.И. Григорович, старинный покровитель А.Н. Мокрицкого, рекомендовал его, как преподавателя, вместо академика В.С. Добровольского, уволенного от занятий в Училище при Московском художественном обществе. Как педагог, А.Н. Мокрицкий, несомненно, принес много пользы. Его образованность, любовь и преданность искусству всегда привлекали учеников. Был среди них и В.Г. Перов, которому многие суждения и творческая практика А.Н. Мокрицкого казались просто смешными, однако, он в своем рассказе «Наши учителя» отмечал: «Ученики любили его (Мокрицкого) слушать. Их увлекали его рассказы о великих мастерах, о живописных местностях и очаровательных картинах... Аполлон Николаевич вообще благотворно влиял на некоторых своих учеников...» [5, с. 254]. Долгие годы его ученики – И.И. Шишкин, К.А. Трутовский, И.М. При-

Илл. 9. А.Н. Мокрицкий. «Вилла Фальконьери во Фраскати. Вход к «Зеркалу кипарисов»». 1842 г. Холст, масло, 61,0 × 48,0 см // Государственная Третьяковская галерея (г. Москва)

нишников – сохраняли добрые отношения со своим учителем. Переехав в Петербург и поступив в Академию художеств, они продолжали обращаться к А.Н. Мокрицкому за помощью и квалифицированным советом. Особую благодарность к своему любимому учителю, «чудесному, доброму человеку, замечательному художнику», на всю жизнь сохранил выдающийся русский пейзажист И.И. Шишкин [5, с. 255]. Между А.Н. Мокрицким и его любимым учеником возникли удивительные отношения – «отношения возвышенных уроков искусства и жизни» [5, с. 255].

Вдвоем они ездили на этюды в Сокольники, в Кунцево, писали на пленэре, вели душевные разговоры, которые продолжались и в многолетней переписке. Писал учитель своему ученику в Петербург, в Елабугу, на Валлаам, в Германию, Швейцарию, на Волгу, Балтийское побережье. Однако, в 1861 году, по инициативе С.К. Зарянка, А.Н. Мокрицкий был отстранен от занятий в этюдном классе, что объяснялось принципиальными расхождениями между ними во взглядах на искусство и на методы обучения молодежи. С 1861 года – учил рисованию в классе «античных фигур», позже из-за недостатка денежных средств, вынужден был исполнять даже должность смотрителя классов [4, с. 18].

Кроме службы в Училище, А.Н. Мокрицкий вел курс рисования в Константиновском межевом институте и во 2-й московской

Илл. 10. А.Н. Мокрицкий. «Пейзаж (Итальянский пейзаж с руинами)». 1847 г. Холст, масло, 68,0 × 88,0 см // Государственный Русский музей (г. Санкт-Петербург)

гимназии. В Училище живописи и ваяния и в Строгановском училище он читал также курс «теории изящного», составленный «по запискам из эстетики Гегеля, Озерса... по Винкельману, Лессингу и Гете» [4, с. 18]. До последних дней своих А.Н. Мокрицкий не прерывал преподавания, не прекращал заниматься творчеством, он был постоянным участником художественных выставок в училище. Всего в списке работ художника, судя по архивным документам, каталогам современных ему выставок и отчетам Совета московского художественного общества около 160 произведений художника, написанных маслом, около 80 рисунков и 20 акварелей, только немногим более 15 отмечены, как, находящиеся в Государственных музеях Москвы, Петербурга, Калининграда, Калуги, Киева, Тюмени, Ярославля, Таганрога, в частных коллекциях, местонахождение других до сих пор остается неизвестным [5, с. 249]. Умер А.Н. Мокрицкий 26 февраля 1870 года в Москве.

Таким образом, значение А.Н. Мокрицкого в русском искусстве первой половины XIX века определяется отнюдь не его живописными работами, а литературными воспоминаниями о своих современниках. Средних способностей живописец, когда-то учившийся у А.Г. Венецианова, а позже, ставший поклонником К.П. Брюллова, он был человеком, искренне, увлеченным искусством.

Знающий и живой собеседник, А.Н. Мокрицкий имел авторитет среди учеников. Так, по признанию И.И. Шишкина, учившегося с 1852 по 1855 года в МУЖВЗ, А.Н. Мокрицкий преподавал ему «правильное развитие и понимание искусства» [8, с. 128]. После переезда И.И. Шишкина в Петербург, А.Н. Мокрицкий с интересом следил за успехами своего ученика, переписывался с ним. Рассуждая о свободе творчества в своем отклике на «Мнение» С.К. Зарянка, А.Н. Мокрицкий говорил о недопустимости со стороны педагога подавлять самобытность учеников, навязываемой методой, а начальные уроки живописи с простых предметов находил утомительными и скучными [8, с. 128].

Список литературы:

1. Алексеева Т.В. Художники школы Венецианова. Москва : «Искусство», 1982. 419 с.: ил.
2. Анисов Л.М. Шишкин. Москва : «Молодая гвардия», 2007. 292 с.: ил. (Жизнь замечательных людей. Серия биографий; Вып. 1243 (1043)).
3. Азаркина Э.Н. Карл Павлович Брюллов: жизнь и творчество: 1799–1852. Москва : «Искусство», 1963. 534 с.: ил.
4. Дневник художника А.Н. Мокрицкого / [сост., авт. вступ. статьи и примеч. Н.Л. Приймак]. Москва : «Изобразительное искусство», 1975. 271 с.: ил.
5. Игумнова Т. Тихое имя ученика «великого Карла». *Дон*. 2008. № 1. С. 248–255.
6. Маркина Л.А. Гоголь среди художников. *Наше наследие*. 2009. № 89/90. С. 36–43.
7. Мокрицкий А.Н. Автобиография / [сост. А.Н. Нисчонковым]. *Художественный журнал*. 1882. Т. 3. С. 147–158.
8. Степанова С.С. Московское училище живописи и ваяния: годы становления. Санкт-Петербург : «Искусство-СПБ», 2005. 286 с.
9. Филиппова О.Н. Рисунки гр. Я.П. Де-Бальмена (1813–1845 гг.). «Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук». *Журнал научных публикаций*. Материалы XXVII Международной научной конференции «Теория и практика современной науки». 24-25 октября 2017 г. Москва. 2017. № 11 (ноябрь). Часть III. С. 40–42.

References:

1. Alekseeva T.V. (1982) *Hudozhniki shkoly Venetsianova*. Moskva: «Iskusstvo», 419 s.: il.
2. Anisov L.M. (2007) *Shishkin*. Moskva: «Molodaja gvardija», 292 s.: il. (Zhizn' zamechatel'nyh ljudej. Serija biografij; Vol. 1243 (1043)).
3. Azarkina E.N. (1963) *Karl Pavlovich Bryullov: the life and work of: 1799–1852*. Moskva: "Iskusstvo", 534 p.: il.
4. *Dnevnik hudozhnika A.N. Mokritskogo (1975)* / [sost., avt. vstup. stat'i i primech. N.L. Prijmak]. Moskva: «Izobrazitel'noe iskusstvo», 271 s.: il.
5. Igumnova T. (2008) *Tihoe imja uchenika "velikogo Karla"*. *Don*, no. 1, pp. 248–255.
6. Markina L.A. (2009) *Gogol' sredi hudozhnikov. Nashe nasledie*, no. 89/90, pp. 36–43.
7. Mokritsky A.N. (1882) *Autobiography* / [comp. by A.N. Nischonkov]. *Khudozhestvenny zhurnal*, vol. 3, pp. 147–158.
8. Stepanova S.S. (2005) *Moskovskoe uchilische zhivopisi i vajanija: gody stanovlenija*. Sankt-Peterburg: «Iskusstvo-SPB», 286 p.
9. Filippova O.N. (2017) *Risunki gr. Ja.P. De-Bal'mena (1813–1845 gg.)*. «Aktual'nye problemy gumanitarnyh i estestvennyh nauk». *Zhurnal nauchnyh publikatsij*. Materialy XXVII Mezhdunarodnoj nauchnoj konferentsii «Teorija i praktika sovremennoj nauki». 24-25 oktjabrja 2017 g. Moskva, no. 11 (nojabr'), ch. III, pp. 40–42.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2021-1-89-58>

УДК 78.073:784.12:78.071.2

Шнуренко Т.В.

Київський національний університет культури і мистецтв

АМАТОРСТВО ЯК ОСНОВА ОРГАНІЗАЦІЇ НАРОДНИХ ПІСЕННИХ КОЛЕКТИВІВ: ПОТЕНЦІАЛ РОЗВИТКУ ТА ВКОРІНЕННЯ У ПРАКТИКУ ВИКОНАВСТВА

Анотація. Досліджено аматорство як культурний феномен, який виконує компенсаторну та ідентифікаційну роль. Визначено, що реалії глобалізованого світу та євроінтеграційні процеси в Україні сприяють актуалізації вивчення фольклору, народного вокалу та діяльності любительських народнопісенних колективів. Акцентовано увагу на стилізаційній та імпровізаційній манері, яка характерна для досліджуваних ансамблів: це дозволяє їм проростати в естрадно-сценічну практику. Підкреслено роль будинків культури та закладів клубного типу в методичній та матеріальній підтримці аматорських груп.

Ключові слова: аматорство, народні пісенні колективи, музичне виконавство, музичні ансамблі, народний вокал.

Shnurenko Tetiana

Kyiv National University of Culture and Arts

AMATEURISM AS A BASIS FOR THE ORGANIZATION OF FOLK SONG GROUPS: THE POTENTIAL FOR DEVELOPMENT AND ROOTING INTO THE PRACTICE OF PERFORMING

Summary. Amateurism is studied as a cultural phenomenon. The purpose of the article is to study the phenomenon of amateurism, which forms the basis of the organization of folk song groups, which ensures the rooting of folk vocal motifs into the practice of performing. It is determined that the realities of the globalized world and European integration processes in Ukraine contribute to the actualization of the study of folklore, folk vocal and amateur folk-singers' groups. The practice of such musical performances preserves cultural identity and is an example of the processes of globalization. An enormous base of material on folk-vocal issues left over from the Soviet era, as well as the fact that the trends generated by amateurism penetrate, for example, in the field of pop performance, testifies to the need to rethink the role and peculiarities of this phenomenon. The emphasis is on the stylization and improvisation style, which is typical for the ensembles studied: it allows them to grow into stage-stage practice. The state's cultural policy is directed not only at supporting individual groups, but also in ensuring the widespread popularity of folk art and healthy competition in this field. The role of cultural buildings and club-type institutions in the methodical and material support of amateur groups was emphasized. In the long run, amateur activities of clubs and clubs can take a worthy place in the rebirth and further development of traditional culture, and the song composition of amateur ensembles is an example of a mechanism for preserving cultural identity in the light of globalization processes. Amateur groups differ in the number of participants, in the manner of performance, as well as in the genre variety of repertoire. An important role is played by the interpretation: it serves as a distinctive feature of reproductions of folklore works, which are the result of the activity of music lovers. Appeal to amateur musical ensembles and their work is also actualized through the germination of folk-popping motifs in pop and stage forms of popular culture. Collections of this type are created by musical educational institutions, scientific and industrial institutions, cultural centers. Participate in the functioning of amateur groups can be folk music professionals, professional musicians (as hobbies), and gifted, by nature, talented performers-lovers. The activity of this kind is distinguished by the scientific-exploratory character: the workers of the collective not only reproduce the song compositions, but also collect, archive, study, master the various manner of singing, and also represent the folk song in concert performances. Amateur groups are, therefore, a popular form of music in the framework of folk music. The manner of singing is very bright and heterogeneous. It differs in different degrees of stylization, including folk costumes (which gives the general performance theatrical image), different composition of the participants. Accompanied by folk instruments, which transform the folk tradition. Of great significance is the interpretation that makes the musical performance an element of subjectivity and changes the sound image of the work. In Ukraine, there are many amateur folk groups. Particular attention – due to its fixation and formation – deserves Krolevets in the Sumy region. According to the data, 109 club formations function in this area, and 14 collectives are recognized as «folk amateur». Sometimes, as a result of such activity, audio and video footage of events is issued. Amateurism plays a compensatory role, playing a huge role in restoring the spiritual integrity of man. Deprived of mercantile amateur performance contributes to the establishment of the unity of the mental and sensory faces of the individual. Often, artistic self-help saves people in critical moments of life, since man is more than a body of bodily impulses, and creativity is a kind of human «instinct».

Keywords: amateurism, folk song collectives, musical performances, musical ensembles, folk vocals.

Постановка проблеми. Інтеграція сучасної України у європейський освітній і культурний простір є складним та суперечливим процесом, проте не варто забувати, що Україна завжди історично й культурно не просто тягла до європейських цінностей, а була частиною

Європи, український народ же, відповідно, – європейською нацією. У контексті таких інтеграційних та глобалізаційних процесів актуалізується значення фольклору взагалі та народного вокалу зокрема, який збагачується за рахунок діяльності аматорських пісенних колективів. Практика

подібного музичного виконавства забезпечує збереження культурної ідентичності та являє собою приклад глокалізаційних процесів. Величезна база матеріалу з народно-вокальної проблематики, що залишилася з радянських часів, а також той факт, що тенденції, породжені аматорством, проникають, наприклад, в сферу естрадного виконавства, свідчить про необхідність переосмислення ролі та особливостей даного феномену.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Народне пісенне виконавство викликає інтерес дослідників як національно-культурний та навіть культуротворчий феномен. Цей аспект народного вокалу перебуває в центрі досліджень Г.О. Агаркової, Т.Ю. Федіної та Г.І. Постевки. Вокальні ансамблі та їхня роль у контексті сучасного народнопісенного виконавства вивчає І.Я. Павленко. Крім того, народний вокал та фольклор, їхні соціологічні функції, значення у формуванні культурної та національної ідентичності є предметом розвідок іноземних авторів, таких, як М. Бенсімон (M. Bensimon), К. Куутма (K. Kuutma) та Л.Дж. Олсон (L.J. Olson).

Формулювання мети дослідження. Метою статті є дослідження феномену аматорства, яке постає основою організації народних пісенних колективів, що забезпечує вкорінення фольклорних вокальних мотивів у практику виконавства.

Виклад основного матеріалу дослідження. У радянські часи фольклор (починаючи від будинкових прикрас та завершуючи музикою на радіо) знаходився у центрі уваги як те, що може послужити функції розвитку патріотизму. Але сьогодні фольклор грає іншу роль, а ставлення до нього як до культурного феномену змінилося. Зокрема, це стосується й термінологічних нюансів та зміни значень терміну «народна музика» (що одночасно враховує її походження – від народу, а також поширеність та популярність) [8, с. 243]. Вважалося, що фольклористи могли б виховувати місцевих учителів та працівників культури, і таким опосередкованим чином посилити вплив радянської ідеології на місцеве населення. Проте, упередження уряду проти було досить сильним, що не дозволяло повністю скористатися перевагами фольклористів та потенційною посередницькою роллю народнопісенної творчості [10, с. 1]. Розробленість фольклорної тематики за радянських часів, до якої входить й народно-вокальна проблематика, відтак потребує перегляду, зважаючи на процеси інтеграції України до Європейського Союзу, у яких елемент народної культури грає ідентифікаційну роль [9, с. 124–125].

Одним із найбільш територіально близьких до Європи регіонів України є Буковина. Музична освіта тут історично враховувала вплив аматорських колективів. Можна відзначити органічне поєднання європейських, українських та суто місцевих (україно-румунських) елементів. Злиття музичних культур та традицій виховання виконавців у Західній Європі та, особливо, у Румунії, з локальними компонентами сприяло проникненню до сфери музичної освіти та професійного музикування специфічних проявів фольклорних віянь, поширюваних спершу серед виконавців-аматорів [6, с. 129]. Подібні тенденції зароджуються та укорінюються у музичну практику через діяльність колективів народної

творчості, у даному випадку – аматорських, яка визначається такими задачами, як:

- 1) залучення учасників до традиційної культури;
- 2) забезпечення умов для вдосконалення й творчої реалізації людини;
- 3) пропаганда фольклору за допомогою проведення народних свят та концертів тощо;
- 4) участь у справі відродження та збереження усної нематеріальної спадщини титульної нації та етнічних груп.

Культурна політика держави направлена не лише на підтримку окремих колективів, але й на забезпечення «повсюдної масовості народної творчості та здорову конкуренцію у цій сфері» [7, с. 18]. На думку Т. Федіної, необхідно надавати таким колективам методичну допомогу, постійно покращувати матеріальну базу будинків культури (які часто виступають фундаментом для діяльності аматорських ансамблів), а також закладів клубного типу, посилюючи їх фінансування. Також дослідниця наголошує, що заохочення у вигляді виплати керівникам художньої самодіяльності заробітної платні у гідному розмірі було б кроком до виведення аматорської діяльності на новий якісний рівень.

Існує потреба визначити, яке місце займають аматорські колективи у народнопісенному виконавстві. Звертаючись до класифікації, яку пропонує І. Павленко, заснованої на врахуванні організаційно-структурних, стильових та регіональних особливостей, ансамблі можна розподілити на такі типи:

- 1) фольклорні (або ж автентичні) колективи: учасники виступають у ролі носіїв місцевих, регіональних чи територіальних пісенних традицій;
- 2) вторинні фольклорні групи: вони займаються реконструкцією записів та матеріалів, які залишилися від діяльності ансамблів першого типу.

До вторинних фольклорних груп, зокрема, відносять такі їхні різновиди, як: «науково-етнографічні, професійні, дитячі <...> та аматорські» [5, с. 172] колективи. Дослідник також пише: «Вторинний фольклорний колектив <...> – це такий, що складається, переважно з людей, далеких у побуті від фольклорних джерел, але прагне наслідувати в своїй роботі традиції первинного фольклорного середовища <...> Серед них важливе місце займають науково-етнографічні фольклорні ансамблі. Вони поділяються на вокальні, етнохореологічні, та колективи мішаного типу, що охоплюють у своїй діяльності різні фольклорні жанри <...> Серед відомих колективів такого типу виділяються: ансамбль «Древо» (Євген Єфремов), «Крالیця» (Іван Синельников), «Яворина» (Оксана Мілевська), «Божичі» (Ілько Фетисов та Світлана Карпенко), «Джерело» (Раїса Цапун), «Роксоланія» (Іван Павленко)» [5, с. 172].

Колективи такого типу створюються музичними навчальними закладами, науковими та промисловими інституціями, культурологічними центрами. Брати участь у функціонуванні аматорських груп можуть як фахівці-фольклористи, професійні музиканти (у якості хобі), так і обдаровані, від природи талановиті виконавці-аматори. Подібного роду діяльність відрізняється науково-пошуковим характером: діячі колективів не лише відтворюють пісенні композиції, але й збирають, архівують, вивчають, освоюють

різні манери співу, а також репрезентують народну пісню у концертному виконавстві. Іноді як результат такої активності видаються аудіо- та відеозаписи проведених подій.

Аматорські колективи є, відтак, популярною формою музикування у рамках народнопісенного виконавства. Манера співу – дуже яскрава та гетерогенна. Вона відрізняється різним ступенем стилізації, включенням народних костюмів (що надає загальному виконавському образу театральності), різним складом учасників. У супроводі використовуються народні інструменти, які трансформують фольклорну традицію. Великого значення набуває інтерпретація, що вносить у музичне виконавство елемент суб'єктивності та змінює звуковий образ твору. Крім того, аматорство не проходить повз естетичну стилізацію у процесі обробки пісень, що включається до естрадно-сценічної сфери, оскільки сучасні технічні засоби озвучування уможливають появу нових інтерпретацій. Наявність таких тенденцій призводить до того, що інколи дослідники-музикознавці розрізняють так званий фольклоризм (або ж «псевдофольклор») та фольклор, що виступає первинним відносно першого.

Зважаючи на вищесказане, у відтворенні зразків народної музичної культури розрізняють декілька напрямків. Перший пов'язаний з репродукуванням фольклорних інваріантів через дослідження стильової специфіки, характерної для традиційного виконавства. Також у даному випадку передбачається дотримання найбільш важливих критеріїв такого виконавства: «імпровізаційності, принципів звукоутворення, фактурно-теситурних, темброво-колеристичних, звуковисотних, динамічних, темпово-агогічних засобів, мелізмування тощо» [5, с. 175]. Другий напрямок зазвичай пов'язують зі стилізаціями, про які було сказано вище. Тут народна пісня переживає трансформації, переростаючи в естрадно-сценічні форми, що можна кваліфікувати як сучасний приклад вкорінення у практику виконавства. Також, «у репертуар вокально-інструментальних ансамблів включаються народні пісні з інструментальним супроводом, виконання яких часто доповнюється елементами сценічного руху і танцю» [5, с. 173].

В Україні нині існує безліч аматорських народнопісенних колективів. Особливої уваги – через свою зафіксованість та сформованість – заслугове Кралеvecчина у Сумській області. За даними, у цьому районі функціонує 109 клубних формувань, а 14 колективів визнаються «народними аматорськими» [4]. Будинки культури для ансамблів такого типу слугують середовищем процвітання та фундаментом, який забезпечує й матеріальну основу діяльності аматорських груп.

Список літератури:

1. Агаркова Г.О. Художнє аматорство як культуротворчий феномен: особливості історичної динаміки. *Філософія*. 2014. № 2(128). С. 120–126.
2. Вокальне тріо «Пісенне джерело» / Культурна Кралеvecчина. URL: http://krolkultura.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=31
3. «Мальви» рушнікового краю / Культурна Кралеvecчина. URL: http://krolkultura.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=16
4. Народні аматорські колективи району / Культурна Кралеvecчина. URL: http://krolkultura.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=27
5. Павленко І.Я. Вокальні ансамблі в сучасному народнопісенному виконавстві. URL: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/27.pdf>

Один з найбільш популярних кралеvecьких гуртів – «Мальви». Він отримав звання «народного» й «аматорського» у 1998 році. Відтоді розголос про його діяльність росте й ансамбль здобуває прихильників й поза межами Сумщини. Ініціатор заснування «Мальв» – Олександр Іванович Красюк, який сам також писав пісні й позиціонував себе шанувальником народної музичної творчості. Олександр Бендюк – інший видатний учасник колективу. Він був і композитором, і виконавцем [3]. Ансамбль навіть був відзначений Міністерством культури й туризму України.

Інший колектив цього регіону, також широковідомий аматорський народний гурт (з 1995 року), – вокальне тріо «Пісенне джерело». Як і «Мальви», цей ансамбль теж виступає активним учасником різноманітних та досить престижних фестивалів, конкурсів, а також оглядів художньої самодіяльності, отримуючи безліч відзнак. Особливо плідним для «Пісенного джерела» був 2009 рік. Лариса Овчар, Олена Копейченко, Ніна Патлах, Ірина Грабчук отримали офіційне визнання як заслужені працівники культури України. Кожний рік ансамбль презентує результати своєї діяльності в рамках київських культурно-мистецьких заходів, організованих для нагородження Міжнародною премією ім. Г. Сковороди [2].

Аматорство відіграє компенсаторну роль, граючи величезне значення для відновлення духовної цілісності людини. Позбавлене меркантильності любительське виконавство сприяє встановленню єдності мисленнєвої та чуттєвої граней особистості. Часто художня самодіяльність рятує людей у критичні моменти життя, адже людина є більше, ніж сукупністю тілесних поривань, і творчість є своєрідним людським «інстинктом» [1, с. 122].

Висновки з даного дослідження. Таким чином, у перспективі аматорська діяльність колективів та заклади клубного типу здатні зайняти гідне місце у справі відродження та подальшого розвитку традиційної культури, а сама пісенна творчість любительських ансамблів являє собою приклад механізму збереження культурної ідентичності у світлі глобалізаційних процесів. Аматорські колективи відрізняються за кількістю учасників, за манерами виконавства, а також за жанровою різноманітністю репертуару. Велику роль грає інтерпретація: вона виступає відмінною рисою репродукцій фольклорних творів, що є результатами активності музичних аматорів. Звертання до любительських музичних ансамблів та їхньої творчості актуалізується й через проростання народнопісенних мотивів в естрадно-сценічні форми популярної культури.

6. Постевка Г.І. Европейский вектор развития музыкального образования на Буковине (конец XIX – 30-е гг. XX в.). *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Seriya 6: Pedagogika*. 2014. С. 128–132.
7. Федина Т.Ю. Клубные коллективы народного творчества в этнокультурном пространстве. *Культурная жизнь Юга России*. 2008. № 1(26). С. 18–20.
8. Bensimon M. The Sociological Role of Collective Singing during Intense Moments of Protest: The Disengagement from the Gaza Strip. *Sociology*. 2012. № 46. P. 241–257.
9. Kuutma K. Cultural identity, nationalism and changes in singing traditions. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*. 1996. P. 124–141.
10. Olson L.J. Soviet Approaches to Folk Music Performance: Revival Or Appropriation? *National Council for Eurasian and East European Research*. 2000. 39 p.

References:

1. Aharkova H.O. (2014) Khudozhnie amatorstvo yak kulturotvorchyи fenomen: osoblyvosti istorychnoi dynamiky [Artistic amateurism as a cultural adventure phenomenon: features of historical dynamics]. *Filosofia*, no. 2(128), pp. 120–126. (in Ukrainian)
2. Bensimon M. (2012) The Sociological Role of Collective Singing during Intense Moments of Protest: The Disengagement from the Gaza Strip. *Sociology*, no. 46, pp. 241–257.
3. Fedina T.Yu. (2008) Klubnyie kollektivy narodnogo tvorchestva v etnokulturnom prostranstve [Club collectives of folk art in ethnocultural space]. *Kulturnaya zhizn Yuga Rossii*, no. 1(26), pp. 18–20.
4. Kuutma K. (1996) Cultural identity, nationalism and changes in singing traditions. *Folklore. Electronic Journal of Folklore*, pp. 124–141.
5. «Malvy» rushnykovoho kraiu / Kulturna Krolevechchyna [«Malvi» of the towel region / Cultural Crowell]. Retrieved from: http://krolkultura.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=16 (in Ukrainian)
6. Narodni amatorski kolektivy raionu / Kulturna Krolevechchyna [People's amateur collectives of the region / Cultural Crowell]. Retrieved from: http://krolkultura.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=19&Itemid=27 (in Ukrainian)
7. Olson L.J. (2000) Soviet Approaches to Folk Music Performance: Revival Or Appropriation? *National Council for Eurasian and East European Research*.
8. Pavlenko I.Ya. *Vokalni ansambli v suchasnomu narodnopisennomu vykonavstvi*. Retrieved from: <http://philology.knu.ua/files/library/folklore/38/27.pdf>
9. Postevka G.I. (2014) Evropeyskiy vektor razvitiya muzyikalnogo obrazovaniya na Bukovine (konets XIX – 30-e gg. XX v.) [European vector of the musical education's development in Bukovina (end of XIX century – 30 years of XX century)]. *Austrian Journal of Humanities and Social Sciences. Seriya 6: Pedagogika*, pp. 128–132.
10. Vokalne trio «Pisenne dzherelo» / Kulturna Krolevechchyna [Vocal trio «Song source» / Cultural Krolevets]. Retrieved from: http://krolkultura.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=21&Itemid=31 (in Ukrainian)

НАШІ АВТОРИ

1. **Антипова Світлана Олександрівна** – вчитель математики, Спеціалізована школа № 129 м. Києва
2. **Белінська Світлана Омелянівна** – доктор технічних наук, професор, професор кафедри товарознавства, управління безпеністю та якістю Київського національного торговельно-економічного університету
3. **Бикова Адель Леонідівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
4. **Бондаренко Сергій Васильович** – доцент кафедри підготовки офіцерів запасу Національної академії Національної гвардії України
5. **Бубенко Марина Миколаївна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
6. **Вакулка Софія Василівна** – бакалавр Національного університету «Львівська політехніка»
7. **Василюк Тетяна Володимирівна** – студент Національного університету «Львівська політехніка»
8. **Волошок Олена Вячеславівна** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології Львівського національного університету імені Івана Франка
9. **Воропаєва Тетяна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, доцент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка
10. **Гапчич Кароліна Віталіївна** – студентка Львівського державного університету внутрішніх справ
11. **Грабовський Григорій Васильович** – судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
12. **Гулямова Карина Еркінжонівна** – студентка Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
13. **Данилюк Микола Віталійович** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
14. **Драч Тамара Леонідівна** – аспірантка Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв
15. **Захарова Марія Вячеславівна** – кандидат технічних наук, доцент кафедри комп'ютерної інженерії та інформаційних технологій Черкаського державного бізнес-коледжу
16. **Західна Оксана Романівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансового менеджменту Львівського національного університету імені Івана Франка
17. **Зюбан Михайло Іванович** – викладач кафедри підготовки офіцерів запасу Національної академії Національної гвардії України
18. **Калька Наталія Миколаївна** – старший викладач кафедри психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ
19. **Кепко Валентина Миколаївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Білоцерківського національного аграрного університету
20. **Козира Петро Володимирович** – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології факультету психології Львівського державного університету внутрішніх справ
21. **Корень Діана Олегівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
22. **Костромін Артем Олександрович** – студент Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана
23. **Кузнецов Денис Володимирович** – магістр Київського національного університету технологій та дизайну
24. **Курило Оксана Богданівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
25. **Лазарович Надія Василівна** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри теорії та історії культури Львівського національного університету імені Івана Франка
26. **Литвин Ірина Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва Національного університету «Львівська політехніка»
27. **Лобза Алла Вячеславівна** – доктор філософії в галузі економіки, доцент кафедри економіки та соціально-трудових відносин Університету митної справи та фінансів
28. **Люта Майя Вячеславівна** – старший викладач кафедри інформаційно-комп'ютерних технологій та фундаментальних дисциплін Київського національного університету технологій та дизайну
29. **Мажар Марія Іванівна** – магістр Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
30. **Матукова Ганна Іллівна** – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри менеджменту охорони здоров'я Київського національного медичного університету імені О.О. Богомольця

31. **Матукова-Ярига Дар'я Геннадіївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту охорони здоров'я Київського національного медичного університету імені О.О. Богомольця
32. **Мельник Тетяна Григорівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри обліку та аудиту Київського національного університету імені Тараса Шевченка
33. **Мороз Олена Омелянівна** – доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва, логістики та менеджменту Вінницького національного технічного університету
34. **Моршна Наталія Олександрівна** – молодший науковий співробітник Фонду Президентів України Національної бібліотеки імені В.І. Вернадського
35. **Новоженіна Наталія Євгенівна** – аспірантка Міжнародного університету бізнесу і права, м. Херсон
36. **Омеленчук Володимир Андрійович** – студент магістратури Київського національного торговельно-економічного університету
37. **Остапчук Крістіна Леонідівна** – студентка Київського національного торговельно-економічного університету
38. **Пономаренко Тетяна Юріївна** – викладач Університету імені Вітаутаса Великого, Академія Освіти (м. Каунас, Литва)
39. **Прус Наталія Володимирівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту охорони здоров'я Київського національного медичного університету імені О.О. Богомольця
40. **Прус Софія Романівна** – студентка Львівського національного університету імені Івана Франка
41. **Рогова Тетяна Арнольдівна** – кандидат наук із соціальних комунікацій, старший викладач кафедри журналістики Запорізького національного університету
42. **Руденко Ніна Миколаївна** – кандидат педагогічних наук, Педагогічний інститут Київського університету імені Бориса Грінченка
43. **Рябуха Тетяна Володимирівна** – магістр 2 курсу Університету митної справи та фінансів
44. **Семенда Дмитро Костянтинович** – кандидат економічних наук, професор, професор кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
45. **Семенда Олена Всеволодівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри підприємництва, торгівлі та біржової діяльності Уманського національного університету садівництва
46. **Семенда Ольга Володимирівна** – кандидат економічних наук, старший викладач кафедри маркетингу Уманського національного університету садівництва
47. **Семененко Роман Євгенович** – судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
48. **Синютка Наталія Геннадіївна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів Національного університету «Львівська політехніка»
49. **Сич Володимир Іванович** – аспірант Міжнародного університету бізнесу і права, м. Херсон
50. **Стасик Софія Олександрівна** – студентка Університету митної справи та фінансів
51. **Терлецька Юлія Олегівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економічної теорії, менеджменту і адміністрування Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
52. **Федоренко Ольга Ігорівна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської філології Львівського національного університету імені Івана Франка
53. **Филиппова Ольга Николаевна** – керівник архіва Політехнічного музею (г. Москва)
54. **Чиж Людмила Петрівна** – кандидат економічних наук, професор кафедри економіки і фінансів Одеського національного морського університету
55. **Шморгун Ярослава Олександрівна** – аспірант Відкритого Міжнародного університету розвитку людини «Україна»
56. **Шнуренко Тетяна Валентинівна** – викладач кафедри музичного мистецтва Київського національного університету культури і мистецтв
57. **Шпачинський Ігор Леонідович** – кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психології і соціальних наук Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського
58. **Шпіль Вероніка Вікторівна** – студентка Київського національного університету імені Тараса Шевченка
59. **Юрченко Наталія Станіславівна** – науковий співробітник відділу економічних досліджень та інноваційного провайдингу Інституту продовольчих ресурсів Національної академії аграрних наук України

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити **електронну форму реєстрації**, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua **статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті** (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть **науковий розділ журналу**, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. *Статті студентів публікуються за*

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: **«Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації»**.

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– **постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– **виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, яким присвячується стаття;

– **формулювання цілей статті** (постановка завдання);

– **виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– **висновки з даного дослідження і перспективи** подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– **індекс УДК** (у верхньому лівому кутку сторінки);

– **назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів)**, місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– **анотація** (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– **назва статті, прізвище та ім'я автора (-ів)**, місце роботи (навчання) англійською мовою;

– **анотація** (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– **текст статті** може бути українською, російською або англійською мовою;

– **список літератури** подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (<i>Arial</i> і <i>Courier New</i> для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноски та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 1 (89) січень 2021 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 29.01.2021 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 23,02. Тираж 100 прим.
Зам. 0121-97.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.